

**KÜRESEL KAPİTALİZMİN SONUCU:
ÇOK KÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK MI,
KÜLTÜREL KİMLİKLERLE
BÖLÜNÜMÜŞ YURTTAŞ MI?**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset ve Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı**

Erdem KAFTAN

Danışman: Doç. Dr. İsmet PARLAK

**Haziran 2012
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı öğrencisi Erdem KAFTAN tarafından Doç.Dr. İsmet PARLAK yönetiminde hazırlanan “Küresel Kapitalizmin Sonucu: Çok Kültürlü Yurttaşlık mı, Kültürel Kimliklerle Bölünmüş Yurttaş mı?” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 28.06.2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç.Dr. İsmet PARLAK

Jüri Başkanı

Doç.Dr. H.Aliyar DEMİRÇİ

Jüri Üyesi

Doç.Dr. Türkan ERDOĞAN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 04/07/2011 tarih ve ....12/114. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Müdür

ETİK SAYFASI

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet edildiğini; bu çalışmaların doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Erdem KAFTAN

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans çalışmalarım sırasında, kendilerinden ders aldığım bütün hocalarıma; yüksek lisans tezimin hazırlanmasında göstermiş olduğu akademik danışmanlığından ve her türlü desteğinden dolayı değerli hocam Doç. Dr. İsmet Parlak'a; teknik desteklerinden dolayı başta Özgür Arman olmak üzere Mustafa Olcek ve Mehmet Fatih Sönmez'e; arkamda değil de hep yanımda olan eşime ve varlığıyla bana ilham kaynağı olan sevgili kızıma teşekkür ediyorum.

ÖZET

KÜRESEL KAPİTALİZMİN SONUCU: ÇOK KÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK MI, KÜLTÜREL KİMLİKLERLE BÖLÜNÜŞ YURTTAŞ MI?

KAFTAN, Erdem
Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmet PARLAK

Haziran 2012, 286 sayfa

Bu çalışmada, insanoğlunun tarih boyunca birlikte ve barış içinde yaşamının yollarından biri olarak kurgulayıp oluşturduğu yurttaşlık kurumunun, küreselleşen kapitalist ekonomik örgütlenme doğrultusunda kimliklere bölünerek, ekonomi-politik gücünü kaybettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Sosyo-politik bir kimlik olarak ortaya çıkan yurttaş kimliği, kitle ve iktidar ilişkileri doğrultusunda günümüze kadar farklı şekillerde kendini göstermiştir. Antik Yunan'da bir kentin sınırlarından başlayarak modern çağda ulus-devlet genişliğine ulaşan yurttaşlık kurumu, günümüzün küreselleşen dünyasında kendini bir yol ayrımında bulmuştur; farklılıkların bir araya gelerek oluşturdukları çokkültürlü yurttaşlık ya da farklılıkların ayrıştırdığı kimlik bunalımındaki bir yurttaş(lık).

Bu amaçla ilk bölümde, yurttaşlığın tarihsel gelişimi anlatılmaya çalışıldıktan sonra, ikinci bölümde modern ulus-devletin kurucu gücü olan kapitalist sistem irdelenmiştir. Modern yurttaşlık ve kapitalizm ilişkisinin ortaya konulmaya çalışıldığı ikinci bölümde, Fordist/endüstriyel üretimin nasıl tek kimlikli ulus yurttaşlığını inşa ettiği ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise ilk olarak kapitalizmin küreselleşerek ulusal pazarların sınırlarının dışına taşmasının ulus-devletler üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Küreselleşen dünyada ulus-devletlerin zayıflamasıyla ulusal formlarından sıyrılan yurttaşların, yeni aidiyetler ve kimlikler inşa etme süreci çokkültürcülük politikaları doğrultusunda ele alınmaya çalışılmıştır.

Son olarak da kapitalizmin küreselleşmesi ile yurttaşlığın yerelleşmesi arasındaki ilişki sorgulanarak, post-modern yurttaşlık olgusunun kapalı cemaatler yaratarak, küresel kapitalist sistemin sürekliliğini sağladığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yurttaş, Kapitalizm, Küreselleşme, Çokkültürcülük, Kimlik.

ABSTRACT**THE RESULT OF THE GLOBAL CAPITALISM:
MULTICULTURAL CITIZENSHIP OR THE CITIZEN SEPARATED BY
CULTURAL IDENTITIES?**

KAFTAN, Erdem

M. Sc Thesis in Department of Politics and Public Administration

Institute of Social Sciences

Department of Politics and Social Sciences

Thesis Advisor: Doç. Dr. İsmet PARLAK

June 2012, 286 Pages

In this study, it is revealed that the citizenship institution that human beings formed as a way of living together in peace throughout history; lost economical- politics power by being divided into identities in accordance with globalising capitalist economical organization. Citizen identity that emerging as a socio-political identity, distinguished in different ways until today in accordance with mass and power relationships. Citizenship institution that started from borders of a city in Ancient Greek and reached the largeness of a nation state in modern age, found itself in a turnout today's globalising world; the multicultural citizenship created by differences that comes together or a citizen(ship) in an identity crisis separated by differences.

Therefore, in the first section, the historical development of citizenship is discussed. In the second section, the capitalist system that is the striking power of the modern nation state is studied and the relationship between modern citizenship and capitalism is revealed and also it is questioned that how Fordist/industrial production built the single identity nation citizenship.

In the third section, the effect of capitalism that overflows the national markets by being globalized on the nation states is emphasized. It is emphasized that the process of forming new identity and belonging of citizens that get free of their national forms, based on weakening nation states in the globalized World according to multiculturalism politics.

And finally the relationship between the globalisation of the capitalism and the localization of the citizenship was questioned and it is highlighted that the fact of post-modern citizenship secured the continuity of the global capitalist system by creating closed communities.

Keywords: Citizen, Capitalism, Globalisation, Multiculturalism, Identity.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
GİRİŞ	1
METODOLOJİ	7
1.1 HEGEL VE MARX'IN İZİNDEN.....	7
1.2 POZİTİVİST YAKLAŞIM VE ELEŞTİRİSİ	9
1.3 DÜNYA SİSTEMİ KURAMI.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

YURTTAŞLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1 ANTİK YURTTAŞLIK.....	16
1.1.1 İlk Yunan Yerleşimleri.....	16
1.1.2 Kent Devletlerinin (Polis) Oluşumu	19
1.1.3 Sparta Kent Devleti	22
1.1.3.1 Sparta Devlet Yapısı	22
1.1.3.2 Sparta Yurttaşlığı	24
1.1.4 Atina Tecrübesi	25
1.1.4.1 Atina Kent Devleti	25
1.1.4.2 Atina Yurttaşlığı.....	33
1.1.5 Roma Tecrübesi	38
1.1.5.1 Roma Öncesi	38
1.1.5.2 Kent Devletten İmparatorluğa Roma'da Yurttaşlık	42
1.2 MODERN YURTTAŞLIK	51
1.2.1 Ortaçağ'da Feodal Düzen.....	53
1.2.2 Ortaçağ'da Kent Yurttaşlığı	58
1.2.3 Devletin Yeniden Ortaya Çıkması ve Monarşilerin Yükselişi.....	69
1.2.4 Rönesans ve Reformun Hümanist Tohumu: Birey İnsan.....	76
1.2.5 Aydınlanma ve Devrimler Çağında Yurttaşlık	84
1.2.6 Ulus Devlet ve Yurttaşlık.....	103
1.2.6.1 Milli Devlet ve Ulus Devlet	103
1.2.6.2 Ulus-Devletin Temel Dinamikleri.....	105
1.2.6.3 Ulus-Devletin Kurumsal Dinamikleri	110
1.2.6.4 Ulus-Devletin İçsel Dinamikleri	115
1.2.6.4.1 Fransız Devrimi.....	115
1.2.6.4.2 Devrimle Tabandan Yükselen Yurttaş	118
1.2.6.4.3 Almanya'da Yurttaşlığın Oluşumu	120
1.2.6.4.4 Ulus Devlete Karşı Ulus Şirket: Amerikan Rüyası.....	122
1.2.6.4.5 Ulusçuluk İdeolojisi	124
1.2.6.5 Yurttaşlık Tipolojileri.....	128
1.2.6.5.1 Kamusal Alan/Özel Alan Çıkmazında Farklılaşan Yurttaş Tipleri	128

1.2.6.5.2 Ulus-Devletleşme Sürecinin Etkileriyle Doğan Farklı Yurttaş Tipolojileri	132
1.2.6.6 Modern Yurttaş Seri-Üretimi	138

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZM VE YURTTAŞLIK İLİŞKİSİ

2.1. KAPİTALİZM NEDİR?.....	143
2.2 KAPİTALİZMİN EKONOMİ POLİTİK DEĞERLENDİRMESİ	145
2.3 KAPİTALİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ	151
2.3.1 Küreselleşme Öncesi Kapitalizm	151
2.3.2 Küresel Kapitalizm	160
2.3.2.1 İngiltere'nin Başarısızlığı.....	160
2.3.2.2 ABD'nin Başarısı	163
2.3.2.3 Sermayenin Başarısı.....	170

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POSTMODERN YURTTAŞLIK

3.1 KLASİK LİBERALİZM VE MODERN YURTTAŞLIK	175
3.2 KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLET	186
3.2.1 Kapitalist Küreselleşme	186
3.2.2 Ulus Devletteki Dönüşüm	189
3.2.3 Yurttaştaki Dönüşüm	196
3.2.4 Kimliklere Bölünmüş Yurttaş	199
3.3 ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK.....	201
3.3.1 Çokkültürlü Yurttaşlığın Ortaya Çıkışı.....	201
3.3.2 Çokkültürlü Yurttaşlık	208
3.3.3 Çokkültürlü Yurttaşlık Politikaları.....	217
3.3.3.1 Çokkültürcülük Bağlamında Özyönetim Hakları	224
3.3.3.2 Çokkültürcülük Bağlamında Çoektniklik Hakları	228
3.3.4 Küreselleşen Kapitalizm ve Çokkültürlülük	229
SONUÇ	253
KAYNAKLAR	268
ÖZGEÇMİŞ	286

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
BM	Birleşmiş Milletler
GATT	Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
IMF	Uluslararası Para Fonu
NATO	Kuzey Atlantik İttifakı
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Kadim çağlardan beri insanoğlu, *özgür* ve *eşit* yaşayabilmek adına birçok merhaleden geçip envai çeşit yolu tecrübe etmiş olmasına rağmen günümüzde de hâlâ bu sırra mazhar olmak adına didinip durmaktadır. İçinden çıktığı ve ait olduğu doğaya meydan okuyan insanoğlunun mülkiyet duygusunu tatmasıyla birlikte kendisiyle de mücadelesi başlamıştır. Doğaya karşı müttefik olan insanlar, doğanın zenginliklerinin paylaşımında haris duyguların pençesi altında kıvranarak insanlık tarihinin birçok sayfasını acımasız ve çirkin satırlarla doldurmuşlardır. Georges Bataille'ın *lanetli pay* adını verdiği ve mülkiyetin insan aklına düşmesine neden olan artık ürünün paylaşımında gücün ve bunun sonucu olan iktidarın öneminin kavranması ile artık *insan insanın kurdu olmuştur*. Kâbil'in kardeşi Habil'in kanını dökmesiyle başlayan bu trajedi binlerce yıldır sürmektedir. Ancak bu tarih manzumesinin yaprakları arasında barışın ve kardeşliğin yeniden ve sürekli bir şekilde dünyaya egemen olması için gerçekleştirilen çabaların ve girişimlerin hikâyeleri de bulunmaktadır. Antik Çağ'da, bir arada yaşayan insanların oluşturdukları toplumsal yapılardan biri olan Yunan kent-devletlerinde doğal ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin en aza indirgenmesi için oluşturulan yurttaşlık statüsü, tecrübe ettiğimiz tarihin beyaz sayfalarından biri olarak değişik çağlardan ve coğrafyalardan geçip farklı tezahürlere bürünerek günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

İlkel komünal toplumdan günümüzün çok kültürlü modern toplumlarına giden bu süreçte insanın toplumsal yapılarla olan aidiyet ilişkisi bireyin *sosyopolitik kimliğini* (Heater, 2007) oluşturmaktadır. İnsanlar kendini gün gelmiş Atina kent devletinde (polis) *eşitlik idealine*, *özgürlüğe* ve *siyasi katılıma* inanan bir yurttaş, yeri gelmiş Ortaçağ feodalitesinde Lord'un himayesi altında yaşayan bir *serf*, başka bir tarihte de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği altında *yoldaş* olarak bulmuştur (Parlak ve Kaftan, 2010: 140). Tarih boyunca farklı coğrafyalarda sahip olduğu bu sosyopolitik kimlikler insanın kendini iktidar karşısında nasıl konumlandığı ile ilgilidir. Aydınlanma Çağı ile modern halesine kavuşan insanoğlu, iktidar ile arasındaki mücadelenin yeni bir ivme kazanmasıyla *Ancien Régime*'de tabi olduğu iktidarlara - monarşi, kilise ve aristokrasi- akılcılığın önderliğinde şüphe cenderesinden geçirerek modernizmi inşa etmeye başlamıştır.

Batı orijinli bir proje olan modernizm, insanlar arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi adına geleneksel güçlere karşı başlattığı mücadelede, henüz emekleme çağındaki kapitalist ekonomik yapılanmanın desteğini bulmuştur. Modernizm ve kapitalizm arasındaki karşılıklı ilişki ateşle barut arasındakine benzer bir sevdaya dönüşerek geçmişin tüm köhne yapılarını yakıp yerle bir etmiştir. Feodal ekonomik sistemin Rönesans'la başlayan ve ticari ve coğrafi keşiflerin de etkisiyle devam eden bir değişim ile çözülmeye başlamasıyla, kapitalist ekonomik sistem Avrupa'da kendini hissettirmeye başlamıştır. Ticaretin coğrafi keşifler ve bilimsel gelişmeler sayesinde hızla büyümesi Batı'da yeni bir zümrenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Doğu'nun katı ve mutlak merkezi otoritesinin kanatları altında yaşadığı istikrar, Batı'da yoktur (İnsel, 2004: 38). Bu istikrarsızlık ortamı ticaret burjuvazisi denilen bu kesimin Batı'da hızla gelişmesine imkân vererek yeni güç birliklerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu güç birlikleri zamanla kapitalizm ve modernizmin temelleri üzerinde yükselen ulus devletleri oluşturmaya başlayacaktır. Sarıbay'ın da ifade ettiği gibi, on sekizinci yüzyılın kavramları olan modernizm ve aydınlanma, on dokuzuncu yüzyılla birlikte, geleneksel düzeni reddeden ilerlemeci bir niteliğe bürünmüş, aynı zamanda kapitalizme özgü devlet biçimini de niteleyen bir duruma – ulus devlet- dönüşmüştür (Göktürk, 2006: 25). Anthony Giddens, ulus devletlerin ortaya çıkışını ve yayılmasını kapitalist dünya ekonomisinin varlığına bağlamaktadır (Keyman ve Sarıbay, 1998: 15). Aydınlanma ile feodal zincirlerinden kurtulan serfler kapitalizmin siyasal öğretisi olan liberalizmin eşliği altında yurttaş olma yolunda adımlarını atmışlardır. Medeni haklar ve belli ölçüde siyasal haklar, ortaçağ kentlerinde yaşayan burjuvazi tarafından feodallere karşı verilen mücadeleler sonucunda kazanılmıştır (Marshall ve Bottomore, 2006: 77). Fransız Devrimi sırasında ortaya çıkan yurttaş olma bilinci her şeyden önce *Ancien Régime*'den ve kulluktan çıkma istencine bağlıdır (Touraine, 1997: 100). Burjuva sınıfı geleneksel iktidarlara karşı güçlenerek geçmişe ait tüm sınıfsal ayrıcalıklara karşı çıkarken; kapitalist ekonomik sistem de yaşadığı sanayileşme süreci ile birlikte yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan en önemlisi olan işçi sınıfı, burjuva sınıfı ile medeni ve siyasal eşitlik paydasında buluşarak birlikte *Ancien Régime*'i ortadan kaldırmışlardır. Yirminci yüzyıla el ele giren bu iki güç, zamanla birbirlerinin en has düşmanları haline gelecektir.

Aydınlanma Çağı ile ortaya çıkan ulus-devlet çatısı altında modern biçimine bürünen yurttaşlık olgusu haklar ve sorumluluklar ikilemi içinde gelgitler yaşayarak birçok siyaset bilimcisinin üzerinde kafa yorduğu ana meselelerden biri olagelmıştır. Will Kymlicka ve Wayne Norman'ın ortak hazırladıkları bir makalede¹ ifade ettikleri gibi yurttaşlık bir yandan birey olarak var olma fikriyle, öte yandan belli bir topluluğa bağlı olma fikriyle yakından ilgilidir (Kadioğlu, 2008: 185). Birey olma, iktidar karşısında belirli haklara sahip olmak şeklinde düşünülebilirken topluluğa bağlı olma da iktidara karşı sorumlulukların oluşmasıyla yakından ilgilidir. Kölelikten, serflikten ve kulluktan yurttaşlığa giden yolda insanların tabi oldukları iktidarlara karşı verdikleri mücadelenin öneminin yanında iktidarın da varlığını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu insan tasavvurunun ayrı bir yeri vardır.

Aydınlanma ile başlayan değişim Avrupa'da geleneksel iktidarlara yerinden ederek yeni iktidar merkezlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu süreçte dünyaya egemen olmaya başlayan kapitalist ekonomik düzen, liberal düşünce aracılığıyla on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren modern yurttaşlık kurumunun ana sponsoru olarak ulus devletleri ve yurttaşlığı istediği şekilde dönüştürmeye başlamıştır. Ancak kapitalist ekonomik sistemin işlerlik kazanması için insanların köklerinden koparak bireyselleşmesi gerekmektedir. Bu amaçla insanların belirli bazı medeni ve siyasal haklarının mevcut olması yeterlidir. İnsanların kapitalist iktidar karşısında eşit bireyler olmasını sağlayan bu sistem ekonomik eşitsizliğin sermaye lehine artmasına yol açmaktadır. Sanayi Devrimi ile sistemin bu çirkin yüzünün hızla tüm Avrupa'ya yayılması, yeni oluşmaya başlayan ulus-devletlerin içinde bu sürece dair tepkileri ortaya çıkarmaya başlayacaktır.

Kapitalist sistemin eleştirisi olarak bu süreçte ortaya çıkan Marksist teori, kapitalizmin yurttaşlar lehine ehlileştirilmesinde günümüze kadar oldukça büyük rol oynamıştır. Modern yurttaşlık oluşumunu İngiltere'deki kapitalizm sürecine koşut olarak başlatan Marshall on sekizinci yüzyılda *medeni* yurttaşlık, on dokuzuncu yüzyıldasiyasal yurttaşlık ve yirminci yüzyılda da *sosyal* yurttaşlık şeklinde üç aşamalı bir gelişim modeli sunarak yurttaşlığın çözümlemesini yapmaktadır (Parlak ve Kaftan, 2010: 152). Bu çözümlemedeki üçüncü aşama olan sosyal yurttaşlık refah devletleriyle ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistemin 1920'li yılların sonunda tüm dünyayı kasıp kavuran

---

¹*Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme.*

Büyük Ekonomik Buhran sonucuyla geçirmek zorunda kaldığı değişim, Batı'da refah devletlerini ve yurttaşlığın üçüncü aşaması olan sosyal yurttaşlığı ortaya çıkarmıştır. Kapitalist sistem, doğasındaki eşitsizliği kamusal alandaki eşitlik kılıfı ile örterken, sosyal devlet anlayışı ile de bu örtünün muhalif gruplarca kaldırılmasını engellemeye çalışmıştır. Refah Devleti sürecinde sermaye birikiminin emek karşısında zayıflaması toplumsal sınıfları özellikle de işçi sınıfını egemen kapitalist sisteme karşı güçlendirmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'da gündeme gelen refah devleti, bu sınıf mücadelelerinin bir sonucudur (Marshall ve Bottomore, 2006: 77).

Yirminci yüzyılının ikinci yarısından itibaren, bu toplumsal çatışmalar nedeniyle iki bloğa bölünen dünya, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki soğuk savaş tecrübe etmeye başlamıştır. Kapitalizmin beşiği Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile sosyalizmin kalesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında kalan Avrupa'daki refah devletleri, bu soğuk savaşta bir katalizör görevi görmüştür. Ancak daha açık bir toplumsal yapıya sahip olan Batı, dünya genelinde uyguladığı politikalar ve 1970'li yıllardan itibaren dünyada yaşanan iletişim ve teknoloji alanındaki gelişmeler nedeniyle sosyalizmin bir adım önüne geçmeyi başarmıştır. Sosyalizmin 1989 yılında yıkılan Berlin Duvarı'nın altında kalmasıyla da kapitalist sistem dünya genelinde büyük bir zafer elde etmiştir. Kapitalist sistemin bu zaferinin arkasında 1970'li yıllardan itibaren sermaye birikimini arttırmak için yaptığı yapısal değişimlerin payı oldukça büyüktür. Batı, Soğuk Savaş boyunca, komünizm tehdidine karşı az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) sanayileşmelerini sağladığı dış yardımlarla teşvik ederken 1970'li yılların sonuna doğru sol siyasetin tüm dünyada güçlenmeye başlamasıyla farklı politikalar uygulamaya başlamıştır. Yeni Sağ ya da neo klasik akım denen bu süreç, aynı çerçevede uygulanan özelleştirme, finansal liberasyon, esnek kur, kamu yatırımlarının azaltılması, deregülasyon gibi politikalarla birleşmiş ve temel iktisat politikası araçlarının ulus devletin elinden çıkmasına yol açarak devlet önderliğinde iktisadi kalkınma modeline son verilmesinde etkili olmuştur (Şenses, 2006: 51). Kapitalizmin yaklaşık dört yüz yıl içinde dünyanın hâkim gücü haline gelmesinin en önemli etkenlerinden biri onun sınır tanımaz bir şekilde tüm değerleri metalaştırarak kendi pazarına sokabilmesinde yatmaktadır. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan birçok yeni ulus-devletin birbirinin ardı sıra kapitalist ekonomik sisteme entegre olmasıyla, dünya ekonomik pazarı hızla küreselleşmiştir. Yeni Sağ'ın kapitalist sistemde öngördüğü gelişimlerin sağlanabilmesi

için gerekli gördüğü tüm yapısal dönüşümlerin ulus-devletler tarafından harfiyen yerine getirilmesiyle de dünya tek bir sistemin geçerli olduğu bir düzen içine girmiştir. Ekonomik alandaki bu bütünleşme, iletişim ve teknolojiadaki baş döndürücü gelişmelerin de eşliğiyle sosyal ve kültürel alana da sirayet ederek dünyanın küresel bir köy olduğu izlenimi yaratmaya başlamıştır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren yurttaşlık kurumu da, kapitalist sistemin yönlendirmesiyle oluşan *yeni sağ* dalgasına kapılarak bir dönüşüm geçirmektedir. Refah devletinin medeni ve siyasal alanda eşit ve sosyal alanda görece ferah yurttaşlarının yerine, küresel dünyada medeni ve siyasal haklarını ulus devletlerin gücünü kaybetmesiyle yeni çekim merkezleri olan etnik ve dini cemaatlere havale eden, sosyal haklarını da iş akitlerine geçici olarak yazdıran devletsiz yurttaşlar almaktadır. Teknolojik gelişmeler sonucu ulus-devlet sınırlarına sığmayıp dünyanın en ücra köşesine kadar yayılan kapitalizmin küreselleşerek artık ulus devletleri değil yerel, etnik, mikro kültürleri muhatap almaya başlamasıyla yurttaşlık olgusu kendine yeni bir sıfat daha eklemiştir. *Çok kültürlü* ya da *çok kültürcü* yurttaşlık şeklinde ortaya çıkan bu yeni biçim, ulus-devlet çatısı altında arzı endam eden diğer yurttaşlık şekillerine alternatif olarak piyasaya sürülmekte; bu sayede yurttaşlık kurumunda yaşanan temsil, katılım, sosyo-ekonomik eşitsizlik gibi krizlere bir reçete olarak sunulmaktadır. İnsanlar arasındaki eşitliğin sağlanmasının bir tarihi olan yurttaşlık kurumunun, bu gelişmeler çerçevesinde günümüz kapitalist ekonomik sistem uyarınca sosyal ve ekonomik yanı gözden kaçırılıp kültürel yönü ağırlık kazanmaktadır.

Tarih, sonsuz iplikler tarafından dokunan bir kilim deseni gibi ayaklarımızın altından geleceğe doğru akıp gitmektedir. Ortaçağ'ın sonlarından itibaren Avrupa'da başlayan sosyo-ekonomik değişimlerin, büyük bir hızla tüm dünyayı içine alarak günümüzün küresel dünyasını meydana getirmesinde de birçok etken bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında günümüzde modern yurttaşlık kurumu üzerinde yaşanan gerilimlerin izi, Aydınlanma Çağı ile ortaya çıkan modernizm ve kapitalizm ilişkisi içinde araştırılmaya çalışılacaktır. İlk bölümde yurttaşlığın tarihsel gelişimi ortaya konulduktan sonra, ikinci bölümde modernizm ile ortaya çıkan kapitalist ekonomik sistemin modern yurttaş üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde kapitalizmin küreselleşmesi ile yurttaşlığın yerelleşmesi arasındaki ilişki sorgulanarak post-modern yurttaşlık olgusunun geçerliliği tartışılacaktır. Dolayısıyla bu tez

alışmasında insanların tarih boyunca sahip oldukları *sosyopolitik* kimliklerin iktidarın belirleyiciliği üzerinden geliştiği vurgulanacak ve sonu olmayan bir sürecin öznesi olan insanın kaderini *şu an* elinde tutan küresel kapitalist iktidarın günümüz yurttaşlığı üzerindeki belirleyiciliği ortaya konmaya çalışılacaktır.

METODOLOJİ

1.1 Hegel ve Marx'ın İzinden

Ekonomik bir yapılanma iddiasıyla ortaya çıkıp, toplumsal hayatın tüm dokusuna nüfuz ederek günümüzde hayatın tek gerçeği haline gelen kapitalizmin ne olduğu üzerinde yapılacak olan bir araştırma, birden çok düşünce temeli üzerine dayandırılabilir. Kapitalizm üzerinde düşünürken, Hegel'in tarih felsefesi üzerinden hareket edilebileceği gibi, Marx'ın öne sürdüğü tarihsel materyalizm kuramından da yola çıkılabilir. Her iki filozofun kuramlarının kökeni diyalektik düşünceye dayanmaktadır. Hegel'in diyalektik anlayışında tarih; sınıf ve iktidarın hiyerarşik yapılanmasının düzensiz çatışma ilişkilerinde yaşandığı gibi mücadele ve pratik, duyusal bir insani çabadan ziyade yalnızca ruhun, düzenli bir biçim olarak temellendirilmiş kategorilerin, sivil toplum egemenliğinin yaşayan otoritesi olarak görülmektedir (Palmer, 2006: 43). Hegel, diyalektik yöntemi, evrensel yapının kurulmasında büyük bir ustalıkla kullanmıştır (Hançerlioğlu, 1970: 233). Maddenin ruhun ürünü olduğunu düşünen Hegel'e göre tarih, diyalektiğin itici gücünün beslediği aklın ilerleyici gelişmesine göre (geriye bakarak) yorumlanabilir (Giddens, 2000: 79). Çelişkiler yumağında sıkışıp kalmış insan Aklın önderliğinde yolunu bulmaktadır. Hegel'in Herakleitos²'tan feyz aldığı Akıl da gücünü diyalektik yöntemden almaktadır. Diyalektik yöneme göre toplumun evrimi, eski (tez) ve yeni (anti tez) arasındaki çelişkinin ortaya çıkardığı çatışma ile gerçekleşmektedir. Bu çatışmanın sonucunda ortaya çıkan gerçek (sentez), evrensel ruhun insanda ve doğadaki yansımasıdır:

---

² Herakleitos buna Logos adını vermektedir, her şeyin değiştiği halde Logos'un değişmeden kalmakta olduğunu (salt, mutlak) ve ortaklaşa olduğunu öne sürmektedir (Hançerlioğlu, 1970: 231).

“Önce bir *tez -sav-* ortaya atılır; ama bu tez kendisine eleştiriler yöneltmesine yol açar, *antitez*’i -karşısavı- öne sürenler tarafından karşıtı ortaya atılır ve bu iki görüşün çatışmasından bir türlü *senteze* –uyum sava-, yani karşıtların birliğine, daha yüksek düzeyden bir bağdaşma ve barışa varılır. Uyum sav sanki ilk karşıt savları, onları içine alarak aşar; onları kendisinin öğeleri haline getirir ve böylece onları yadsır, yüceltir ve korur. Ve bir kez uyum sava varıldıktan sonra, bu sürecin tümü tekrar, artık varılmış olan daha yüksek düzeyde tekrarlanabilir. Hegel’in “diyalektik triada” dediği üç vuruşlu gelişim kısaca budur (Popper, 2008: 50).”

Hegel, gerçeği kendi içinde yoğunlaşan, kendi kendine derinleşen, kendi kendine hareket eden düşüncenin bir sonucu olarak görmüştür (Marx, 1976: 268). Ancak Marx (1976: 25) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* adlı yapıtının Önsöz’ünde ‘İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır’ diyerek tarihin yorumlanmasına farklı bir bakış açısı getirmektedir. İlk olarak Friedrich Engels’in yazılarında, tarihsel materyalizm olarak bahsedilen bu tarih anlayışına göre ‘insan toplumunun gelişimini araştırırken, insani varoluşun *olmazsa olmaz koşulunu* oluşturan somut toplumsal yaşam süreçlerini ampirik olarak inceleyerek işe başlanması gerekmektedir’ (Giddens, 2009: 57). Marx’ın toplum çözümlemesinin temelinde madde³ bulunmaktadır. Marx’a göre insanın toplumdaki yeri, inanç ve düşünceleri, maddeden, bir başka deyişle, ekonomik altyapıdan kaynaklanmaktadır (Saybaşı, 1999: 62). Üretim ilişkilerinin ve sürecinin oluşturduğu ekonomik alt yapı, toplumların siyasal ve ideolojik üst yapılarını belirlemektedir. Marx’ın bu determinist yaklaşımı, Anthony Giddens (2000) tarafından evrimci bir tarih anlayışına sahip olduğu iddiasıyla eleştirilmektedir. Marx, Hegel’in kurduğu denklemdeki değişkenleri ters yüz ederek materyalist tonda bütünsel bir tarih çözümlemesine ulaşmaya çalışmaktadır. Tarihsel materyalizm anlayışına göre, toplumların gelişimi sırayla ilkel komünal, köleci, serflik, doğu despotizmi ve kapitalizm gibi tarzların birbirini izlemesiyle oluşmaktadır ve komünist bir toplumla da *tarihin sonu* gelecektir. Ancak tarih durağan değildir ve eklektik bir şekilde de oluşmamaktadır. Oluşumu ve ilerlemesi yüzyıllar süren ve her aşamasında farklı iz düşümlere sahip olan kapitalizm üzerine yapılacak bir araştırmanın zorluğu da burada ortaya çıkmaktadır. Marx’ın *tarih* çözümlemesi, toplumun oluşumunu belirli değişkenler üzerine dayandırmaktadır. Bu sabit değişkenler, tarihsel bir gereklilikle toplumsal bir evrimi öngörmektedir. Ancak Giddens’a (2000: 107) göre üretici güçler/üretim ilişkileri diyalektiği, bir ölçüde genelde toplumsal değişimin temel kaynaklarını açığa çıkaracak yanıtı elinde tutan mucizevi bir araç değildir.

³ Materyalizm’in kelime kökeni olan material’in Türkçe anlamı madde’dir.

Hegel ve Marx'ın tarih yaklaşımları, temel bir yapıdan hareketle başlayan ve kaçınılmaz sona doğru akan bir süreçtir. Hegel ve Marx dışında da birçok felsefecinin ve bilim adamının yararlandığı tarih felsefesinin toplumbilimine katkıları, felsefe açısından *toplumsal gelişme* ve *ilerleme* kavramlarını, bilimsel açıdan da *tarihsel dönemler* ve *toplumsal tipler* (örneğin: Comte'un teolojik-metafizik-pozitif dönemleri; Spencer'in askeri toplum-sanayi toplumu ayrımı; Marx'ın: İlkel Komün-Köleci Toplum-Feodal Toplum-Kapitalist Toplum sınıflaması; Max Weber'in dinsel-büyüleyici-ussal oterite tipleri) kavramlarını sağlaması olmuştur (Ozankaya, 1975: 12). Geçmişin kurgulanması olan tarihin, belirli işlevlere sahip yapılar üzerinden verili nedenlerin verili sonuçlara yol açtığı ön kabulüyle yorumlanması ile karşımıza tarihsicilik öğretisi çıkmaktadır. Ne var ki, bu öğreti (özellikle Hegel'in bilineni olduğu kadar gerçek olanı da iyi ile özdeş sayan ahlakçı pozitivizm ile birlikte ele alınınca) daha da ileri giderek tarihe tapınılmasına ve onun Büyük Gerçeklik Sahnesi olduğu kadar, Evrensel Adalet Mahkemesi katına da yükseltilmesine yol açar (Popper, 2008: 9). Toplumsal yapının ekonomik, sosyal ve kültürel dinamiklerinin tarihsici bir metodoloji ile değerlendirilmesi, bizi tarihsel determinizme götürmektedir. Popper'ın (2008) *falcı felsefe* deyimiyile eleştirdiği tarihsel determinizmin, kapitalizm ve yurttaşlık kurumu arasındaki karşılıklı ilişkinin açıklanmasında yeterli metodolojik çözümlenmeyi sağlayamayacağı görülmektedir. Hegel'in ve Marx'ın çözümlenmeleri, insanı mutlak doğruya götüren bir evrim çizgisini izlemektedir. Her ikisinin diyalektik felsefesinde insan adım adım *gerçeğe* yaklaşmaktadır. Ancak yakın geçmişte yaşanan onca kanlı savaş ve çatışma göstermektedir ki, insan akıl ve delilik arasındaki ince çizgi üzerinde ilerleyen bir ip cambazından başka bir şey değildir. Felsefe alanında çığır açmış olan Hegel ve Marx'ın diyalektik yöntemlerinden bu tez içinde mümkün olduğunca yararlanılmaya çalışılacaktır, ancak *akıl* ve *maddenin* mutlak belirleyiciliğinden ziyade insanların bunları nasıl kullandığına ve bunlardan nasıl etkilendiklerine ağırlık verilecektir.

1.2 Pozitivist Yaklaşım ve Eleştirisi

Hegel'in düşüncelerinin temeli, klasik siyaset teorisi kadar gitmektedir. Bütün modern tarihsiciliğin kaynağı olan Hegel, doğrudan doğruya klasik siyaset teorisinin başlıca isimleri olan Herakleitos, Platon ve Aristoteles'in izinden yürümüştür (Popper,

2008: 34). Antik Yunan felsefesini oluşturan bu anlayışa göre ‘teori toplumu yansıtmaz, toplumu oluşturur’ (Sunar, 1999: 19). Antik Çağ’da felsefe, insan için en iyi ve en uygun olanın araştırılmasının bir aracı olarak kullanılmıştır. *Olgular* karşısında duyarsız kalmayan antik yunan felsefecileri, kendi *değerlerine* göre siyasal teori üretmeye çalışmışlardır. Max Weber’in sözünü ettiği “aksiyolojik yansızlık”, yani değerler karşısında tarafsız kalmak prensibi eski çağların bilimcilerinin riayet etmeleri gereken bir zorunluluk değildir (Vergin, 2007: 153). Değer felsefesine en fazla önem veren ilk filozof olan Platon’dan itibaren filozoflar, değer problemini 'iyi', 'kötü', 'gaye', 'doğru', 'fazilet', 'hakikat' ve 'geçerlik' (validity) gibi değişik başlıklar altında tartışılar (Kılıç, 1996: 359).

Platon’un kurduğu dünyanın temelini, sezgilerimizle kavradığımız idealar oluşturmaktadır. Çağdaş bir deyimle, toplumun alt yapısını bilgi oluşturmaktadır (Sunar, 1999: 61). Ancak birbirinden ilginç ve farklı bu değer teorileri, Ortaçağ boyunca egemen olan Kilise destekli Skolastik düşünce etkisiyle tozlu raflarda kaderlerine terkedilmiştir. Bu dönemde dogmatizmin doruklarına ulaşan Avrupa’da zaman durmuştur. Coğrafi keşifler, bilimsel ve kültürel gelişmeler gibi on beşinci yüzyıldan itibaren Avrupa’da görülen birkaç önemli değişiklik zamanın zembereğini yeniden tetikleyerek dünya tarihine yeni bir yön vermiştir. Ortaçağ’ın sonlarından itibaren Rönesans’ın da etkisiyle ortaya çıkan Aydınlanma Çağı, bilimsel düşünceden aldığı güçle felsefi düşüncede de ussal olanı yücelterek pozitivizm yaklaşımını egemen kılmaya çalışmıştır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, siyasal düşüncenin, örneğin Platon veya Aristoteles düşüncesinde olduğu gibi “iyi toplum düzeni” arayışından, “değer yargılarından arındırılmış” ‘olan’ı açıklamaya yönelik bir bilimsel disiplin olarak “modernleşme” sürecine girdiği kabul edilmektedir (Köker, 1998: 9).

Sosyoloji bilimi, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda değişen dünyayı, Avrupa merkezli olarak açıklamak için birçok bilim insanı tarafından kullanılmıştır. Toplumun iktisadi, siyasi ve kültürel bir oluşum şeklinde parçalara ayrılarak değerlendirilmeye çalışıldığında, sosyolojik yöntem belirli sınırlılıkları içerisinde ve kurulan bağlam ilişkisi temelinde bazı yanıtlar verebilmektedir. Ancak bu yöntemin sınırlılığı, bilim adamının topluma hangi perspektiften ya da hangi ideolojik gözlükten baktığına göre belirlenmektedir. Gerçekten de, Jean-Pierre Cot ve Jean-Pierre Mounier’e göre toplumsal felsefeleri, yani onları koşullandıran ideolojik öncüllerin birbirinden farklı

olmasına rağmen Marx, Durkheim ve Weber de bilimsel eylemlerinde aynı epistemolojik ilkeler çerçevesinde yani her üçü de sosyolojik yöntemle bağlı kalarak hareket etmişlerdir (Vergin, 2007: 154). Aynı yöntem üzerinden hareketle birbirlerinden oldukça farklı toplumsal çözümlere ulaşılması, sosyolojik yöntemin yalnızca belirli değişkenler üzerine vurgu yapması ile açıklanabilir. Toplum bir bütün olarak ele alınmadığı ve toplumun iktisadi, siyasi ve kültürel yapılarının ortak paydasının bulunmadığı takdirde yapılacak herhangi bir değerlendirme eksik kalacaktır. Bu nedenle bu tez çalışmasında kapitalizm ve yurttaşlık ilişkisinin boyutları ve süreçleri ortaya koyulmaya çalışılırken tüm ideolojik öncüllerden sıyrılarak, toplum; geçmiş, bugün ve yarın içerisinde ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirilecektir.

Pozitivizmin yirminci yüzyıldaki takipçileri olan davranışsal ve işlevselci akımlar, Batı demokrasisini merkez alarak toplumsal değişimi liberalizm öğretisi doğrultusunda bir ilerleme ve gelişim olarak ortaya koymuşlardır. Chicago Üniversitesinden C. Merriam'ın başını çektiği bir grup siyasal bilimci, klasik siyaset bilimine karşı cephe almış, yöntem olarak hukuksal ve tarihsel yaklaşımı arka plana itip, bulgularını sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve ekonomi gibi disiplinler yardımıyla çözümlenmeye girişmişlerdir (Sarıbay, 1996: 11). Bu alt disiplinler aracılığıyla doğal toplumda *olan* (being) herşey, belirli değişkenler aracılığıyla görece tutarlı veriler elde edilebilmektedir. Bu bilimsel yöntemin uygulandığı çalışma ortamı doğal toplumdur. Ulaşılan nihai toplum olarak Batı medeniyeti baz alınarak; diğer toplumlarında toplumsal, kültürel ve ekonomik olarak yüksek Batı değerlerine ulaşabilmesi için bahsedilen alt disiplinler aracılığıyla elde edilen *pozitif* bilgilerin uygulanması gerekmektedir. Pozitivizmin geldiği bu noktada “pozitivist bilim anlayışının olgu-değer ayrımı üzerine kurulu *metafizik aleyhtarlığı* içinde aşağıladığı *ideoloji* ve *felsefe*, esas olarak pozitivizmin kendisi içinde geçerli olmaktadır (Köker, 1998: 82)”.

Bu dönemde pozitivizm birçok yönden eleştiriye maruz kalmaya başlamıştır. Bu eleştiricilerin başında gelen Thomas Khun'a göre sosyal bilimlerin pozitivist epistemolojiye başvurmasının yersizliği, doğa bilimlerinin aksine sosyal bilimlerde bir paradigma boşluğundan kaynaklanmaktadır. Gevşek bir tanımla yapılacak olursa, paradigmanın dünyaya bakma tarzını, buna dayanarak ne tür bir bilimsel incelemenin gerçekleştirileceğini ve hangi tür teorinin kabul edileceğini bilmeyi ifade ettiği söylenebilir (Sarıbay, 1996: 26). Bu paradigma boşluğu da sosyal bilimcilerin

sürdürdükleri eylem konusunda vardıkları bir anlaşma zemininin bulunmamasıdır (Vergin, 2007: 159). Sosyal bilimlerde, doğa bilimlerinde olduğu gibi verili bir dönem aralığında belirli bir paradigmanın olmadığı eleştirisi ile pozitivist yaklaşım sorgulanmaya başlamıştır. Pozitivizme yöneltilen diğer bir sorgulamanın temel noktası da, İlkay Sunar'ın ortaya koyduğu gibi toplumun doğal toplum veya sembolik toplum açısından değerlendirilmesine dayanmaktadır. Doğal toplum anlayışında sosyal bilimlerdeki herhangi bir araştırmanın hedefi *olan* (being) bir varlık üzerineyken, sembolik toplum modeli “oluşum” veya kuruluş” (formation/constitution) teorisine dayanmaktadır (Sunar, 1999: 55). Pozitivizm doğal ve toplumsal gerçeklik arasında hiçbir fark gözetmediği için toplumu da doğa gibi edilgen “orada” olan bir nesne gibi kabul etmektedir. Bu şekilde de toplum, doğal toplum anlayışı temelinde değerlendirilerek pozitivist epistemolojik yöntemle *öngörülerde* bulunarak kontrol edilebilir.

Sembolik toplum kavramlaştırması yorumsamacı/hermenötik sosyal bilim anlayışına dayanmaktadır (Sarıbay, 1996: 32). Bu anlayışa göre, dış dünya doğa bilimleri açısından pozitivist epistemoloji ile *açıklanmasına* karşın toplumsallaşan insan yalnızca yorumlanabilmektedir. Kendi hareketlerini anlamlandırma (yorumlama) ve dolayısıyla belirli, önceden bilinçle seçilmiş *amaçlar*'a yönelik eylem yapma yetisinin bulunmadığı nesnelere dünyası ile kendi hareketlerini anlamlandıran, bu hareketleri belirli bir amaç doğrultusunda gerçekleştiren insan dünyası arasındaki temel fark, zorunlu olarak pozitivist bilimin tekliği anlayışının tam aksine, öze ilişkin bazı farklılıkları da ortaya çıkartmaktadır (Köker, 1998: 71). Pozitivizm, toplumu *verili* bireylerden oluşan bir topluluk biçiminde ele alarak insanı sabit değişken haline getirmektedir. Ancak toplum ve doğa hem statik hem de dinamik olarak karşılıklı bir etkileşim halindedir. Bu nedenle toplumsal, ekonomik ve kültürel bir örgütlenme modeli olan kapitalizmin tarihsel gelişiminin ve yurttaşlık kurumu ile kurduğu ilişkinin yalnızca pozitivist epistemoloji ile değerlendirilmesinin yeterli olmayacağı görülmektedir. Bu tez araştırması süresince yorumsamacı yaklaşımın *anlama* kavramı ön planda tutulmaya çalışılacaktır. Pozitivist yaklaşım belirli toplumsal olgular arasında istatistiksel veriler elde edilmesini sağlayarak tutarlı bir yapı sunabilmektedir. Belirlenmiş bağımlı değişkenlerin, belirlenmiş bağımsız değişkenler karşısındaki iniş çıkışlarının sonucunda elde edilen bu istatistiksel bilgiler ancak *var olanın* bir imgesini sunabilir.

Olmakta olan 'ın ne olduğu konusunda bilim adamlarına yalnızca ilham verebilecek olan bu bilgilerin anlama yöntemi ile yorumlanması gerekmektedir.

1.3 Dünya Sistemi Kuramı

Toplumsal çözümlemede, üretici güçlerin belirleyiciliğini temel alan tarihsel materyalizmin yanı sıra *güç* (power) odaklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Giddens (2000: 4) zamansal-mekânsal ilişkilerin toplumsal sistemlerdeki eklemlenişinin *gücün* oluşumu bağlamında ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Michael Mann da (2005: 1) *The Sources of Social Power* adlı eserinde toplumların birden çok örtüşen ve kesişen sosyo mekânsal güç ağlarından oluşmakta olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla topluma ilişkin kapsayıcı bir sosyal-bilimsel analiz, indirgemeciliğe düşmemek için, “ekonomik, siyasal, askeri ve ideolojik” iktidarlara eşzamanlı olarak analiz etmelidir (Çeğin, 2010: 2). Toplumsal sistemlerin oluşumunun ve ilerlemesinin bir değerlendirmesini yaparken düşünsel temelimizi oluşturabilecek olan bu yaklaşımlar kapitalizmin ne olduğu konusunda da elimize farklı argümanlar sağlamaktadır. Ekonomik bir örgütlenmeden daha fazlası olan kapitalizmin değerlendirilmesi, her birinin altında bir *dünya görüşü* (weltanschauung) yatan bu yaklaşımlara göre değişmektedir. Bu tez içerisinde kapitalizm ve yurttaşlık ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılırken *iktidar* çerçevesinde kurulan tüm ilişkiler en derin boyutları ile ele alınacaktır.

Kapitalizm her şeyden önce tarihsel bir toplumsal sistemdir (Wallerstein, 2009: 11). Kapitalizme dair her türlü ekonomik sosyal ve kültürel değerlendirmenin, öncelikle bu ön koşul üzerinden hareket etmesi gerekmektedir. Immanuel Wallerstein'in dünya sistemi kuramında ortaya koymaya çalıştığı gibi toplumsal olguların açıklanmasında *güç* önemli bir yer tutmaktadır. Dünya sistemi kuramının geçmişi, Fransız sosyal tarihçi Fernand Braudel'e dek izlenebilir (Kottak, 2002: 344). Wallerstein, kapitalizmin dünyaya nüfuz etme mekanizmasını açıklamayı amaçlamaktadır ama yine de tarih üzerinden temellenen bir yaklaşım sayesinde modern devletin oluşum sürecine de ışık tutmaktadır (Vergin, 2007: 175). Modern dünya sisteminin oluşumunda, üzerinde düşünülmesi gereken nokta, modern ulus- devletlerin de ötesinde (aşkın), *güç* odaklı bir toplumsal sistemin bulunmasıdır. Dünya sistemi kuramının kilidini oluşturan sav, tekil

devlet ve ulusların ötesine varan bir toplumsal sistemin varlığının kanıtlanabilirliğidir (Kottak, 2002: 344). Bu toplumsal sistemin özünü de kapitalizm oluşturmaktadır. Modern dünya sistemi kapitalist bir dünya ekonomisidir (Wallerstein, 2003(A): 44).

Ancak kapitalizm, on beşinci yüzyıldan itibaren toplumsal bir dünya sistemi olma başarısını gösterirken modern ulus devletlerin gelişiminde de etkili olmuştur. Günümüze kadar, bir güç odağı olarak kapitalizmin karşısına da ancak modern ulus devletlerin çekirdeğini oluşturan yurttaşlar çıkabilmiştir. Kolektif ya da bireysel olarak kapitalist sermaye birikiminin karşısına çıkan yurttaşlar bazı ülkelerde sosyalist toplumsal sistemler, bazı ülkelerde de sosyal refah devletleri oluşturmayı başarmıştır. Yurttaşlık kurumu tarihsel olarak incelendiğinde *güçle* olan ilişkisi ortaya çıkmaktadır, örneğin Antik Çağ'da yurttaşlar mülk sahibi soylu erkeklerden oluşmaktadır. Modern dünya sisteminde, kapitalist ekonomik yapılanma ile yurttaşlık kurumu arasında süregelen *güç* savaşı yirmi birinci yüzyılda kapitalizmin küreselleşmesiyle yeni bir çehre kazanmıştır. Yurttaşlık kurumu tamamen gücünü yitirip ortadan mı kalkacak yoksa küresel kapitalizme karşı yeni kazanımlar elde edebilecek mi? Bu sorunun yanıtı, tarihe ve toplumsal sistemlerin oluşum ve gelişim süreçlerini nasıl değerlendirdiğimize göre farklılık göstermektedir. İnsan toplumunun gelişiminin çözümlenmesinde birçok yaklaşım bulunmaktadır⁴. Bir toplumsal olgu üzerine çalışırken bu yaklaşımlardan yalnızca biriyle yola çıkmak araştırmacıyı oldukça sınırlayabilir. İnsan ve doğa,beraber veya ayrı birçok boyuttan oluşmaktadır. Bu yaklaşımların her biri birbirinden farklı bir ölçü aleti olarak düşünülürse yalnızca bir olgunun bir yönünü gösterebilirler. Bu nedenle kapitalizmin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak nasıl bir etkileşim içinde olduğunun ve tarih boyunca egemen bir ideoloji haline gelirken yurttaşlık kurumu ile girdiği mücadelenin ve/veya işbirliğinin izlerini sürerken birden çok yaklaşımdan yararlanarak daha objektif bir sonuç elde edilebilir.

---

⁴ Bkz. *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Kemali Saybaşı.

BİRİNCİ BÖLÜM

YURTTAŞLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanlık tarihi, insanın doğayla girdiği mücadelenin yanı sıra, kendisi ile yaşadığı uzlaşmazlıkların da bir hikâyesidir. Doğaya karşı elbirliği eden insanlar, boşa kalan diğer elleriyle de birbirlerini boğazlamaktan geri durmazlar. İnsanın binlerce yıldır iki başlı bir canavar gibi didişip durması, akıllara *Leviathan*'i⁵ getirmektedir. Kötülüğün simgesi olan bu canavar, ayrıca Thomas Hobbes'un 1651 yılında yayınladığı *Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti* adlı kitabın da ilk adı olarak kullanılmıştır. Hobbes'un *Leviathan*'i tek başlı bir ejderhadır; artık karanlık çağlar sona ermiş ve insan doğaya karşı yekvücut olabilmeyi başarmıştır. Sanat iledir ki, yapay insandan başka bir şey olmayan, Latince CIVITAS denilen, DEVLET adlı o büyük EJDERHA yaratılır (Hobbes, 2004: 17). İlkel çağlardan itibaren kabilelerde yaşayan insanoğlu, ticaret yoluyla anlaşabildikleri sürece bununla, anlaşamadıkları sürece de savaşlar yoluyla birbirleri ile etkileşim halinde olmaya başlamışlardır. Bu ilişkiler sonucunda kabileler, artık birer birer kolonilere dönüşmeye başlamışlardır. Zamanla ilk koloniler, başka koloniler oluştururken, akraba kentlere sonsuz bağlılık içinde bir kentler zinciri veya kent aileleri oluşmuştur (Davies, 2006: 126). Devlet adındaki o büyük ejderha da günümüz örneklerine uygun olarak ilk kez Yunan kent- devletlerinde (polis) kendini göstermiştir.

---

⁵Babil kaynaklarından itibaren Tevrat ve İncil dâhil birçok kutsal metinde karşımıza çıkan bazen bir su canavarı bazen de bir ejderha şeklindeki kötülüğün simgesi.

Bu devletlerin temelinde ise statüde eşit, belirli bir insan grubunun ortak yönetimi yatmaktadır. Bu yönetim anlayışı, Yunan kent-devletlerini çağdaşı olan diğer devletlerden ayırmaktadır. Eşit statüdeki ve siyasi katılım hakkı olan bu bireyler, tarihin ilk *yurttaş* örnekleridir. Derek Heater'ın da (2007) belirttiği gibi yurttaşlık, birçok sosyo-politik kimlik biçiminden biridir. Antik Yunan, bireyin içinde bulunduğu zaman ve uzam boyutları içindeki merkez güç -iktidar- ile karşılıklı ilişkisinden doğan gerilimle şekillenen kimliklerden biri olan yurttaşlık fikrinin ve eyleminin ana yurdu olarak düşünülebilir. Yurttaşlığın tarihsel olarak kategorileştirilmesi gerekirse Yunan ve ardılı Roma kent devletlerinde ilk örneklerinin görüldüğü bu döneme *Antik yurttaşlık*, Aydınlanma Çağı ile popüler bir siyasi ve yönetim biçimi olan ulus devlet modelinin yaygın olduğu döneme *Modern yurttaşlık* ve son olarak da günümüzde ulus devletlerin siyasi ve ekonomik anlamda güç kaybetmesiyle oluşan zemin kaymasında ortaya çıkan döneme de *post-modern yurttaşlık* adı verilebilir.

Antik yurttaşlık fikrinin tohumları, oligarşik bir yönetime sahip olan Sparta kent devletinde atılmış ve gelişip serpilmesi de ilk demokratik yönetim anlayışının görüldüğü Atina kent devletinde gerçekleşmiştir. Özerklik, statüde eşitlik ve yönetime katılım kavramları teorik açıdan yurttaşlığı; feodal, monarşik ve tiranik sosyo-politik kimlik biçimlerinden farklı kılar (Heater, 2007: 11). Atina, Sparta ve diğer Yunan kent devletlerinde kendini gösteren Antik yurttaşlık, kendi içindeki bazı bölünmelere karşın bu teorik yaklaşıma büyük paralellikler göstermektedir. Ancak her iki yurttaşlık tecrübesinde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yurttaşlık, bireyin devlet fikriyle bağını tanımlar (Heater, 2007: 10). Bu bağ, oligarşik devlet yapısına sahip olan Sparta'da farklı gelişmiş, belirli dönemler doğrudan demokrasiyi uygulayan Atina kent devletinde farklı tezahür etmiştir. Her iki yurttaşlık anlayışının günümüz yurttaşlık tipolojisinin oluşmasında önemli etkileri bulunmaktadır.

1. 1 Antik Yurttaşlık

1.1.1 İlk Yunan Yerleşimleri

Bugünkü Yunanistan coğrafyasının bulunduğu topraklardaki ilk medeniyet kalıntıları, Girit adasında ortaya çıkmaktadır. İ.Ö. 2000 civarında bu adada bulunan kentlerin bazılarında büyük 'saraylar' ortaya çıkmıştır, geniş merkezi avluları ve bir dizi

halka açık odasıyla bu 'saraylar', tahıl, şarap, yağ ve diğer ürünlerin depolandığı merkezler olarak iş görmüştür (Freeman, 2005: 93). Akdeniz ve Ege Denizi'nde istikrarsız bir iklimin egemen olması ve geniş düzlüklerin yerine dağların ve nehirlerin kol kola bölük pörçük ettiği ovaları nedeniyle özellikle istikrarsızlık dönemlerinde yiyeceklerin saklanması ve *sahiplenilmesi*, erken dönem Yunan uygarlıklarının iç dinamikleri hakkında bazı ipuçları vermektedir. Kahramanlık çağının prensleri, konutlarını çoğunlukla böyle duvarlar tarafından savunulan kalelerin içinde yaptırmışlardır. Bu kaleler tarım için büyük bir güvenlik sağlamış, ticareti soygunculuğa karşı korumuştur; böylece birlikte yaşamının ilk sağlamlığı, bu kraliyet evlerinde doğmuştur (Hegel, 2006: 173).

Büyük bir depremle yerle bir olduğu düşünülen Girit adasındaki Minos Uygarlığı ve daha sonra da denizden ve/veya karadan gelen istilacılar tarafından yerle bir edilen Yunan Anakarasındaki Mykenaililer, ilk Yunan uygarlıkları olarak öne çıkmaktadır. Bu uygarlıkların temelini de Mısır ve Mezopotamya'dan gelen *yabancılar* atmıştır. Birçok kentin kurucuları arasında gösterilen bu *yabancılar* yanlarında dillerini, inançlarını ve yaşam biçimlerini de birlikte getirmiştir. Yunan mitolojisindeki birçok tanrı ve tanrıça, yakın doğudakilerle aynıdır (Freeman, 2005: 225; Hegel, 2006: 186). Doğudan gelen bu tanrılar, Yunan insanının zihninde tinsel bir dönüşüm içine girmişlerdir. Yaşadıkları coğrafyanın hem fiziksel hem de iklimsel zorlukları nedeniyle her an her şeye hazır durumda olan Yunanlılar, tek ve gizil bir Tanrının mutlaklığı yerine birden fazla Tanrıya inanarak yeryüzünden pek de uzak olmayan Olympos dağının doruklarına bir Tanrı yerleşkesi kondurmuşlardır. Yunanlıların tanrıları henüz *mutlak olarak* özgür Tin değil, *tikel* bir kipteki Tindir, insansal sınırlar içindedir, belirli bir bireysellik olarak henüz dış koşullara bağımlıdır (Hegel, 2006: 183). Yunan Tanrıları, insan ve doğa üzerindeki idarelerini bir işbölümü yaparak gerçekleştirmektedirler, her birinin ayrı güç ve etkileri bulunmaktadır. Bunun bu şekilde gelişmesinin nedenlerinden biri de, yeryüzünde hiçbir Yunanlının henüz *mutlak* bir güce ulaşamamış olmasında aranabilir. Zeus belki de öteki tanrılar üzerinde egemendir ama gerçek bir güçle değil, öyle ki ötekiler kendi tikellikleri içinde özgür kalırlar (Hegel, 2006: 185). Yunanlılar da kendi içlerindeki idarelerini, iktidarı paylaşarak gerçekleştirmişler ve bunun da yurttaşlık kurumunun gelişiminde oldukça önemli etkileri olmuştur.

Yunan coğrafyası, Mykenai uygarlığının istilacılar tarafından yerle bir edilmesiyle birkaç yüzyıl sürecek bir karanlık döneme girmiştir. Bu dönemde aristokrasi sınıfı oluşmuş ve en parlak günlerini geçirmiştir. Aristokrasi egemenliğini ilk olarak kahramanca işler yapabilecek üstün nitelikli savaşçı beyler, ikinci olarak da (savaşçı rolünün korunamadığı) toprağın hâkimiyeti üzerinden sağlamıştır (Freeman, 2005: 141). Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia* adlı yapıtlarında, bu kişilerin savaşçı kimlikleriyle ilgili, oldukça derinlemesine tasvir ve bilgi bulmak mümkündür. Tanrılara kafa tutan kahramanlar, insanların her işine karışan Tanrılar, Homeros'un şiirlerinde birçok şekilde kendini göstermektedir. Schiller'in de dediği gibi 'Daha insansal iken Tanrılar, Daha tanrısal idi İnsanlar' (Hegel, 2006: 187).

Sekizinci ve yedinci yüzyıllarda Atina, toprak aristokrasisinin kontrolü altında kalmıştır (Freeman, 2005: 150). Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eserinde de geniş tarımsal arazilere yayılan aristokrasi sınıfı ile köylülerin günlük yaşamları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Freeman'ın ortaya koyduğu gibi, aristokrasiyle daha yoksul arazi sahipleri arasındaki ilişkilerin tanımlanması çok zordur; ancak kentin son derece yoksul olan halkının, büyük ölçüde borçlandırılarak sonunda köle haline getirildikleri kesindir (Freeman, 2005: 151). Zamanla Aristokrasi sınıfı ile çoğu köleleştirilmiş köylüler arasında bir çekişme baş göstermiştir. Aristoteles, *Atinalılar'ın Devleti* adlı eserinde, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır;

Daha sonra soylular (aristokratlar) ve halk arasında çok uzun süre devam edecek olan parti kavgaları başladı. O zamanların yönetim biçimi oligarşiydi ve fakirler, çocukları ve karıları ile beraber zenginlere adeta kölelik yapıyorlardı. Bunlara pelataslar ya da hektemoslar (altıda birciler) adı veriliyordu. Bütün toprak az sayıdaki zenginlerin elinde toplanmıştı ve hektemoslar zenginlerin tarlalarından aldıkları ürünlerin yalnızca altıda birine sahip olmak koşuluyla çalışıyorlardı. Eğer geriye kalan altıda beşi kira ücreti olarak vermezlerse kendileri ve çocukları köle olarak satılıyorlardı (Aristoteles, 2005: 2).

Bu düzensizlik ve kargaşa ortamı, aristokratlar ve halk arasında uzun yıllar süren çekişmelere sebep olmuştur. Buna bir son vermek için, öncelikle *Yedi Bilgeler* olarak bilinen ilk yasamacılar ortaya çıkmıştır. Tarafların uygun gördüğü isim(ler) üzerinde karşılıklı anlaşarak, sorunların çözümünü havale ettikleri bu kişi ve/ya kişiler günümüzdeki *ombudsman* kurumu ile benzerlikler göstermektedir. Bu döneme ait Yunan yasa çalışma bilgileri oldukça eksiktir ancak yargı yetkisi olan kral uzlaşmazlık çözümlerindeki belirgin rolünü, oligarşik devletlerde elit yurttaşlardan oluşan bir gruba ve en sonunda (İ.Ö. beşinci yüzyıl ortalarında) Atina gibi demokratik toplumlarda da

halka devretmiştir (Farenga, 2002: 263). Atina Kent Devleti'nde bu görevi *Drakon*, *Solon* ve *Perikles* üstlenirken, *Lykurgos*'da Sparta Kent Devleti'nin yönetim biçiminin şekillenmesinde pay sahibi olacaktır. Drakon'un İ.Ö. 621/0 tarihlerinde yazılı hukuk kurallarını ortaya koyması, ilkel aristokrasiden antik demokrasiye geçişin ilk adımı olarak belirlenmektedir: yasaların bilgisi artık egemen aşiretlerin hafızasına bağlı olarak kalmayarak herkese açık olacaktır; böylelikle haksızlıkların çaresinin bulunmasında izlenecek olan yol, halka açık bir şekilde tanımlanır hale gelmiştir (Rhodes, 2006 (A): 88).

1.1.2 Kent Devletlerinin (Polis) Oluşumu

İ.Ö. 800'lü yıllardan itibaren nüfus artışının görülmesiyle, aristokrasi sınıfının gücünde bir azalma meydana gelmiştir. Daha önceki yüzyıllara nazaran ekonomik açıdan üretim miktarı oldukça artmıştır ve ürün çeşitliliklerinde ve üretim tarzlarında da büyük ölçüde değişiklik meydana gelmiştir. Endüstriyel ve ticari etkinlik, Yunanistan'ın daha çok gelişmiş bölgelerindeki kent merkezlerinde (polis) yoğunlaşmaya başlamıştır (Starr, 2006: 417). Köylerin, sınırlarını taşarak çevre köylerle birleşmesiyle oluşan bu kentler, Yunan siyasi ve sosyal yaşamının önemli bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Kent (Polis), yalnızca binaları ve binaları çevreleyen duvarlarıyla bir kentin fiziksel varlığından ibaret değildir, o öncelikle bir kentte yaşayan ve etrafındaki toprakları da sunduklarıyla birlikte içine alan bir toplumdur (Freeman, 2005: 114). Zaten tarihsel olarak yurttaş kavramı, antik Roma ve Yunan kent devletlerinin gelişimine bağlı kalmıştır. Byran Turner'ın da belirttiği gibi bu anlamda kent devletler, rasyonel ve özgür bireyler için dış tehdit ve anlaşmazlıklara karşı kolektif bir güvence üreten kamusal bir arenadır (Parlak ve Kaftan, 2010: 142).

Sparta ve Atina, iki büyük ve aynı zamanda iki rakip kent devleti olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Yine de kent devleti (polis), Yunan coğrafyasının karakteristik bir siyasi yapısı olmasına ve filozoflar tarafından da ideal bir yapı olarak kabul edilmesine rağmen Antik Yunan'da bulunan tek siyasi organizasyon değildir. Yunan toprakları ve Küçük Asya'nın (Anadolu) batı kıyıları dağlarla, birbirinden bağımsız ve genellikle küçük yerleşim yerlerine ayrılmıştır ve ayrıca Ege adaları da oldukça küçüktür. Bu bölgelerin çoğu tek bir kent merkezi tarafından kontrol edilmektedir; Atina ve Sparta

kent devletleri, aşırı derecede büyük bölgelere hâkim oldukları için bu kentlerden farklıdır. Birçok kentten oluşmuş bölgeler bulunmaktadır; ancak hiçbirisi diğerleri üzerinde egemenlik sağlayamamıştır (Rhodes, 2006 (B): 581).

Tüm bunlara rağmen *kentin* doğuşu, yerel bağlılıkları güçlendirmiş fakat aynı zamanda ve giderek artan bir şekilde, Yunanlı olma bilincini ortaya çıkarmıştır (Freeman, 2005: 115). Modern yurttaşlık kurumunun temel yapıtaşı olan ulus-devletin konuşlandığı yer olan vatan olgusunun ilk emareleri hissedilmeye başlamıştır. Bu Atina, bu Sparta, bu tapınak, bu sunutaşları, bu birlikte yaşam biçimi, bu yurttaşlar çevresi, bu töreler ve alışkanlıklar; Yunanlı için anavatanı onsuz yaşayamayacağı bir zorunluluktur (Hegel, 2006: 190). Kökeni Aristoteles'in *areté* (erdem) kavramına kadar dayanan iyi insan-iyi yurttaş anlayışının Yunan kent devlet yurttaşlarında ilk tezahür ediş şekli, vatani yani kent devleti için savaşlarda gösterilen kahramanlıklardır. Artık en önemli fazilet, halkın yararına kullanılan cesarettir; yiğit bir adamın ölümü, kendisini ve ailesini onurlandıracak biçimde ve her zaman için memleketi olan kentte yaşatılır olmuştur (Freeman, 2005: 141).

Beşinci yüzyıl boyunca Yunanlılar; hukuka uygun olarak miras yoluyla veya mutlak bir zorbalıkla, tek bir kişinin hüküm sürdüğü krallık veya tiranlıklar, birkaç kişinin egemen olduğu oligarşiler ve birçok kişinin iktidara ortak olduğu demokrasiler şeklinde olmak üzere üç farklı politik yapıya sahip olmuştur (Rhodes, 2006: 579). Atina Kent Devleti, demokratik yapıya sahip devletlerin öncülü ve önderiyken, Sparta Kent devleti de oligarşik yapıya sahip olan devletlerin lideri konumundadır. Ne Sparta ne de Atina, tipik bir kent devletidir; ikisi de küçük kentlere nazaran, uzak kaynaklara (farklı yollarla) ulaşma imkânına sahip olmuştur ve bunun sonucunda ikisi de daha geniş bir alanda etkili olabilmiştir (Freeman, 2005: 144). Thucydides'in ikinci kitabında (2.39.1) aktardığı Perikles'in cenaze söylevi Sparta ve Atina arasındaki bazı temel farklılıklarla ilgili önemli bilgiler vermektedir:

Ve düşmanlarımızdan aşağıda açıklayacağım gibi askeri hazırlık bakımından farklıyız. Kentimiz dünyaya açıktır ve düşmana askeri avantaj sağlama ihtimaline karşın insanların bazı sırları görmesini ve öğrenmesini engellemek için yabancıları düzenli olarak sınır dışı etmeyiz. Bunun nedeni hazırlık ve hilekârlığa değil de kahramanlarımızdan doğan içimizdeki gerçek cesarete inanmamızdır. Ayrıca eğitim sistemimizde de farklılıklar bulunmaktadır. Spartalılar çocukluklarından itibaren cesaret konusunda en ağır eğitime maruz kalırlar biz ise hayatımızı bu tarz sınırlamalar olmadan yaşarız yine de onların da karşı karşıya kalacağı aynı tehlikelere karşı daha hazırlıksız değiliz... (akt. Hesk, 2000: 26).

Askeri yapılanmalarındaki farklılıklar, her iki devletin yurttaş yapılanmasında da önemli değişiklikler oluşturmuştur. Antik Yunan kentlerinin oluşumunda da, askeri yapılanmanın oldukça büyük önemi bulunmaktadır. Küçük bir coğrafyaya sıkışıp kalmış olan Yunanlılar, kıt kaynaklar uğruna birbirleriyle dur durak bilmeden çatışmışlardır. Bu çatışmalar, karnını doyuracak kadar bir araziye ve kendi kendini silahlandırabilecek kadar bir gelire sahip olan çiftçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir araziye sahip olabilmek için yani mülkiyet hakkı için eli silah tutan bir kişinin varlığı modern yurttaşlıkta da ortaya çıkmaktadır. Ulus-devletlerin temelini de mülkiyet sahibi erkek seçkinler ve düzenli bir orduda hayatını hiçe sayabilecek olan yurttaşlar meydana getirmektedir. Antik Çağ'da ise atalarının kan dökerek sahip oldukları arazilerde yaşayan varlıklı köylüler, Sparta haricindeki kent devletlerin düzenli ordusunun temelini oluşturmuştur. *Hoplit* adı verilen bu ordular, kent devletlerde gücü ölçüsünde söz sahibi olarak yurttaşlık kurumunun şekillenmesinde çok etkin bir rol oynamışlardır. Ancak Sparta'da yurttaşlık ve askerlik birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğu ve tarımsal üretim işlerini de cebren başkalarına yaptırdıkları için devleti oluşturan yurttaşlar içinde ayrı bir hoplit sınıfı bulunmamaktadır.

Antik Yunan'da bir yurttaşın varlıksal gücü, onun politik gücü ile doğru orantılıdır. Hoplit savaşlarındaki yekvücut bir şekilde omuz omuza mücadele, insanların güçsüzlüklerinin bir araya geldiklerinde nasıl bir güce dönüştüğünün bir göstergesidir. P. Vidal Naquet'in de (1968) belirttiği gibi Atinalı erkek yurttaş için, savaş zamanında bir asker ya da denizci olarak gösterdiği rolü, onun yurttaşlık kimliğinin ve statüsünün önemli bir parçasıdır: Antik Çağ'da askeri organizasyon, yurttaşlık kurumu ile birleşmiştir (Hesk, 2000: 23). Hoplitlerin bu askeri güçleri, onlara Solon'un dört bölüme ayırdığı yurttaşlık kategorisinde memurluk hakkı verilen ilk üç sınıftan biri olan *zeugit* vergi sınıfına girme hakkı kazandırmıştır. Aynı zamanda hoplit ordusundaki bu yükseliş, bağlılık biçimlerinde önemli bir değişim de gerçekleştirmiştir; bir Homeros kahramanı kendisinin ya da ailesinin şanı için savaşırken hoplitlerden sadakatini kendi kent-devleti için göstermesi beklenmiştir (Freeman, 2005: 140). Artık kentin sabahında erdemini ilk ışıkları yükselmeye başlamıştır...

1.1.3 Sparta Kent Devleti

1.1.3.1 Sparta Devlet Yapısı

Kendilerine, *benzer olanlar* (homoioi) adını veren Spartalılar önceleri *civarda yaşayan komşularını* (perioikoi) *cebren ve hile* ile zanaat ve tarım işlerinde ve gerektiğinde de orduya asker sağlamak için ortaklık yapmaya zorlamışlardır. Savaş sanatında ilerlemeye başlayan Spartalılar, zamanla açgözlülüklerine yenik düşerek zengin ve geniş düzlüklerin bulunduğu Messenia bölgesine göz dikmiştir ve bu toprakları ele geçirmiştir. Elde edilen toprak sanki yeni bir koloniymiş gibi, Spartalı yurttaşlar arasında eşit olarak pay edilerek *helot* adı verilen yerli nüfus yeni efendilerinin toprağını işleyen serflere indirgenmiştir (Freeman, 2005: 145). Bazı açılardan helotların durumu kölelikten bile kötüdür, bu durumu Mike Paine (2002: 57) *Ancient Greece* adlı eserinde şöyle açıklamaktadır;

‘Her bir Spartalı’nın kontrolü ve hizmeti altında olan belirli helotlar bulunmaktadır ancak her bir helot aynı zamanda devletin kölesi olduğu için diğer Yunan devletlerinde olduğu gibi hiçbir şart altında özgürlüklerine kavuşmamaktadır. Din ve yasalarda Spartalıların gerektiğinde helotların hakkından gelmek için münasip gördükleri eylemleri yapmalarını yasaklamıştır. Bu sorunun üstesinden gelmek için de *eforlar* (meclisin seçtiği beş kişiden oluşan devlet denetçileri) herhangi bir helot için münasip görülen cezayı ya da infazı gerçekleştiren Spartalı’nın bir suçla itham edilmemesi için yılda bir kere helotlara karşı resmi savaş ilan etmişlerdir. Ayrıca kamu yaşamına tehdit oluşturabilecek helotların bulunup infaz edilmesi için Sparta’da *kyrpteia* adında gizli polis benzeri bir yapılanma da bulunmaktadır...’

Ancak kendileri de Yunan asıllı olan helotlar, Sparta’nın egemenliğini ve zalimliklerini hiçbir zaman kabul edemedikleri için ellerine geçen her fırsatta Spartalılara karşı isyan bayrağını açmıştır. Aynı zamanda Sparta’nın yakın komşularından olan Argos Kent Devleti de Sparta’nın bu yayılmacı siyasetinden oldukça rahatsızlık duymaya başlayarak birçok kez Sparta ile hoplit savaşlarında karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır. Varlığına karşı tehdit oluşturan bu önemli askeri tehlikelere bir tepki olarak Sparta halkı kendini bir hoplit devletine dönüştürmeye başlamıştır (Raaflaub, Oberve Wallace, 2007: 36). Düzen kaygısı onlara, boyun eğdirdikleri insanların sürekli isyan edecekleri korkusuyla telkin edilen Spartalı devlet, doğum anından itibaren tanımladığı erkek yurttaşlarının hayatının her alanıyla birlikte ve gittikçe yoğunlaşan bir biçimde askerleşmiştir (Freeman, 2005: 146).

Diğer Yunanlılar’ın aksine, sahip oldukları helotlar sayesinde herhangi bir tarım ve zanaat işinde çalışmak zorunda kalmayan Spartalılar birer hoplit-yurttaş olarak

ortaya çıkmaktadır. Yine de bir hoplit-yurttaş olmakta hiç de kolay değildir. Hayatta kalmayı başaran ve hatta hayatta kalmayı hak eden Spartalı yurttaş adayı çocuklar, yedi yaşından itibaren ailelerinden ayrılarak zorlu bir asker-yurttaş eğitim sürecine tabi tutularak öldürme, hırsızlık yapma ve yalan söyleme dâhil savaşta *mübah* olduğu iddia edilen tüm etkinliklerden başarılı olmak zorunda kalmıştır. Yurttaş adayı genç erkekler yirmi yaşına ulaştıklarında, ayrıca oybirliğinin şart olduğu bir son sınavdan da geçme mecburiyetinde bırakılmıştır. Sparta'nın ancak günümüz otoriter devletlerinde görülebilecek ölçüde itaatkâr ve tek tip yurttaş yaratma konusunda başarılı olmasının altında da, her zaman diri ve göz önünde tuttuğu ortak düşman olgusu - helotlar ve o zamanki dünyanın geri kalanı- çok önemli bir yer işgal etmektedir. Yaşamlarını devlet uğruna feda etmek zorunda bırakılan bu insanların moralleri her daim en üst seviyede tutulmak zorundadır. Bunun altında ağır ve şiddet içeren eğitim sistemi aracılığıyla oluşturulan devlet ideolojisi yatmaktadır. Devlet ideolojisinin sürekliliğinin sağlanması için devamlı bir propaganda yürütülmektedir. Dış dünyaya ticaret dâhil her türlü şekilde kapalı olan Sparta'da uzun kırmızı pelerinli giyim tarzı ve uzun saç kesimi bile bu propagandanın bir tezahürüdür. Yurttaşlık kurumunun öncüsü olan Sparta aynı zamanda bu gibi özellikleriyle ulus-devlet yapılanması ile benzerlikler göstermektedir. Asker ve yurttaşınneredeysel birbirinden ayırılmasının mümkün olmadığı Sparta, daha çok yirminci yüzyılın ilk yarısındaki militer ulus-devletleri andırmaktadır: Katı ve ideolojiye boğulmuş bir eğitim sistemi, dünyada kendi ülkesinden başka dostu olmayan her an savaşa hazır olması gereken bir toplum ve ulusal ritüellerin gösterişli bir şekilde cümle âleme ilan edildiği toplu histeri ayinleri.

Sparta'nın, Atina ve diğer Yunan kentlerinden ayrı bir şekilde örgütlenmesinin nedenlerinden biri de aristokrasi sınıfının zamanla etkinliğini yitirmesi olarak düşünülebilir. Savaşlar sonucu elde edilen toprakların Spartalı yurttaşlar arasında eşit bir şekilde paylaşılması, elde edilen ürün fazlasının ticaret için kullanılmaması, tarım ve zanaat için gerekli olan beden işlerinin de helotların varlığı ile giderilmesi, Spartalıları kendi deyimleri ile tam olarak *homioi* (benzer olanlar) haline getirmiştir. Aslında aristokrasi için gerekli olan boş zamana fazlasıyla sahip olan Spartalıları, bu zenginliklerini felsefe ve sanat ile değil savaş kabiliyetlerini geliştirmek için kullanmışlardır. Spartalı kadınlar bile boş vakitlerinde yakın tehditlere karşı sürekli idman yapmışlardır. Sparta'nın aristokrasiden cumhuriyet devletine doğru evrilmesi, aynı Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi, tiranların yokluğu ile açıklanabilir

(Ferguson, 2001: 45). Sparta Devleti'nin yedinci yüzyılda hem helotlar hem de Argoslular'la karşı karşıya kaldığı savaşların yarattığı kargaşa ortamında aristokrasi sınıfı ve yurttaşlar arasında da bir uzlaşmaya gidilmiştir. Artık yurttaşlar arasından yılda bir kez olmak şartıyla beş kişiden oluşan *ephoroi* (efor) adındaki bir tür denetleme kurulu oluşturulmuştur. Yetişkin tüm erkek yurttaşlar arasından seçilen eforlar halkın oluşturduğu meclis ve *gerusia* senatosunu toplayarak, yargı ve ceza konusunda önemli yasal güçlere sahiptir olmuştur. Bir tür güçler dengesinin kurulduğu Sparta'da, devlet işleyişinin yasal düzenlemelerinin son şekli, önde gelen yurttaşlardan biri olan Lykurgos tarafından verilerek Sparta Kent Devleti oligarşik bir devlet hüviyetine dönüşmüştür. Diğer yeniliklerinin yanında Lykurgos, büyük olasılıkla önceleri eğreti olan ayrıcalık ve yükümlülüklerle dayalı yurttaşlar sınıfını bir düzene sokan kişi olarak da anılmaktadır (Heater, 2007: 17).

1.1.3.2 Sparta Yurttaşlığı

Thomas R. Martin (2000), Spartalılar'ın diğer Yunanlıların aksine yazılı bir yasal düzenlemeleri bulunmadığını iddia etse de Raaflaub, Ober ve Wallace (2007), *Origins of Democracy in Ancient Greece* adlı eserlerinde, Spartalılar'ın *Great Rhetra* (Yüce Rhetra) adını verdikleri, dünyanın ilk yazılı anayasasına sahip olduklarını öne sürmektedirler. Spartalılar, yazılı olsun olmasın kendi aralarındaki güç ve iktidar ilişkilerini düzenleyip, yurttaşlığın ilk emarelerinin gözüktüğü bir devlet düzeni oluşturarak, bölgesindeki diğer kent devletlere örnek olmuşlardır. Sparta yurttaşlığının temelini ise savaş sanatında usta olan asker yurttaşlar oluşturmaktadır. Boyunduruk altına aldıkları helotlar sayesinde, herhangi bir tarım ya da zanaat işinde çalışmak zorunda olmayan ancak yetişkin bir erkek oluncaya kadar da zorlu bir psikolojik ve bedensel eğitimden geçebilen herkesin, yurttaşlık hakkı kazandığı Sparta'da kadınlar diğer Yunan Devletleri'nde olduğu gibi geri planda kalmaktadır.

Hoplitlerin yurttaşlık hakkına sahip kişilerin arasından seçilerek zengin bir azınlık oluşturduğu diğer kentlerin tersine, Sparta'da bütün erkek yurttaşlar, yurttaş olduklarından dolayı birer hoplittir (Freeman, 2005: 146). Birer hoplit-yurttaş olarak Spartalılar, T. H. Marshall'ın *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* adlı makalesinde sivil, politik ve sosyal hakların gelişimiyle şekillendirdiği, modern yurttaşlık

tanımlamasındaki ilk iki hakka sahip olarak, dünyadaki ilk yurttaşları olarak öne çıkmaktadır. Yalnızca devlet aygıtına tabi bir şekilde, birer homoioi olarak kendi içlerinde özerk ve eşit statüye sahip Spartalılar, hoplit savaşlarındaki gibi omuz omuza vererek kamu hayatında kendilerini görünür kılmışlardır. Politik güç, yurttaşın askeri işlevi ile ilgilidir (Austin, 2006: 537). Yurttaş olabilen erkekler, otuz yaşına kadar hoplit ordusunun bir neferi olarak askeri bölüklerde yaşamak zorunda kalmıştır. Sparta'da yurttaşlık, toprak sahipliği ve bölük üyelerinin desteği üzerinden tanımlanmıştır (Freeman, 2005: 208). Kadınların da toprak sahibi olabildiği Sparta'da, sosyal yaşam günümüz komünal yaşam şekillerini aklı getirmektedir. Erkekler askerlik görevlerinin sonuna kadar, evli dahi olsalar bölüklerinde yaşamak zorunda kalırken diğer yurttaşlar da günün her öğününü birlikte yiyip içmek mecburiyetinde kalmıştır. Korkunun mu yoksa birlik duygusunun mu Spartalılar'ı bu kadar birbirine yaklaştırdığı konusunda yeterli kanıt olmamakla birlikte, bu yakınlığın insanların özel hayatını yok ederek devletin ya da kamunun bir malı haline getirdiği aşikârdır. Ancak Stephen Hodgkinson'unda ifade ettiği gibi sosyal ve ekonomik farklılıklar, tamamen ortadan kaldırılmış değildir (Sparta bir ütopya değildir); ve devam eden farklılıklar daha sonradan yurttaş sayısındaki ve askeri güçteki düşüşün asıl nedeni olacaktır (Raaflaub, Ober ve Wallace, 2007: 37).

Tüm eksikliklerine ve anormalliklerine karşın dünyadaki ilk yurttaşlık deneyimini yaşayan Sparta yurttaşları, Platon'un *areté* (erdem) halesini başlarında taşıyan ilk insanlardır. Modern yurttaşlık kategorilerinden cumhuriyetçi yurttaşlığın temelini oluşturan Spartalılar, devlet uğruna yurttaşlığın kurucularıdır. Sparta'da bir yenilgi sonrasında bile, ölen kişilerin aileleri çok sevinçli görünmüşlerdir (Freeman, 2005: 208). Düşmanlarla çevrildikleri sanrısı ya da gerçeği, onları hem komşularına hem de kendilerine karşı çok acımasızca davranmaya itmiştir.

1.1.4 Atina Tecrübesi

1.1.4.1 Atina Kent Devleti

Kent devletlerinin kurucusu olarak efsanevi önder Lykurgos'u gören Spartalılar gibi Atinalılar da kendi kent devletlerinin başlangıcını tek bir adama bağlamaktadırlar.

Atina efsaneleri Attika'daki⁶ köyleri synoikisis⁷ yöntemi ile birleştirerek, Atina kent devletinin kurulmasını sağlayan kişinin Theseus olduğunu anlatmaktadır (Martin, 2000: 82). Mykenai uygarlığı istilacıların etkisiyle on ikinci yüzyılda çöktüğünde, Atina ve çevresindeki Attika bölgesi, karmaşanın en kötüsünü yaşamıştır ve bu bölge aynı zamanda İyon göçleri için bir sıçrama tahtası niteliği taşıyarak, Küçük Asya'nın İyon toplumlarıyla bağlantıları da beşinci yüzyıla dek Atina'nın dış siyasetini etkilemiştir (Freeman, 2005: 149). İ.Ö. yedinci yüzyılda kendilerine *eupatridai* -iyi tanrıların oğulları- diyen bir *aristokrasi* sınıfı, Attika bölgesinin hâkimiyetini ele geçirmeyi başararak (Raaflaub, Ober ve Wallace, 2007: 37) kendi aralarında ortak bir yönetim anlayışı oluşturmuştur. Bu döneme ait 60 farklı aşiret adı bilinmekle beraber bu aşiretler kendi aralarında, Atina'da üzerinde toplandıkları tepenin adıyla bilinen Areopagas Meclisine (Aristokratlar Meclisi) üç yönetici yüksek memur (arkhon) seçmekteydiler (Freeman, 2005: 150). Aristoteles'in de (2005) aktardığı gibi bu seçilen memurlar, zenginlik ve soyluluk esasına göre belirlenmektedir.

Sparta gibi koloniler bulmak zorunda kalmayan Atina, kendi bölgesinde (Attika-yaklaşık 2500 km²) genişleme imkânı bularak bölgesindeki diğer yerleşik halkları Atinalıların hâkimiyetine bağlı kılmaktansa, tümünü Atina yurttaşı haline getirmiştir (Rhodes, 2009: 5). Attika civarında küçük bir köyde ya da demeste yaşayan bir çiftçi, kendisini bir Atinalı olarak görmektedir (Paine, 2002: 29). Erken Antik Çağ'da ekonomik şartlar iyileştiği için Attika'nın nüfusunun İ.Ö. sekizinci ve yedinci yüzyıllar sırasında fevkalade artmasıyla, nüfusun en hızlı büyüyen kısmını bu özgür köylüler (hoplit sınıfı) oluşturmaya başlamıştır (Martin, 2000: 82). Karnını kimseye muhtaç olmadan doyurabilen ve kendini silahlandırabilen bu Atinalı özgür köylüler, hoplit ordusunun temelini oluşturarak politik yaşamda daha görünür olabilmek için aristokratlarla çekişmişlerdir. Tarihleri boyunca boyunduruk altında kalarak özgürlüklerini başkalarına teslim etmeye karşı gelen Yunanlılar, başkalarına bağımlı olan insanları *kolakes* ve *parasitoi* yani “yağcı” ve “parazit” olarak adlandırmışlardır (Raaflaub, Ober ve Wallace, 2007: 34). Özgürlüklerine düşkün olan Yunanlılar bu özelliklerinden dolayı da doğunun despot yönetimleri altında ezilen halklardan

⁶Atina kent devleti bölgesini oluşturan Yunanistan anakarasının güneydoğu köşesindeki yarımada verilen ad.

⁷Grekçe bir kelime olan Synoikisis fiziki yönüyle ele alındığında genel olarak farklı yerleşimlerden gelen halkların birleşip, yer değiştirerek tek bir yerleşim kurmaları ya da aynı bölgede oturan farklı yerleşim halklarının topraklarını birleştirenleri olarak tanımlanır. Yerleşim kurmak yeni bir sosyal-politik yapılanmayı da içerdiğinden, Synoikisis aynı zamanda Antik Grek politikası terminolojisinde farklı halkların yönetim düzenlerini birleştirip yeni tek bir yönetici veya ortak bir yönetim organı belirlemeleri olarak nitelendirilir (Akalın, 2003: 1).

kendilerini üstün görmektedirler. Örneğin Persler, bir siyasal tiranlık altında yaşayan 'barbarlar' olarak algılanırken, Atinalılar, özgürlüğün aziz tutulduğu bir anayasal sistemde kültürlü bir hayat sürmektedirler (Heater, 2007: 41).

Bu dönemde Attika bölgesinde, aristokratlar arasında sonu gelmeyen iktidar savaşlarının sonucunda, bir galibin ortaya çıkıp tek bir kişinin egemenliği sağlanamadığı için daha *serbest* bir gelişme imkânı bulan toprak sahibi özgür köylüler, aristokrat sınıfı ve zamanla köleleştirilen yoksul halk arasında ekonomik ve sosyal tabanlı toplumsal bir kriz ortaya çıkmıştır. Draco adındaki bir yasa yapıcı -büyük olasılıkla hoplitlerin baskısıyla- ortaya çıkarak Atina Kent Devleti'nin ilk yasalarını düzenlemiştir. Yasaların yazılı hale getirilmesi, bu yasaların oldukça sert olmasına ve aristokrat sınıfın çıkarlarını gözetmesine rağmen aristokrat yargıçların olayı diledikleri gibi yönlendirmelerini zorlaştıran ileriye doğru atılmış bir adımdır (Freeman, 2005: 151-152). Drakon'un kurduğu bu yeni devlet düzeninde politik haklar kendi kendilerini silahlandırabilen yurttaşlara verilmiştir (Aristoteles, 2005: 5). Draco tarafından servetleri ölçüsünde dört vergi grubuna ayrılan yurttaşlar da sırasına göre şunlardan oluşmaktadır; *pentekosiomedimnoslar* (beş yüz kileliler), *hippeis* (süvariler), *zeugitler* (çiftçi-hoplit) ve *thetler* (kendi kendini silahlandıramayan işçi sınıfı).

En zengin sınıf olan *pentekosiomedimnoslar* (bu grup eski aristokrat sınıfın dışına taşarak genişlemiştir) topraktan yılda beş yüz ya da daha fazla ölçü tahıl, zeytinyağı veya şarap olarak ürün alan yurttaşlardan oluşurken, *hippeisler de* (süvariler) o zaman için lüks sayılan atların bakımını yılda kazandıkları üç yüz ölçü ürünle karşılayabilen yurttaşlardan meydana gelmektedir (Freeman, 2005: 153). Üçüncü yurttaş sınıfı olan *zeugitler de* (çiftçi-hoplit) kendilerini besleyecek ve üstünü başını silahla donatabilecek kadar gelir getiren belirli bir toprağa sahiptir. Yurttaşlık ve toprak mülkiyeti birbiriyle çok yakından ilişkilidir ve toprağa olan talep tüm Yunan tarihi boyunca önemli bir yer tutmuştur (Austin, 2006:533). Mülkiyet sahibi ve silahlı yurttaşlardan oluşan bu üç grup, politik haklardan faydalanırken yoksul işçilerden ve çiftçilerden oluşan *thetlerin* yalnızca halk meclisinde ve jüri mahkemelerinde üyelik hakları bulunmaktadır. Heater'a (2007) göre en alt sınıfın bu ayrıcalığı yine de en hakiki yurttaşlık haklarıdır. Zamanla halk meclisinin yetkileri arttığında, Sokrates'in bir 'çamaşırcılar, ayakkabıcılar, halıcılar, demirciler, köylüler, tüccarlar ve bakkallar

topluluğu' (Lylod-Jones'tan aktaran Heater, 2007: 46) diye alaya aldığı *yaygaracılar*, meclisteki sayıları doğrultusunda oldukça büyük güç kazanmışlardır.

Draco, günlük yaşama dair birçok konuda da yasalar yapmıştır. Bu düzenlemelerden bazılarına göre küçük hırsızlıklar ölümle cezalandırılabilmekte ve bir borçlu, alacaklısının malı haline gelebilmektedir (Freeman, 2005: 152). Draco'nun yaptığı yasaların aristokratların lehine olması ve özellikle borçluların köleleştirilmesine ve hatta ülke dışına bile satılmasına yol açan değişiklik, toprak mülkiyetinin el değiştirerek belirli gruplar elinde toplanmasına yol açmıştır. Bu da henüz tam olarak ortadan kalkmamış olan toplumsal krizi alevlendirerek daha da yıkıcı hale getirmiştir. Thomas R. Martin'in (2000) *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times* adlı kitabında belirttiği gibi krizin altında, toprağın belli kişilerin elinde toplanmasıyla geçimlik tarımla uğraşan çiftçilerin kıtlık yaşandığı yıllarda açlıkla karşı karşıya gelmesi ve henüz o dönemde madeni paranın tam olarak kullanılmaması nedeniyle bu çiftçilerin ürünün bol olduğu yıllarda da elindeki ürün fazlasını bir değere dönüştürememesi yatmaktadır. Böylelikle durmadan yiyecek ve tohum için borçlanmak zorunda kalan birçok yurttaş, sonunda borcunu ödeyemeyince birer köle haline gelmişlerdir. Draco'nun yasaları düzenlemesinden yaklaşık otuz yıl sonra, bu krizle ortaya çıkan iç savaşın önlenmesi amacıyla ne olduğu kaydedilmemiş bir yöntemle kent, Solon adında birini devletin ve yasaların yenilenmesi amacıyla tam yetkili bir arkhon (en yüksek devlet yöneticisi) olarak tayin etmiştir. İ.Ö. yedinci yüzyılın sonlarında Draco, altıncı yüzyılın başlarında Solon, yasa yapıcı olarak özellikle atanmışlardır; ancak bundan sonra İ.Ö. beşinci yüzyılın sonuna kadar yasa yapma ve karar-alma süreçleri genellikle yurttaş meclisinin iradesinde gerçekleştirilmiştir (Rhodes, 2009: 62). Bunun altında yatan neden de kriz ortamında toplumların hep bir kurtarıcıdan medet umarken iyi bir düzenin (*eunomia*) sağlandığı zamanlarda sorunlarını uzlaşarak çözmeleri yatmaktadır.

Solon, yoksul halk ile zengin kesim arasında bir arabuluculuk yapmaya çalışmıştır; köleleştirilmiş çiftçiler sınıfını geçmiş borçlarını silerek özgürlüğüne kavuşturmuş, devlet memurluğu için varsıllığı tek nitelik haline getirmiş, toprak sahibi aristokratlara meydan okuyabilecek daha geniş bir zengin sınıfının oluşmasını sağlamış; yurttaş meclisindeki işlerin daha kolay yürütülebilmesi için yeni bir konsey oluşturarak karar-alma sürecini şekillendirmiş; yasaları gözden geçirerek değiştirmiş ve adaleti (*dike*) sağlamak adına mazlumların hayatını kolaylaştırmak için yargı süreçlerini

düzeltilmiştir (Rhodes, 2009: 5). Eskiden memurları, aristokratların oluşturduğu Aeropag meclisi atarken, Solon'un yasa kitabında bu işlemin kura ile belirlenmesine karar verilmiştir. Daha sonraları Platon gibi filozoflar ve aristokratlar bunu kurayla yönetim diye adlandırmışlardır (Heater, 2007: 47). Zanaat becerileri olanlara yurttaşlık hakkı verilmesi ve kentte sık sık ortaya çıkan kargaşalıklarda silahlı olarak herhangi bir tarafı tutmayanların, yurttaşlık haklarını kaybedip kentten kovulması Solon'un yaptığı yasalardan göze çarpanlardandır. En alt sınıfın kamu hizmetlerinden yararlanmasının kısıtlanmasına rağmen Solon'un yurttaş sınıflandırma şeması, demokrasiye giden yolda şartların daha da iyileştirilmesini sağlamıştır, bunun nedeni Solon'un kurduğu düzenin sosyal hareketliliğe izin vermesi ve gelir üzerinden doğrudan vergi olmamasının girişimci yurttaşın arazisini daha kolay arttırmasını sağlamasıdır (Martin, 2000: 85).

Solon Atina'dan ayrıldıktan sonra Atina halkı, üç parti arasında kutuplaşmıştır. Aristokrasi içindeki hizipler, yerel bağlılıklara dayanırken bu gruplar 'Ova' ve 'Kıyı' olarak adlandırılmış, daha küçük toprak sahibi olan yoksul köylülere de 'Dağlılar' adı verilmiştir (Freeman, 2005: 155). Ortaya çıkan belirsizlik ortamında Aristoteles'in deyiimiyle *ateşli bir halkçı olduğu düşünülen* Peisistratos adında bir askeri lider ortaya çıkarak dağlı adı verilen yoksul halkın da desteğiyle Tiranlığını ilan etmiştir. Peisistratos'un tiranlığı, Solon tarafından inşa edilen devlet düzeninde ve yurttaşlık kurumunda pek bir değişiklik yapmamıştır. Atinalılar'ın işlerini ölçülü bir biçimde ve bir tirandan çok, yasalara uyan bir yurttaş gibi yapan ve herkesin iyiliği için çalışan bir insandır (Aristoteles, 2005: 22). Ancak kendisinin ölümünden sonra başa geçen oğullarından birinin ölçsüz ve uygunsuz davranışları halkı çileden çıkarmış ve Aristokrat sınıftan biri olan Kleisthenes halkın desteğini alarak Peisistratos'un oğullarına devrettiği Tiranlığı devirmiştir.

Solon zamanında Atina politik örgütlenmesi, aristokrat sınıf ile organik bir bağ içinde olan dört kabileden (aşiret) oluştuğu için Meclis üyeliklerinin seçiminde aristokratların oldukça büyük etkisi bulunmaktadır. Zaten bir kabilenin üyesi olmak da, yurttaşlığın tek kanıtını sağlaması nedeniyle çok sıkı korunan bir ayrıcalıktır (Freeman, 2005: 158). Ancak Kleisthenes, kendisinden önce politika hayatının tamamen dışında bırakılmış olan Atinalıları kendi davasına inandırdıktan sonra kabilelerin adlarını değiştirmiş ve sayılarını arttırmıştır, kabile şeflerinin sayısını dörtten ona çıkartarak bu kabileler içindeki demos'ları da on gruba bölmüştür (Herodotos, 1973: 315). Bunu

yaparken halkı birbirine karıştırmayı ve daha fazla kişinin devlet yönetimine katılmasının sağlanmasını amaçlamıştır (Aristoteles, 2005: 31). Yaklaşık yüz kırka ulaşan sayısıyla demeler ‘Demarch’ denilen bir yetkilinin önderliğinde, Atina demokrasisinin temelini oluşturan ve yurttaşlara ‘işbaşında’ eğitim sunan bir yerel birim haline gelmiştir (Heater, 2007: 39). Bundan böyle erkekler yeni kabilelerin içinde, diğer bölgelerin erkekleriyle yan yana eğitilmek zorunda kalmıştır (Freeman, 2005: 159). Kabile bağılıklarının azalmasıyla aristokrat sınıfın tahakkümünden kurtulan Atina erkekleri, askeri eğitim yoluyla Atina yurttaşlığını içselleştirmeye başlamışlardır. Kleisthenes’in Atina devletinin politik haritasını yeniden şekillendirmesi, yerel seçkinlerin (aristokratların) yakın çevresindeki yoksul halk üzerinde baskı uygulayarak seçim sonuçlarını artık kolay bir şekilde etkilemeyecekleri anlamına da gelmektedir (Martin, 2000: 87). İ.Ö. 501 yılında Kleisthenes’den bağımsız olarak ayrıca her kabile daha sonraları Areopagas meclisindeki aristokrat arkhonlara rakip olacak olan *strategos* adı verilen birer general seçmeye başlamıştır. Diğer devlet görevlilerinin aksine, görev sürelerini yıldan yıla uzatma yetkisine sahip olan bu generaller, giderek arkhonları gölgede bırakarak kentin en saygın kişileri olmuşlardır (Freeman, 2005: 159). Daha da önemlisi Kleisthenes, çok sayıda sıradan yurttaşın katılımını gerektiren ve sağlayan bir politik sistemi oluşturmuştur; seçilmiş generaller Atina’da giderek en önemli memurlar haline gelirken Areopagas meclisi üyeleri olan arkhonlar İ.Ö. 487/6 yılından itibaren kura ile atanmaya başlamıştır (Rhodes, 2009: 43).

Kleisthenes tarafından gerçekleştirilen diğer önemli bir yasal düzenleme de on yıllık sürgünle taçlandırılan *Ostrasizm* cezasıdır. Meclis yılda bir kez ostrasizm uygulayıp uygulamayacağına karar verir, eğer uygulayacaksa bir aday listesi yoktur, her meclis üyesi kendisi ya da yetkilendirdiği bir başkası ostraka adı verilen çanak çömlek parçalarına tercih edilen kurbanın adını yazar ve en az 6000 oy kullanılmışsa bunların içinden en çok oyu alan kişi on yıllık süre zarfı boyunca herhangi bir mal ve mülk kaybı yaşamadan sürgüne gönderilir (Rhodes, 2009: 67). Bu cezanın uygulanmasındaki amaç konusunda ilk akla gelen düşünce, Solon ve ardılı Kleisthenes tarafından oluşturulan *isonomia* (yasalar önünde eşitlik) temeli üzerine kurulu Antik Yunan’ın politik istikrarının herhangi muhalif bir tiran ya da aristokrat tarafından tehdit edilmesinin engellenmesi niyeti gibi durmaktadır. İ.Ö. altıncı yüzyılın başlarında Solon tarafından uygulanan politik sistem için hangi terim kullanılırsa kullanılsın şurası aşikâr ki hemen hemen bir yüzyıl sonra Kleisthenes tarafından gerçekleştirilen reformlar Solon’un

sistemini oldukça aşarak Solon zamanında politik düşüncede ve yaşamda tasavvur dahi edilemeyecek yeni gerçekler ve şartlar yaratmıştır (Raaflaub, Ober ve Wallace, 2007: 15).

İ.Ö. beşinci yüzyıl sonundan başlayarak dördüncü yüzyıl boyunca dünya tarihindeki ilk demokrasi uygulamasını hayata geçiren başta Atinalılar olmak üzere Yunanlılar bu süreç boyunca hem ekonomik ve hem de toplumsal olarak inişli çıkışlı bir dönem geçirmiştir. İ.Ö. 480 yılında Atina'nın Pers istilasına uğraması, dördüncü yüzyılın ortalarında başlayıp bir barışık bir dargın yaklaşık otuz yıl süren Spartalılar'la yapılan Peloponnesos savaşları ve kent devletlerinin kendi içlerindeki krizler bu yüzyılı bir *stasis* (toplumsal ve politik çekişmeler) yüzyılı haline getirmiştir. Austin'in (2006) Finley'den aktardığı gibi aslında *statis* bir bakıma yurttaş için bir imtiyazdır ve bu imtiyaz Antik Çağ'dan Roma'nın zaferine kadar, özgür polis (kent devleti) var olduğu sürece devam etmiştir. Yurttaşın sahip olduğu politik güç ona devletin kontrolü için mücadele etme kapasitesi (yabancılardan esirgenen) vermiştir (Austin, 2006: 531). İktidarın belirli ve genellikle sınırlı sayıdaki yurttaşlar arasında paylaşılması Antik Çağ demokrasisini oluşturmuştur; günümüze değin *halkın iktidarı*, *millet egemenliği* ve benzeri birçok muamma yaratmış olan *demos* (halk) ve *kratos* (yönetim) kelimelerinin izdivacıyla oluşan demokrasi aynı zamanda iktidarın belirli dönemlerde paylaşılabilmesi nedeniyle de *statis*'in sürmesine yol açmıştır. Hegel'in (2006) ifade ettiği gibi Yunan toplumunun yaşam biçimi ve kültürü Yunan coğrafyasında ortak bir devlet oluşturmayı olanaksız kılmıştır. Ancak Pers ve Sparta korkusu yaşayan irili ufaklı birçok kent devleti *denize düşen yılanı sarılır* misali Atina'nın önderliğinde Delos Birliğini kurmuştur. Atina bir kurtarıcı gibi davranarak Delos Birliği'nin lideri konumuna yükselmiş ve zamanla yüz elliye ulaşan birlik üyelerini de ekonomik ve siyasal olarak sömürerek *empyralist* bir kimlik kazanmıştır. İronik olarak Atinalılar daha fazla empyralist bir devlet olarak büyüdükçe iç yönetim olarak daha demokratik bir devlet haline gelerek politik güç kademe kademe aristokratlardan halka geçmiştir (Paine, 2002: 44). Atina'da demokrasi uygulamasının günümüzden farklı olarak temsili değil doğrudan olması ve *kratos* kelimesinin eski Yunan'da soyut bir anlam yerine elle tutulur, fiziksel bir anlam içermesi (bkz. Raaflaub, Ober ve Wallace, 2007: 157) ve her tür idari, politik, yasal ve yargısal süreçlerin -bazı durumlarda ücret karşılığı- tüm yurttaşlar tarafından sırayla ve kurayla gerçekleştirilmesi Atina Kent Devleti'ne oldukça

büyük bir mali fatura çıkarmıştır. Bu maliyetin karşılanması sorunu da Atina'nın emperyalist güdülerini sayesinde çözülmüştür.

Ancak uzun süren savaşlar, kentler içindeki iktidar mücadeleleri ve Yunan Devletleri içinde bir birliğin oluşturulamaması nedeniyle Sparta ve Atina efsanesi İ.Ö. üçüncü yüzyıldan itibaren sönmeye yüz tutmuştur. Atina İ.Ö. dördüncü yüzyıldaki savaşlar boyunca yaşadığı ağır kayıplardan, vebadan ve toplumsal çekişmelerden kendini kurtaramayıp iyice gücünü yitirmiştir (Austin, 2006: 527). Bu süreçte Yunan dünyasını yiyecek bulmak için mülteci olarak dolaşan, yoksul ve topraksız insanlardan oluşan yeni bir nüfus ortaya çıkmıştır (Freeman, 2005: 292). Bu başıboş nüfus Roma İmparatorluğu zamanının en gözde istihdam alanlarından biri olan paralı askerlik kurumunun temelini oluşturmaktadır. Roma Kent Devleti'nin ve öncesinde Büyük İskender'in Makedonya'sının birer imparatorluk haline gelmesinde büyük pay sahibi olan bu paralı askerler yeni savaş teknikleriyle, ağır zırhlara bürünmüş, ritüellerine bağlı asil ancak durağan hoplit ordularını çok rahat bir şekilde tarumar etmeyi başarmışlardır. Trakya'dan gelen dış etkiler daha hafif zırhları ve ayakkabıları olan, daha uzun kargılar taşıyan askerlerden oluşan paralı *peltast* ordularının kurulmasına neden olmuştur (Freeman, 2005: 292). Bu paralı askerlerin, yalnızca yaz ayları savaşan hoplitlerin aksine karınlarını sadece savaşarak doyurdukları için tüm yıl savaşma isteği ve ağır maliyetlerinin sadece çayır çimenle dolu ovalarda karşılanamaması nedeniyle artık kentlerin zapturapt altına alınarak ganimet için istila edilmesi, bilinen tüm savaş yöntem ve kurallarını altüst etmiştir. İ.Ö. dördüncü yüzyıldan itibaren daha acımasız bir savaş yaklaşımı doğrudan kentlerin hedef olarak alınmasına yol açmıştır (Freeman, 2005: 293). Artık kentlerin kanla beslenen topraklarından surlar yükselmeye başlamıştır.

Kendi küçük dünyalarına sıkışıp kalmış olan kent devletler, yurttaşlık haklarının kentte yaşayan diğer sınıflara verilmesinde aşırı kıskançlık gösterdiği için zamanla yurttaşlığın temelini oluşturan hoplit ordularının da zayıflamasına yol açmıştır. Sparta, yurttaş sayılarında devamlı düşüşler yaşandığında bile yurttaş haklarının verilmesinde gönülsüz olmuştur (Austin, 2006: 537). Pers Savaşları sırasında Sparta yurttaşlık haklarına sahip hoplit sayısı 8000'e kadar yükselmişken bu sayı bir yüzyıl sonra 1200'e düşmüştür (Freeman, 2005: 291). Atina, Sparta'nın aksine belli dönemlerde kent sınırları içinde yaşayan *metik'lere* (yurttaşlık haklarına sahip olmayan ticaret ve üretimle uğraşan yabancılar) ve kölelere yurttaşlık hakkı tanımıştır ancak bunların sayısı

metiklerin ve kölelerin kurumsal yapısını etkileyecek ölçüde olmamıştır. Askeri gücünü bu nedenlerden dolayı durmadan kaybeden Antik Çağ'ın Yunanlıları kendi içlerinde de birlik ve beraberlik sağlayamadıkları için kendisinden sonra gelen güçlere Helen kültürünü miras bırakarak tarih sayfasındaki yerini almıştır.

1.1.4.2 Atina Yurttaşlığı

Spartalılar dünya üzerinde yurttaşlık kurumunun ilk öncüleri olmasına rağmen teoride ve uygulamada Atinalılar'ın yurttaşlık deneyimi günümüz modern yurttaşlık kurumu ile benzerlikler göstermektedir. Özellikle modern yurttaşlık tiplerinden biri olan cumhuriyetçi/toplulukçu yurttaşlık anlayışının kökeninde Atina yurttaşlığı bulunmaktadır. Cumhuriyetçi yurttaşlıktaki (veya klasik/yurttaşçı hümanizm) yurttaşlık anlayışı en iyi devlet biçimini iki desteğe dayandırır: Siyasal olarak *erdemli* insanlardan oluşan bir *yurttaşlar grubu* ve *adil bir yönetim* şekli (Heater, 2007: 14). Antik Yunan yurttaşları günlerini, kafalarındaki *arete* (erdem) halesiyle *agorada* (pazar yerlerindeki toplantı yeri) boy gösterip ellerindeki *dike* (adalet) sopasıyla meclis ve mahkemelerde adalet dağıtarak geçirmektedir. Thucydides'in dediği gibi barış zamanında silahlarını ilk olarak bir yana bırakan Atinalılar (Hegel, 2006: 171) ellerine adalet sopasından başka bir şey almamışlardır. Aristoteles, *Atinalıların Devleti* adlı kitabında bu durumu şu örnekle açıklamaktadır:

Bir gün meclis Lysimakhos adlı birini celladın eline vermişti. Bu adam öldürülmek için beklerken Alopeke Demosu'ndan Eumelides, hiçbir yurttaşın mahkeme kararı olmadan öldürülemeyeceğini söyledi ve onu celladın elinden kurtardı. Mahkeme kuruldu ve sonuçta Lysimakhos suçsuz bulunarak serbest bırakıldı...(Aristoteles, 2005: 68).

Dike kavramı, Solon'un ve ardından meclisin yaptığı reformlarla Atina yasalarında kendini göstermiştir. Solon, insanların bilinçleriyle yaşam biçimlerini şekillendirebilecekleri inancı olarak tanımlanabilecek olan politikanın doğuşunda önemli bir yeri olan *dike*'nin insanlar tarafından sağlanacak bir şey olduğunu ortaya koymuştur (Freeman, 2005: 152). Antik dünyada yurttaşlar bir araya gelerek elle tutulur gözle görülür olan iktidarı adalet doğrultusunda kullanmışlardır. Onları bir araya getiren de kent devletlerine karşı var olan tehditlere karşı el ele verip omuz omuza çarpıştıkları hoplit ordularıdır. En iyi savaşçıların rütbesine, statüsüne ve sınıfına bakılmaksızın en önde bulunduğu bu ordularda her bir hoplitin *aristo* (en iyi) olarak kabul edilme şansı

bulunmaktadır; askerlerin *arete*'si (üstünlük ve mükemmellik) yalnızca üst sınıfın tekelinde değildir, yani *arete* toplumsallaştırılmıştır (Raaflaub, Ober ve Wallace, 2007: 35). Savaş meydanlarında topluluk bilinci kazanan Yunanlılar zamanla *arete* nişanını kent meydanlarına ve meclise taşımışlardır. Atinalılar, diğer yurttaşlarla pazar meydanındaki toplantı yerinde (agora) güncel konuları tartışmaya katılmaya ve yönetim ve adalet kurumlarındaki görevlerini yerine getirmeye hevesli olmalıydılar (Heater, 2007: 42). Ancak bu şartları yerine getirenler özgürlük ve eşitlik üzerine dayalı yurttaşlık payesini gururla taşımaktadır. Atina yurttaşlığının modern yurttaşlıkla olan bir bağlantısı da Bryan Turner'in yurttaşlık tipolojisindeki aktif ve pasif yurttaşlık anlayışlarının altında yatmaktadır. Turner (1990) '*A Theory of Citizenship*' adlı makalesinde yurttaşlık teorisinin iki kritik değişkeni olduğunu öne sürdükten sonra ilk değişkenin, yurttaşlığın yukarıdan (devlet yoluyla) veya aşağıdan mı (daha katılımcı kurumlar) geliştiğine bağlı olarak *aktif* ve *pasif* doğası olduğunu belirtmektedir (Dobson, 2003: 36). Bu tanımlamaya göre Antik Yunan yurttaşlığının aktif nüvesi hoplit ordularında *yan yana savaşarak birbirine güvenmeyi öğrenen seçkinlerin ve orta sınıfın doğum, zenginlik ve diğer toplumsal farklılıklara bağlı olmadan gelişen topluluk hissiyatında* (Raaflaub, Ober ve Wallace, 2007: 35) yatmaktadır.

Yurttaşlık temelinde organize olan kent devletinin nüfusu erkek yurttaşlardan, kadın yurttaşlardan, bunların çocuklarından, yerleşik yabancılardan (metik) ve yurttaşlara olduğu kadar tümüyle devlete de ait olan kölelerden oluşmaktadır (Martin, 2000: 51). Yunan Dünyası'nda politik haklarla donatılmış yurttaşlık tam manasıyla yalnızca yetişkin erkeklerle sınırlandırılmıştır (Rhodes, 2009: 202). Atina'da erkek yurttaşlar arasındaki uyum, çeşitli cemiyetler ve akrabalık gruplarıyla kuvvetlendirilmiştir; altıncı yüzyılla birlikte aşiretler, aristokrat niteliklerini korumakla birlikte yurttaşlığı kontrol eden siyasi gruplaşmalara dönüşmüştür (Freeman, 2005: 206). Ancak bir yüzyıl sonra Kleisthenes'in, Atina Kent Devleti'nin coğrafi açıdan siyasi örgütlenmesinde yaptığı reformlarla bu aşiretlerin yurttaşlar üzerindeki etkisini yitirmesiyle Atina demokrat yapısına kavuşmuştur. Demokratik Atina'da ana karar-verici merci, temsilcilerden oluşan bir konsey değildir; hem oy kullanma hem de daha etkin katılımın tüm yurttaşlara açık olduğu ve bütün atamaların aristokrat yurttaşların tümünün devlet için sırayla çalışabilmelerini sağlayacak şekilde kurayla yapıldığı bir meclistir (Rhodes, 2006 (B): 576). Meclis, Atina tarzı demokratik yurttaşlığın merkezi ve hayat bulduğu yerdir; kişisel katılımı her yurttaş *polis*'in (kent devletinin) hayatını

şekillendirme hakkı ve olanağına –doğrusu sorumluluğuna- sahiptir (Heater, 2007: 46). Bu sorumluluk erdemli yurttaşın namus borcudur; bu borcun bedeli de uzun yıllar orduya hizmet edip yorucu meclis ve jüri üyeliklerinin ardından bezdirici idari görevlerde dirsek çürüterek ödenebilmektedir. Yunanlılar kamu hayatından uzak duranları hor görerek, özel zevklerini kamu görevinin önüne koyan ve bu nedenle önemli şeyler hakkında bilgisiz olan kişilere ise Yunanca'dan İngilizce'ye 'idiot' (geri zekâlı, dangalak) olarak geçen *idiotes* adı vermektedirler (Freeman, 2005: 255).

Bir Yunan yurttaşı olmak için bir insanın şu ayrıcalıklara sahip olması gerekmektedir; diğerleri tarafından olumlu bir kamusal görünüşü devam ettirecek kadar yeterli bir tanıma sağlayacak ölçüde bireysel zaman, topluluk refahına zarar vermeyecek şekilde kişisel ve ailesel çıkar arzusunun gerçekleştirilmesine izin verecek nitelikli kişisel özerklik, grup üyelerinin katılımıyla konuşma ve temsil özgürlüğü ve karşılıklı akıl danışmanında bulunduğu müzakereci özgürlükler bütünü (Farenga, 2002: 33). İlk iki özellik bir yurttaş adayının hali vakti yerinde olması gerektiğini belirtirken diğer iki özellik de *agora* ve meclislerde toplanan yurttaşların konuşma özgürlüğüne (*parrhesia*) vurgu yapmaktadır. Konuşarak düşüncelerini ifade etme ve halkın belirlediği politikaların yürütülmesine serbestçe katılma özgürlüğü olmadan demokratik yurttaşlık mümkün değildir (Heater, 2007: 42). Demokrasinin 'özgür, dobra ve eşit konuşma', yani *parrhesia* niteliği köklü Yunan düşüncesinin temelinde bulunan bir epifonemendir (Raaflaub, Ober ve Wallace, 2007: 66). Konuşma özgürlüğü, dağdaki çobanla ovadaki toprak aristokratının oyunun eşit olduğu meclislerde halkın düşüncelerini etkileyip oylarını toplayabilmek için belagat sanatının gelişmesini sağlamıştır. Ancak Aristoteles (2005) belagat sanatında usta olan bu kişilerden bazılarını *halk avcısı*ndan başka bir şey olmayan *demagoglar* olarak da adlandırmaktadır.

Aktif erkek yurttaş yalnızca yerleşme, çalışma, seyahat ve korunma gibi pasif haklara sahip olmakla kalmaz aynı zamanda kent devletinin yasal, siyasal ve yargısal süreçlerinde askeri gücü ve zenginliği oranında hak sahibi olur. Atina kent devletinde varlıkları ölçüsünde –sahip olduğu ürünün kuru ve ıslak ağırlığına göre belirlenmiş- en üst üç sınıf olan *pentekosiomedimnoslar*, *hippeisler* ve *zeugitler* oldukça ayrıcalıklıdır (Heater, 2007: 37). Özellikle bu üç sınıftaki erkekler için yurttaşlığın avantajları siyasete katılma ve mahkemelerde jüri üyeliği yapma, hayatlarını doğrudan etkileyen politik kararların alınmasında güç sahibi olma, yasalar karşısında eşitlik ve Atina Kent

Devleti sınırları içerisinde toprak ve ev sahibi olma gibi haklardan oluşurken; kadın yurttaşlar, politika sahnesinden uzaklaştırılmışlar, mahkemelerde yerine konuşması için yasal vasileri bulundurulmuş ve sahip oldukları mülkiyet üzerinde büyük işlemler/tasarruflar yapma yetkisi verilmediği için çok az haklara sahip kılınmışlardır (Martin, 2000: 115). Yunanlıların kadınları Atina kentinin ortalama ve muhtemelen pis kokulu ve sıkıntı veren evlerinde hep birlikte oturduklarında neler hissettikleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmasa da yurttaş olmaktan veya yurttaş olacak birinin annesi olmaktan memnun olma ihtimalleri yüksektir (Freeman, 2005: 209).

Atina kent devleti ve Yunanistan'daki diğer kent devletlerinde yurttaş soyundan gelmeyen herhangi bir erkeğe iyi bir hizmetin karşılığı olarak -kentte yaşayan metikler ve köleler için aktif yurttaşlık şeklinde ya da başka kentlerde yaşayanlara bir onur payesi olarak- yurttaşlık statüsü verilmiştir; ancak metiklerin ve yurttaşlar dışındaki diğer kent sakinlerinin kent devleti içinde belirli bir süre yaşadktan sonra yurttaşlık başvurusu yapma gibi bir hakları (günümüz modern devletlerde var olduğu şekliyle) asla olmamıştır (Rhodes, 2009: 202). Sayıları bilinmemekle beraber özellikle İ.Ö. dördüncü yüzyılda uzun süren savaşların sonucunda azalan yurttaş sayısının tazelenmesi veya iç karışıklıkların yaşandığı dönemlerde çoğunluk elde etmek için metiklere ve kölelere yurttaşlık hakları verilmiştir. Ayrıca İ.Ö. beşinci yüzyılda Atinalılar askeri alanda yenilikler yapmıştır ve muadillerini geride bırakarak deniz güçlerini geliştirmişlerdir; bu durum donanmada kürekçi olarak kendilerine yer bulan alt sınıfların (*thetes*) askeri rolünü ve politik önemini arttırmıştır (Austin, 2006: 538). Bu dönemde Maronea'da bulunan maden yataklarından elde edilen gelirin Themistokles'in önderliğinde donanma gücüne ayrılarak birçok kadirga yapımında kullanılması sağlanmıştır. Bu kadirgalar gelişmiş bir takım-ruhu olmaksızın başarıyla yözdürülememektedir ve bu durumda, *thetes*'in potansiyel siyasi gücünün farkına varmaya başlamış olduğu düşünülebilir (Freeman, 2005: 236). Themistokles ve daha sonra devlet yönetiminde söz sahibi olan Perikles bu gücün farkına vararak *thetes*'lerin yurttaşlık haklarını geliştirmişlerdir. Perikles'in mahkemelere jüri katılımını ücretlendirme yoluyla yoksulların da bu hakkı kullanabilmelerini sağlaması buna bir örnek olarak görülebilir (Heater, 2007: 40). Atina ve diğer Yunan kentlerindeki yurttaşlığın oluşumunda her zaman askeri gücün bir etkisi bulunmaktadır. Eş güçlere sahip olan bireylerden oluşan askerler ortak bir utku uğruna çıktıkları savaş meydanlarında aynı mezarı paylaşmanın hazzına vararak iktidara göz koyan bir güç

şeklinde kendilerini biçimlendirmişlerdir. Kararların alınmasında her oyun eşit özgül ağırlığının olduğu Antik Yunan'da konuşma özgürlüğünü özgürce yaşayan ve mahkeme ve meclisi ikinci evi bilen yurttaş bu ayrıcalıkların bedelini gerektiğinde kanıyla ödemiştir.

Özetle 'yurttaş' en üst anlamıyla, oy kullanarak ya da bir memuriyet için oylanarak kendi kent devletinin yönetimine aktif olarak katılmasını sağlayacak derecede yeterli ekonomik zenginliğe sahip durumdaki yetişkin, gücü kuvveti yerinde yurttaş anne ve babadan doğma her erkeğe denmektedir (Sison, 2011: 4). Kadınların pasif yurttaş olduğu Atina'da doğdukları günden itibaren aktif yurttaş adayı olan erkek çocuklar da yurttaşlık zırhını üzerlerine geçirebilmek için on sekiz yaşına kadar beklemek zorunda kalmıştır. On sekiz ile yirmi yaşları arasındaki genç erkekler *ephebes* (çırak-yurttaş) olarak askeri eğitime tabi tutulmakta, dini eğitimden geçmekte ve yaşça büyük yurttaşların rehberliğinde ahlak kurallarını öğrenmektedirler (Farenga, 2002: 26). Yeni alınan öğrenciler (ephebe) şu şekilde and içmekteydiler;

'Ülkemi bulduğumdan daha küçük değil daha büyük ve daha iyi bırakacağım. Majistralara itaat edeceğim ve mevcut yasalara da halkın bundan sonra yapacağı yasalara da saygılı olacağım. Kuralları yıkmaya veya ihlal etmeye kalkışan biri olursa ona karşı koyacağım' (Boyd'dan aktaran Heater, 2007: 44).

Atina yurttaşları yalnızca politika işleriyle ve askeri, idari görevleriyle meşgul olmamışlardır. Bunların yanı sıra yurttaşlar birlikte, Kleokritos'un demokrasiyi yıkmayı isteyen oligarşi yanlısı soylulara seslenirken söylediği gibi 'en kutsal dini vecibeleri birlikte yerine getirmişler, kurbanlar kesip muhteşem bayramlar kutlamışlar; danslara birlikte katılıp okullara birlikte gitmişler ve ortak güvenliklerini ve özgürlüklerini savunmak için karadaki ve denizdeki tehlikelere karşı birlikte göğüs gerip orduda birlikte savaşmışlardır' (Freeman, 2005: 206). Özellikle dini ritüeller ve dini festivaller Atina yurttaşlığının harcı olmuştur. Asla kadercı olmayan Yunanlılar kendi yollarını kendileri çizerek özgürlüklerin tadını çıkarmışlardır. Atina'da dirimli bir Özgürlük vardır; törenin ve tinsel kültürün yaşayan bir eşitliği ve eğer mülkiyet eşitsizliğinden kaçınılamadıysa, bu yine de aşırıya varmamıştır (Hegel, 2006: 195). W. G. Runciman, hiçbir Yunan kentinde, yavaş yavaş gelişmiş ve geniş bir alana yayılmış hegemonyasını sürdürebilmek için acımasız ekonomik emperyalizme muhtaç olan devlete odaklanan zengin bir elit sınıfın bulunmadığını savunur, bu anlamda demokrasi zenginliğe izin vermeyi, denetlenemeyen bir seçkin olarak ortaya çıkmayı engelleyerek tutkuları

frenleme rolü üstlenmektedir (Freeman, 2005: 291). Modern Çağda ise tam aksine kapitalizm önderliğinde tecrübe edilen yurttaşlık uygulamasında kantarın topuzu kaçarak T. H. Marshall'ın öne sürdüğü gibi yurttaşlık eşitsizliklerin sürdürülmesinin bir yolu olmuştur. Antik Yunan'da köleler yurttaşların erdemli birer hayat yaşamasını mümkün kılarken modern çağda iktidarı görünmez kılarak soyutlaştıran kapitalizm yurttaşların köleleşmesine neden olmaktadır. Antik Yunan yurttaşları her ne kadar kölelere, kadınlara ve kentte yaşayan diğer halka karşı ayrımcılık sergilemiş olsalar da kendi içlerinde kurdukları ortak yaşam alanlarında adaleti ve eşitliği yaşanır kılarak bu değerlerin birer ütopya olmadığını kanıtlamışlardır.

1.1.5 Roma Tecrübesi

1.1.5.1 Roma Öncesi

Genel kabule göre, Yunan uygarlığının doruğuna Atina'daki Perikles döneminde ulaşılmıştır; kentin İ.Ö. 480'de Pers işgalinden kurtuluşu ile İ.Ö. 431'de Sparta ile olan yıkıcı savaşın başlaması arasındaki boşlukta, Atina'nın politik, entelektüel ve kültürel enerjisi en yüksek noktasındadır (Davies, 2006: 155). Bu dönemin sonundan itibaren Atina ve muadilleri Yunan coğrafyasında günden güne güç kaybetmeye başlayarak yerlerini başka dinamiklere bırakmak zorunda kalmışlardır. Kuzeydoğuda Makedonyalılar ve batıda da Romalılar kendi içlerinde birlik oluşturamayan Yunanlıları İ.Ö. dördüncü yüzyıldan itibaren sıkıştırmaya başlamışlardır. Dördüncü yüzyılda Makedonyalılar, Yunanistan ve İran'ın tamamını otuz yıl içinde ele geçirmişlerdir ve Roma lejyonlarının ilerlemesi de bu dönemden itibaren durdurulamaz hale gelmiştir (Davies, 2006: 162). Askerliğin yurttaşlıkla birebir ilişkili olduğu Yunan kentlerinde yurttaş sayısının arttırılması konusunda Yunanlıların gönülsüz olmaları nedeniyle savaş meydanlarında asker sayıları gün geçtikçe azalmıştır. Aksine hem Makedonyalıların hem de Romalıların asker (paralı asker olan *peltastlar* ve *lejyonerler*) ve yurttaş edinme konusundaki becerileri insan kaynaklarını devasa şekilde arttırarak küçük ama bağımsız kent devletlerini yok edip imparatorluklar çağını başlatmıştır. Yunanlılar hiçbir zaman elli binden fazla ağır zırhlı piyadeyi savaş meydanına sürememişlerdir; ama Roma Cumhuriyeti kalabalık İtalyan yarımadasının insan gücünü askere almayı bir kez başarınca, yarım milyon sürekli emrinde olmuştur (Davies, 2006: 162).

Antik Çağ anlayışına göre Makedonyalılar duruma göre Yunanlı ya da barbar olarak görülebilen kenarda kalmış marjinal Yunanlılardır (Rhodes, 2009: 334). Makedonya'da doğal bir uyum neredeyse hiç yoktur ve sınırlarının pek çoğu, özellikle doğu ve kuzey sınırları iyi tanımlanmamıştır (Freeman, 2005: 295). Engebeli ve sert yamaçların egemen olduğu dağlar ve derin vadilerin arasında sıkışıp kalmış ovalardan oluşan Makedonya hemen Yunanistan'ın kuzeyinde bulunmaktadır; iklimin Yunanistan'a göre daha soğuk ve çetin olması ve batıdaki ve kuzeydeki komşularının düzenli olarak Makedonya bölgesine yıkıcı saldırılar düzenlemesi nedeniyle hayat Yunanistan'a göre daha zordur (Martin, 2000: 188). Ancak İ.Ö. dördüncü yüzyıldan itibaren Yunan dünyasında görülen kargaşa ortamından, sağlam ve köklü monarşik yapısı sayesinde sıyrılarak kendini göstermeyi başaran Makedonyalılar o zamanın bilinen dünyasının en geniş imparatorluğunu kurmayı başarmışlardır. Makedonya'nın birliğinin sağlanmasının ilk adımları Büyük İskender'in babası olan Philippos'un askeri dehası ile atılmıştır. Ağır hoplit ordularının tersine *sarissa* adı verilen uzun kargılarıyla daha esnek ve daha öldürücü olan paralı askerlerden oluşmuş *falanj* ordularını kullanması ve kuşatma savaşlarından mancinığı geliştirmesi, Philipos'u Yunan kent devletlerinin yeni efendisi haline getirmiştir. Philippos yeni bir siyasal sistem yaratmıştır; bu, nihai anlamda erkin, kralın üstünlüğüne dayandığı, askerlerin ve soyluların krala kişisel bağlılıklarını sunduğu bir monarşi modelidir (Freeman, 2005: 300). Bu devlet formu, yayılma alanı olarak Anadolu ve Mısır'dan bugünkü Afganistan'a tekabül eden Baktria'ya kadar uzanmıştır (İplikçioğlu, 1997: 120). Artık Yunan devletlerinde hükümetler Philippos'un yandaşlarından oluşmaktadır ve kentler bağımsızlığını kaybederek monarşinin bir parçası haline gelmiştir. *Polis*'te devletle yurttaşlar topluluğu özdeşleşmiş bir haldeyken; bu yeni devlet formunda (Helenistik) ise kral ve devlet özdeşleşmiş görünmektedir; başka bir ifadeyle, Helenistik devlette kral, devleti temsil eden ve onu koruyan gücün somut bir simgesi olarak görülmektedir (İplikçioğlu, 1997: 120). Philippos'un bir düğün merasiminde öldürülmesinin ardından daha genç yaşında hazır bir ordunun ve kurulu bir düzenin başına geçen oğlu İskender çok kısa sürede bir dünya imparatorluğu kurmayı başararak tarih sayfalarında kendisinden Büyük İskender olarak söz ettirmeyi başarmıştır. Bu dönemde Yunanistan'daki kent devletleri Philippos ve İskender tarafından zayıflıklarının bilincine uyandırılarak varlıklarını sürdürmüşlerdir; görünüşte bir yaşam ile durumu kurtararak gerçek olmayan bir bağımsızlıkla övünmüşlerdir (Hegel, 2006: 206). Ancak bir Helen hükümdarı da, Yunan kültürünün başlıca merkezlerini ortadan kaldıracak

yeteneğe sahip olamamıştır; aklı başında krallar *polis*'in geleneklerine sahte bir bağlılık duymuşlardır - bir kralın kentin bağımsızlığını korumakla övünmesi, monarşiye dayalı yönetim ideolojisinin bir parçasıydı- (Freeman, 2005: 325). Bu durum günümüz egemen ideolojisi olan kapitalizmin de kendi işlerliğine zeval vermeyecek her tür yönetim biçimine saygı göstermesi ve bu ülkelerin bağımsızlıklarını savunması ile benzerlikler göstermektedir. Fakat daha sonra Makedonya'nın gücünü kaybetmesiyle Roma, eski Makedonya İmparatorluğu'nun halefi bütün Yunan Devletlerini ortadan kaldırmıştır (Davies, 2006: 162). Makedonyalılar yalnızca savaş sanatında ustadır; falanj ordularını yaratmışlardır ama bu ordular Roma lejyonlarına boyun eğmişlerdir (Ferguson, 2001: 110).

Yunanlılar siyasi olarak bağımsızlıklarını kaybetmiş olsalar da kültürel ve sosyal açıdan etkileri hem Makedonya hem de Roma İmparatorluğu ile günümüze kadar devam etmiştir. Horatius'un deyiimiyle *Graecia çapta ferum victorem cepit*, 'Fethedilmiş Yunanistan, acımasız fethini fethetmiştir (Davies, 2006: 159). *Duruma göre barbar duruma göre Yunanlı olan* Makedonyalılar Büyük İskender'in önderliğinde çıktıkları ölümcül yolculuklarında uzun *sarissaları* eşliğinde dünyanın dört bir yanına Yunan yani Helen kültürünü de götürmüşlerdir. Büyük İskender, Makedonya'nın bir kentinde doğmasına rağmen Yunan kültürünün büyük temsilcisi olan Aristoteles'ten dersler alarak Yunan tinini özümsemiştir. Aristoteles'ten aldığı eğitimin etkisiyle şimdiki Afganistan ve Pakistan olan Baktriane bölgesinin fethinin ardından, Yunanca öğrenmesi ve kendi ordusunda eğitim görmesi için otuz bin genç toplayarak Baktriane'ni Yunan kültürünün yüzyıllar boyunca hüküm süreceği bir yerleşme haline getirmiştir (Freeman, 2005: 312). İskender'in Asya seferi aynı zamanda bir keşif yolculuğudur; çünkü Avrupalılara Doğu dünyasının kapılarını açan ve o günden bu yana hemen hemen hiçbir Avrupalının ayak basmadığı Baktria, Sogdiana, kuzey Hindistan gibi ülkelerin içerlerine giren ilk o olmuştur (Hegel, 2006: 204). İskender'in miraslarından biri de, seferlerinin güzergâhları boyunca ardında bıraktığı kentlerdir; yaşadığı sürede en azından yirmi beş kent kurulmuştur (Freeman, 2005: 318). Geçtiği yollarda Yunan kültürünün izlerini bırakan İskender kendisinden sonra uzunca sürecek olan Helenistik dönemi başlatmıştır. Helenistik terimi, İ.Ö 323'te Büyük İskender'in ölümünden İ.S. 30 yılında Mısır'ın son Makedonyalı hükümdarı olan VII. Cleopatra'nın ölümüne kadar olan Yunan ve Yakın Doğu tarihinin sürecini adlandırmak için on dokuzuncu yüzyılda ortaya atılmıştır (Martin, 2000: 198). Helenizm, Yunanlının

Yunanlı olmayanla kaynaşması -İskender'in bıraktığı dünyanın kesin bir ifadesi- olarak tanımlanabilir (Paine, 2002: 76). Doğu'nun *siyasal bir tiran altında yaşayan barbarları* ve Batı'nın birbirlerine *demokratik/oligarşik yurttaşlık bağı* ile bağlı Yunanlıları İskender'in sonu gelmez merakının ve hırsının yarattığı savaşların sonunda kan kardeşi olmuşlardır. Bu kardeşlik, kanlarına bir zafiyet olarak işlemiştir. Artık Doğu mutlak ve dokunulmaz değildir ve Batı nihayet Tanrının eline dokunmuştur. İskender Tanrı olduğuna inansa da inanmasa da, kendisini tanrısallık sembolleriyle donatmıştır ve Yunan kentlerine, kendisine ilahi bir statü atfetmelerini emrettiğine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır.

Hegel'in (2006) ifadesiyle 'nasıl Akhilles Yunan dünyasını başlatırsa, İskender de onu sonlandırır ve bu gençler yalnızca kendi kişiliklerinde en güzel tablolardan birini oluşturmakla kalmazlar, ama aynı zamanda Helenik özün bütünüyle tamamlanmış bir imgesini de sunarlar'. Makedonya İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından ortaya çıkan irili ufaklı birçok devlette bu Helen imgesi yaşamaya devam etmiştir. Fakat bu Helenistik monarşi sistemi, *polis*'ten farklı olarak asıl dayanağını yurttaşlar topluluğundan değil, uyruklar arasında özel ve ayrıcalıklı bir yeri olan ve devlet gücünün organları durumunda bulunan profesyonel memurlar sınıfı ve ücretli orduda bulmuştur (İplikçioğlu, 1997: 120). Eskiden erdemli yurttaşın gönüllü olarak hiçbir karşılık beklemeden yerine getirdiği *görev* ve *sorumluluklar* kıtalara yayılan monarşilerde bir geçim ve statü kaynağı haline gelmiştir. Günümüz modern devletinin inşasında ana harçlardan biri olan memur ve askerlerin oluşturduğu bürokrasi kurumunun temelleri Helenistik çağda atılmıştır. Antik Yunan'da insanlar, önceleri savaş meydanlarında gösterdiği cesaret ve bileğinin hakkıyla yurttaş olurken, İmparatorluklar Çağı'nda ise merkezileşen iktidarın onları layık gördüğü konuma *tabi* kılınmışlardır. Daha önceden sorumluluklar bir şan ve şerefken artık uyrukların krala veya imparatora karşı borçları haline gelmiştir. Helenizm emperyal bir güdü ile doğuya yayılmıştır. Egemenlik altına aldıkları bölgelerdeki halka karşı belirgin bir biçimde asimilasyon politikası uygulayan Helenistik monarşiler Doğu'da Yunan ruhunu uzun bir süre yaşatmayı başarmışlardır. Ancak Helenistik ve kendisinden sonra gelen Romalı dünyanın nihai olarak eriyip kaynaşması ve buradan melez Yunan-Roma uygarlığının doğması, Antik Yunan'ın ölüm tarihini belirlemeyi olanaksız hale getirmektedir (Davies, 2006: 163). Ölüm tarihi konusunda belirsizlik olsa da Yunan kültürünün Rönesans'ta hortladığı kesindir.

1.1.5.2 Kent Devletten İmparatorluğa Roma’da Yurttaşlık

Roma, merkezini Yunanistan’a bütünüyle benzeyen ve onun gibi bir yarımada oluşturan ama yalnızca onun kadar girintili olmayan İtalya’da bulur (Hegel, 2006: 209). Roma ve benzeri kentlerin kurulmasından önce İtalya yüzlerce yıl boyunca köylerden oluşan bir yer olarak kalmıştır ve dış dünya buradaki yaşamı yalnızca gelişigüzel bir şekilde etkilemiştir (Boatwright, Gargola ve Talbert, 2004: 1). Roma karanlık çağlardan beri hem yerli halkların hem de toprağının verimliliği ve ikliminin katlanabilir olması nedeniyle her yönden gelen kolonilerin oluşturduğu çeşitlilikle bir karmaşa ortamı oluşturmuştur. Zamanla kaynaşan bu toplulukların sonucunda ortaya çıkan Latin, Sabin ve Etrüsk bölgelerinin bulunduğu bir açıda doğan Roma, kökeni eski zamanlara uzanan doğal ataerkil bağlar tarafından bir araya getirilmiş eski bir kabileden oluşmamaktadır; tersine Roma baştan sona yapay ve zoraki bir birlik olarak ortaya çıkmıştır (Hegel, 2006: 211). İ.Ö. sekizinci ve yedinci yüzyılda Etrüsk ve Latin aristokrasilerin ortaya çıkmasıyla her iki bölgedeki yerleşimlerin büyüklüğünde bir artış meydana gelmiştir; daha küçük yerleşimler daha güçlü komşuları tarafından işgal edilerek ortadan kaldırılmış ve diğerleri de daha güçlü olan toplulukların iktidarından yararlanmak için onlarla kaynaşmışlardır (Torelli, 2006: 35). İ.Ö. sekizinci yüzyılın ortasından başlayarak ve sonraki üç yüz yıl boyunca devam ederek Etruria (Etrüsklerin yaşadığı bölge) ve Latium (Roma devletinin o zamanki çıkış noktası olan bugünkü Lazio kenti) bölgeleri ilk merkezi İtalyan kent devletleri biçimine kavuşacakları bir dizi politik, toplumsal ve kültürel yeniliklerle karşı karşıya kalmışlardır (Boatwright, Gargola ve Talbert, 2004: 10). Romalılar da kendilerini bütün İtalya’nın efendileri yapmadan önce Samnitler, Etrüskler, Galyalılar, Marsiler, Umbrialılar ve Bruittililer ile uzun ve zorlu savaşlara girişmek zorunda kalmışlardır (Hegel, 2006: 227).

Bu gelişmeler sonucu İtalya’da bir güç olarak ortaya çıkan Roma’nın tarihsel gelişimi üç bölüme ayrılabilir; krallar çağı, Roma kentinin kuruluşundan son krallarının kentten kovulduğu İ.Ö. 510 yılına kadar olan yıllar; Roma Cumhuriyeti dönemi, İ.Ö. 509’dan Augustus’un diktatörlüğü için gerekli olan yasal düzenlemeleri yaptığı İ.Ö. 27 yılına kadar olan yıllar ve son olarak da bu diktatörlükle başlayıp bin yılı aşkın bir süre sürecek olan İmparatorluk Çağı (Kamm, 1995: 2). En geniş tanımıyla antik Roma’nın tarihi, “Ölümsüz Kent”in İ.Ö. 750 yılında kurulmasından, Roma İmparatorluğu’nun İ.S. 1453’teki nihai yıkılışına kadar 2206 yıl sürmüştür (Davies, 2006: 175). Bu sürecin

başlangıcı olan krallar çağı hakkında çok fazla yazılı kaynak bulunmamasına rağmen efsane haline gelen birkaç söylence⁸ daha sonraki Romalı tarihçiler tarafından aktarılmıştır. Bu gibi efsanelerin yanında bulunan arkeolojik kanıtlara göre Roma kenti Tiber Nehri ile Alba Tepeleri arasında yer alan Latium düzlüklerine yayılmış otuz civarında halkla ortak bir Latin kültürünü paylaşırken başarılı ticaret kentleri gibi hem İtalya'dan hem de doğudan pek çok yabancıyı kendine çekmiştir (Freeman, 2005: 358). Tiber Nehrinin geçtiği stratejik noktaya hâkim yedi tepesiyle Roma, Latium kentleri arasında 'Latin' dilini konuşan tek kenttir (Davies, 2006: 175).

Hegel'in (2006) aktardığına göre Roma, haydut çobanlardan ve her tür ayaktakımının bir araya gelmesiyle oluşmuştur, daha sonra ele geçirilen ve yok edilen kentlerin nüfusları da oraya katılmıştır ve bu durum daha zayıf, daha yoksul, daha geç katılmış olanların zorunlu olarak başlangıçta kenti kurmuş ve kendilerini yiğitlik ve varsıllık yoluyla seçkinleştirmiş olanlara karşı bir değersizlik ve bağımlılık ilişkisi içinde olmalarına neden olmuştur. Roma'nın toplumsal yapısında oluşan bu ikili durum daha sonra yöneten ve yönetilen sınıfı olarak görülebilecek olan *patrisyenler* ve *pleblerin* meydana gelmesine yol açmıştır. Patrisyenler aristokrasi sınıfını temsil ederken Plebler de sıradan halk yani *populus*'u oluşturmaktadır. Patrisyen terimi büyük olasılıkla belirli bir klanın üyesi olan ve belirli konumları tekelleri altına alan patrisyen senatörler ve patrisyenler için kullanılan *patres* (babalar) kelimesiyle bağlantılıdır (Dillion ve Garland, 2007: 21). İ.Ö. sekizinci yüzyıldan itibaren Yunan dünyasında birçok yerde krallığın ortadan kalkması ile Homeros destanlarının da gösterdiği gibi, toplumda güçlü bir aristokrasi (babalar) ortaya çıkmıştır (İplikçioğlu, 1997: 117). Patrisyenlerin bir güç olarak ortaya çıkmasından önce Roma'da yedi krallar diye de adlandırılan Krallar Çağı yaşanmıştır.

Efsanelere göre ilk kral olan Romulus Roma devletinin bütün düzen ve kurumlarının yaratıcısı olarak görülmektedir; Romulus halkı tam ve az hukuklu yurttaşlar olarak ikiye ayırmış ve aristokrat ailelerden bir meclis kurmuştur

⁸Kökene Anadolu'ya kadar giden bir efsaneye göre Truva kentinin prenslerinden biri olan Aeneas Akalardan kaçarak Batı İtalya'daki Latium sahillerine çıkmıştır. Buraya yerleşip yerli halkla kan bağı kuran Aeneas'ın torunları arasında yıllar sonra çıkan iktidar mücadelesinin sonucunda Amulius kral olmak için kardeşini tahtan indirip kardeşinin kızı Silvia'yı da bir tapınağa hapsedmiştir. Ancak tapınakta rahibe olmasına rağmen Savaş Tanrısı Mars'tan hamile kalarak Romulus ve Remus adında ikiz bebek dünyaya getiren Silvia çocuklarının amcaları tarafından öldürülmemeleri için onları Tiber nehrinin sularına bırakmıştır. Daha sonra dişi bir kurt tarafından emzirilip çobanlar tarafından büyütülen bu kardeşler babalarının intikamını amcalarından aldıktan sonra bir kent kurmak için yola koyulurlar. Ancak bu yolculukları sırasında aralarında bir anlaşmazlık çıkınca Romulus kardeşi Remus'u öldürerek cenazesini yeni kurduğu Roma kentindeki Aventin tepesine gömmüştür (bkz. Davies, 2006: 175, Freeman, 2005: 357, Hegel, 2006: 212, Demircioğlu, 1987: 37).

(Demircioğlu, 1987: 37). Roma yurttaş statüsünde daha sonra ortaya çıkacak olan pleb-patrisyen ikiliğinin temeli Romulus'un bu ayırımında yatmaktadır. İkinci kral Numa'nın da (İ.Ö. 715-673) dinsel törenleri kurumsallaştırmış olmasından söz edilmektedir ki bu da dinin Devletin birliğinden daha sonra ortaya çıkmış olduğunu işaret etmesi nedeniyle çok dikkat çekicidir, çünkü başka halklar arasında dinsel gelenekler daha en eski zamanlarda ve tüm yurttaşlık kurumlarından önce görölür (Hegel, 2006: 221). Roma dini tanrılarla insanlar arasında adeta karşılıklı işlere dayanan, şartlı (*du ut des-veriyorum ki veresin*) bir bağlılıktır; bu dinin kalp işi değil akıl işi bir din olduğunu anlatmaktadır (Demircioğlu, 1987: 66). Öncelikle kralların aynı zamanda rahip olduğu eski zamanlardan itibaren bu şekilde bir devlet dini olarak ortaya çıkan Roma dini, patrisyenler tarafından pleblere karşı her zaman bir koz olarak kullanılmıştır. Politika ve din i içe geçerek birbirinden ayrılmaz şekilde birleşmiştir; çünkü Romalılar tanrıların politik başarılarına yardım ettiklerini ve bu başarıya ortak olduklarını düşünmüştür ve politik işler dini mekânlarda gerçekleşmiştir: senato evi (*curia*) aynı zamanda bir tapınaktır (Dillion ve Garland, 2007: 109). Genel olarak Roma'nın seçilmiş üst düzey memurları kentteki başlıca törenlerini düzenlemektedirler; *Konsöl*'ler, *Praetor*'ler (başsavcı ve yargıç), *Censor*'ler (ekonomik ve sosyal ilişkilerle ilgili konulardaki yönetici) ve diğer memurların her birinin kurban, festival, oyun, geçit töreni ve kehanet ayinleri gibi dinsel programları bulunmaktadır (Boatwright, Gargola ve Talbert, 2004: 72). Bu görevlerini büyük bir itinayla yerine getiren Roma devlet erkânı pleblerin bu konudaki zayıflıklarını sürekli sömürmüşlerdir. Pleblerin patrisyenlere bağımlılığı sık sık bütünüyle yasal bir ilişkinin yanı sıra giderek kutsal bir ilişki olarak ortaya çıkar, çünkü *sacra* (kutsallık) patrisyenlerin elindeyken, plebler ise onlarsız bir bakıma tanrılardan yoksun kalmışlardır (Hegel, 2006: 212). Daha sonra Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan halkların Doğu'dan yükselen İsa'nın ışığına kendilerini kolayca kaptırmalarının altında devletin dinine karşı duydukları bu öfke yatıyor olabilir.

Patrisyenler ve plebler arasındaki statü farklılığı ve güç dengesizliği ilk krallar zamanından itibaren artmaya devam etmiştir. Devletin ilk yağmacı yıllarında her yurttaş zorunlu olarak askerdir, çünkü devlet savaş üzerine dayanmaktadır; ancak bu yük her yurttaşın savaşta kendi kendisini silahlandırması ve idame ettirmesini gerektirdiği için birçok yurttaşı zor durumda bırakmıştır (Hegel, 2006: 213). Zamanla serpilip gelişen bazı aileler *gens* birliği adı verilen aristokrat bir yapıya kavuşmuşlardır. Bunlar büyük ihtimalle eski zamanlardan beri aynı araziyi ortak bir şekilde tasarruf ederek birlikte

işleyen ailelerden oluşmaktadır (Demircioğlu, 1987: 50). Daha sonra patrisyenler olarak da adlandırılacak olan bu soylu aileler karşısında direnç gösteremeyen plebler önce topraklarını ardından da özgürlüklerini yitirmeye başlamışlardır. Bu eşitsizlik ve yoksulluk ortamında plebler arasından çıkan bazı gruplar *patronus* adını verdikleri aristokratlara birer *klient* (yanaşma) olarak tabi olmuşlardır. Soylu bir efendiyle ile yanaşması arasındaki Roma'ya özgü bu ilişki, Avrupa Ortaçağ'ındaki derebeylik sisteminde olduğu gibi Roma'nın toplumsal ve siyasal yaşamında da temel bir önem taşımaktadır (İplikçioğlu, 1997: 123).

Pleblerin patrisyenlere karşı çıkardıkları birçok isyanda *patronuslarından* yana çıkan yanaşmalar zamanla pleblerin kazandığı haklardan yararlanarak pleblerin bir parçası haline gelmişlerdir. Plebler patrisyenlere karşı ilk kazanımlarını krallar çağında elde etmişlerdir. Altıncı kral olan Servius Tullius (İ.Ö. 579-534) Roma'ya, pleblere 'yaşlılar' ve 'soylular' karşısında bağımsızlık tanıyan ilk anayasasını kazandırmış ve Latin birliğini kurmuştur (Davies, 2006: 175). Andrew P. Dobson'ın Gershon Shafir'den aktardığı gibi toplumsal koşullar değiştiğinde yurttaşlığın içeriği de bazı açılardan bu toplumsal koşullarla beraber değişmektedir (Dobson, 2003: 35). Kendi iktidarını ve devletin bekasını düşünen Tullius değişen toplumsal koşullara ayak uydurmak için yalnızca patrisyenlerin görevi olan askerlik görevini ve vergi ödevini pleblere de yükleyerek ilk Roma lejyonunu oluşturmuştur. Tullius, borçlarını sildiği pleblere bazı haklar da vererek Antik Yunan tiranlarından Peisistratos gibi halkı kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Ünlü Romalı tarihçi Livius'a göre, nasıl Numa tanrısal her şeyi bir düzene bağlamışsa, Servius Tullius da değişik sınıfları ve *census*'u (yurttaşların sayımı) getirmiş ve kamu sorunlarının yönetiminde paylar bunlara göre belirlenmiştir (Hegel, 2006: 221). Yeni düzenlemenin özünde akrabalık bağına bakılmadan zenginlik ve ikamet edilen yere göre sınıflandırılmış yetişkin erkek Romalıların bir listesinin düzenli olarak tutulması yatmaktadır (Boatwright, Gargola ve Talbert, 2004: 43). Servian düzenlemesi de denen bu sınıflandırmaya göre savaşan Romalı erkekler *classis* ve *infra classem* olarak iki gruba ayrılmaktadır. Yunan ilkelerine uyumlu bir şekilde zenginlik durumuna göre seçilen *Classis* sınıfı *infantry* (piyade) lejyonuyken *infra classem* sınıfı da hafif silahlı yardımcı bir güç olarak ortaya çıkmıştır (Momigliano, 2006: 103).

Krallar din, politika, ordu, yargı ve yasama alanlarında iktidarı elinde tutmuştur fakat bazı yetkilerini iki danışma organına bırakmıştır; senato (önde gelen ailelerin temsilcileri) ve patrisyenlerin kontrolü altındaki üç kabile grubunda toplanan 30 *curiae*'ye (birçok klandan veya *gens*'den oluşan birlik) bölünmüş durumdaki bir *comitia curiata* (yurttaşlar meclisi) (Liberati and Bourbon, 2005: 24). Bu yurttaşlar meclisi görevlerini daha sonradan Servius Tullius zamanında yüz askerden oluşan *comitia centuriata* meclisine bırakmıştır ve bu meclis savaş ve barış ilan etmek, ittifak yapmak gibi resmi görevleriyle Roma halk meclislerinin en güçlüsü durumuna gelmiştir ve ayrıca Cumhuriyet döneminde konsül ve praetor'lar için başlıca seçmen topluluğunu oluşturmuştur (Freeman, 2005: 360). Roma pleblerinin yurttaşlık nüvesi aynı Antik Yunan'da olduğu gibi askeri kimliklerinden ortaya çıkmaktadır. *Centuriata* meclislerinde yer alma hakkı kazanacak olan bu asker yurttaşların belirlenmesinde *census* düzenlemesindeki ilkeler geçerlidir; kendi kendilerini silahlandırabilenler hem Romanın askeri olmuştur hem de *yüzler* meclisine girmiştir. *Census*'un, askeri olduğu kadar politik sorumlulukların belirlenmesinde de etkin bir rolü bulunmaktadır. İ.Ö. beşinci yüzyılda 'hoplit' *classis* üyelerinin politik kararların alınmasında çok az rolleri olmasına rağmen *magistrate* (yargıç) seçmek ve savaş ilan etmek için görevli olan orduya (*centuriata*) girme hakları bulunmaktadır ve bu durum da gelecekte Roma'daki politik hakların paylaşımında yeni bir timokratik⁹ temelin oluşmasını sağlamıştır (Drummond, 2006 (B): 209).

Roma'nın tüm zengin ve aristokrat ailelerinden oluşan nüfuz sahibi *senes*'ler (yaşlılar) tarafından seçilip gerektiğinde bu nüfuzlu kişilerden tavsiyeler de alan kralların Roma üzerindeki hâkimiyeti 200 yıldan fazla sürmüştür (Ackroyd, 2005: 10). Kralların aristokratlar tarafından sürülmesinden hemen sonra patrisyenler ve plebler arasındaki kavga yeniden başlar çünkü kraliyetin ortadan kaldırılması yalnızca kraliyet gücünü ele geçiren aristokrasinin üstünlüğüne yol açmış ve plebler ise Krallarının onlara sağladığı korumayı yitirmişlerdir (Hegel, 2006: 223). Bu süreçte Roma ekonomik ve sosyal açıdan kendi iç dengesini bulmak için birçok sancılı dönem yaşamıştır. Birçok kez patrisyenlere karşı ayaklanan plebler bazı dönemlerde orduya katılmayı bile reddetmişlerdir. Pleblerin savaş zamanında ordudan ayrılarak Roma dışındaki bir tepede istekleri yerine getirilinceye kadar beklemeleri olarak adlandırılan *ayrılma* tarihçilere göre pleblerin en güçlü silahıdır (Boatwright, Gargola ve Talbert,

⁹Askeri kanadın yönetimde ağırlık sahibi olduğu oligarşi yönetimi.

2004: 56). Bu durum karşısında kenttin savunmasında dara düşen patrisyenler, pleblerin konsüller ve nüfuzlu kişilere karşı haklarını korumalarını sağlamak için halktan her yıl *tribün* olarak da bilinen iki temsilcinin seçilmesini kabul etmişlerdir (Ackroyd, 2005: 13). Plebler ve patrisyenler arasındaki mücadeleye, sürekli olarak patrisyenlerden koparılan ödünler damgasını vurmuştur; bir güç kaybı olarak patrisyen ailelerin sayısındaki azalmayla (İ.Ö. 509'da 132, 367 yılında ise 81 tane vardı) bu ödünler hız kazanmıştır (Freeman, 2005: 363). Pleblerin politik hayata katılabilmek için gösterdikleri mücadele sonucunda, kendi meclisleri ve yargıçlarının seçimi -pleb tribünleri; 12 tablet adı da verilen yazılı hukuk kurallarının belirlenmesinden sorumlu olan *decemvir* komisyonuna atanma, yasama yetkileri olan ve pleblere açık olan *comittia tributa*'nın oluşturulmasında pay sahibi olma ve çeşitli yargıçlık görevlerine atanma- gibi hakları elde etmişlerdir (Liberati and Bourbon, 2005: 24). Tüm bu haklardan önce de, krallar zamanından sonra kaybettikleri toprak mülkiyeti hakkını elde etmiş olan Plebler arasından *nobile* (yeni adam-lar) adı verilen soylu zengin aileler ortaya çıkmaya başlamıştır. Romalı *nobile*'ler idari işlerde sıkça yer almıştır ve soyluluklarını sonraki kuşaklara aktarabilmişlerdir; bu politik elit böylece açık ve rekabetçi bir sınıfa dönüşerek sürekli olarak *yeni gelenlerle* doldurulmuştur (Cornell, 2006: 392).

Plebler ve patrisyenler arasındaki mücadelede bir dengenin sağlanmasından sonra Roma kendi dışındaki dünyaya gözlerini açmıştır. Krallar çağından sonra ortaya çıkan Cumhuriyet döneminde Romalılar kendilerine has yurttaşlık örgütlenmesi ve düzenli bir ordunun temelini oluşturan *lejyoner* yapılanması ile devlet birliğini de sağlamayı başarmışlardır. Gerçekte, bütün erkin bir kralda toplandığı yüce güç demek olan *imperium*, bir yıllığına iktidarı elinde tutacak, fakat hemen yeniden seçilemeyecek olan iki konsüle yani magistrat'a bırakılmıştır (Freeman, 2005: 361). Farklı koşulları olan Sparta dışında, kent devletlerinin, etkili bir dış siyaseti sürekli olarak destekleyebilecek 'daimi' kara ordularının bulunmayışı, Atina gibi denizde güçlü devletlerin ise dar görüşlülükleri, Yunan dünyasını bir devlet birliği halinde birleştirmeye yönelik girişimleri engellemiş; kentlerin kendi yurttaşlık haklarını diğer kentlerle paylaşmaya razı olmamaları da, *polis* dünyasının sürekli parçalanmışlığını pekiştirmiştir (İplikçioğlu, 1997: 118). Ancak Yunan dünyası bu şekilde sık sık birbirleriyle veya dış güçlerle savaş halindeki toplulukların karmaşık mozaikinden

oluşurken Roma'nın odağında tersine tek bir devlet bulunmaktadır (Rich ve Shipley, 1993: 1).

Kralları ülkelerinden kovup konsüllerin gözetiminde bir cumhuriyet yönetimine geçen Roma öncelikle İtalya'da siyasi birliği sağlamıştır. Pleblere bir çeşit ikinci sınıf yurttaşlık payesi vererek ordu için gerekli olan insan kaynağını dolduran Roma yönetimi Yunan muadillerinin düştüğü sıkıntıya düşmemiştir. İkinci sınıf yurttaşlık modeliyle politik, toplumsal ve ekonomik alanlarda farklı hak ve sorumluluklara sahip bir yurttaşlık statüsünün mucidi olan Romalılar modern yurttaşlık tipolojisine kamusal alan ve özel alan dilemmasını hediye etmişlerdir. Atina'nın demokratik yönetimi altındaki tüm yurttaşlar aktif ve özgür bir şekilde yurttaşlığın hem sefasını hem cefasını çekerken, Roma'da zamanla yurttaşlığın sefasını sadece zenginler, cefasını da alt sınıftan olan insanlar çekmeye başlamıştır. Antik Yunan'da yurttaşın bireysel olarak hak ve sorumluklarının bir nişanı olan *arete* halesi Roma'da toplumsal bir dönüşüm yaşamıştır. Roma için *virtus* yürekliliktir; ama bu salt kişisel yüreklilik değildir, tersine kendini özsel olarak yoldaşlık birlikteliği içinde gösterir; bu birliktelik en yüksek değer olarak geçerlidir ve her tür zorbalık ile birleşmiş olabilir (Hegel, 2006: 212). Atina'da yurttaşın kentle olan politik ilişkinin bir ürünü olan *arete* Roma'nın bir kentten imparatorluğa dönüşmesiyle toplumun ayağına vurulan bir zincir haline gelmiştir; ulusal saadet zinciri. Antik Yunan yurttaşlığı her yönüyle somut yaşanabilir bir olguyken Roma'da yurttaşlık yalnızca bir yasal bir imgeye dönüşmüştür. Günümüz Amerikan yurttaşlığının durumundaki gibi o dönemin birçok halkı tarafından popüler bir hüviyet kazanan Roma yurttaşlığının sloganı da Cicero'nun ağzından dökülmüştür; '*Civis Romanus sum*¹⁰'. Roma Cumhuriyet döneminde, öncelikle yakın bölgedeki bazı kentlere daha sonra da uzak Asya'ya kadar birçok topluma Roma yurttaşlığı statüsü vererek yurttaşlık olgusunu kent sınırları dışına çıkartmıştır. İlki İ.Ö. 381 yılında bir Latin kenti olan Tusculum'un yurttaşlarıyla başlayan bu uygulamayla birçok Latin kentine tam yurttaşlık hakkı verilmiştir. Bu olaydan yaklaşık 50 yıl sonra ortaya çıkan Latin Savaşı'nın ve İ.Ö. 87'de son bulan Sosyal Savaş'ın galibi olarak Roma, mağlup olan halklara, oy hakkı ve belirli idari görevlere gelme hakkı olmayan ikinci sınıf yurttaşlık hakkı bahşetmiştir. Savaştan sonra kölelerin bile yararlandığı bu uygulamayla Roma yurttaşlığı artık coğrafi olarak Roma kentinin kendisiyle sınırlı kalmayacak bir 'ulusal' statü halini kazanmıştır (Heater, 2007: 56). Roma bu antlaşmalar uyarınca

¹⁰Ben bir Roma yurttaşıyım.

düşmanlarını yok etmemiştir, bunun yerine Tiber'den Napoli Körfezi'ne kadar uzanan sahil düzlükleri boyunca onları 'ulus' devletler olarak yeniden organize etmiştir (Freeman, 2005: 366).

Roma toplumu, yurttaş olanla olmayan ve yurttaş olmayanların da özgür olanla olmayan arasındaki temel hukuki fark üzerine kurulmuştur; sıkı bir kalıtsal toplumsal 'tabakalar' sistemidir. (Davies, 2006: 189). Plebler ve patrisyenler arasındaki evliliklerin yasak olması, toprak sahibi olmayanların askere alınmaması, politik hakların iktidarda bulunan aristokratlar lehine olması gibi ilk dönemde görülen bazı uygulamalar belirli bir kast sisteminin varlığına işaret etmektedir. Romalılar belki de dünya tarihindeki ilk pragmatist devlet örgütlenmesi oldukları için tüm bu olumsuzlukları zaman içinde katlanılabilir düzeye çekmeyi başarmışlardır. Bu durum, İ.Ö. 451-450 yıllarından beri 'eşit hukuk'un kaynağı olarak görülen On İki Levha Kanunları, yani bütün yurttaşları eşit olarak bağlayan görüşlerle başlamıştır; yıllar boyunca da hukuk her noktadan test edilmiş, değiştirilmiş ve genişletilmiştir (Davies, 2006: 197). Ayrıca On İki Levha Kanunları ve diğer kanıtlar, erken cumhuriyet dönemindeki yurttaşlık kurumunda görülen birbirinden farklı statü sınıflandırmalarını veya özel toplumsal ilişkileri açıklayan tarihi kaynaklar olarak ortaya çıkmaktadır; ilk akla gelen patrisyen ve pleb zıtlığının yanında, patronus ve klient, classis ve infra classem, cavalry ve infantry, assidui (vergisini ödeyebilecek yurttaşlar) ve proletarii (en fakir yurttaşlar) zıtlıklarıyla yurttaşlık kademeli olarak kurumsallaştırılmıştır (Drummond, 2006 (A): 166). Roma toplumunda yurttaşlar arasında görülen tüm bu farklılıklar Roma'nın ataerki toplumsal yapısı ve Roma hukukunun gücü sayesinde çok ciddi toplumsal çatışmaların ortaya çıkmasına engel olmuştur.

Roma yurttaşı olma statüsü, bireyin, Roma hukukunun rehberliği ve himayesinde yaşadığının göstergesidir (Heater, 2007: 51). Hatta Roma hukuku, tabii olan halklar için bir ayrıcalık olduğu gibi yurttaşlar arasında da en onur verici, en soylu ve en faydalı bir meslek olarak da görülmüştür (Paoli, 1999: 191). Toplumun uzun yıllar boyunca uyum içinde yaşamasının altında tüm bu zıtlıklara rağmen paranın güç ve iktidara giden yolda en önemli silah olması da yatmaktadır (Ackroyd, 2005: 94). Ayrıca her ay imparator tarafından yoksul halka bedava dağıtılan tahıl (annona) günümüz sosyal devlet anlayışının iptidai bir örneğini oluşturmaktadır. İmparatorluk çağında tüm zenginliklerin Roma kentine akmasıyla aristokratların küplerinin, yoksulların da

tabaklarının dolması Romalı olmanın bir prestij haline gelmesini sağlamıştır. Roma kenti sınırları dışında Roma hâkimiyeti altında yaşayan halklar da Roma hukukunun güvencesi uğruna *birinci sınıf* olmasa da Roma yurttaşlığının sefasını sürmüşlerdir. Zamanla imparatorluğun tüm sınırlarına yayılan bu yurttaşlık uygulamasında özgür yurttaşların oğulları doğrudan yurttaş olabilmektedir. Romalı hukuk bilgini Gaius *Institutes* adlı kitabında doğuştan gelen yurttaşlık bağına şu şekilde açıklamaktadır;

Kişiler hukukunun temel ayrımı şudur; tüm erkekler ya özgürdür ya da köle. Bunun ardından özgür erkeklerin bazıları *ingeniu* (özgür doğmuş) bazıları da *libertini* (azat edilmiş) olarak ikiye ayrılır (Gardner, 1993: 3).

Buradaki Roma pratiği, eski kölelerin yerleşik yabancılara (metik) benzer bir konumda kaldığı birçok Yunan devletinden farklıdır (Drummond, 2006 (B): 210). Roma’da yurttaşlık statüsü evrimleşerek Yunan muadilinden çok daha esnek bir hal almıştır; Romalılar çeşitli yurttaşlık sınıfları oluşturmuş, kölelere yurttaşlık onuruna kavuşma olanaklarını sunmuş ve bu unvanı kentin dışına, zamanla bu “dünya imparatorluğu”nun en uç sınırlarına kadar tek tek bireylere, hatta topluluklara dağıtmakta da fazlasıyla cömert davranmışlardır (Heater, 2007: 49). Roma, bu şekilde hem ordu için gerekli olan asker açığını hem de yurttaşlardan gelen vergiler sayesinde devletin giderleriyle oluşan mali açığı kapatmayı başarmıştır.

Ancak Roma’da azat edilen bu köleler memurluk görevlerine gelememekteydiler ve bunlarla benzer statüde olan kadınlar ise ne oy kullanabilmekteydi ne de idari görevlerde çalışabilmekteydi (Gardner, 1993: 4). Çocukluklarında diğer erkek çocuklar gibi babalarının iktidarı (*polestas*) altında yaşayan kadınlar evlendikten sonra da evlenme şekline göre ya babalarının güvencesi ve otoritesi altında yaşamaya devam etmiştir ya da kocalarının ailesine malı ve mülküyle intikal etmiştir. Bu uygulamalar Roma’daki kadınların genellikle *çocuk* statüsünde tutulduğunu göstermektedir. Eskiden beri Romalılar kadınların kamusal hayatta ortaya çıkışlarına Yunanlılardan çok daha fazla yumuşak bir tavır takınmışlardır; kadınlar kocalarıyla yemek yiyebilir, hatta kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu yemeklere ev sahibesi olarak başkanlık edebilir (Freeman, 2005: 438). Hatta uzun yıllar süren savaşların, erkekleri köyünden kasabasından uzaklaştırdığı için çocuklarıyla kendi başına kalan Romalı kadın kamusal hayatta daha da belirgin bir görünüm kazanmıştır.

Roma Devleti sınırları genişledikçe daha uzun süren savaşlara katlanmak zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında da ordunun temelini yalnızca toprak

sahibi yurttaşların oluşturması, yıllarca süren savaşların ardından yalnızca büyük borçlarla geriye dönen bu yurttaşların topraklarını zenginlere kaybetmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda da birçok iç karışıklık yaşanması ve asker sayısının azalması nedeniyle başarılı bir general olan Gaius Marius orduyu yeniden organize ederek toprak sahibi olmayan diğer tüm yurttaşların da ihtiyaçları karşılanarak orduya yazılmalarına imkân sağlamıştır (Ackroyd, 2005: 42). Sürekli artan yurttaş sayısı ile devasa bir güce ulaşan bu ordular iktidar ihtiraslarına yenik düşen bazı kumandanlarca Roma'da cumhuriyet kaldırılarak İmparatorluk çağı başlatılmıştır. İmparator *princeps senatus*, Sensör, Konsül, Tribün yerine geçmiş henüz adda süren tüm bu görevleri kendi içinde birleştirmiştir; ve onu bu şekilde sürdürmesinin biricik aracı da Roma yakınlarında tuttuğu lejyonlardır (Hegel, 2006: 233). İmparatorluk Çağının başlangıcında, gelişmesini sürdüren Roma, Avrupa'nın batısından Asya'nın iç kısımlarına ve Afrika'daki Mısır'a kadar uzanan toprağın hâkimiyetini kazanmıştır. İmparator Caracalla kendisinden önceki birçok imparatorun çeşitli vesilelerle arttırdığı yurttaş sayısını İ.Ö. 212'de *Constitutio Antoniana* (Antonine Anayasası) ile imparatorluk sınırları içinde yaşayan tüm özgür insanlara armağan etmesiyle yurttaşlık derecelerinde çeşitli coğrafi istisnalar ve farklılıklar neredeyse tamamen yok olup gitmiştir (Heater, 2007: 58). İsa'nın doğumundan sonraki yüzyıllarda en parlak günlerini yaşayan Roma kenti, zenginliğin paylaşımındaki adaletsizlikler sonucunda birçok ihanete ve suikasta şahit olmuş ve bu çekişmeler sonucu çıkan *yangınların* arasında kalmıştır. İmparatorluk, kendi içinde yaşadığı bu çekişmeler sonucu Doğu Roma ve Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye bölünmüştür. Ardından Batı Roma İmparatorluğu da kuzeyden gelen kavimlerin göçüyle paramparça olarak Antik Çağ'ın sonunu getirip Ortaçağ'ı başlatmıştır.

1.2 Modern Yurttaşlık

Dünya coğrafyasının siyasi olarak ulus-devletlere bölündüğü yıllardan itibaren görünür ve yaşanır olan modern yurttaşlık olgusunun arka planında kapitalist ekonomik örgütlenmenin büyük rolü bulunmaktadır. Ortaçağ sonundan itibaren ortaya çıkan kapitalist yapılanma ve ulus-devlet örgütlenmesi arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Devletlerin kapitalist ekonomik ilişkiler ağı ile ulus temelinde yapılanırken tecrübe ettikleri süreçlerin farklılıkları da modern yurttaşlık statüsünün uygulamasında

çeşitlilikler yaşanmasına neden olmuştur. Kapitalist örgütlenmenin ihtiyaç duyduğu insan prototipi ilk dönemlerde iktidar odaklarınınca belirlenirken zamanla belirli bir düzeye ulaşan yurttaş toplulukları bu süreci kendi yararları uyarınca etkilemeyi başarmıştır. Batı toplumunda uzun yıllar süren sancılar ve mücadeleler sonucu şekillenen modern yurttaşlık kurumu yirminci yüzyıl boyunca demokrasi havariliği eşliğinde dünyanın geri kalanına da empoze edilmeye çalışılmıştır. Elbette gerektiğinde güzellikle yeri geldiğinde de cebren ve hile ile gerçekleştirilen bu demokrasi ithalatı kapitalizmin sponsorluğunda gerçekleşmiştir.

Antik Çağ'da iktidarın kökenleri soyluluk esasına dayanırken kapitalizmin ortaya çıkışıyla iktidar soysuzlaşmıştır. Roma Cumhuriyeti döneminde de sürdürülen aristokratik gelenek doğrultusunda senatörlerin ticaretle uğraşması yasayla yasaklanmıştır, yalnızca tarım ve daha az ölçüde ticaret yegâne saygıdeğer işlerdir; endüstri, azatlılarla aşağı doğumlu ve maddi olanakları sınırlı başka kimselere bırakılmıştır (Childe, 2006: 284). Antik Çağ'da toprağa bağımlı bir şekilde gelişen iktidar odakları kapitalizm ile zincirlerinden kurtulmuştur. Alıp ya da üretip satan, kazandığını biriktiren, biriktirdiğini yeniden bu sürece yatıran ilk kapitalist organizma olan burjuvalar, pazar meydanlarında elde ettikleri bu güçle Ortaçağ krallarını ortadan kaldırıp kendi iktidarlarını kurmuştur. İlk başlarda ulus temelinde örgütlenen bu kapitalist iktidar odakları, teknoloji ve bilimde sağlanan gelişmelerle sınırlarını aşarak günümüzde görünmez olmayı başarmışlardır. Bu nedenle modern yurttaşın tabi olduğu iktidar olan ulus-devlet yapılanmasında büyük bir erozyon yaşanmaktadır. Nereye ait olduğunu bilmeyen postmodern yurttaşın hazin öyküsü de burada başlar. Aitlik bilincinin birbirini tamamlayan iki görünümü vardır; yurttaş olma bilinci ve bir topluluğa ait olma bilinci (Touraine, 1997: 100). Ulus-devlet örgütlenmesine tabi olarak hak ve sorumluklarının bilincindeki modern yurttaş yirminci yüzyıla damgasını vurmuştur.

Modern yurttaş yoksulluk ve zenginlik arasındaki uçurumun eşliğinde, etnik ve dini çatışmaların gürültüsü altında günümüze kadar onurlu mücadelesine devam etmiştir. Birbirini boğazlamadan birlikte yaşayabilmek için tarih boyunca belirli kurallar ve dizgeler oluşturan insanoğlunun elbette ki ilerleyen zamanlarda daha çok öğrendikçe daha iyi yaşama konusunda birçok seçim şansı olacaktır, yeter ki gözünü kan bürümesin.

1.2.1 Ortaçağ'da Feodal Düzen

Roma yurttaşının yıkılan Roma İmparatorluğu'nun enkazı altında kalarak can vermesiyle Antik yurttaşlık kurumu dünya sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır. Roma'nın son dönemlerinde imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan herkesin –köleler ve kadınlar hariç- göreceli olarak tecrübe ettiği yurttaşlık olgusu yerini, Roma'nın yıkılışıyla başlayan Ortaçağ'da farklı aidiyetlere bırakmıştır. Yurttaşlık, din ve siyasetin madalyonun iki yüzü olduğuna ve Olimpia tanrılarının kent devletleri üzerinden esirgeyici gözlerini ayırmayacaklarına inanılan Antik Çağ'da ortaya çıkmıştır (Heater, 2007: 69). Otorite ve güç konusunda Tanrılardan sürekli yardımlar dileyip kurbanlar kesen Romalılar da politika işlerinde Tanrılara yalnızca sembolik sorumluluklar yüklemişlerdir. Antik Yunan ve Roma döneminde din, insanlar için bir amaç değil bir araçtır. İnsanlar Tanrıların akıl sır ermeyen işlerine pek kafa yormamışlardır bunun yerine gerektiğinde kendileri veya kentleri için talih ve esenlik dilemişlerdir. Özellikle Antik Çağ insanının özü, Aristoteles'in '*insan zoon politikon* (insan politik hayvandır)' sözünde yatmaktadır. Antik Yunan insanı *bilinçleriyle kendi yaşam biçimlerini değiştirmek için politikayı kullanan* (Solon'un bir ifadesi) bir hayvandır. Romalılar içinse, aksine, insan bir yurttaş olarak devletle yasal ilişkide bulunan bir yasal varlıktır (Heater, 2007: 12). Antik Yunan'da bireyin yurttaş olarak tabi olduğu otorite içinde politik güdüyle doğan bu insanların oluşturduğu bir yurttaşlar cemiyetiyken, Roma'da ise peynir ekmek gibi dağıtılan ikinci sınıf yurttaşlık statüsünü elde eden insanların tabi olduğu otorite, seçkin yurttaşların oluşturduğu militarist bir devlet mekanizmasıdır. Mutluluğu yeryüzünde arayan insanların yaşadığı bu iki tecrübede de Tanrılar yalnızca gözlemci konumunda bulunarak insanları tüm bu iktidar mücadelelerinde bir başına bırakmışlardır.

Ancak Roma bir imparatorluk vasfına ulaştıktan sonra kendisine bağlı eyaletleri iliğine kadar sömürerek burada yaşayan insanları canından bezdirmeye başlamıştır. Baştaki yurttaşlık duygusunda bir çöküş vardır; eskiden az çok özerk siterler federasyonu olan imparatorluk, düzensizlik ve tehlikelere direnebilmek için, Mısır'daki gibi mutlak ve bürokratik bir monarşi olup çıkmıştır (Tanilli, 2003: 16). Özellikle *Musa'nın oğullarının* yaşadığı Kudüs ve çevresinde Roma tarafından atanan valilerin beceriksizliği ve acımasızlığı bu bölgede birçok isyanın çıkmasına neden olmuştur. Freeman'ın da belirttiği gibi, özellikle bir Roma garnizonunun İ.S. 66'da

gerçekleştirdiği bir katliamla Yahuda'da başlayıp bütün Filistin'e yayılan bir isyan, Yahudilerin korudukları güçlü ulus kimliği düşüncesini ve zenginle yoksul arasındaki gerilimleri ateşlemiştir (Freeman, 2005: 490). Roma öncesi dönemden itibaren başlayan *Hellenleştirme* politikalarından kendilerini oldukça güçlü bir şekilde koruyan Yahudiler sahip oldukları tek Tanrılarıyla Roma için oldukça nahoş bir durum oluşturmuştur. Ancak Antik Yunan insanının yurttaşlık statüsünde gösterdiği kıskançlığı Yahudiler de kendi Tanrılarını Yehova'da göstermiştir. Bu nedenle Roma'nın şiddetinden muzdarip olan bazı insanlar mutluluğa ne Roma'nın ne de Yahudilerin tanrıları ile ulaşamayacaklarını düşünerek kendilerini *Cennetin Krallığı* yoluna adanmışlardır. *Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrının hakkı Tanrıya* söylemiyle bu dünyada gözü olmadığı iddiasıyla ortaya çıkan bu Hıristiyanlık öğretisi yaklaşık üç yüz yıl sonra Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmayı başarmıştır.

Bu dönem boyunca birçok zulüm ve işkenceden kaçarak gizli saklı dinlerini yaşamaya çalışan Hıristiyan cemaati dağınık bir biçimde gelişmiştir. Bizzat kilisenin büyümesi ve hepsinden önemlisi kovuşturma baskıları, örgütlenmeyi kesin bir zorunluluk haline getirerek kilise kendine imparatorluğun yönetim sistemini model alan bir hiyerarşi geliştirmiştir (Childe, 2006: 280). Roma rahipliğinin politik bir kurumsal yapıya sahip olmasının sonucu olarak devletin din ve politikayla ilgisi Hıristiyanlık çağında da yakın bir şekilde devam etmiştir (Kamm, 1995: 101). Hıristiyanlık Kilisesi idari örgütlenmesini yaparken bol yetkiler verdiği piskoposları Kilisenin 'diyakozluklar' diye adlandırdığı Roma 'kentleri'ne atamışlardır, bunun sonucunda yönetim ve kilise idaresi üst üste binmiştir (Heater, 2007: 69). Roma'nın içsel ve dışsal dinamiklerle Batıda yıkılmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğunda bu papazlar toplumsal yaşamda belirgin bir güç dinamiği oluşturmayı başararak Ortaçağ insanının Tanrı'ya aidiyetini sağlamışlardır. Bir yandan, Hıristiyan cemaatler geleneksel kurumların çökmesiyle oluşan boşlukları doldururken, diğer taraftan, geniş ve iyi örgütlenmiş toplulukları işleten ve üyelerine sadaka dağıtan piskoposlar (her cemaatin başındaki denetçi anlamındaki otorite) iyi tanınan yerel figürler haline gelmiştir (Freeman, 2005: 576).

Din adamlığı adı altında kilise adına çalışan bu kişiler özel bir koruma altında durur ve bunun en yakın sonucu Kilisenin devlete hiçbir vergi ödememesi ve din adamlarının dünyasal mahkemelerden soyutlanmasıdır (Hegel, 2006: 247). Bu şekilde oldukça büyük bir zenginlik ve güç kazanan Kilise Ortaçağ boyunca özellikle Batıda

barbarların kurduğu birçok Germen krallıkları ile Roma'nın mirasını paylaşmıştır. Yahudilik, bu dine doğuştan girenler dışında çok sayıda kimseyi kendine döndüremeyecek kadar fazla milliyetçi bir din örgütlenmesini oluştururken, Hıristiyanlık ise bir dünya ekonomisinin uzun süredir ihtiyaç duyduğu gerçek bir uluslararası ideolojiyi sağlamıştır (Childe, 2006: 281). Yeni tinsel otorite kavramları, Tanrının ve ahlakın değişik görünümüleriyle, artık kesinlikle yeni bir dünya vardır (Freeman, 2005: 598). Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra eski kentlerin yönetimi aslında yeni barbar efendileri adına çalışan Romalı idareciler tarafından gerçekleştirilmiştir; barbar krallıkları büyük ölçüde imparatorluk temeline dayanan bu Hıristiyan Roma düşünceleri üzerine oturtulmuştur (Halsall, 2009: 37).

Barbarlar diyarı, Ren'le Tuna'nın ötesinde hemen hemen bilinmeyen ve Roma uygarlığına katılma mutluluğuna ermemiş bir dünya parçasında oturanların diyarıdır (Tanilli, 2003: 19). Yunanlılar ve Romalılar dışa dönmeden önce kendi içlerinde olgunlaşmışken, bu barbar Germenik halklar ise tersine kendi dışlarına yayılıp, dünyayı bir sel gibi basarak kültürlü ulusların içlerinde çürümüş ve boşalmış olan devletlere boyun eğdirmişlerdir (Hegel, 2006: 253). Germenler için temel sosyal hücre ailedir ve baba hısımlığına dayanan bu geniş gruplar kabileler, o kabileler de askeri federasyonlar, 'halklar' halinde toplanmıştır: bu 'halklar' Frank, Alman, Burgond, Vandal, Ostrogot ve Vizigotlardır (Tanilli, 2003: 21). Roma üzerine dev dalgalar eşliğinde adeta bir Tsunami etkisi yaparak Roma'nın yıkılmasında büyük etkileri olan barbar Germenik halkların bu hareketleri, Alman ve İngiliz tarihçiler açısından bir göç olarak görülürken Fransız ve İtalyan tarihçiler tarafında da bir *istila* olarak nitelendirilmektedir. İngiliz ve Alman tarihçiler barbarların yorgun, güçsüz ve çökmüş bir Akdeniz uygarlığını ortadan kaldırarak yerine daha enerjik, cesur ve Kuzeyli bir uygarlığı kurduğunu düşünürken, Fransız ve İtalyan tarihçiler barbarları yaşayan bir uygarlığı yerle bir ederek Karanlık Çağı başlatan kötü bir şey olarak görmektedirler (Halsall, 2009: 35). Roma'ya yönelik şiddetli barbar saldırıları aslında sadece antik dünyanın yıkılışını hızlandıran bir faktördür; asıl nedenler bizzat Roma'nın iç gelişiminden kaynaklanmıştır (Giddens, 2009: 67).

İmparatorluk, Roma şehrinde yalnızca oldukça küçük bir sınıfı zenginleştirmiştir, borçluluk ve zorunlu askerlik, köylü sınıfının geniş bir bölümünü topraklarından ederek onların küçük mülklerinin yerini, kölelerin ve/veya kiracıların

çalıştırdığı *kapitalist* çiftlikler almıştır (Childe, 2006: 274). Kentten pek de uzak olmayan *villa* adı da verilen bu çiftlikler hem tarımsal hem de sınai açıdan kendi kendine yeter durumda olmuştur ve elde ettiği fazla ürünü de ihraç edebilmiştir. Villa terimi, hem Napoli Körfezindeki zengin Romalıların saray yavrusu malikânelerini, hem de eyaletlerin her yerinde rastlanan konforlu çiftlik evlerini kapsayan geniş bir terimdir (Freeman, 2005: 520). Zamanla çeşitleri ve sayıları artan bu *villalar* ortaçağ Avrupası'nın '*manor*'üne (malikâne) dönüşmeye başlamıştır; bu, köle çiftçilerin ve çobanların yerini, klasik çağ Yunanistan'ının ve eski İtalya'nın belkemiği olan türden özgür köylülerin değil, tohum ve araç gereç için toprak sahibine bağımlı olan ve kiralarını genellikle ürün ve bazı hizmetlerle ödeyen kiracıların alması anlamına gelmektedir (Childe, 2006: 287). Bu dönüşüm, Roma İmparatorluğu'nun batıda Germen istilalarıyla parçalanıp yıkılmasından sonra ortaya çıkan krallıkların siyasi olarak şekillenmesinde oldukça büyük bir etkisi olacaktır. Germen istilalarıyla oluşan nüfus fazlalığı, Avrupa'da tüm dengeleri altüst etmiş ve ortaya çıkan kaos ortamında birçok güç odağı meydana gelmiştir. Norbert Elias, *Uygarlık Süreci* adlı kitabında nüfus fazlalığı sonucunda meydana gelebilecek olan toplumsal gelişmeleri şu şekilde açıklamıştır;

Nüfus fazlasının belirtileri az çok farklılaşmış toplumlarda genel olarak bakıldığında hep aynıdır: toplum içindeki gerilimlerin artışı, 'sahip olanların' yani ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı bir toplum durumunda 'toprağı olanların', 'sahip olmayanlardan' ya da en azından onların standartlarında beslenmeye yetecek kadar sahip olmayanlardan daha fazla kopması ve pek çok durumda aynı zamanda 'Malikler' içerisinde de, daha fazlası olanların daha azı olanlardan daha fazla kopması; aynı sosyal konumdaki insanların, dışarıdakilerin hücumunu püskürtmek ya da başkaları tarafından tekel altına alınmış fırsatları ele geçirmek üzere daha sıkı birlik oluşturması ve birliğin daha çok vurgulanması; ayrıca daha seyrek yerleşimli ya da savunması daha zayıf komşu bölgelere baskının artması, fetih ya da en azından yeni toprakların yerleşime açılması yönündeki dürtülerin güçlenmesi (Elias, 2007: 55).

Bu açıklamada olduğu gibi, *Pax Romana*'nın yokluğunda kuzeyden gelen kavimlerle dolup taşan Avrupa'da yeni bir dünya düzeni oluşmaya başlamıştır. Batı Roma İmparatorluğu, istilaların dayanılmaz baskısı altında çöktüğünde -beşinci yüzyılda- güneydeki eyaletlerin toprakları üzerinde yeni krallıklar ortaya çıkmıştır (Tanilli, 2003: 24). Şimdi yerel nüfuslar, eski yönetimin çökmesiyle gelen yeni Germen hükümdarlarını kabullenmeyi öğrenmeye başlamıştır (Freeman, 2005: 608). Roma'da oldukça güçlü bir şekilde hissedilen sistematik ve süreğen devlet gücünün ortadan kalkmasıyla çil yavrusu gibi ortalığa saçılan Romalılar, Thomas Hobbes'un ifadesiyle

kendilerini *doğa durumunun* içinde bulmuştur. Doğa yasalarına rağmen, (bu yasalara uyulmak istendiğinde ve güvenlik içinde uyulması mümkün olduğunda) kurulu bir iktidar yoksa veya bu iktidar güvenlik için yeterince büyük değilse; herkes, bütün diğer insanlara karşı korunmak için kendi gücüne ve kurnazlığına dayanacak ve üstelik bunu meşru olarak yapabilecektir (Hobbes, 2007: 127). Devletin ortadan kalkmasıyla kendilerini *doğa durumunun* içinde bulan Avrupa'nın eski sakinleri ve yeni efendileri arasında bambaşka bir aidiyet ilişkisi ortaya çıkmıştır. Aslında eski imparatorluğun tamamında, barbarların 'Romalı' toprak sahiplerinin mallarına el koymalarına ender olarak rastlanmıştır, karşılıklı meydan okuma yerine, Romalılarla yeni gelenler arasında uzlaşmaya varılması genel bir kurala dönüşmüş gibidir (Freeman, 2005: 609).

Bu uzlaşma sonucu ortaçağda Roma'nın yıkılmasıyla Romalı olmanın ayrıcalığı olan yurttaşlık haklarını kaybeden halklar, en yakınındaki barbar savaşçıların hâkimiyeti ve güvencesi altına girerek bir bağımlılık ilişkisi oluşturmuştur. Feodalite adı verilen bu düzende barbar savaşçılar şövalyelik namıyla Lord statüsüne ererken, toprağa bağımlı ve tutsak bir şekilde çalışan köylü halk da *serf* statüsüne düşmüştür. Böylece Antik Çağ'ın erdem ve cesaretle tüstülediği yurttaş, ortaçağda Lord'un himayesinde yaşayan bir gölgeye dönüşmüştür. Ancak serfler ne kadar kötü muamele görse de kölelerin aksine bir evi ve küçük bir toprağı kullanma hakkı olmuştur; serflerin güvenliği olduğu için bazen özgür ama şu veya bu nedenle meteliksiz, evsiz barksız ve aç-susuz bir adam 'boynuna bir urgan geçirip kafasına da bir mangır koyarak' kendini bir lorda serf olarak sunduğu da olmuştur (Huberman, 2005: 16). Karanlık bir çağın hüküm sürdüğü bu tekinsiz yüzyıllarda Ortaçağ insanı kendini güç bela surlarla çevrili *manör*'lere atmıştır. Korkularını azıcık olsun dindirmek ve bu dünyadaki güçsüzlüklerini unutmak için de Tanrının Krallığından medet ummaya başlayarak kendilerini Kiliseye adanmışlardır. Kilise, bütün Hıristiyan dünyasına yayılmıştır ve ayrıca herkesin ödemek zorunda olduğu bir ondalık vergiyle mülkünü oldukça genişletmiştir (Huberman, 2005: 23). Bunun yanı sıra soylular tarafından yapılan bağışlarla da oldukça zenginleşen kilise Ortaçağ'ın en güçlü kurumlarından biri haline gelmiştir. Birbirinden bağımsız birçok feodal Lordun kendi aralarında oynadıkları monarşi oyununda çoğu zaman Kilise belirleyici olmuştur. Monarşiler manevi ama güçsüz görevliler haline de gelseler, Hıristiyan toplumunu sürdürmek için gerekli olan Tanrısal bir görevi, barış ve adalet görevini de Kilise üstlenmiştir (Tanilli, 2003: 237). Ortaçağ Avrupa'sının bu feodal bölünmüşlüğünde Kilisenin gerçekten de önemli bir bütünleştirici etken olduğu oldukça

aşikârdır. Kilise bu işlevini genellikle Haçlı Seferleri'nde olduğu gibi ortak düşmanlar yaratarak yerine getirmiştir. Ortaçağ serfinin de hem yeryüzünün hem de gökyüzünün krallığı arasında sıkışıp kalmasıyla geçmişte atalarının tecrübe ettiği yurttaşlık olgusu unutulmaya yüz tutmuştur. Kafasını sokacak bir dam ve karnını doyuracak bir tas çorba uğruna ruhunu Tanrıya, bedenini de Lorduna bahşeden Ortaçağ insanı için yurttaşlık masaldan öte bir şey değildir.

1.2.2 Ortaçağ'da Kent Yurttaşlığı

Beşinci yüzyıldan on birinci yüzyıla kadar devam eden 'Karanlık Çağlar' Roma dünyasının sürekli parçalanıp dağılmasının tarihidir; değişim noktası on ikinci yüzyıldaki Rönesans'tır ve ortaçağ uygarlığının doruk noktası da on üç ve on dördüncü yüzyıllardır (Davies, 2006: 322). Avrupa, İ.S. beşinci yüzyıldan itibaren, yani Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, siyasi alanda özerk birimlere doğru bir gelişim göstermiştir (Loo & Reijen, 2006: 51). Özellikle ortaçağın *karanlık* dönemi siyasi bir birlik sağlayamayan barbarların feodal egemenliği altında geçmiştir. Feodal düzen, bir Lordun (Kral) himayesi altındaki savaşçıların başarılarını onurlandırmak için belirli bir yükümlülük ve itaat esasına dayanarak *fief* adı altında toprak bağışmasıyla kurduğu vassallık ilişkisine dayanmaktadır. Feodalite adının türediği *feodum* veya *fief* eski *beneficium*, yani bir efendinin gelecekte talep edeceği belirsiz hizmetleri karşılığında bir arazi parçasını armağan olarak vermesi uygulamasından gelmektedir (Davies, 2006: 341). İlk başta bir bağıllık ilişkisi çerçevesinde gelişen feodalizm, ortaçağın en önemli güç ve zenginlik kaynağı olan toprak mülkiyeti çerçevesinde bir ticari ilişki boyutuna ulaşmıştır. Çünkü toprak, bu maddi, somut verimli nesne, yavaş yavaş soyutlama yeteneği az olan savaşçı insanların düşüncesinde daha fazla önem kazanmaya başlar; sonunda, bu devredilişle kişisel bağıllık arasındaki ilişki tersyüz edilerek şu düşünceye varılır: Vassalın vaadi, hizmetleri ve kulluğa girmenin kendisi, fiefin bir sonucudur ve bağlananın görevleri bu özel toprak parçasının kirasıdır (Tanilli, 2003: 242). Feodalleşme süreci; mülkün parçalanışı ile toprağın, kralların bir bütün olarak tasarruf erkinden, savaşçılar toplumunun kademeli tasarruf erkine geçişi ile başlamıştır (Elias, 2007: 98).

Daha önceleri Kral ya da başka yüksek kişiler vasallarına ödülleri olarak tımarlar (fief) verirken zamanla zayıflar ve yoksullar sağlam bir korunma kazanabilmek için mülklerini güçlülere vermiştir; mülklerini bir efendiye, bir manastıra, bir baş keşişe, bir piskoposa teslim etmiştir (*feudum oblatum*) ve onları bu efendilere karşı bir hizmet yükümlülüğü ile yüklenmiş olarak geri almışlardır; özgür bireyler olmaktan çıkıp vassallar, feodal uyruklar olmuştur ve mülkleri kiralık bir mülke çevrilmiştir (Hegel, 2006: 273). Fakat görevlerinin yerine getirilmesi karşılığında bu vassallar veya kiracılar, hem toprağın gelirini almıştır hem de bütün üstünde yaşayanları yargılama hakkı elde etmiştir (Davies, 341). Yine de Krallardan başlayarak prens, duk, marki, kont, vikont, baron ve şövalye sıralamasında giden bu vassallık ilişkisinde hiçbir Lordun bir diğeri veya diğerleri üzerinde mutlak egemenliği yoktur. Daha fazla toprak ve güç hırsına kapılmayan ve kirasını zamanında ödeyen birçok Lord, kalın surlarla ördürdüğü sağlam kalelerinde himayesi altındaki asker ve köylülerle birlikte mutlu mesut bir yaşam sürdürmeyi başarmıştır. Özellikle feodalleşmenin ilk döneminde tarımsal ekonominin ağır bastığı bir doğal ekonomi düzeninde kendine yeter bir şekilde yaşayan bu bağımsız birimler sayıca artmıştır. Doğal ekonomi denirken de malların, onları topraktan çıkararak, doğadan elde eden kişiden bunları tüketen kişiye geçişinin dolaysız olduğu, yani ara halkalar üzerinden gerçekleşmediği ya da sadece az ölçüde ara halkalar aracılığıyla gerçekleştiği bir toplumsal bir yapı kastedilmektedir (Elias, 2007: 44).

Ticaretin çok az ve haliyle parasal ekonominin de yetersiz olduğu ortaçağın bu ilk döneminde Huberman'ın da (2005) ifade ettiği gibi toplumsal sınıflar dua edenler, savaşanlar ve bu iki grubu besleyenlerden oluşmaktadır. Dua edenler yani Kilise de sahip olduğu toprak ve bunun getirdiği zenginlikle feodal yapının devamını sağlayan bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Din adamları ve kral(lar) arasındaki bilek güreşi ortaçağ boyunca birçok siyasi ilişkinin belirleyicisi olmuştur ve sonunda kralın Tanrıya bağlanması (vassalı olması) iddiasıyla bir adım öne geçen Kilise, gücünün zirvesine ulaşmıştır. İmparator (kralların kralı) taç giyme töreninde –ki bunu yalnızca Papa yönetirdi- Papaya ve Kiliseye her zaman boyun eğeceği konusunda yemin etmek zorunda kalmıştır (Hegel, 2006: 277). Kilisenin ardından da sahip oldukları toprağın yüzölçümü ile doğru orantılı olarak kademeli bir şekilde soyluluk unvanı kazanan şövalyeler gelmektedir. Şövalyelerin vassal olarak birbirine bağlılığı hem ekonomik hem de hukuksal açıdan sağlamlaştırılmıştır. Bir yemin töreni ile bağlılığın her kuşak

tazelenmesi, fieflerden sağlanan gelirin paylaşımı, savaflara Lordun himayesinde katılma feodal yapının üst tabakasında görülen vassallık ilişkisinin temellerini oluşturmaktadır. Bu haliyle, feodal toplum, krallıktaki en üst mertebeden kişiyle en alttakini birbirine bağlayan yoğun bir sözleşme ilişkileri şebekesi halindedir (Davies, 2006: 342). Vassallıktaki *bir başkasının adamı olmak* süreci, savaşçı soyluların kanatları altında yaşayan köylüler içinde geçerlidir. Köylüler de toprakları üzerinde çalıştıkları ve himayesinde yaşadıkları Lord'ların adamı olmuştur. İçlerinde, dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında serf denen öyleleri vardır ki, doğuşlarından başlayarak başkasına aittirler ve efendileri onlar üzerinde her türlü hakka sahip olduğunu ileri sürebilmektedir (Tanilli, 2003: 243). Bununla birlikte, bu serf biatı, yapıldığı yerlerde vassallarınkinden çok belirgin bir farkla ayrılmıştır: Kuşaktan kuşağa geçerken yenilenmelerine gerek duyulmamıştır (Bloch, 2007: 283). Dua edenlerle savaşanların karnını doyurmak için canla başla çalışan serflerin bu toplumsal statüleri doğuştan itibaren belirlenmiştir.

Ortaçağın karanlık döneminde, Roma ve önceki dönem uygarlıklarındaki yurttaşlık ile hiçbir ilintisinin bulunmadığı bir varoluş içinde yaşayan köylüler ve serfler yine de bu uygarlıklardaki kölelerden daha ayrıcalıklı ve şanslı bir konumda olmuşlardır. Elbette ki bunun altında yatan nedenlerden biri de feodal toplumun genelde doğal ortamda yaşayan bir kır toplumu olmasıdır. Feodal bağlılıkların kişiler üzerinden sağlanması ile geçici bir süre ortadan kalkan devlet ve kent yapılanmasının eksikliği bireylerin belirli dizgeler ve süreçler eşliğinde gerçekleşen yurttaşlık olgusunu tecrübe edememesine neden olmuştur. Bununla birlikte feodal toplumdaki tek tek mülk egemenlikleri arasındaki ekonomik eklemlenme, takas trafiği, işbölümü onuncu ve on birinci yüzyıllarda henüz devletlerle kıyas edilemez ölçüde az durumda kalmıştır ve buna uygun bir şekilde savaşçıların birbirine olan ekonomik bağımlılıkları da daha az olmuştur (Elias, 2007: 96). Ortaçağ toplumu bu nedenle ilk dönemde ezici bir biçimde kırsal yapıda kalmıştır ve yaşam feodal malikâneler ve Lord'la serfin değişmeyen ilişkileri çerçevesinde örgütlenmiştir (Davies, 2006: 365). Ancak bunların ötesinde, çiftçi nüfusun ve saygın yönetim görevlerine yazgılı grupların dışında, kendi içine kapalı bir tüccarlar ve zanaatkârlar çekirdeği de her zaman var olmuştur; ikinci feodal çağın ekonomik devrimi bu tohumdan ortaya çıkarak çok sayıda yeni katkılarla, güçlü ve çok farklılaşmış bir kitle olan kentsel sınıfların gelişmesine neden olmuştur (Bloch, 2007: 594).

On birinci yüzyıldan itibaren tarımsal üretim tekniklerinde görülen değişikliklerle açlık ve kıtlık sorunlarını bertaraf eden Avrupa’da nüfus düzenli olarak artmaya başlamıştır. İşgücünde ve toprakta verimliliğin artarak tarım ürünlerinde bolluk yaratması feodal yapıda çözülmeyi başlatan ilk etmenlerden birisi olarak görülebilir. Daha az kişiyle daha fazla ürün alan Lordun angarya karşılığında sahip çıktığı serf ve köylülere olan ihtiyacının azalmasıyla büyük bir nüfus fazlalığı ortaya çıkarmıştır. Bu toplumda yalnızca özgür olmayan (serf) ya da yarı özgür emekçilerden (köylü) bir nüfus fazlası, bir ‘yedek [işgücü] ordusu’nu oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda *üst tabakadan*, mülksüz ya da mülklü geçim standardını sürdürmeye yetmeyen şövalyelerden de bir ‘yedekler ordusu’ oluşmuştur (Elias, 2007: 63). Çoğunluğu işsiz güçsüz ve topraksız olan bu gruhun Kilisenin güdümünde kutsal topraklara başlattığı Haçlı Seferleri’nin altında da yeni yerleşimler elde ederek karınlarını doyurma arzusu yatmaktadır. Bu seferleri sırasında yolda çeşitli nesnelere ihtiyaç duyan Haçlıların yardımına koşan tüccarlar sayesinde hız kazanan ticaret, zamanla Avrupa’da da etkin bir rol oynamaya başlamıştır (Huberman, 2005: 28). Ayrıca Ortaçağda ülkeler arasında bitip tükenmeyen savaşlar, silah (özellikle de savunma silahı) üretiminin, (kaleler gibi) her türlü askeri tahkimatın, heybetli tapınaklar ve manastır inşasının, hayli ayrıntılı giysiler ve (mahmuzlu ya da mahmuzsuz) ayakkabılar yapımının, şövalyelerin tarımsal malikânelerinde doğru dürüst gerçekleşmesini imkânsızlaştıran bir durum yaratmıştır (Diakonoff, 2004: 175). Toplum toprak sıkışmasının ve nüfus artışının baskısı altında sadece dışarıya doğru genişlemez, bir anlamda içeride de genişler; farklılaşır, yeni hücreler filizlendirir, yeni organlar oluşturur: *kentler* (Elias, 2007: 71).

Eski kentler surların arkasına kapanmış, genellikle dinsel ya da askeri görevleri olan, özellikle ruhbanın ya da silahlı adamların oturduğu bir yerdir, yeni kent ise tersine, surların dışında açık bir yerde, ticari alışverişe ayrılmış ve içinde her hafta bir pazarın kurulduğu çoğu kez geniş bir alanın çevresindedir; üzerinde hanların sıralandığı yolları, başlıca gidiş geliş eksenine göre uzanmaktadır (Tanilli, 2003: 252). Eski yapının odağında tüccarların uzun seyahatleri sırasında iş yapmak ve dinlenmek amacıyla konakladıkları *burg* adında müstahkem yerler bulunmaktadır. Zamanla böyle yerlerde toplanan tüccarların sayısının artmasıyla bir ‘*fauburg*’ ya da ‘*burgdışı*’ oluşarak fauburg burg’un kendisinden daha önemli hale gelmiştir (Huberman, 2005: 37). Burada yaşayan insanlara verilen şehirli anlamındaki *burger* kelimesi de, içeriğinin zamanla zenginleşmesiyle yurttaş anlamını kazanacaktır. Ortaçağın lanetli insanları tüccarların

–çünkü ticari mal dışında *kara ölüm* ve binbir türlü günah taşımaktadırlar- ve kasabalardaki zanaatkârların önderliğinde başlayan bu kentsel devrim feodal düzenin koruyucuları Kilisenin ve Lordların tahtını sallayarak yeni ve daha güçlü toplumsal dinamiklerin oluşmasına yol açmıştır. Artan yiyecek arzı ile özellikle Fransa’da ve *Alçak Ülkeler*’de (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) nüfus patlamasının yaşanması yeni kentleri doldurmuş ve madencilik ve dokuma gibi yeni sanayi girişimleri için yeni emek gücü yaratmıştır (Davies, 2006: 395).

Özellikle bu kentler İtalya gibi denize kıyısı olan bölgelerde daha önce ve daha hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Girintileri karaların içlerine dek sokulan denizleri, uzun ve ağır akan ırmakları, topraklarının büyük bölümünün su ulaştırmasından yararlanmasına olanak sağladığı için Avrupalılar diğer ülkelerin tersine yükte çok daha ağır, pahada çok daha hafif malları uzak pazarlara götürebilmeyi başarmıştır (McNeil, 2005: 404). Kentlerde zanaatkârlarca üretilen malların tüccarlar aracılığıyla el değiştirmesiyle ortaya çıkan ekonomik genişleme feodal yapının doğal ekonomik düzenini alt üst etmiştir. Artan ekonomik ilişkiler ağı, basit ve sınırlı feodal düzeni kolaylıkla avuçlarının içine alıp ortadan kaldırmıştır. Yavaş yavaş artan işbölümünün ve parasallaşmanın etki alanındaki tabakalar hareket içerisinde olmuştur; diğerleri durağan bir durumda kalarak değiştirici güçlerin akıntısına ancak direnişle ve adeta pasif bir şekilde kapılmışlardır (Elias, 2007: 103). Toprağa bağımlı olarak sabit bir gelire yaşamaya alışkın olan feodal beyler ticaret ve sanayi ile genişleyen para trafiğinden tüccarlar ve zanaatkârlar kadar nemalanamamışlardır. Öncelikle İtalyan kentlerini mesken tutan bu tüccarlar ve zanaatkârlar kendi içlerinde bir birlik ve beraberlik duygusu yaratarak ortaya yeni bir sınıfın çıkmasına neden olmuşlardır; *burjuva sınıfı*.

On ikinci yüzyıl ve on üçüncü yüzyıl itibariyle Avrupa’da gelişmeye başlayan kasaba hayatı ile bu burjuvalar o tarihlerde tamamen oturmuş olan kentsel kamu yaşamının şu iki yönünü geliştirmiştir; cemaat (community) ve özgürlük bilinci (Heater, 2007: 75). İktidar sahibinin karşısında en iyi durumda olabilmek için kent halkının bütün gruplarını ve aile başlarını bir araya getiren cemaat, şövalyelerin kendi aralarında oluşturdukları Tanrı Barışını savunma dernekleri gibi karşılıklı bir ant üzerine kurulmuştur; ilk hedefi de ant içenler arasındaki uzlaşmanın sürdürülmesidir: ‘Kent Barışı’ nı bozacak olanlar, topluluğun vereceği ağır yaptırımlara uğrayacaklardır

(Tanilli, 2003: 252). Tüccarlar ve zanaatkârlar kazandıkları paranın gücüyle ve kurdukları lonca birlikleri ile papaz ve/veya Lord gibi yerel otoriteye kafa tutmaya başlamıştır. Bu kentli burjuvalar kendi özgürlüğünden de ötesini toprağın özgür olmasını istemiştir (Huberman, 2005: 40). Feodal yaşamın toprağa sabitlenmiş durağanlığı, katılığı ve değişmezliği bu canlı ve hareketli burjuvaların girdabına yakalanarak yerle bir olmuştur. Tüccarlar ve zanaatkârların önderliğinde köylülerin de bu değişim kervanına katılmasıyla toprağa artık *özgürlük* ekilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda da kent insanı, yerel otoritelerden kâh para karşılığı kâh zorla kazandığı imtiyazlar (berat) sayesinde zamanla ekonomik, yargısal ve siyasal özgürlüklerinin hasadını sürmüştür. Feodal dönemde, tek servet kaynağı olan toprağın mülkiyeti, yönetme gücünü de rahiplerle soylulara verirken şimdi ise yeni bir servet kaynağı olan para mülkiyeti yükselen orta sınıfa yönetime katılma imkânı sağlamıştır (Huberman, 2005: 47). Artık toprak belirli bir ilişki temelinde toplumsal statülerin belirleyicisi olmaktan çıkarak tüccar ve zanaatkâr için yalnızca bir üretim faktörü haline gelmeye başlamıştır. Huberman feodal yapının bu çözülmesini 1241 yılında Dortmund Kontunun feodal haklarından nasıl vazgeçtiğini anlatarak göstermektedir;

‘Ben Dormund Kontu Conrad ve Karım Giseltrude ve bütün meşru varislerimiz... Dortmund kentine ve burglulara pazar yeri yanındaki evimizi satıyoruz... Bunu ve Kutsal Roma İmparatorluğu’ndan bize geçen mezbaha ve ayakkabıcılar loncasındaki haklarımızı ebediyen onlara bırakıyoruz... ve fırını ve mahkemenin üstündeki evi de veriyoruz. Mezbaha karşılığında 2 denarii (para birimi) ve fırınla mahkemenin üstündeki ev için bir libre karabiber bize her yıl verilecektir.’ (Huberman, 2005: 41)

Bunun gibi ekonomik içeriği olanların yanında siyasal ve yargısal alanda da yapılan sözleşmelerle kent halkının Kilise ve Lord’a bağımlılığı günden güne azalmıştır. Özgürlük sözleşmelerinin hükümleri, genel olarak, önce bütün kent halkına, kişisel bağımsızlık vaat eder: Kişiyi kişiye bağımlı kılan bütün yükümlülükler sona erer, ayrıca Lord’luk âdetleri tümüyle ortadan kalkarsa da büyük ölçüde sınırlandırılır; haraç, keyfi niteliğini yitirir, özellikle efendinin bütün ticari ayrıcalıkları, serbest dolaşıma ve ticarete konmuş bütün engeller ortadan kalkar (Tanilli, 2003:253). Bu hakların elde edilmesiyle kentli insanlar Antik Çağ’daki atalarının tecrübe ettiği yurttaşlık statusünü yeniden elde etmeye başlamıştır. Bunun temelinde kentlerde kurulan Lonca birlikleri yatmaktadır. Gün geçtikçe güçlenen bu birlikler yerel otoriteden sağladıkları bağımsızlık beratları ile hem ekonomik hem de siyasal alanda etkin bir rol üstlenmeye başlamışlardır. Çoğu kent ve kasabada bir loncaya üyelik veya çiraklık tam yurttaşlık hakları elde etmek için ana kriter haline gelmiştir (Heater, 2007: 78). Tekel ayrıcalıkları

elde etmeye ve elde ettiklerini kollamaya o kadar meraklı olan tüccar ve zanaatkâr loncaları, kendi üyelerini herkesin uyması gereken bir yığın kurallarla hizada tutmaya başlamıştır (Huberman, 2005: 46). Bu şekilde öncelikle lonca ortaklığında başlayan birlik duygusu zamanla yurttaşlık kurumunun sağlamlaşmasıyla Antik Çağ'daki muadillerine benzer bir kent yurttaşlığının oluşmasına neden olmuştur.

Ortaçağdaki yurttaşlık kurumunun temeli feodal beylerden kentlilere kalan şu üç hak ile atılmıştır; Özerk vergi sistemi; seçilmiş yargıçlar ve memurlarca özerk yönetim; öz-disiplin yani kendi mahkemeleri yoluyla hukukun ve düzenin korunması (Heater, 2007: 76). Bu üç temel noktada bir ortaklık sağlanmasına rağmen toplumsal, dinsel, ekonomik ve coğrafi farklılıklar nedeniyle yurttaşlık uygulamasında kentten kente birçok değişiklik de görülmüştür. Fransa'da kasabalar, kendilerini tüm erkek yurttaşlarının katılımındaki Genel Meclis tarafından adeta bir antik Yunan *polis*i gibi demokratik bir öz yönetim uygulayan ve kurdukları özel ordularıyla kendilerini savunan komünler (cemaat) olarak ilan ederken; İngiltere'de ise fiili yurttaşlık statüsü, bir kent veya kasabanın, Kral veya yerel Lordun bahşettiği bağımsızlığın derecesini ve haklarını belirten bir imtiyaz beratı elde etmesiyle kazanılmıştır (Heater, 2007: 77). Yurttaşlık kurumunun gelişimi deniz yolu ticareti ile uzak diyarlara kadar uzanan İtalyan kent devletlerinde de çok çarpıcı olmuştur. Başlıca Floransa, Venedik, Milano ve Cenova gibi kent devletlerinde ticari burjuvazinin büyümesine paralel olarak yurttaşlık olgusunda oldukça önemli değişimler yaşanmıştır.

Kentin ticari çıkarlarının gözetilmesi için silah taşımaya başlayan burjuvalar anlaşmazlıklar yaşadıkları komşu kentlerle yaptıkları savaşlar sonucunda da vatan duygusunu pekiştirmiştir. Artık kent, ortak değerler eşliğinde bir araya gelen insanların yurttaşlık sorumluluğu ile yaşattıkları bir ülkü haline gelmiştir. Bu gönülden bağlılığı sürdürmek ve güçlendirmek için her kent, özellikle de Floransa'da, öncelikle savaşa giden askerleri savaşa uğurlarken, sonra da yurttaşlık gururunun güçlü bir sembolü olarak resmi geçitler ve törenlerde başı çekecek bir savaş vagonu (*caroccio*) yapmıştır (Heater, 2007: 82). Floransa'da kendilerine *popolo* adını veren hırslı burjuvazi şato temelinde örgütlenen kırsal *contado* soylularına karşı lonca birlikleri halinde örgütlenerek daha önceden İmparatorun atadığı valiyi belediye otoritesi altına almayı başarmışlardır (Davies, 2006: 426). *Contado*'da yaşayanların görgüsüz olduğu düşünüldüğü için de yalnızca kentte oturanların uygar ve yurttaşça davranan *civilitá*

sahibi kişiler olduğu kabul edilmiştir; *civilitá, cittidani* (yurttaşlar) ile eş anlamlı bir sözcüktür (Heater, 2007: 80).

Ancak bu yurttaşlık hakkı yalnızca lonca üyelerine ait olarak kalmıştır. Zamanla biriken serveti ile lonca birliklerinin yönetimini ele geçiren *popolo* sınıfı Floransa'da siyasal olarak da kentin kurumlarına el koyup kendilerini orta sınıftan ayırarak üst tabaka haline gelmiştir. Böylelikle kent yönetimi zanaatkârlardan oluşan orta sınıfın sahip olduğu küçük loncalar ile tüccarlardan oluşan büyük loncalara kalmıştır. Yurttaşlık konusunda loncalarla ilgili iki noktaya dikkat edilmelidir: birincisi; kısa dönemler hariç büyük loncaların hükümet atamalarında daha fazla ayrıcalık ve yetki sahibi olmasıdır, ikincisi de; küçük loncaların üyelerinin yurttaşlık statüleri konusunda son derece kıskançça hareket ederek gelişmekte olan yün dokumacılığında çalışan birçok erkeğin her türlü lonca kurma talebine şiddetle karşı çıkıp yurttaş olmalarını engellemeleridir (Heater, 2007: 84). İlk nokta bu kentlerdeki yurttaşlığın katmanlı bir statü arz ettiğini düşündürmektedir. *Devlet memurları seçimine katılma ve kamu görevlerine uygun görülme hakkı anlamına gelen tam yurttaşlık* (Heater, 2007: 76) bu kentlerde pek yaygın ve istikrarlı bir şekilde uygulanmamıştır. İkinci nokta ise bu kentlerdeki yurttaşlığın başta Sparta olmak üzere diğer Antik Yunan devletlerinde olduğu gibi dışa kapalı bir sistem oluşturarak gelişime açık olmadığını göstermektedir. Bu örneklerdeki yurttaşlık bilinci belirli bir kent düzeyinde ve maddi güç sınırları içinde kalarak henüz toprak altında filizlenmeyi bekleyen ulus-devletlerin boyutuna ve ruhuna erişememiştir.

Savaşçı zümrenin adamlarıyla mücadelede bazı yenilgilerin ardından nihayet Avrupa'nın son derece çeşitli yörelerinde kendilerine ait haklar, önce küçük, sonra daha büyük ölçüde özgürlük koparabilmiş olmaları toplumsal gelişmenin ellerine verdiği fırsatların gücünü göstermektedir ve bu kendine özgü fenomen, alttaki, kentli çalışan tabakaların yavaş yavaş hareketlenerek siyasi bağımsızlığa ulaşması ve nihayet –ilkönce meslek sahibi burjuvazi suretinde- siyasi önderliği elde etmesi, Batı toplumlarını Şark toplumlarından ayıran ve onlara özgül damgasını vuran tüm yapısal hususiyetlerin anahtarıdır (Elias, 2007: 70). Ekonomik bağımsızlığını elde eden bir evlat nasıl yuvasından uçup gidiyorsa burjuvalar da efendilerinin gölgesinden kurtularak kendi yollarını çizmeyi başarmıştır. Karşılarındaki feodal otoritelere karşı tek vücut olmanın bilincine vararak oluşturdukları lonca birlikleri ile başta ticari olmak üzere zamanla

siyasal haklarını da elde etmeyi başarmıştır. Antik Yunan ve bir bakıma Roma örneğinde yurttaş olmanın temeli askeri bir güce dayanırken, Ortaçağ kent devletlerinde ise yurttaşlık üretim ve ticaretin anahtarı olan paraya yani maddi güce dayanmaktadır. Özellikle İtalyan kent devletlerinde yurttaş olmanın son derece önemli bir koşulu vardır: kentte bir mülk edinmiş olmak (Heater, 2007: 81).

İtalyan ve diğer bazı Avrupa kentlerini feodal düzenden kurtarıp Antik Çağ'daki gibi bir kent-devleti görünümü kazandıran burjuvaların bu itici gücü yalnızca feodal beyleri değil Kiliseyi de değişime zorlamıştır. Kilise ilk başlarda, Roma İmparatorluğu'nun yıkılarak tozu dumana kattığı kargaşa ortamından güçlenerek çıkmıştır. Feodal düzende var olan devlet ve yurttaş eksikliğini, ilk Hıristiyan kuramcılardan olan Aurelius Augustinus *Tanrı Devleti* adlı eserinde Antik Çağ Stoa düşüncesini (evrensel yurttaşlık) Hristiyanlık hamuru ile Ortaçağa aktararak çözmüştür. Bu eserin ilk on kitabını, Roma'nın barbar akınlarıyla yağmalanarak yıkılmasının Hristiyanlık dininin Roma'da resmi din olmasına bağlayan Pagan yazarlara yanıt vermek için ayırmıştır. Geriye kalan on iki kitapta ortaya koyduğu öğretiyeye göre de insan, doğasının iki bölümlü –beden ve dünya, ruh ve öbür dünya- olmasından ötürü iki devletin yurttaşıdır: Bir yer devletinin, bir de Gök Devletinin (Tunçay, 2006: 364). Feodal düzende devletin ortadan kalkmasıyla da Kilise, Augustinus'un öğretisini kendi iktidarı doğrultusunda yorumlayarak, Tanrı Devletinin başkenti olarak kendini öne sürmüş ve tüm insanları bir yurttaş olarak değil bir mümin olarak kendisine tabi kılmaya çalışmıştır. Böylelikle Kilise sadece ruhani alana ilişkin sorunları çözmek, bir Hristiyan'ın Tanrı ile ilişkilerini düzenlemekle kalmamıştır, aynı zamanda dünyevi alanda da ağırlıklı bir yere, hatta egemen bir konuma sahip olmuştur (Köker, 2008: 117). Toplumun bir alanından diğerine gerçekleşen bu simgesel veya bilişsel kaymalar sistemlidir ve devlet oluşumuna dair büyük süreçlerin, özellikle merkezileşmenin ve rasyonelleşmenin temelini oluşturur (Bayart, 1999: 75). Uzun yıllar bu konuda başarılı olan Kilise ve türevleri, laik kesimleri temsil eden feodal Lordları da kendisine bağlayarak devlet sistematığıne benzer bir yapılanmayı sürdüren tek organizasyon olarak Ortaçağa damgasını vurmuştur. Ancak on birinci yüzyıldan itibaren burjuvaların estirdiği değişim rüzgârı karşısında daha fazla dayanamayarak bir orta yol bulmaya çalışmıştır. Burjuvalar ve Kilise arasındaki arabuluculuğu ise Aquinumlu Thomas adında bir Hristiyan teoloğu yapmıştır. Seçkin bir akademisyen olan Aquinumlu Thomas Hristiyanlık ile yurttaşlığı bir arada idare etmeye çalışmıştır (Heater, 2007:

70). Ticaret ve endüstride gösterdikleri başarılar sayesinde zenginleşen ve güçlenen burjuvalar yerel Lordlarından bağımsızlıklarını kazanarak yeni bir hayat tasavvuru kurmuşlardır. Açlık ve sefaletin hâkim olduğu Ortaçağın karanlık dönemlerindeki kargaşa ortamında Papazların etekleri altına sığınan halk yığınları bir umut olarak yalnızca öbür dünyayı görürken, bu yeni dönemde elde ettikleri para ve güç sayesinde gözü açılan burjuvalar hayatın tadını çıkarmaya başlamışlardır. Öncelikle şövalyelerin başlattıkları kibar âleminin toplantıları zamanla bütün Avrupa'yı sarmıştır; soylular meclisine kadın girmiş, kadınla beraber görgü kuralları ve aşk da peşinden gelmiştir (Tanilli, 2003: 357). Bu 'Courtoisie' (Kibarlık) adı verilmiş olan terbiye standardı, birbirine davranış göreneği, davranışın rafineleşmesidir (Elias, 2007: 123).

Ayrıca artan ticaretle servetlerin banker adı verilen belirli kişilerde birikmesi krallara ve hatta Kiliseye borç veren bankaların oluşmasına yol açmıştır. Borç-faiz ikileminin yarattığı günahtan sıyrılmak isteyen burjuvalar da Kiliseye baskı yapmaya başlamıştır. Günlük hayatta ve ticari ilişkilerde görülen bu değişiklikler kutsal yasalar ile çeliştiği için Kilise önce Aquinumlu Thomas ve ardından Padova'lı Marsilius ile toplumun ihtiyaçlarına karşılık vermeye çalışmıştır. Kilise inancının mutlak doğruluğunun insan aklıyla kavranılabilir olduğunu göstermek isteyen Thomas, bu amaç için, on üçüncü yüzyıl sonlarında yeniden bulunup Latinceye çevrilen Aristoteles'in bilim, ahlak ve siyaset üstüne yapıtlarından yararlanmış (Tunçay, 2006: 426). Aquinum'lu Thomas (2006: 430), *Prenslük Yönetimi Üstüne* adlı eserinde insanın başka bütün hayvanlardan daha çok toplulukta yaşamak zorunda olan, doğada bulunan toplumsal ve siyasal bir hayvan (*animal sociale et politicum*) olduğunu söylerken sanki Aristoteles'in ağzından konuşmaktadır. Yasa çeşitleri ve Krallık yönetimleri hakkında öne sürdüğü fikirlerle devlet fikrini ve dolayısıyla yurttaş aidiyetini yeniden canlandıran Thomas'ın ardından gelen Padova'lı Marsilius ise *Barişin Savunucusu* adlı eseriyle Kilisenin gücünü iyiden iyiye azaltmıştır. Kilise ve Bavyera Kralı Ludwig arasındaki iktidar mücadelesinde laik krallık tarafını destekleyen Marsilius en iyi yönetim biçiminin, yurttaşların ortak sorumluluk çerçevesinde tabi olduğu Krallık devleti olduğunu öne sürmüştür. Ancak bu görüşünü belli bir takım sınırlamalarla ortaya koymuştur; ona göre, siyasal topluluğun yasalarını ya bütün yurttaşlar ya da en azından bu topluluğun nicelik ve nitelikçe 'ağır basan bölümü' yapmalıdır, yürütme görevi de halka karşı sorumlu kişilerin eline verilmelidir (Tunçay, 2003: 466).

Bu iki düşünür gibi Ortaçağ boyunca devlet ve yönetim konularında yazan yazarların çoğunun İtalyan olması bir tesadüf değildir. Nazım Güvenç, Machiavelli'nin *Prens* adlı eserinin çevirisini yaptığı kitabın önsözünde bu dönemdeki İtalyan kent devletlerin görünümünü şu şekilde açıklamaktadır;

Çepeçevre feodal bir dünyada, neredeyse bütünüyle feodal bir pazara hitap ederek gerçekleştirmek zorunda kalan İtalyan kent devletlerinde yeni oluşan burjuvazi siyasal düzlemde feodal iktidarla uzlaşma içinde işini yürütmek zorunda kalmış, kendi organlarını, kurumlarını oluşturmak olanağını bulamamıştır (Güvenç, 2004: 14).

Eski güçlerle yeni güçlerin çekişmesinin yanı sıra birbirine rakip kentler arasındaki savaşların arasında kalan bu dönemdeki birçok İtalyan düşünür siyasal düzen ve oluşumlar hakkında kafa yormak zorunda kalmıştır. Dönemin en önemli kenti olan Floransa'da yaşayan Leonarda Bruni ve Nicolo Machiavelli bunların arasından öne çıkanlardır. Floransa'nın Rönesans dönemine şahit olan bu iki düşünürden Bruni yurttaşlık idealini, eşitlikçi halk anayasasına dayanan bir Cumhuriyet yönetiminde tasavvur etmiştir. Floransa'nın halk ve feodal beyleri arasında dur durak bilmeyen kavgaları nedeniyle, öncelikleri arasında istikrar ve düzen gelen Machiavelli bu çatışmalara son verecek bir uzlaşma sağlama adına yurttaşların, halkın desteği ile yönetime geçmiş bir prensin buyruğu altına girmesini önermiştir. Bilge bir prens yurttaşlarını her zaman ve talihin her çeşidinde kendisine ve devletine muhtaç bırakacak şekilde davranmalıdır; böylelikle uzun yıllar ona sadık kalacaklardır (Machiavelli, 2004: 79). Bruni ve Machiavelli'nin ideal düzenlerindeki bu yurttaşlar, antik muadillerine benzer şekilde bir *arete* halesiyle taçlandırılmıştır. Özellikle Machiavelli dinsel bağlantıları açıkça yok sayarak *virte* adı verilen cesaret ve azmin fırsatları değerlendirmedeki ve *fortuna* (istenmeyen, önceden tahmin edilemeyen değişiklikler) ile simgelenen engelleri aşmadaki öneminin altını çizmiştir (Lee, 2004(A): 16). İtalyancaya *virtu* şeklinde geçen bu kavram, içinde sadakat, cesaret ve hem sivil hem de askeri alanda kent adına harekete geçebilme irade ve yeteneği gibi çok çeşitli nitelikleri barındırmaktadır (Heater, 2007: 88).

Henüz ulus devletlerin oluşmadığı bir ortamda kendilerini Kilise ve imparatorun boyunduruğundan bir nebze de olsun kurtarabilen birkaç kentte filizlenen yurttaşlık artık Avrupalı halklar için bir hayal olmaktan çıkarak somut ve gerçek bir hedef haline gelmeye başlamıştır. Monarşilerin yükselişe geçişiyle daha büyük yığınlar halinde bir araya gelen insanlar ticaret ve sanayinin onlara verdiği güç sayesinde ve bunun

sonucunda oluşan entelektüel birikimin ışığında kendilerini yeni oluşacak olan ulus devletlerin modern yurttaşları haline getirecektir.

1.2.3 Devletin Yeniden Ortaya Çıkması ve Monarşilerin Yükselişi

Ortaçağ boyunca ağırlıklı İtalya olmak üzere Avrupa'nın birkaç yerinde görülen kent yurttaşlığı belirli bir sistematik yapılanma ve coğrafi genişleme oluşturacak kadar uzun soluklu olamamıştır. Her kentte birbirinden farklı örneği yaşanan ortaçağ yurttaşlığında bazen aynı kentte bile belirli dönemlere göre değişik uygulamalar geçerli olmuştur. Kentlerin tarihi yurttaşların şu ya da bu bölümüne göre, şu ya da kesimin üstünlüğü ele geçirmesine göre anayasaların sürekli bir değişimidir (Hegel, 2006: 285). Bunun altında yatan en önemli nedenlerden birisi de bu kentlerde yaşayan insanların yurttaş olarak karşılıklı bir ilişki içine girdikleri iktidarın istikrarsız olmasıdır. İktidarı meydana getiren güçler genellikle bir kentin önde gelen zenginlerinden oluşan lonca birlikleri ile yerel feodallerden oluşan toprak ağaları arasındaki güç dengesiyle belirlenmiştir. Bu mücadelede de ne yazık ki halk, terazinin bir o kefesinden bir diğer kefesine gidip gelirken telef olmuştur. Feodal soyluluk ile karşıtlık içinde ortaya çıkan patrisyen soyluluk sıradan halkı devlet yönetiminden uzaklaştırmıştır ve böylece asıl soyluluktan daha iyi olmadığını göstermiştir (Hegel, 2006: 285). Yine de köylülerden oluşan bu halk yığınları ticaret ve sanayi ile zenginleşen bu kentlerin çekiciliğine kapılarak feodal bağlarından hızlı bir şekilde kopmaya başlamışlar ve artan işbölümü ile doğru orantılı olarak artan verimliliklerinin keyfini sürmüşlerdir.

Avrupa'da özellikle köle ithalinin ve köle emeğinin yokluğu bu emekçilere alt tabaka olarak epeyce bir toplumsal ağırlık sağlamıştır; insanların eklemelişinin artması süreci ilerledikçe ve bununla beraber toprak ve toprak ürünleri ticaretinin döngüsüne, paranın yasaları da dâhil oldukça, çalışmayan üst tabakalar, savaşçılar ya da soylular, çalışan alt ve orta tabakalara gittikçe daha fazla bağımlı hale gelmiştir ve bunlar da o ölçüde toplumsal güç kazanmıştır (Elias, 2007: 82). Kazandıkları bu güçler doğrultusunda da bu kentlerde yaşayan insanlar belirli sınırlar çerçevesinde işleyen bir yurttaşlık statüsüne ermiştir. Ancak Floransa'da ve diğer kentlerde dur durak bilmeyen iktidar çekişmeleri ve bunun sonucunda yaşanan savaşlar Ortaçağ Rönesans'ı ile yeniden canlanan yurttaşlık fikrinin bir atılım gerçekleştirmesini engellemiş ve antik

muadillerinin kötü birer kopyası olarak kalmasına yol açmıştır. Bu kentlerin istikrarsız yapılarının altında yalnızca bir kent devleti olarak ortaya çıkmaları ve çevredeki imparatorluklarla ve/veya papalıkla bir bağımlılık ilişkisi içinde bulunmaları yatmaktadır. Küçük atölyelerinde çalışan insanların pazar meydanlarında buluşarak üretimlerini paylaştığı bu kentlerde yurttaşlık kentin sınırlarını aşamamıştır. Kısa sürede kendilerinden daha büyük yapılara eklenerek yok olup gitseler de, nisyanın insanların belleğinden alıp götürdüğü yurttaşlık olgusunu tekrar hafızalara sokmayı başarmıştır.

Ticaret ve üretim ile gelen zenginliğin verdiği güçle bir dereceye kadar bağımsız birer yapılanma olarak ortaya çıkan bu kentler zamanla çevrelerinde bulunan feodal sistemi de etkilemeye başlamıştır. Elde edilen zenginlik arttıkça bundan pay alan çevrelerin de oldukça büyük güç kazanması yerinde sayan toprağa bağımlı küçük ölçekli feodal Lordların sonunu hazırlamıştır. Vassallık ilişkisi ile birbirine bağlı Lordların en tepesindekilerin (daha çok mülke sahip olanlar), büyük bir hızla gelişmekte olan bu kent devletlere coğrafi olarak yakın olması da küçük ölçekli Lordlarla olan makasın iyice açılmasına yol açmıştır. Büyük toprak mülkiyetleri sayesinde ticaret ve para trafiğinden çıkarabildikleri fırsatlar onlara, hallerinden memnun küçük şövalyeler karşısında ilkönce bir arazi menziline, bir teritoryumda, aynı zamanda askeri nitelik de taşıyan bir üstünlük sağlamıştır; burada, bu dönemin kötü yol ve ulaşım koşullarında bile daha merkezi bir erkin müdahalesi pek zor değildir. Bütün bunlar bir araya gelerek bu gelişim basamağında kelimenin daha sonraki anlamında bir krallıktan ya da 'devletten' daha küçük, ama şövalye mülklerinin büyük çoğunluğundan daha büyük, orta büyüklükteki bölgelerin egemenlerine özel bir toplumsal önem kazandırmıştır (Elias, 2007: 101). Daha sonra bu bölgelerde de gücün tek bir kişiyi simgeleyen monarkın şahsında cisimleşmesiyle Avrupa tarihinde Monarşilerin çağı başlamıştır. Feodal egemenlik bir poliarki, bir çok erkliktir: Onda yalnızca Lordlar ve Serfler vardır; buna karşın Monarşide tek bir Lord vardır ve hiçbir serf yoktur, çünkü kölelik onun tarafından kırılmıştır ve onda Hak ve Yasa geçerlidir; olgusal Özgürlük ondan doğar (Hegel, 2006: 294).

Tıpkı Antik Çağ'daki gücünü halk yığınlarından alan totaliter krallar ve tiranlar gibi monarşilerin başındaki krallar veya kraliçeler serfliğin kalkmasına pek ses çıkarmayarak uyrukları ile daha yumuşak ve ılımlı bir ilişki kurmayı tercih etmişlerdir.

Her zaman kralların başına bela olan aristokrasinin (feodal lordlar) halkla sertliğe ve acımasızlığa dayalı birebir ilişkisinin yerini monarkın temsil ettiği devlet ile uyruklar arasındaki soyut bir ilişki almaya başlamıştır. Ancak devlet, eski Yunan ve Cumhuriyet Roması'nda olduğu gibi bir yurttaşlar ve majistralar birleşimi değildir; kral, devletin ta kendisidir: '*L'etat, c'est moi*'¹¹ (Heater, 2007: 90). Yine de her ikisinin tanımı hakkındaki erken modern eğilimlere rağmen devlet ve kral asla birbiri ile kaynaşmış değildirler; XIV. Louis devletin kendisinden ibaret olduğunu düşünmüş olabilir ancak soyluların kendisine karşı gerçekleştirdiği *Fronde* ayaklanmasından devleti oluşturan kişilerin çıkarlarını hor göremeyeceği gerçeğini de anlamış olması gerekmektedir (Zmora, 2000: 5). Aynı şekilde Baruch Spinoza da; çevresinde kumandanlar, danışmanlar ve arkadaşlarının bulunduğu kralın yönetiminin mutlak monarşi olmadığını bunun gerçekte aristokratik bir yönetim olduğunu öne sürmüştür (Ağaoğulları, Zabcı ve Ergün, 2009: 88). Buna rağmen, feodal iktidarları ortadan kaldırarak yerine geçen monarşilerle, Devlet'in gelişimi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Jean Bodin'e göre bir topluluğa tanınmış mutlak ve daimi iktidar olan egemenlik (Heater, 2007: 93) kavramı ile birbirinden görece bağımsız feodal lordların yerine tek bir lordu simgeleyen monarklar ortaya çıkmıştır. Batı'da, toprakların ve politikanın tek elde toplanması modern devletin doğuşunda en önemli noktadır (Tanilli, 2003: 472). Gücü elinde tutan Kral, feodal lordlara karşı kavgaya tutuşan kentlileri desteklemiş ve karşılığında devasa ordularını beslemesini sağlayacak parayı yeri gelmiş borçlanmış yeri gelmiş vergi olarak almıştır (Huberman, 2005: 86). Elinin altında para karşılığı düzenli ve her daim hazır orduları buldurmaya başlayan Krallar artık daha fazla vassallarının dağınık savaşçılara ihtiyaç duymamışlardır. Daha önceden kalabalık köylü yığınlarının dizginlenmesinde ve idare edilmesinde çok büyük işlevleri olan aristokratlar da (vassallar), feodal bağların zayıflamasıyla kendilerine ancak askeri, idari ve mali sorumluklar alabilecekleri devlet kapısında yer bulmaya başlamıştır. Egemenlik alanının büyüklüğü genel bir örgütlenme için düzenlemeleri zorunlu kılar ve bu alanın içerisinde yönetenler aynı zamanda özsel olarak boyun eğenlerdir: Vassallar devlet düzeninin yasalarını işletmeleri gereken Devlet memurları olmuştur (Hegel, 2006: 294). Tek elde toplanan egemenliğin vücut bulduğu bu devletler de, sınırları genellikle uzun yıllar devam eden savaşlarda akan kanla çizilerek siyasi haritalarda kendilerine uygun renkteki bölüme yerleşmişlerdir.

¹¹Devlet, benim- parlamenterlerin siyasal ihtiraslarına karşı çıkan XIV. Louis'in ünlü sözü.

Özellikle İtalyan kent devletleri arasındaki savaşların hem tanığı hem de mağduru olan Machiavelli, *fortuna*'nın¹² kaprisleriyle baş edebilecek ve özünde kötü olan insanın hakkından gelebilecek tek savunma düzeninin *lo stato* yani devlet olduğunu öne sürmüştür: Belli bir toprak parçasının her yerinde aynı şekilde, kimin tarafından ya da kim adına yapıldığı dikkate alınmadan uygulanan kamu otoritesinin yoğunlaştırılmış bir şekli (Schulze, 2005: 34). Aynı şekilde *homo homini lupus*¹³ diyen Hobbes da mutlak bir gücün gerekliliğini vurgulamıştır. Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir (Hobbes, 2007: 94). Aslında Hobbes'un kralcı önyargıları olmakla birlikte, Puritan Devrimi'nde İngiltere'nin içine düştüğü düzensizlik ve kargaşadan kurtulması isteği onda her şeyden daha güçlüdür (Tunçay, 2005: 204). Benzer bir şekilde, Fransa'daki din savaşlarının bir tanığı olan Jean Bodin de, din üstü bir dünyasal gücün varlığı üzerinde durarak egemenlik ve devlet fikrini ilk öne süren düşünürlerden biri olmuştur. Her ne kadar bu üç düşünür dinsel ve feodal otoritelere kafa tutmuş olsalar da kendilerini monarşik iktidarlara yakın hissederek mutlakiyetçi bir devlet fikrini desteklemişlerdir. Fransa, İngiltere ve İspanya'nın önderliğinde derecesi ülkeden ülkeye değişmekle beraber, monarşik otorite, kendisine daha da güvenmiş olarak, daha sağlam bir örgüte dayanmış bir şekilde ve etkisini, yukarıdan aşağıya, gitgide dallanıp budaklanan bir idare makinesi marifetiyle ortaya koymuştur (Tanilli, 2003: 473). Aristokratları bertaraf ederek belirli bir territoryumda egemenliğini ilan eden monark, iktidarını devlet aygıtı aracılığıyla tatbik etmiştir. Daha önceleri kesinlikle yerel erklerin yetkisi içinde olan sorunlar merkezi hükümet adamlarının yetki alanına girmiştir (McNeill: 2005: 478). Merkezi hükümetin güçlenmesiyle feodal bağlarından kurtulan yığınlar bir monarkın şahsında somutlaşan devletin birer uyruğu haline gelmeye başlamışlardır.

Devlet formunda oluşmaya başlayan bu monarşiler henüz, günümüz modern devletin temeli olan ulus-devlet yapısından hayli uzaktadır. Micheal Mann'ın tanımıyla ulus-devlet; ekonomik ilişkilerin, kültürün, hukukun, sınıfların ve bunun gibi birçok şeyin gitgide aynılaştığı ve devlet sınırları ile çerçvelendiği merkezi bir kontrol bölgesidir (Clark, 1995: 11). Ancak modern devletin şafağındaki bu monarşik örgütlenmeler, burjuva sınıfının (orta sınıf) desteğinde, üretim ve bunun sonucu oluşan ticari ilişkilerin güvenliğinin ve idaresinin bölgesel olarak sağlanması amacıyla ortaya

¹²İstenmeyen, önceden tahmin edilemeyen değişiklikler.

¹³İnsan insanın kurdudur.

çıkıştır. Fransa, İngiltere ve İspanya gibi monarşik devletlerin varlığı her ne kadar ulusal bir topluluğun var olduğunu düşündürse de henüz bunlar *hayalet cemaatlerdir*¹⁴. Bu cemaatlerin tasavvur edilmesini sağlayan güçlerden birisi de Avrupa'daki toplumların belirli hedefler ve ortak çıkarlar doğrultusunda bir araya gelerek devlet aygıtını bu hedeflerin ve çıkarların gerçekleştirilmesi amacıyla kullanması olmuştur. Ortaçağ Avrupası'nda devletin bu saikle yeniden tarih sahnesinde yerini aldığını iddia eden teorilerin başında merkez-çevre diyalektiği gelmektedir. Bu görüşün temelini de güç (*power*) odaklı yaklaşımlar oluşturmaktadır. S. Clark (1995: 11), *State and Status: The Rise of the State and Aristocratic Power in Western Europe* adlı kitabında politik iktidarın (gücün) territoryal olarak merkezileşmesinin devletin yükselişindeki en kritik süreç olduğunu ve diğer birçok süreci de etkilediğini öne sürmektedir. Politik iktidarın merkezileşmesini de Michael Mann, Anthony Giddens ve Immanuel Wallerstein *dünya sistemi* kuramıyla açıklamaya çalışmışlardır.¹⁵ Mann toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel merkezlerin oluşturduğu birçok sosyo mekânsal güç ağları ile örüldüğünü iddia ederken, Wallerstein toplumların merkezinde ekonomik yapılanmanın olduğunu öne sürmüştür. Wallerstein'e göre, yükselen güç burjuvazinin oluşturduğu kapitalist ekonomik sistem, önüne çıkan her tür baskıcı otoriteyi kendi ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürerek günümüzde bir dünya sistemi haline gelmeyi başarmıştır. Tarihsel kapitalizm, en etkili siyasal ayarlama kaldırıcıları inşasıyla bile kurumsal başarıların en önemlilerinden olan devlet yapıları olacak biçimde yapılanmıştır; dolayısıyla modern kapitalizm tarihi boyunca siyasal alandaki başlıca aktörlerin ana stratejik hedefinin, devlet iktidarını denetim altında tutmak, gerekiyorsa ele geçirmek şekline olagelmıştır (Wallerstein, 2009: 40). Dünya Sistemi Kuramına ve bunun yanında da Marksist teoriye göre kapitalist ekonomik sistem bir güç odağı olarak modern devletin oluşumunda aktif ve belirleyici bir rol oynamıştır ve dolayısıyla modern yurttaşın hamurunun şekillenmesinde kapitalist ekonomik sistemin etkisi oldukça fazladır.

Toplumsal yapıların bir dünya sistemi oluşturmaya yeni başladığı monarşik devletlerin temelinde de burjuvalar ve egemen güçler (dinsel iktidar papa ve siyasal iktidar kral) arasında süregiden bir hegemonya savaşı yatmaktadır. Bu savaş boyunca devlet önce Aurelius Augustinus ile Tanrının hükmündeyken, ardından gelen Aquinumlu Thomas ile değişen dünyanın simgesi olan aklın hizmetine girmiştir. Ancak

¹⁴Bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* (1995, Metis)

¹⁵Bkz. Giriş Bölümü, Dünya Sistemi Kuramı s.13

unutulmaması gerekir ki buradaki akıl tanrısal bir akıldır; krallar yetkesini hâlâtanrıdan almaktadır. Daha fazla dünyasal ama sonunda da *akla* en yakın bir ülküyü Padova'lı Marsilius ileriye sürmüştür; devletin hedefi barışı sağlamak ve sürdürmektir, bu ülküyü gerçekleştirmenin çaresi de yasaları çıkaranların onlara kesinlikle uymalarıdır (Doehring, 2002: 100). Marsilius'un yaşadığı yıllarda, Kara Vebanın pençesinde tam bir kargaşanın ortasına düşen Avrupalıları Tanrı terk etmiştir; milyonlarca insan yaşamını yitirmiş ve toplumsal düzen ortadan kalkmıştır. Kentlerde ayaklanmalar, kırsal bölgelerde köylü isyanları, yoksullaşmış soylu çetelerinin yağmaları, acımasız ve fakirleşmiş askerlerin ganimet avcılığı gibi yaşanan talihsizlikler günlük olaylar haline gelmiştir (Schulze, 2005: 32). Aynı süreçte bir de Fransa ve İngiltere arasında ite kaka süregiden *Yüzyıl Savaşları* da bu coğrafyalarda istikrarın ve düzenin uzun bir süre ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu kargaşanın ortasında Kilisenin Tanrısından umudunu kesen insanlar birçok sapkın inancın ve yaşayışın içine dalmış ve vebadan sorumlu tuttıkları Yahudileri¹⁶ de vahşice yok etmişlerdir. Kendilerini bu şekilde ötekinin karşısında konumlandırmaya başlayan Avrupalı toplumlar ortak düşmanlara karşı yavaş yavaş kendi benzerleri ile ulusal bir birlik havasına girmeye başlamıştır. Devletin ortaya çıkmasının zorunluluğunu duyumsayabilmeleri için, insanlar ilkin bir savunmasızlık durumuna düşmelidir; belli bir savunma gereksinimi de hiç kuşkusuz iyi örgütlü her devlette duyumsanır, her yurttaş haklarını bilir ve mülkiyetinin güvenliği için genel olarak toplumsal durumun zorunlu olduğunu bilir (Hegel, 2006: 273). Bu şekilde kendilerine benzer insanlarla, ortak bir güç (monark) etrafında toplanan insanlar monarşik devletlerin harcını oluşturmuştur.

Ekonomik çıkar çerçevesinde bir araya gelen burjuvaların önderliğinde bir ticari ulusçuluk olarak ortaya çıkan bu devletler, bölgesel ekonomiler oluşturarak merkantilizmin (prematüre kapitalizm) temelini atmaya başlamıştır. Bu bölgesel duvarları aşmak için artık izin belgesi gerekmektedir; geleneksel ayakbastı ya da geçiş parasına Avrupa'da tamamen yeni olan *gümrük daireleri* eklenmiştir (Tanilli, 2003: 385). Bu bölgelerin sınırları içinde ortak yasaların ve ortak kuralların geçerli olabilmesi için gerekli olan egemenliğin sağlanması adına Kral kendine rakip olan muadilleri (diğer feodal lordlar) burjuvaların desteğiyle ortadan kaldırarak belirli bir territoryumda tek bir güç haline gelmiştir. Askeri erk araçlarının serbest tasarrufu tek tek kişilerin

¹⁶Yahudilikte faizin haram olarak görülmemesi onların ticarete bir adım öne çıkmasını sağlamıştır. Veba da genellikle ticaret yapan yabancılar aracılığıyla Avrupa'ya yayıldığı için Yahudiler günah keçisi olarak seçilmiştir.

elinden alınmış ve hangi biçimde olursa olsun bir merkezi erke mahsus kılınmıştır ve tek tek insanların malvarlığından ya da gelirlerinden alınacak vergiler de toplumsal bir merkezi erkin elinde yoğunlaşmıştır; bu şekilde bu merkezi erkin tasarrufu için bir araya gelen mali imkânlar zor kullanma tekelini ayakta tutmaktadır, zor kullanma tekeli de vergi tekelini ayakta tutmaktadır (Elias, 2007: 148). Bu gelişmeler eşliğinde Padova'lı Marsilius devleti, Tanrının gölgesinden kurtararak, insan aklının doruk noktası olan Kralın pelerinin altına girmesine vesile olmuştur. Siyasal birimlerin bu şekilde kararlılık kazanmasının süreci İtalyan kent devletlerinde ortaya konan tekniklerin Alplerin kuzeyindeki ülkelerde uygulanmasıyla gelişmiştir; böylelikle İtalyan kent devletleri örneğinde görüldüğü gibi yöneticiyi destekleyecek sürekli profesyonel orduların kurulmaya başlamasıyla soylu ve kentli sınıflar (birbirleriyle tartışmayı sürdürseler de) tek bir örgütlü grup oluşturmak üzere kaynaşmışlardır (McNeill, 2005: 478).

Son olarak da, on dördüncü yüzyılda, Batı'da, gerçek Kilise ulusçulukları da kendini gösterir; ulusçuluk, Katolikliğin kendi alanında bile duvarlar örmeye başlamıştır (Tanilli, 2003: 385). Artık monarşik devletler Papanın güdümünden ve etkisinden kurtulmak için kendi ulusal piskoposlarını yaratarak yeni dünya düzenine uygun yeni bir din arayışına girmiştir. Katolik inancın sorgulanmasıyla İngiltere, Almanya ve Fransa gibi birçok yerde iç savaşlara yol açan kanlı din savaşları yaşanmıştır ve bunun sonucunda kapitalist ekonomik sistemle uyumlu bir şekilde gelişen Protestanlık mezhebi ortaya çıkmıştır. Papanın monarşisi kırılmış, artık din adamları da vassalların daha önceden yaptığı gibi monarşik devletin hükmü altına girmiştir. Özellikle Westphalia Antlaşması'yla devletin resmi dini prenslerin seçimine bırakılmıştır ve prenslere dinsel kurumları istedikleri gibi düzenleme izni verilmiştir (Lee, 2004(A): 125).

Avrupa'daki monarşik devletlerin oluşumu ulus temelinden ziyade, E. W. Fox'un (1971) *History of Geographic Perspective: The Other France* adlı kitabında öne sürdüğü şekliyle *ticarileştirme* (commercialization) teorisine de dayandırılabilir. Fox, seyahat ve nakliye (ticari) arasındaki ayırmadan yola çıkarak toplulukların nasıl daha büyük organizasyonlar oluşturduğu üzerinde durmaktadır. Fox'un teorisine göre seyahat insanların ve hayvanların hareketi anlamına gelirken, nakliye de ticari malların hareketini ifade etmektedir; on dokuzuncu yüzyıla kadar büyük ölçekli ticaret (bir kent talebini doyuracak kadar) karaya nazaran deniz üstünde daha ucuz ve kolay

gerçekleşmiş ve büyük ölçekli seyahatte de (en önemlisi askerlerin hareketi) karada daha kolay ve ucuz olmuştur (Clark, 1995: 7). Bu noktadan hareketle şu sonuca varılabilir; monarkın iktidarı, askerlerinin ulaşabildiği kara parçasıyla sınırlı ve sabitken, iktidarını besleyen ticari zenginlik ise daha esnek ve değişkendir. Bu yüzden feodal otoriteler gibi monarşiler de burjuvazinin hızına ayak uydurmak zorunda kalmış ve her ne kadar mutlak bir gücü temsil ettiklerini düşünseler de burjuvazinin ihtiyaçları ve arzuları çerçevesinde iktidarlarını paylaşmışlardır. Devletlerin oluşumu da bu açıdan düşünüldüğünde ağırlıklı olarak Fransa gibi kara parçası üzerinde bulunan ülkelerin askeri açıdan daha güçlü ve saldırgan durumda olduğu; İtalya, Portekiz, Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerin ise daha esnek ve gelişime açık olduğu görülmektedir. Toplumsal işbirliği baskı ve zorlama ile daha çok kara devletlerinde sağlanmışken, deniz toplumlarında bu işbirliği daha zayıftır; ancak bunun zayıf olması toplumsal yaşamın gelecekteki organizasyonunda kullanılacak olan müzakere ve karşılıklı bağımlılık gibi daha başka işbirliği yollarının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Clark, 1995: 8). Gözünü engin denizden ayırmayan bu maceraperest su insanları özgürlüklere yelken açarak dünya tarihinde *yeni-bir-çağ*ı başlatmışlardır. Arkalarında kardeşin kardeşi vurup kırdığı bir kavgayı ve odun yığınlarından yükselen bir yangını bırakan bu insanlar, geriye bolluk ve zenginlikle dönerek –yeni dünyadaki birçok yerel halkın katli pahasına!- Avrupa'nın sosyo-politik dönüşümünü hızlandırmışlardır.

1.2.4 Rönesans ve Reformun Hümanist Tohumu: Birey İnsan

Ulus devletlerin yeni yeni şekillenmeye başladığı on beş ve on altıncı yüzyıllardaki dönem, aslında feodal zincirlerinden kurtulmuş olan köylülerin ve serflerin bir dönüşüm içine girerek yeni bir varoluş şekli olan *birey-insan* halini almaya başladığı döneme rastlamaktadır. Rönesans'ın bireyciliği, politikada, Avrupa'yı bir devletler sistemi halinde örgütleme biçiminde ortaya çıkmaktadır; bu devletler uluslardır ve denge içindedir (Tanilli, 2001: 153). Bu devletler ulus formunu tam olarak içselleştirmeden önce monarşik yapılarda örgütlenmişlerdir; bu nedenle toplumu oluşturan bireyler henüz soyut bir devlete değil monarkın somut olarak simgelediği bir devlete ait olarak kendilerini konumlandırmaktadırlar.

Pusulanın keşfi, gemi yapımında ilerlemeler ve haritacılığın gelişmesi gibi bilim ve teknik alanında görülen değişimler, bilinen dünyanın sınırlarının genişleyerek büyümesine neden olurken aslında gerçek anlamda da dünyanın küçülmesine yol açmıştır. On beşinci yüzyılın ortalarından on yedinci yüzyılın ortalarına dek İngiltere, Güller Savaşı ile iç savaşın pençesindeyken on altıncı yüzyıl ortalarından itibaren de Fransa dokuz ayrı iç savaşın ve Fronde'lar diye bilinen kargaşalarla dolu bir dönemi atlatmıştır (Heater, 2007: 90). Avrupa'da bu gibi iç savaşlar ve mezhep kavgalarıyla kan gövdeyi götürürken insanlar yeni ufukların arayışı içine girmiştir. İktisadi, sosyal, siyasal ve düşünsel koşullar, hepsi bir arada olmak üzere coğrafyada ufukların gelişmesine yol açmıştır (Tanilli, 2003: 488). Bu *yeniçağın* başlangıç sınırı olarak da Cenovalı bir denizci olan Kristof Kolomb'un yeni dünyaya ilk yelken açtığı 1492 yılı görülebilir. Bu sınır, özellikle Reform akımının hemen ardından gelen büyük buluşların, can çekişen ortaçağ Avrupa'sına öldürücü vuruşu yaptıkları ve az çok kararlı yeni düşünce ve davranış biçimlerine ulaşmak yolunda bir buçuk yüzyıl sürececek çığınca bir çabanın başladığı Avrupa tarihi için uygundur (McNeill, 2005: 459). İktisadi ve sosyal yapılarda görülen bu hızlı değişim, düşünce alanında da hızlı bir karşılık bularak başta Floransa olmak üzere İtalyan kentlerinin önderliğinde Rönesans ve Reform hareketlerini başlatmıştır. Bu toplumsal hareketler, Yunanlı Pisagor'un '*İnsan her şeyin ölçüsüdür*' düsturunu takip ederek, dikkatini Tanrıbilimin gücü ve sırları yerine, insanlığın doğası, potansiyeli ve başarıları üzerine yoğunlaştıran hümanist düşünce akımını ortaya çıkarmıştır (Lee, 2004(A): 12).

Ortaçağın *Tanrıyı* merkez alan skolastik felsefesi gücünü kaybederek yerini, odağına *insanı* yerleştiren hümanist felsefeye bırakmıştır. Hümanist felsefe ile ortaçağ serfi değişmektedir; Floransa'da yeni soyluların (patrisyen soylu) izin verdiği ölçüde yurttaş olmanın tadını çıkartırken, monarşik devletlerde papanın ve feodal Lordların keyfiliğinden kurtularak belirli yasalar çerçevesinde kralın ve simgelediği devletin bir uyruğu haline gelmeye başlamıştır. Avrupa'da burjuvaların kralla işbirliği yaparak estirdiği değişim rüzgârı *yeni dünyaların* keşfine çıkmış denizcilerin de yelkenlerini şişerek bu değişimin yeni kıtaya da sirayet etmesini sağlamıştır. İspanya, Portekiz ve arkasından İngiltere, Fransa ve Hollanda doğal zenginlikleri ve potansiyel yerleşim yerleriyle bir vaha olan Amerika kıtasını büyük bir iştah ve aç gözlülükle kolonileştirmeye başlamıştır ve böylelikle hem eski kıtada hem de yeni kıtada asla durduramayacağı bir girdabın içine giren Avrupa insanı şirazesinden çıkmıştır.

Rönesans ve Reform hareketleriyle aklın iktidarında aydınlanmış ve arınmış bir insan tasavvuruna girişen Avrupalı, bu süreçte aynı zamanda en kanlı ve en acımasız günlerini yaşamış ve bizzat yaşatmıştır. Avrupalı, *birey-insan* olarak olgunlaşıp serpilirken eski ve yeni kıtadaki birçok yerli kabileleri ve halkları aşağılama ve soykırım ile yüz yüze bırakmıştır. Bir ergenin maruz kaldığı büyüme sancısındaki gibi akli gövdesinden yavaş büyüyen Avrupalılar, derdini anlayıp nasihat edecek akil insanlara ihtiyaç duymuşlardır. Din savaşlarının gölgesindeki on altıncı yüzyıl Fransa’ında yazan Jean Bodin ve İç Savaş gölgesindeki on yedinci yüzyıl İngiltere’inde yazan Thomas Hobbes bu akil önderlerden ilk akla gelenlerdir (Heater, 2007: 92). Ortaçağın karanlığında yitip gitmek üzere olan insanı Rönesans’ın ışığında yeniden ortaya çıkaran bu düşünürler öncelikle Monarkın uyruklarını yurttaş haline getirmenin yollarını aramışlardır. Bu iki düşünürden önce yaşamış olan Thomas More (1478-1535) Avrupa’nın yangın yeri haline gelmiş olmasından dolayı barışın, kardeşliğin ve eşitliğin hüküm sürdüğü bir *Ütopya* adası tasavvur etmiştir. Burjuva tarihçileri tarafından Britanya emperyalizminin bir öntaslağı olduğu iddia edilen bu *olmayan ada* tasviri Hümanistler tarafından tam bir Hıristiyan Rönesansı’nın programıdır (Tunçay, 2005: 5). Zaten Rönesans’ın özü, klasik (Antik Yunan) uygarlığın birdenbire yeniden keşfedilmesinde değil, daha çok geleneksel zevklerin ve akılcılığın temelinde bulunan otoritenin test edilmesi için klasik modellerin kullanılmasında yatmaktadır; bu yüzden daha önceleri tüm otoritenin kaynağı olan ortaçağ kilisesinin saygınlığını yitirmesinin kökenlerine inmeden Rönesans’ı anlamak mümkün değildir (Davies, 2006: 511). Siyasal hiyerarşinin öteki ucunda görülen, Latin Hıristiyanlık dünyasının iki büyük evrensel kurumunu –papalığı ve imparatorluğu- Batı ve Orta Avrupa’nın yeni doğmakta olan bölgesel devletlerin egemenlerin karşısında yenik düşüren çatışma reform hareketlerini hızlandırmıştır (McNeill, 2005: 483).

On beşinci yüzyıldan itibaren, başta İtalya’da olmak üzere birçok kültür adamı, Eski Yunan ve Latin dünyasının ruhunu yeniden canlandırarak Rönesans’ın sesi olmuştur. Kilise dışındaki geniş bir aydın çevreye hitap eden bu kültür, sözlü öğretimle değil kitap yoluyla yayılmıştır; görünüşte yalın bir teknik ama aslında insanoğlunun ortaya koyduğu en büyük buluşlardan biri olan basımcılık da o sıralara rastlayarak hümanizmin yayılışını hızlandırmıştır (Tanilli, 2001: 59). Hıristiyanlık ve hümanizmin sentezi Rönesans’tan Reform hareketine giden yolu açmıştır (Lee, 2004(A): 17). Yeni Ahit’in Yunancasının ilk olarak Mart 1516’da Erasmus tarafından basılması Kilise

Reformunun miladı olarak görülebilir. Reform hareketlerinden önce de Kilisenin dizgesine karşı sayısız girişim (Bresciali Arnold, Wiclif ve Hus gibi düşünürler tarafından gerçekleştirilen) bir Reformasyon için gereksinimi doğrulamıştır ancak bu girişimler, henüz yalnızca bölümsel noktaları ilgilendirmesi ve zamanın olgunlaşmaması gibi sebepler nedeniyle etkili olmayı başaramamıştır (Hegel, 2006: 299).

Ortaçağ insanının Kiliseye yaptığı bu başkaldırı yalnızca teolojik saikleri olan bir girişim değildir. Topraktan sıyrılmayı başarıp kentleri dolduran binlerce insan değişen üretim ve tüketim alışkanlıkları ile birçok yeni toplumsal örgütlenmelerin ve yaşayışların içine girmeye başlamıştır. İnsan bireyleşirken artık ne Tanrının kulu olmak istemektedir ne de kralın uyruğu. Ancak Reform hareketlerini hızlandıran da Kilisenin kendisi olmuştur: *Reformasyon Kilisenin bozulmasından doğmuştur* (Hegel, 2006: 302). Kilise Ortaçağ boyunca tüm gücünü Tanrı ile insan arasına girerek elde etmiştir; insanlar Tanrıya ancak rahipler ya da azizler aracılığıyla ulaşabilmiştir. Bu memuriyetini bağışlar, günah çıkarma işlemleri ve endüljans belgelerinin satılması (günahların bağışlanması) gibi yollarla nakde çevirmekte oldukça başarılı olan Papalık kurumu da ortaçağın en zengin kurumlarından biri haline gelmeyi başarmıştır. *Günahların bağışlanması*, ruhun aradığı en yüksek kurtuluş, Tanrı ile birleşmesinden emin olmak, bu en derin, en iç olan şey insana en dışsal ve en bayağı yoldan teklif edilir –yalnızca para ile satın alınmak üzere- ve aynı zamanda bu satış işlemi sefahat gibi dışsal bir amaç uğruna yapılır (Hegel, 2006: 303). Ancak değişen siyasal ve ekonomik dengeler Kilisenin gücünü günden güne azaltırken Papanın temsil ettiği Kilise yönetiminde de bozulmalar başlamıştır.

Reform Hareketi'ne ortam hazırlayan faktörlerden önemli bir tanesi de o dönemde yükselişe geçen ulusçuluk akımı ya da en azından ulusal bağların kuvvetlenmesiyle ortaya çıkan doğal ulus bilinci olmuştur (Lee, 2004(A): 26). Bu ulus bilinci Kilise ile bağlarını koparan her ulusun kendi devlet dinini yaratmasına yol açmıştır. Reform'un temel nedenlerinden biri bu şekilde ulusal bilincin güçlenmesiyle, bunun tersine, hareketin en çarpıcı sonuçlarından biri devletin yüceltilmesidir; reformcular sadece dinin uygulanması ve günahkârların cezalandırılması görevinin devlete verilmesi gerektiğini söylerken Hobbes bu mantıktan yola çıkarak, devletin dinsel doğruların belirlenmesinde nihai otorite olacağı sonucuna ulaşmıştır (Smith,

2001: 135). Katolikliğinden ödün vermeyen İspanya'da da Katolik Kilisesi reformunun karşılığı kraliyet gücünü sağlamlaştırmanın aracı olan *Engizisyon* olmuştur; kendilerini gizleyen Yahudileri ve ayrıca Berberileri ve heretikleri kovuşturmak üzere kurulmuş olan Engizisyon çok geçmeden devletin düşmanlarına karşı dönerek politik bir karakter kazanmıştır (Hegel, 2006: 313). Aynı şekilde Alman Prenslükleri, üzerlerindeki papanın ve dolayısıyla imparatorun ağırlığını azaltmak için kendi Protestan Kiliselerini kurmuşlardır. Almanya'da gelişen Luthercilik dolaysız olarak bağımsız fikirli hükümdarlara hitap etmiştir; var olan sosyal düzeni korurken onların yönetiminin yasallığını onaylamaktadır (Davies, 2006: 533). Alman Prensleri bu yeni dini bir tür kopuşun bahanesi ve imparatorluk otoritesine meydan okuma mekanizması olarak görmüşlerdir; İmparatora muhalefet etmelerinin tek sebebi, onun Katolik olarak kaldığı sürece prenslerin hükümlerinin hiçbir yasal hakkına sahip olamayacaklarını düşünüp telaşlanmaları olmuştur (Lee, 2004(A): 31).

Alman Prenslerin Papalık kurumuna ve onun zenginliğine karşı büyük bir coşkuyla destekledikleri Luthercilik öğretisi, zamanla Avrupa'nın değişik bölgelerinde farklı görünümde farklı kollara bölünmüştür. Benzer şekilde Katolik Kilisesi de kendi içinde bir değişim yaşamak zorunda kalmıştır. Çünkü reform, kilise otoritesinin yaşam üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp, var olan biçimin farklı bir anlamla değiştirilmesidir (Weber, 2009: 31). Almanya'da Luther'in etkisiyle ortaya çıkan Protestan Kilisesi, İngiltere ve bazı kuzey ülkelerde Luther'in bir öğrencisi olan Jean Calvin'in öğretisi ile bazı değişikliklere uğramıştır. Kalvinizm adı verilen bu öğreti, Alman Prenslüklerinde ortaya çıkan Köylü İsyanlarında Luther'in yerel otoritelerin yanında kalarak halkı desteklememesiyle Lutherciliğe bir tepki olarak oluşmuştur. Kalvinizm, Lutherciliğin aksine, devlet politikasından çok, belirli toplumsal grupların eğilimlerine yanıt vererek Batı Avrupa'da genellikle yükselen kentsel burjuvaziye ve Fransa'da soyluların etkileyici bir kesimine hitap etmiştir (Davies, 2006: 534). Bu dönem, ulusal bilinçlenme sürecinden geçen ülkelerin yaşadığı sosyal ve ekonomik farklılıklar nedeniyle çok sancılı bir şekilde yaşanmıştır. On yedinci yüzyılın sonunda imzalanan Westphalia Antlaşması ile söz konusu din ve mezhep savaşları sona erdirilerek Avrupa'nın siyasi sınırları günümüzdeki sınırlarına yakın bir şekilde çizilmiş ve bu sınırlar dâhilinde tüm prensliklerin ve krallıkların egemenlik hakları tanınmıştır (Parlak ve Kaftan, 2010: 146).

Kilise'nin bu şekildeki mezhep kavgalarıyla merkezi otoritesini yitirerek, oluşmakta olan ulus-devlet sınırları içine hapsolması ve ortaya çıkan mezheplerde bile farklı öğretilerin ortaya çıkması, sanki her ulusun kendine has bir Hıristiyanlık inancının olduğu düşüncesini yaratmaktadır. Bu düşünce de, bir neden sonuç ilişkisini beraberinde getirmektedir; özellikle bu ilişki Weber'in (2009) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu kitabında Weber, öncelikle Protestanlığın Calvinizm öğretisinden başlayarak daha sonra İngiltere'de kabul göreceği olan Püritanizm öğretisi ile kapitalist ekonomik sistem arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Eski din, eski dünyanın düzeni içinde bir karşılık bulmuştur, ancak değişen dünya ile yeni kurallara ve yasalara ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Luther'in bir rahip olarak evlenmesiyle başlayan Reformasyon süreci yeni iş imkânlarının ve bunun karşılığında emek talebinin ortaya çıkmasıyla Ortaçağda baş tacı edilen işsiz keşişlerin kutsallığını yerle bir ederek hızlanmıştır. Ardından kapitalist sistemle artan ticaret ve para trafiği eskiden bir günah olan faiz karşılığı borç verme işlemini Kilise için dahi bir zaruret haline getirmiştir. Sanayi ve zanaatlar bundan böyle toplumsal kurallara tabi olmuş ve Kilise tarafından onların karşısına çıkarılan engeller zamanla ortadan kalkmıştır (Hegel, 2006: 309). Kapitalizmin yayılması Protestanlığı kabul etmiş ya da azınlık dini olarak varlığını sürdürmesine izin vermiş yerlerde daha hızlı olmuştur ve özellikle burjuva sınıfını etkilemiştir (Lee, 2004(A): 40). En zenginlerin büyük bir çoğunluğu, imparatorluğun doğal kaynaklar bakımından ya da ilişki ağları bakımından en uygun ve ekonomik olarak en gelişmiş alanları, özellikle de zengin kentlerin çoğu on altıncı yüzyılda Protestanlığı kabul etmiştir (Weber, 2009: 30).

Burjuvaların başını çektiği bu değişim rüzgârı tüm Avrupa monarşilerini de etkilemiştir. Nasıl kapitalist üretim biçiminin doğuşu ve burjuvazinin sınıf olarak ortaya çıkışı, monarşinin gelişiminin kaynağında bulunuyorsa, monarşi de –hiç olmazsa başlangıçta- kapitalizmin gelişmesine, olgunlaşmasına –büyük ölçüde- katkıda bulunmuştur (Tanilli, 2001: 30). Gücünü günden güne kaybetmekte olan eski feodal soyluların yerini almaya başlayan burjuva sınıfı ile Kral arasında zorunlu bir bağ oluşmuştur. Her iki odak noktasının temelinde de kapitalist ekonomik örgütlenme bulunmaktadır. Burjuvalar üretirken ve satarak zenginleşmekte, krallar da her tür ticari etkinlik üzerinden vergi adı altında pay alarak gücüne güç katmaktadır. Fakat Yeniçağda ortaya çıkan bu kapitalizmin geçmiş çağlardaki cılız benzerlerinden çok

önemli bir farkı bulunmaktadır: Biçimsel özgür emeğin ussal kapitalist işletme olarak örgütlenişi (Weber, 2009: 18).

Modern kapitalizmin sihirli sözcükleri *özgür emek* ve *ussal işletme*, yeniçağın insanını ve dünyasını meydana getirmiştir. Monarşik devletler (günümüz modern devletlerinde de olduğu gibi) temelinde örgütlenen insanlar, emeklerini satabildikleri ölçüde özgürleşmişlerdir ve tüm bu devletler ve ekonomik işletmeler de ussal oldukları ölçüde egemen olmuşlardır. Ancak feodal otoriteler karşısında emekleri aracılığıyla özgürleşen bu insanlar emeklerini kiraladıkları burjuva sınıfına karşı da bağımlı olmaya başlamışlardır. Kölelik topraktan sıyrılmış ancak kendini dört duvar arasında yükselen koca koca fabrikalarda bulmuştur. Burjuva sınıfı da kâh dini ve feodal otoritelere karşı kâh Kral'a karşı yürüttüğü güç mücadelesinde bu emekçi kitleyi kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Ulus devletlerin henüz biçimsel olarak ortaya çıkmadığı bu dönemde her ne kadar bir monark etrafında yoğunlaşsa da iktidar bir güçler dengesi arasında kurulmuştur. Monarşide iktidar, demokraside herkesin yurttaş ya da despotlukta herkesin kul köle olması gibi birbirinin benzeri insanlar üzerinde değil, fakat aralarında eşitsizlikler, farklılıklar, ayrıcalıklar bulunan insanlar üzerinde hüküm sürmüştür (Ağaoğulları, vd. 2009: 405). Bu süreç öncelikle Feodal Lordların özel haklarının daraltılması ve egemenlik haklarının Devlete karşı ödevlere dönüştürülmesiyle başlamıştır (Hegel, 2006: 314). Artık eski güç odakları olan feodal Lordlar Kralın çevresinde dönüp dolaşan askeri ve idari bir soylular sınıfını oluşturmaya başlamıştır. Devlet bu şekilde örgütlenirken geleneksel otoriteye karşı çıkan burjuvalar da hem dinsel yönden hem de siyasal yönden bu *marjinal* örgütlenmeler içine girmeye başlamıştır. Weber'in Protestan mezhebi ile kapitalist üretim tarzı arasında kurduğu bağ burada da ortaya çıkmaktadır. Eski harfle yeni şey söylenmez; Erasmus'un Yunancaya ardından da Luther'in Almancaya çevirmesiyle başlayan kutsal kitabın yeniden *yorumlanması* Calvin'in ortaya koyduğu öğretiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Geleneksel otoritelere karşı gelen muhalifler, yollarını yine Tanrı'nın sözleriyle bulmaya çalışmıştır, ancak bu sefer bunu kendi anladıkları şekilde ve dilde yorumlayarak yapmışlardır.

Bu yorumlamaları yapanlardan ilki olan Luther'de olduğu gibi aslında Calvin'e göre de her türlü toplumsal ayaklanma yasaya aykırıdır. Ancak Calvin'in bu öğretisi uygulamada değiştirilmiş, özellikle Kalvincilerin baskı altında azınlık olarak yaşadıkları

ülkelerde, gerçek Hıristiyan'ın kurulu düzene karşı inancını silah yoluyla bile savunması gerektiği söylenmiştir (Tunçay, 2005: 83). Bu nedenle Avrupa, monarşik devletlerin yükselişe geçtiği bu dönemde uzun yıllar süren mezhep ve din savaşlarının içinde boğuşmak zorunda kalmıştır. İngiltere'de Thomas Hobbes ve Fransa'da Jean Bodin bu çağa yalnızca şahitlik etmekle kalmayıp toplumsal barışın sağlanması adına oldukça değerli yazın eserleri sunmuşlardır. Her ikisi de yaşanan toplumsal kargaşaların oluşmakta olan ulusal devlet yapılarını tehdit ettiğini gördüğü için oldukça muhafazakâr bir eğilim göstererek tek bir erkin simgelediği mutlakıyetçi bir devlet formu öngörmüşlerdir. Bu nedenle monarşik devlet yapılarında insanların devlet otoritesi ile girdikleri *sosyo-politik* ilişki, Antik Çağ'daki Yunan devletlerinde görüldüğü şekilde haklar ve sorumluluklar çerçevesinde kurulan bir yurttaşlar cemiyeti oluşturmaktan ziyade monarka *mutlak* bir şekilde tabi olan uyruklar yığına dönüşmektedir. *Bodin için uyruğu yurttaş yapan da kesinlikle onunla, egemen arasındaki ilişkidir* (Heater, 2007: 93), yani yurttaş itaat eder ve monark da onu korur ve kollar. Elbette bunun dinsel yansımaları Reformcuların diliyle karşılık bulmaktadır. Jean Calvin *Hıristiyan Dininin Öğretisi* adlı eserinde şöyle söylemiştir: 'uyrukların yöneticilerine karşı ilk ödevleri, bunların buldukları görevi Tanrı'nın yüklediği bir yargılama yetkisi olarak kabul edip, bunu en şerefli bir görev olarak tanımak ve bundan dolayı da onları Tanrı'nın bakanları ve elçileri olarak saymaktır' (Tunçay, 2005: 91). Bodin'e göre o zamanki monarşik devletlerin karma etnik ve dinsel yapıları, uyrukların bir bütün olarak yurttaş olmalarına de engel oluşturmamaktadır (Heater, 2007: 94). Benzer şekilde Hobbes da İngiltere'de mezhep kavgaları örtüsü altında süregiden iç savaştan bıkararak tek bir gücün etrafında toplanmış bir *uyruklar* cemiyeti tasavvur etmiştir. Zira Hobbes'a göre yönetimde pay sahibi olmak anlamında demokrasi, toplumsal bölünmeye yol açarak toplumsal refah arayışında bir felakete neden olmaktadır (Furtun, 2005: 27). Hobbes *Leviathan* adlı eserinde uyrukların özgürlüğünü *egemenin yasaklamamış olduğu işlerde yalnızca birbiriyle alım satım yapmak ve başka türden anlaşmalara girmek; evlerini, gıdalarını ve mesleklerini seçmek ve çocuklarını uygun gördükleri şekilde yetiştirmek özgürlüğü vb.* (Hobbes, 2007: 156) şeklinde açıklamaktadır. Bu açıklamaya göre Hobbes'un yurttaşları *sivil* haklarla sınırlanmış uyruklardan oluşmaktadır.

Hobbes'a göre yurttaşların toplumsal aidiyetleri sorumluluklar çerçevesinde oluşmaktadır. Bu dönemde Bodin ve Hobbes gibi *toplumsal sözleşmeci* kuramı destekleyen bir düşünür de Samuel von Pufendorf'tur. 1682 yılında yayınladığı

Yurttaşların Görevleri Üzerine adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde yurttaşların görevlerini belirtmiştir. Bu görevleri sıralarken yurttaşların yalnızca yöneticiler değil diğer yurttaşlara karşı da uyumlu olması gerektiğini belirtmiştir. Rotterdamlı Erasmus'un 1530 yılında yayımlanan '*De civilitate morum puerilium*' (Çocukta Geleneklerin Nazikleşmesi Üzerine) adlı kısa yazısında da belirli toplumsal davranış biçimleri anlatılmaktadır (Elias, 2005: 142). *Civilite* (medeniyet) ve *civility* (nezaket) kelimeleri ile açıklanan bu toplumsal kurallar silsilesi aslında sırasıyla *civilitas* (devlet yönetimi) *citizen* (yurttaş) kelimelerinin kökünü de oluşturmaktadır. Medenileşme süreci ise insanların köyden kente inmesiyle başlamıştır. Böylece kente girmek için taşrayı terk etmek tipik olarak *medenileşme* süreci ile ilişkilendirilmiş ve kentli olmak ise kişiyi '*yurttaşlaştırmak*' şeklinde yorumlanmıştır (Turner, 2008: 125).

Monarşik devlet biçimlerinde yurttaşın *haklarından* ziyade sorumlulukları üzerinde durulmuştur. Ancak burjuvaların itici gücü olan kapitalist ekonomik örgütlenme gereğince insanların henüz bedeninin (emekleri doğrultusunda) özgür olması yeterli olduğu için yalnızca sivil haklar yeterli görülmüştür. Yine de tarih durağan ve sabit bir olgu olmadığı için tüm bunlar yaşanırken aslında dünyanın yarını da oluşmaya devam etmektedir. Aynı dönemde Étienne La Boétie (1530-1563) adlı Fransız düşünür *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı eseri ile monarşik örgütlenmeleri yerden yere vurmuştur. Ağaoğulları'na göre bu on altıncı yüzyıl düşünürü her türlü bağımlılığı reddedip *doğal* özgürlüğü savunmasıyla Aydınlanma Çağı filozoflarının, iktidar ve devlet mekanizmasını betimlemesiyle de modern siyasal bilimin bir habercisi gibi gözükmetedir (Tunçay, 2005: 103).

1.2.5 Aydınlanma ve Devrimler Çağında Yurttaşlık

Rönesans ve Reformların etkisiyle bir dönüşüm içine giren Avrupa'da sosyal, ekonomik ve siyasal açılardan birçok değişim yaşanmaya başlamıştır. İnsanların zihninde başlayan bu değişim, çatırdayan buzullarda olduğu gibi hızlı bir şekilde dallanıp budaklanarak bütün toplumsal alanlara yayılmıştır. Bu toplumsal değişimin dinamikleri de bir kedi yumağı gibi iç içe girerek içinden çıkılması zor bir bulmaca şeklini almıştır. Dinsel otoriterizme karşı ortaya çıkan isyanlar, doğa bilimlerinde görülen mühendislik harikaları, bunun sonucunda gerçekleşen yeni dünyaların keşfi,

yeni kolonilerde -mekânsal uzaklıkla doğru orantılı olarak- kralın otoritesinden görece bağımsız uyrukların gerçekleştirdikleri bağımsızlık savaşları, yeni kıtadaki bu değişimin eski kıtaya etkileri, yeni kıtadan gelen değerli madenlerin yanı sıra farklı tarımsal ürünlerin (mısır ve patates gibi) eski kıtadaki yaşam standartlarını artırarak ortaya çıkan nüfus artışı, bilimsel ussallaşmanın ekonomik alanda kapitalizmin amentüsü haline gelmesi gibi birçok değişkenin birbirini etkilemesiyle Avrupa modern çağın eşiğine adım atmıştır. Bu olayların baş aktörleri Colombus (Kolomb), Luther, Locke, Leonardo da Vinci, Descartes, Copernicus ve Galileo gibi birçok alanda ön plana çıkan kişiler olmuştur. Modern insanın biçimlenmesinde oldukça önemli paylara sahip olan bu düşün adamlarının her biri kendi alanlarında birer devrim yaratmışlardır. Reformlar çağının ateşi sönmeye başladığında Avrupa toplumunun önderleri, insan tutkularının en azgın ve en düşkün görünümelerini dikkatle gizleyerek gerçeğin, ancak bir parçasını kavrayabilecek durumda olan ve genellikle fanatik bir tutum içine girmeyen, eğitilmiş meslek adamlarının yeteneklerine dayanmayı yeğlemişlerdir; böylelikle toplumun tüm önemli kurumları, ordu, kilise, mahkemeler, üniversiteler, okullar, hükümet daireleri ve hatta imtiyaz sahibi kumpanyalar ve bankalar gibi yeni güç kaynakları profesyonellikten yana olma tutkusu içine girmiştir (McNeill, 2005: 549).

Bütün alanlarda uzmanlaşma anlamına gelen profesyonelleşme ile Avrupa coğrafyasında her biri kendinden menkul özerk kurumlar ve yapılar oluşmaya başlamıştır. Bu özerk kurumlar kapitalizm ile yükselişe geçen devlet oluşumunun karşısında bir güç oluşturarak *sivil toplum*'un temelini oluşturmuşlardır. Antik Çağ'da Sparta ve Atina'da ve ardından Roma İmparatorluğu'nda ve Ortaçağ'daki bazı kent devletlerindeki yurttaşlar askeri, ekonomik ve sınıfsal olarak var olan iktidar gücünün bir uzantısı iken modern devletle birlikte yurttaşlar iktidarı oluşturan devletten bağımsız olarak kendilerini ortaya koymayı başarmışlardır. Elbette devrimler çağı ile başlayan modern devletin oluşum sürecinin ilk dönemlerinde yurttaşlar, yine askeri güç ve dolayısıyla erkek olma zorunluluğu ve mülkiyet yani maddi güç gibi iktidarı oluşturan paydalardan birinde görünür olmak gibi bir zorunluluğu yaşamışlardır. Zira mülkiyet ve yurttaşlık arasındaki bağlantı yurttaşlık statüsünün kendisi kadar eskidir; Yunanistan'da *Spartait'*ler mülk sahibidir ve Aristoteles, mülk sahipliğinin yurttaşlık için bir ön koşul olduğunda ısrar etmiştir (Heater, 2007: 104). Ancak zamanla sivil toplum oluşumu sayesinde sivil ve siyasal yurttaşlık, kamusal alanda kendisini var edebilmiştir. Devlet-sivil toplum kutuplaşması çerçevesinde çözümlene yapanlara göre yurttaşlığın kamusal

anlamdaki yasal eşitlik ilkesi, feodalizmden kapitalizme geçişte bireyi ‘özgürleştirici’ özelliğinden dolayı ilerlemeci bir içeriği içinde barındırır (Göktürk, 2006: 29). Bu sayede başındaki efendiye bağımlı bir şekilde yaşayan feodal insanın yerine bu özerk kurumlar ve yapılara eklenen birey insanın oluşum süreci başlamıştır. Reformlar çağı ile mutlak otorite haline gelen kralların tahtı da, *sorumluluklarından* ziyade *haklarının* da olduğu bilincine varan bu yeni insanın gözünü açmaya başlamasıyla sallanmaya başlamıştır.

Ulus-devletlerin temelini oluşturan bu kral-devletlerinde yurttaşlık hukuksal olarak tanımlanmakla birlikte siyasal olarak yeterli bir varlık alanı oluşturamamıştır. Yurttaşlığın sivil boyutuna vurgu yapan bu hukuksal anlayış Avrupa’nın birçok monarşik devletlerinde ve Amerika’daki kolonilerde kabul görmüştür. Özellikle İngiltere’de on yedinci yüzyılın sonlarında bu haklardan bazıları bir dizi yasa ile güçlendirilmiştir; bunlar 1670’te jüri üyelerini yargıcın istekleri doğrultusunda karar vermediler diye cezalandırmaktan korunması, 1679’da *Habeas Corpus*¹⁷ hakkının uygulanmasına dönük yasal boşlukların kapatılması ve 1689’da çıkarılan Hoşgörü Yasası ile Anglikan Kilisesi’nden olmayanlara karşı yapılan ayrımcılığın azaltılmasıdır (Heater, 2007: 98). Kökeni Antik Roma’ya dayanan *Habeas Corpus* emri *Magna Carta* (Büyük Şart) ile kimsenin hukuka aykırı olarak hapse atılamayacağı ilkesi temelinde kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle, on dördüncü yüzyılda ve on beşinci yüzyılın ilk yarısında (özellikle VI. Henry dönemi, 1422-1461) daha parlamentonun yetkileri tam olarak belirlenmemişken ve hâkimler henüz Tac’ın egemenliği altındayken, başkalarını mahpus olarak alıkoyan kişilere yöneltilen ve bu kişilerin alıkoydukları kişilerle, alıkoyma gerekçelerini mahkeme huzuruna getirmelerini öngören modern işlevine kavuşmuştur (Feyzioğlu, 1995: 672). *Habeas Corpus* ilkesel olarak her ne kadar sivil yurttaşlık anlayışının eşitlik temeli üzerine dayanıyor gibi gözükse de uygulamada çoğu zaman kralın ve bürokratik otoritenin ağırlığı ön plana çıkmıştır. İngiltere’dekine benzer uygulamalar diğer Avrupa ülkelerinde ve Atlantik Okyanu’sunun diğer tarafındaki Amerika kıtasında bulunan kolonilerin kurduğu yeni federatif devletin anayasasında da görülmektedir. Bu haklar bu anayasada kendi kendini suçlamama ve normal yasal işleyiş kavramını da içeren Beşinci Değişiklikte güvence altına alınmıştır:

---

¹⁷Suçlu oldukları iddia edilen kişilerin kendilerini mahkeme önünde savunabilmelerini sağlayarak İngiliz yurttaşlarının sivil haklarını güvence altına alan ünlü yasa.

Hiç kimse, bir büyük jürinin ithamı veya bildirimi olmaksızın ağır veya diğer yüz kızartıcı suçlar için hesap vermeye zorlanamaz (...) bir suç işlemesi halinde de normal hukuki işleyiş dışında ne kendine karşı tanıklık yapmaya zorlanabilir, ne canı, ne özgürlüğü ne de malından edilebilir (Heater, 2007: 117).

Sivil yurttaşlığın belki de temeli olarak görülebilecek olan *Habeas Corpus* ilkesi kendini bu yasa ile Amerika kıtasında da göstermektedir. Elbette Amerika'daki koloniler İngiliz kralına başkaldırıp bağımsız ve federatif bir devlet olmadan önce birçok süreç ve deneyimden geçmişlerdir. Bu dönemde Amerika'nın keşfi ve bunun sonucunda yerleşime açılması, dünya coğrafyasının Avrupa'nın kaderinin yeniden çizilmesine yol açmıştır. On beşinci yüzyıla kadar doğusunda bulunan başta Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Asya'da bulunan Çin'in gölgesinde kalan Avrupa, deniz aşırı serüvenlere atılarak Hindistan'ı yeniden keşfetme adına kazara Amerika'yı keşfetmiştir. Azgın denizlerde kazandığı bu tecrübe ile Avrupa hem ticarete hem de askeri alanda büyük bir söz sahibi olmaya başlamıştır. Başta Portekiz, İspanya ve Hollanda ile başlayan bu süreç, kapitalizmin sanayi devrimi ile yeni bir çehre kazandığı İngiltere ile devam ederek yeni bir dünya imparatorluğunun doğmasına yol açmıştır. Avrupa ticaretinin Büyük Okyanus'la Atlas ve Hint Okyanuslarındaki deniz yolları boyunca genişlemesi, sermaye birikimine güçlü bir teşvik sağlamıştır; bu ise savaşan devletlerin, silahlı kuvvetlerini geliştirmek üzere servet yapmasına olanak vermiştir. Wallerstein'in deyişiyle kapitalist dünya sistemi, Avrupa'yı merkez olarak şekillenmeye başlamıştır (Tilly, 2005: 33).

Başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesindeki din savaşlarından kaçan insanların Amerika kıtasını mesken tutmaya başlamasıyla oluşan yeni kolonilerle birlikte ekonomik etkinlik dünya genelinde oldukça büyük bir şekilde artmıştır. Geniş ve tarıma elverişli bakir toprakların insan gücüne ihtiyaç duyması, Amerika'ya dünyanın birçok yerinden hem göçü arttırmış hem de Afrika'da yaşayan kara derili insanların köleleştirilerek ticari bir meta haline gelmelerine yol açmıştır. Amerika'daki kolonilerde yaşayan insanların İngiltere'deki krala karşı gelerek yayınladıkları Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde (1776) ortaya koydukları 'yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama' nidaları ile kölelere reva gördükleri yaşam biçimi arasındaki uçurum, kral otoritesine karşı yüksek sesle dile getirilen yurttaşlık hakları ile bir ulus olma sürecinin arka planında başka saiklerin yattığını göstermektedir. Özellikle bu durum Fransız ve İngiliz Antiller'inde kendini çok çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Bu adalarda beyazlardan oluşan kapitalist plantörlerin debdebeli aristokrasisi, bir üst kast

olarak yaşamaktadır; zencilere bir beyazla evlenme olanağı tanımamıştır; kamu görevlerinden, milis örgütlenişinden onları uzak tutmuştur; beyazlar gibi giyinmelerini yasaklamıştır; okumalarını reddetmiştir ve Kilisenin eşitlikçi Hıristiyan dininin bile dışında tutmuştur onları (Tanilli, 2001: 370). Antik Çağ'dan beri görülen yurttaşlık aslında iktidarın anonimleşmesinden başka bir şey değildir. Gücü olanın iktidarda pay sahibi olmasının sistematik bir yolu olan yurttaşlık kurumunun inşasında, modern çağa kadar güçsüzlerin alenen dışarda tutulmasından hiçbir beis bile görülmemiştir.

Amerikalı kolonistler bu şekilde Afrika kökenli insanlara karşı acımasızca ayrımcılık yapmalarına rağmen başlarındaki İngiliz efendilerinin karşısına bağımsızlık talepleriyle çıkmaya başlamışlardır. Westminster'da¹⁸ tek bir Amerikalının bile bulunmadığı bir parlamentonun yeni transatlantik vergileri toplama hakkını kabul etmeyerek 'Temsil yoksa vergi de yok' diyen bu Amerikan kolonistleri Britanya anayasasındaki Parlamento'nun egemenliği ilkesine de itiraz etmişlerdir; egemen olan kesinlikle halktır (Heater, 2007: 112). Machievelli ile başlayan ve ardından Jean-Jacques Rousseau ile doruk noktasına ulaşan *cumhuriyetçi yurttaşlık* anlayışının temelini oluşturan *halkın egemenliği* düsturu öncelikle Amerikan kolonilerinde hemen ardından da Fransa'da gerçekleşen devrimlerin çıkış noktası olmuştur. Daha önceden *sorumlulukların* ön plana çıktığı sivil ve yasal yurttaşlık erdemi ile yetinen halklar zamanla *hakların* taçlandığı yurttaşlık onurunu elde etme savaşına girişmişlerdir. Ancak Amerika'da ve Fransa'da sıradan insanları merkezi otoritelere karşı kitlesel bir güç haline getirerek devrimler çağını tetikleyen asıl güç, yalnızca yukarıda bahsettiğimiz o yüce ve naif 'yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama' üçlemesinden yükselmemektedir. İnsanları kitleler halinde bir araya getirip kralın veya onun askeri ve/veya bürokratik uzantılarının iktidarına karşı ayaklandırarak siyasal olarak yönetim sürecinin tüm yönlerine katılma isteği uyandıran asıl güç aslında kapitalist ekonomik örgütlenmenin içinden doğmaktadır. Bahsedilen bu *kitle*, belirli bir alanda iyi ya da kötü hiçbir değer ifade etmeyen, kendisini 'sadece herkes gibi' hisseden herkesi kaplamaktadır ve aslında kendisini diğerleriyle bir bütün olarak hissetmekten mutludur ama ne yazık ki bu konuyla ilgili hiçbir endişe duymaz (Gasset, 2003: 11).

Başlangıçta İngiltere'de olmak üzere Amerika'daki İngiliz kolonileri ve ardından Fransa'da yükselen isyan ateşinin ardında birbirine benzeyen ve kendilerini

¹⁸İngiltere Parlamentosunun bulunduğu şehir.

ürettikleri ölçüde özgür ve güçlü hisseden ve bu nedenle de aynı kaderi paylaştıklarını düşünen toplumsal yığınlar oluşturmaktadır. Ortak çıkarları doğrultusunda bir araya gelen bu insanlar artık kendilerini *mutlak* olduğunu iddia eden kral ve maiyetine ait hissetmeyerek yeni oluşan ve oluşmakta olan özerk kurumların ve şirketlerin bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Gelişim halindeki kapitalist ekonomik örgütlenmenin ortaya sunduğu devasa işbölümleri sayesinde profesyonelleşmenin kurumlardan insanlara sirayet etmesiyle bu insanlar kapitalist örgütlenmenin bir parçası haline gelmişlerdir. Feodalizm, doğrudan üreticinin üretim araçlarıyla donanmışlığına dayanmıştır; gerçekten de feodalizmde köylüler toprak parçasının, zanaatkarlar da üretim araçlarının sahibidir ancak kapitalizm ise tersine, doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığı, giderek üretim araçlarının devredilebilirliği üstüne kurulacaktır (Tanilli, 2001(B): 17). Bu nedenle topraktan köklerini kopartarak feodal otoritelerin hegemonyasından kurtulan insan bu dünyada yersiz yurtsuz olmamak için kendini kapitalist örgütlenmenin kollarına atmıştır.

Öncelikle Amerika kıtasında, ürettikleri zenginlik doğrultusunda siyasi bir güce sahip olamadıklarını düşünen İngiliz kolonilerinde başlayan devrimler çağı, Fransa'daki köylülerden ve çalışan halktan oluşan yığınların toplumsal eşitsizliklere karşı çıkarak Amerika'daki kardeşlerinin izinden gitmesiyle Avrupa'da da devam etmiştir. Artık bireyler sivil yurttaşlık hakları ile yetinmeyerek siyasi olarak da etkin olma isteğine girmişlerdir. Aslında yurttaşlığın Antik muadillerinden sonra ilk kez siyasi haklar çerçevesinde ele alınması İngiltere'deki parlamenter sisteme dayandırılabilir. İngiltere'de parlamento kurumunun ilk örneği M.S. yedinci yüzyıl ile M.S. on birinci yüzyıl arasında Anglo-Sakson İngiltere'sinde Witenagemot¹⁹ -Meorum Sapientium Archontum, Conciliatorum Meorum veya Witan olarak da adlandırılmıştır- ismiyle ortaya çıkmıştır. Bu parlamentoda da bir güç ilişkisi çerçevesinde belirlenen meclisler 1215 yılındaki *Magna Carta* (Büyük Şart) ile anayasal bir kimlik kazanmış ve I. Edward'ın 1295 tarihli Model Parlamentosu ile kurumsallaşmıştır.

On üçüncü yüzyılda yalnızca aristokratlar krala karşı gelebilirken on yedinci yüzyıl sonuna kadar başını burjuvaların çektiği halk kitleleri krala kafa tutmaya başlayarak dini ve sosyal içerikli birçok ayaklanma gerçekleştirmişlerdir. Arazilerin

¹⁹“Akıllı adamların toplantısı” (Edwards,1860: 28) anlamına gelen Witenagemot; kraliyet ailesi üyeleri, toprak sahipleri, başpiskoposlar, piskoposlar, rahipler, itibarlı kişiler ve kralın hizmetlilerinden oluşan (Feilden,1895: 92-93) ve yüzden fazla üyesi olan; yasa yapımı, yargılama (Ransome,1883: 7-8), dış ilişkiler ve vergilendirme konularında sınırlı yetkileri bulunan ve kralın davetiyle yılda birkaç kere toplanan meclislerdir (Göz ve Topateş, 2009: 3).

çitle çevrilmesi, fahiş kiralar, kilisenin topladığı ondalık vergi (*tithe*) ve benzer uygulamalar, kırsal alanda arka arkaya çatışmalara ve ayaklanmalara yol açmıştır (Tilly, 2005: 135). İngiltere’de, çitleme hareketi (*enclosures*) adı da verilen toprakların çitle çevrilmesi zorunluluğu kısa bir zaman zarfında küçük köylü ailelerin varlığına son vererek, ortaya çıkan büyük çiftlik işletmeleri yoluyla tarımsal kapitalizmin gerçekleşmesine neden olmuş ve başıboş kalan köylülerin kentleri hınca hınç doldurmasıyla da sanayi kapitalizminin kapılarını açmıştır. Kırsal nüfusun azalarak kentlere akan köylülerin hızla proleterleşmesiyle İngiltere, Avrupa’daki birçok muadilinden farklı bir şekilde kapitalizmin gelişimine koşut olarak ilerleyen bir ulus-devlet oluşum süreci gerçekleştirmiştir.

Köylülerle başlayan isyanların değişen toplumsal ve ekonomik örgütlenmeler nedeniyle zamanla kentlere yayılmasıyla, İngiltere’de birçok farklı ayaklanma gerçekleşmiştir. 1688-1689 yıllarında gerçekleşen *Şanlı Devrim* sonucunda da, Haklar Bildirgesi, Haklar Lahiyası ve diğer bir hoşgörü yasası (Protestan muhaliflere izin verip Katoliklere izin vermeyen) kabul edilerek toplumsal uzlaşma güçlenmiştir ve devrim sonucu oluşan yeni anayasal düzenlemelerle denge, Hükümdardan Parlamente’ye geçerek ‘mutlak despot güç’ monarktan, seçilmiş parlamente’ye aktarılmıştır (Davies, 2006: 678). *Kansız Devrim* adı da verilen bu olayın ardından toplumsal ve siyasal istikrarını sağlayan İngiltere, güçlü parlamentosunun güdümünde kapitalist ekonomik yapılanmasını büyük bir hızla sürdürmeye devam ederek gözünü Amerikan kolonilerine dikmiştir. Böylelikle silahlı kuvvetler üzerinde önemli denetim sağlamış güçlü bir kraliçe ya da kral, devlet maliyesini büyük ölçüde gözetimi altında tutan bir parlamento, sarayın hükmü altında yaygın bir ağ oluşturan mahkemeler, hızla proleterleşen kırsal nüfus, giderek küçülen köylülük, küçük ölçekli imalatın çoğalması, refahı yükselmekte olan *yeoman*’lar (toprak sahibi soylular ile işçiler arasındaki tabaka) ve girişimci toprak sahipleriyle tüccarlar arasında işbirliğinin oluşturduğu birleşim İngiltere’yi korkulacak kadar güçlü bir devlet haline getirmiştir (Tilly, 2005: 121). Yüzyıllara dayanan parlamente sistemi toplumsal bir denge gözetilerek Kral veya Kraliçenin rolleri gün geçtikçe azaltılmış, bunun yanı sıra Doğu Avrupa ülkelerinde kapitalistleşmeye ayak sürüyecek olan köylüler ve toprak soyluları İngiltere’de büyük bir hızla eriyerek kentleşmiştir ve bu kentlerde artan ticari faaliyetler ve üretimle zenginleşen orta sınıf parlamente sistemi kendine yer bulurken (Avam Kamarası) *sivil toplum* görevini siyasal olarak da ifa etmeye başlamıştır. Kapitalizmin belirlediği toplumsal güçlerin

aralarındaki anlaşmazlıkları ve çatışmaları zamana yayarak *kansız* ve dolayısıyla *şanlı* bir şekilde çözmeleri sonucu İngiltere kendine has bir modernleşme yaşamıştır. Sözelimi kitlesel köylü ayaklanmaları hantal, kapitalizmin fazla gelişmemiş olduğu, zorlamaya dayalı devletlerde ortaya çıkarken, loncaların iktidar ve ayrıcalıklar uğruna verdiği mücadeleler ticaret kapitalizminin yoğun, devletlerin kapitalistleşmiş olduğu bölgelerde ağırlık kazanmıştır (Tilly, 2005: 47). Almanya ve Fransa ilk tür devletler içinde düşünülebilirken İngiltere ise ikinci tür devletlerin başında gelmektedir. İngiltere ve diğer ülkeler arasındaki bu biçimsel farklılıklar, bu devletlerdeki uluslaşma serüvenini ve dolayısıyla da yurttaşlık kurumlarının oluşumunu²⁰ farklı şekillerde etkilemiştir.

Şanlı Devrim sonucunda parlamento yanlıları, daha önceden kral otoritesine karşı çıktığı için önce Fransa'ya kaçan ardından da Hollanda'ya giden John Locke'un 1690 yılında yayınladığı *Second Treatise of Civil Government*²¹'da herkesin '(...) canını, özgürlüğünü ve malını koruma' hakkı olduğunu savunan Locke haklar kavramını siyasal gündeme iyice yerleştirmiştir (Heater, 2007: 101). Locke bu incelemesinde hükümetin doğa yasalarına bağlı kalması gerektiğini savunmuştur ve yönetimin irsiliğine karşıdır ve buna karşılık olarak yöneten ve yönetilenler arasındaki tartışmaları çözümlenmek için bir tür tarafsız otorite talep etmiştir (Davies, 2006: 649). Tarafsız otorite olarak görev yapacak olan siyasi iktidarın da mülkiyeti düzenleme ve koruma için ölüm cezası dâhil diğer bütün daha hafif cezaları da içeren yasa yapma hakkı ve bu yasaları uygulama ve devleti yabancılardan gelebilecek zararlara karşı korumak için topluluğun gücünü kullanma ve bütün bunları yalnızca kamunun iyiliği için yapma hakkı olan bir yapı olarak tanımlamıştır (Locke, 2004: 3). Toplumsal sözleşme kuramcılardan biri olarak liberalizmin önde gelen temsilcilerinden biri olan John Locke, Thomas Hobbes'un tersine iyimser bir dünya görüşüne sahiptir. Hobbes'un doğal toplumu kurtlar sofrasına düşmüş insanlardan oluşurken Locke'un doğal toplumu *doğanın tüm nimetlerinden eşit olarak faydalanan ve eşit yetkileri kullanmak üzere rastgele doğan, aynı tür ve sıradan yaratıkların kimseye bağlı ya da kimsenin buyruğu altında olmadan aralarında da eşit olmaları gereken* (Locke, 2004: 5) insanlardan oluşmaktadır. Bu eşitlik ilkesini de insanların bilinçlerinin ilk doğdukları anda boş olduğunu ve yaşam boyu edindiği tecrübelerle kendi bilinçlerini oluşturduklarını

²⁰Bu ülkelerde modern yurttaşlığın farklı gelişmesi ve uygulanması farklı yurttaşlık tipolojilerinin oluşmasına yol açmıştır. Yurttaşlık tipolojileri için bu tezde 128-138 arasında bakabilirsiniz.

²¹*Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*

söyleyerek ortaya koyduğu *tabula rasa* (boş levha) kuramıyla desteklemeye çalışmıştır. Eşit haklar ve eşit şartlar altında doğan insanlar hayatları boyunca aldıkları kararlar doğrultusunda kendi yaşamlarına yön vermektedir. İnsanlar da Tanrının insanlara bahsettiği bu dünya üzerinde emekleri doğrultusunda hak iddia ederek mülk sahibi olabilmektedirler. Locke, doğuştan itibaren Tanrı'nın nimetlerinden eşit olarak pay alma hakkı olan insanların nasıl olup da toplumsal anlaşmazlıklara yol açan mülkiyet eşitsizlikleri yaşadıklarını da insanların sahip oldukları akli kullanma becerisine bağlayarak çözmeye çalışmıştır. Tanrı dünyayı, kavgacı ve münakaşacı olanın hayalciliğine ve kıskançlığına değil, çalışkan ve akıllı olanın kullanımına vermiştir (ve emek, insanın dünyaya sahip olmasına ilişkin hakkıdır) (Locke, 2004: 31).

Rasyonel davranış, bu bağlamda, insanların araçlarla amaçlar arasındaki optimum dengeyi kurarak mülkiyetlerini arttırabilmeleri (araçsal akıl) anlamına gelmektedir; dolayısıyla bu akıl yürütüş biçimine göre bireysel doğal hakların güvence altına alınabilmesi için en iyi yasal çerçevenin ne olacağını da toplumun bu en rasyonel davranan kesimleri bileceklerdir (Köker, 1998: 60). Locke'un bu anlayışına göre yasama faaliyetlerine yalnızca araçsal aklını emeği ile birleştiren çalışkan yurttaşlar katılabilecektir. Locke aslında orta sınıf çıkarlarının, tüccarların ve toprak sahiplerinin, mülkiyet haklarının savunucusudur; eşitlik ve özgürlük anlayışı, siyasal ve biçimsel düzeyde olup, ekonomik ve sosyal adaletten yana olmamıştır (Tunçay, 2005: 256). James Tilly'e göre Avrupa'nın on yedinci yüzyılda Amerika'nın kuzey ve güney bölümlerine doğru yayılması bağlamında, Locke'un argümanı, 'ortak kullanım' için verilen toprakların, mukimlere zarar vermeksizin gerçekte, tüm insanların yararına olacak biçimde, gayretli ve tutumlu olanlar tarafından haklı olarak mülkiyet altına alınabilmesi iddiası toprakların sömürgeleştirilmesini temize çıkarma amacına hizmet etmiştir (Benhabib, 2006: 41). Locke bu görüşleri ile aslında kapitalist ekonomik örgütlenmenin felsefi temelini oluşturarak kapitalizmin siyasal yüzü olarak kabul edilebilecek olan klasik liberalizmin savunuculuğunu yapmıştır²². İnsanı hak sahibi bir özne (birey) olarak değerlendiren Locke bu bireyin doğuştan, sadece insan olması nedeniyle yaşam, çalışma ve mülkiyet hakları tarafından belirlenen dokunulmaz bir özel serbestlik alanında yaşamını sürdürmesi gerektiğini öne sürmüştür (Köker, 1998: 57-58). Klasik liberaller için sorun, yurttaşlar doğal olarak eşit ve özgür bir şekilde yola

²²1789'dan 1989'a kadar, kapitalist dünya ekonomisinin ideolojik harcı liberalizm olmuştur (Wallerstein, 2003(B): 94).

çıktıklarında bile politik otoritenin nasıl gerekçelendirilebileceğini açıklamak olmuştur; ilk temsilcilerinden hiçbiri (ve daha sonraki birçok temsilcisi) rızanın, herkes için oy hakkı olarak yeniden yorumlanabileceğini hayal etmemiştir (Phillips, 1995: 37). Araçsal akıl ve emeğin doğrultusunda ortaya çıkan toplumsal eşitsizlikleri doğanın bir kanunu gibi yorumlayan Locke aslında Aydınlanma dönemindeki bilimsel gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan pozitivistimin siyasal sözcüsü olmuştur. Locke'un öne sürdüğü rasyonel esaslara uygun bir yasama faaliyeti, insanı toplum içinde özgür kılarken bilimsel ilerleme de insana doğa karşısında bir üstünlük ve bir özgürlük kazandırmaktadır, dolayısıyla, liberalizm ile pozitivism arasında, epistemolojik tercihler ve bilim anlayışları bakımından esaslı bir fark olmadığı gibi, gerçekte bir örtüşme söz konusudur (Köker, 1998: 61).

Aydınlanma düşüncesini özetlemenin bir yolu da teknoloji modernliği ile özgürleşme modernliğinin özdeşliğine ilişkin bir inanç yaratmış olduğunu söylemek olabilir (Wallerstein, 2003(B): 126). Ancak insan teknoloji sayesinde doğa karşısında özgürleşirken aslında teknoloji ve onun şekillendirdiği yeni toplumsal örgütlenmeler karşısında eli kolu bağlanmıştır. Doğa bilimlerinde görülen hızlı gelişme kapitalizmin teknolojik altyapısını oluştururken, siyasal ve felsefi yönden de insanların zihnini şekillendirmek ve insanları yeni dünya-modern dünya düzenine uyum sağlamak için pozitivist sosyal bilimcilerden medet umulmaya başlanmıştır. Bilimsel gelişmelerin ve dolayısıyla pozitivistimin ve gün geçtikçe şekillenen ulus-devletlerin ana sponsoru olan kapitalist ekonomik örgütlenmenin beşiği İngiltere'de yurttaşlık kurumunun evrimi bu nedenle kapitalizme koşut ilerlemiştir. Bunu bir sosyoloji profesörü olan T. H. Marshall, London Schools of Economics and Political Science'ta 1949 yılından itibaren verdiği dersler sonucu *Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf* adı altında yayımladığı eserinde çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Marshall'ın bu eserinde verdiği iki önemli mesaj vardır; birincisinde yurttaşlığın doğasındaki eşitliğin, sınıflı yapıdaki mevcut eşitsizlikle bağdaşabileceğini öne sürerken, ikinci olarak vurguladığı nokta da yurttaş haklarının - tamamıyla İngiliz tarihinden esinlenerek- tarihsel sırayla sivil, siyasal ve sosyal olarak üç gruptan evrildiği iddiasıdır (Heater, 2007: 169). Marshall'ın bu görüşüne göre sivil haklar on sekizinci yüzyılda, siyasal haklar on dokuzuncu yüzyılda ve sosyal haklar da yirminci yüzyılda yurttaşlık statüsüne eklenilebilmiştir. Aslında İngiltere örneğinden yola çıkan Marshall kapitalizminin gelişimini tersten okuyarak *modern yurttaşlığın* tarihsel gelişimini ortaya koymuştur. Yurttaşlığın can bulduğu '*sivil toplum bir*

toplumsal sözleşmeyle oluşmuştur (Phillips, 1995: 38)'. İngiltere'de kapitalist ekonomik örgütlenme ve toplumun diğer aktörleri arasındaki gerilimler parlamentonun başını çektiği toplumsal uzlaşmalar yoluyla çözülmüştür. Bu nedenle *üç boyutlu* yurttaşlığın görünür kılınabilmesi yaklaşık üç yüz yıllık bir süreye tekabül etmiştir. İngiltere'nin ardından gelen diğer ülkeler ise bu süreci genellikle kısa aralıklara sığdırmak zorunda kalmış ve bazen de yurttaşlık kurumunun şekillenmesi ile uluslaşma çabalarını koşut bir şekilde tecrübe ettikleri için daha yoğun gerilimlerle karşılaşmışlardır.

Marshall'ın analizindeki ilk vurgu da sınıfsal/sosyal eşitsizliğin yurttaşlık ile sağlanan kamusal alandaki sivil ve siyasal eşitlikle örtbas edilebildiğidir. Antik Yunan demokrasisinde yurttaşlık hakları ve sorumlulukları kadınlar, köleler ve yabancıların dışlanarak mülkiyet ve askeri güç ile belirlenen belli bir azınlığın tekeli altında hayat bulurken Roma İmparatorluğu'nda da benzer saiklerle meydana gelen sınıflandırılmış ve sınırlandırılmış yurttaşlık kategorileri bulunmaktadır. Rönesans yurttaşlığının vuku bulduğu İtalyan kent devletlerinde de yurttaşlık yine belli bir zümrenin tekeli altında kalmıştır. Yurttaşlığın bu şekilde, özellikle de Antik Yunan'da sınıfsal, sosyal ve cinsel açıdan homojen bir kesimin yararına uygun bir şekilde tatbik edilmesi, Marshall'ın da iddia ettiği gibi, modern yurttaşlıkta var olan sosyal eşitsizlik argümanını baştan geçersiz kılmaktadır. Modern yurttaşlığın, kamusal alanda eşitlik iddiası üzerine inşa edilmesi, kapitalist iktidarın hegemonyasındaki özel alanda karşılaşılan mülkiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Antik Yunan yurttaşları kadınlar, köleler ve metikler açısından bariz bir şekilde ortaya çıkan sosyal eşitsizliği gizleme ihtiyacı ve mecburiyeti duymadan yurttaşlığı uygulayabilmişlerdir. Buna ilaveten Antik yurttaşlık kurumu, mülkiyet eşitsizliği üzerine inşa edildiği için kendi içinde kademeli bir sosyal eşitsizlik vuku bulmuştur. Antik Çağ'da yurttaşlık zaten eşitsizlik üzerine kurulurken modern çağda yurttaşlık ise Marshall'ın iddia ettiği gibi kapitalist sistemin dikte ettiği eşitsizliğin gizlenmesi üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Antik Yunan yurttaşlığının da kendi içinde Eski Yunanlılar, kadınları ve köleleri dışlama konusunda hiçbir vicdan azabı duymadan demokrasiyi düşünebilmişlerdir ve hatta ilk liberaller bile herkesin oy kullanmak isteyebileceği konusuna hiç girmeden insanların eşit olduğundan söz edebilmişlerdir (Phillips, 1995: 9). Yunanlıların hiçbir tereddüde düşmeden toplumu oluşturan dinamiklerin gücü ile doğru orantılı olarak şekillendirdikleri yurttaş, modern dünyada sahte ve içi boş olan şekilci bir eşitlik üzerine kurulu yurttaş biçimini almıştır. Heater'ın da ifade ettiği gibi Antik Yunan'da malı mülkü olan bir kişi harama el

uzatmaz ve kamu işlerine ayıracak bol vakti olur; mülk sahipliği, kudretli olmak anlamında ‘erdem’in bir işareti olarak görülür (Heater, 2007: 104). İyi yurttaş, bir bütün olarak cumhuriyetin ihtiyaçlarına yönelmek için kişisel kaygıları aşan kişi olmuştur; mükemmel yurttaş bu ikisi arasında herhangi bir çatışma bile görmemiştir (Phillips, 1995: 38). Erdeminin kudret ile ölçüldüğü Antik dönemde fakir ve güçsüz halk yığınlarının yurttaşlıkla bir ilişkileri söz konusu bile değildir. Ancak modern çağlarda Marshall’ın ortaya koyduğu tarihsel gelişim çerçevesinde tüm bireyler için doğuştan bir hak ve sorumluluk statüsüne dönüşen yurttaşlık kurumu, toplumun sosyal ve ekonomik olarak geride kalmış kesimlerinin üstünün örtülmesine yol açmıştır. Artık yurttaşlık erdemi herkesin erişimine açıktır ancak modern dünyada erdemin pek de bir hükmü kalmamıştır.

İngiltere’de kapitalizmin güdümünde ilerleyen liberalleşme serüvenini Amerikan Kolonilerinde olduğu kadar Kıta Avrupası’ndaki ülkeleri de derinden etkilemiştir. Bu ülkelerin başında Avrupa kıtasında İngiltere ile rekabet halinde bulunan Fransa gelmektedir. İngiltere’de mutlak iktidar, toplumsal dinamikler doğrultusunda *kansız* bir devrimle yerini parlamenter bir sisteme bırakırken, Fransa XIV. Louis krallığında daha merkezi bir görünüm kazanmıştır. Fronde ayaklanmalarının hemen sonrasında XIV. Louis, özel ordu bulundurma yetkileri de dâhil özerk soyluların gücünü ellerinden alarak bunları saraya tabi kılmıştır (Tilly, 2005: 167). Ancak XIV. Louis bu amacına, soyluların haklarını ve ayrıcalıklarını doğrudan doğruya bastırmak kadar, bazı ödenekleri ve saray görevlerini akıllıca dağıtarak ulaşmıştır (McNeill, 2005: 553). XIV. Louis’in oluşturduğu her biri uygun maaşlarla desteklenen bir dereceler ve unvanlar hiyerarşisi *enfants de France* (kraliyet ailesi) ile başlayıp, *pairs* (elli dük ve yedi piskoposla beraber soydan prensler) ile devam eder ve *noblesse d’épée* (eski asker aileleri, kılıç soyluluğu) ve *noblesse de robe* (sivil saray mensupları, kıyafet soyluluğu) devlet memurları sınıfıyla son bulmaktadır (Davies, 2006: 631). Bu şekilde askeri ve bürokratik açıdan oldukça güçlü bir merkezi otorite oluşturan XIV. Louis aslında Fransa ulus-devletinin temellerini atmıştır. ‘Devlet, benim’ sözüyle aslında iktidarını soyutlaştıran XIV. Louis, ulus devlet için yurttaşlar kadar elzem olan asker ve bürokrasi ayağını harekete geçirmiştir.

Ulus-devletin harcında yurttaşlardan oluşan halk, ulusu simgelerken bürokrasi ve askeri yapı devletin ta kendisidir. XIV. Louis çok büyük ve kendine köle gibi bağlı bir

bürokrasi, büyük kalıcı bir ordu ve büyük bir merkezi hazine örgütlemiştir; bunu yaparken de soyluları köle durumuna getirmiştir (Davies, 2006: 663). XIV. Louis'nin ölümünden sonra, Fransız aristokratları, daha önceki ayrıcalıklarının bir bölümünü yeniden istemeye başlamışlardır; ancak bunu ataları gibi güce değil, genellikle yasal yollara ve tartışmalara, kanıtlara başvurarak yapmışlardır (McNeill, 2005: 553). Bu süreç sonucunda 1789'daki Devrim sonucu ortadan kaldırılana kadar halk arasında büyük huzursuzluklar yaratacak olan birçok sosyal tabaka unvanları ortaya çıkmıştır. Elbette toplumsal yapının bu eşitsiz yapısına olduğu kadar devletin mutlak iktidarına karşı da oldukça büyük tepkiler yükselmiştir. Bu tepkileri dile getirenlerden en önemlisi *pozitivist* yaklaşım açısından sosyoloji ve siyaset biliminin kurucularından biri olarak kabul edilen Charles Louis de Secondat, Baron de Montesquieu olmuştur. İngiltere'nin ekonomik ve politik düzeni Montesquieu'nün sosyal teorisinin şekillenmesi açısından önemli olmuştur; özellikle İngiliz parlamentarizmi mutlak monarşiye karşı bir siyasal düzenin ilkelerinin ne olacağı yolunda, kendisine örneklik etmişlerdir (Kızılcılık, 2006: 182-183). Montesquieu, kısmen Yunan ve Roma cumhuriyetçiliğinden ve kısmen de 1689 İngiliz anayasal kararından esinlenerek güçler ayrılığı yani yasama ve yürütme arasındaki kontrol ve denge ihtiyacını²³ savunmuştur (Davies, 2006: 650).

Her ne kadar mutlak iktidarı parçalayarak erklerin ayrılığı vurgusu yapsa da monarşi yönetimini benimseyen Montesquieu var olan düzeni değiştirmeden Fransa'ya özgü çözümler üretmeye çalışmıştır. Ancak siyasal özgürlüğü iktidarın iktidarla sınırlandırılmasına, çok kutuplu siyasal rekabete, yasalara duyulan saygıya ve yurttaşların güvenlik derecesine bağlayan yaklaşımları ile İngiliz anayasası betimlemesinden hareketle ona yakıştırılan parlamenter sistem düşüncesi, Montesquieu'yü, kendisine rağmen, liberalizmin içine yerleştirmektedir; bu açıdan düşünür, liberalizmin habercisi, hatta liberalizmin Locke'tan sonra gelen en önemli ikinci temsilcisi olarak kabul edilebilir (Ağaoğulları vd., 2009: 444).

Liberalizmin bu iki temsilcisi aslında kendi ülkelerinde mevcut olan sistem üzerinde düzenlemeler yaparak var olan statükonun devamını sağlamışlardır. Locke aristokrat ve burjuvaların ortaklığında gelişimini sürdüren kapitalist ekonomi mantığını siyasal açıdan İngiltere'de yorumlarken, Montesquieu'de XIV. Louis'den beri devlete yamanmak zorunda kalan aristokratların şerefini devlet iktidarında paylar vererek

²³ Bkz. *L'Esprit des lois* (Cenevre, 1748).

kurtarmaya çalışmıştır. Her iki düşünürde mülkiyet ve siyasal yurttaşlık ilişkisini canlı tutmaya çalışmıştır. Ancak on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere’de ve akabinde önemli bir konu olan mülkiyet-yurttaşlık bağıntısı on sekizinci yüzyıla birlikte Fransa’da yaygınlaşmaya başlayan devletin yurttaşlardan oluştuğu ve tüm yurttaşların temel bir eşitliğe sahip olmaları gerektiği yolundaki ilkeyle ortadan kalkmaya başlamıştır (Heater, 2007: 104-105). On dokuzuncu yüzyıldan itibaren de mülkiyet kısıtlaması aşınmaya başlamıştır ve oy hakkı erkeklerin çoğunluğunu kapsayacak şekilde genişlemiştir (Phillips, 1995: 39). Bu düşüncenin oluşumunda Fransız aydınlanmasının ağır basan liberal-pozitivizmine karşılık romantik-demokrat yönünün hemen hemen tek temsilcisi olan 1712 Cenevre doğumlu Jean-Jacques Rousseau’nun oldukça büyük bir rolü vardır (Tunçay, 2005: 345-346). İnsanlar arasında doğal (yaş, sağlık, bedendeki güçler ve zekâ ya da ruh nitelikleri arasında doğan farklılıklar) ve politik olmak üzere iki eşitsizlik durumu olduğunu öne süren Rousseau bir çeşit uzlaşma ve insanların onayı ile oluşan ya da kabul edilen politik eşitsizliğin kimlerin başkalarından yararlandığı ile ilgili olduğunu öne sürmüştür (Rousseau, 1995: 87). Politik eşitsizliğin oluşumunu da şu sözüyle açık ortaya koymuştur; ‘İnsanlar özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur (Rousseau, 2007: 29)’. Rousseau’ya göre politik iktidar kısmen zenginin bir aldatmacası aracılığıyla oluşur (Rawls, 2008: 202). Bu aldatmaca sonucu fakirin zengine hizmet etmesinin altında ise politik eşitsizliğe yol açan mülkiyet eşitsizliğinin yattığını öne süren Rousseau (2005) *Ekonomi Politik* adlı kitabında ve diğer birçok eserinde bu durumun *yalancı sözleşme* ile geçerlilik kazandığını öne sürmüştür:

Senin bana ihtiyacın var, çünkü ben zenginim, sense yoksulsun; öyleyse aramızda bir anlaşma yapalım: Bana hizmet etme onuruna erişmene izin vereceğim, şu şartla ki, sana buyurma zahmetine girmemin karşılığı olarak elinde kalan az bir şeyi de bana vereceksin (Rousseau, 2005: 49).

Rousseau, insanın kendi kişisel çıkarlarının peşinde koşma özgürlüğünü öngören liberal anlayıştan ziyade yurttaş cumhuriyetçisi geleneğinde gelişmiş biçimiyle sivil özgürlüğü getirecek yeni bir sosyal varoluş yolu tanımlamaya başlamıştır (Heater, 2007: 107). Her türlü erkin halktan alındığı bu sosyal varoluş biçimi Rousseau’ya göre *Genel İrade*’nin ta kendisidir. Siyasal toplum, iradesi de olan ahlaksal bir varlıktır; ve her zaman hem bütünü hem de tek tek her parçanın korunmasına ve mutlu olmasına yönelik olan, yasanın da kaynağını oluşturan bu genel irade, devletin bütün üyeleri için devlete ve üyelere göre, haklılık ve haksızlığın ölçütüdür (Rousseau, 2005: 12). Eğer

yasanın egemenliği insanları diğerlerine olan bağımlılıklarından kurtarırsa, birer yurttaş olarak paylaştıkları genel irade doğrultusunda yasa yapma özgürlüğüne kavuşacaklardır (Dagger, 1997: 17). Hobbes ve Locke'a göre bireysel özgürlük, bir taraftan halkı temsil ederken bir taraftan da, geniş oranda iktisadi faaliyetlere adanmak üzere, özel yaşamların peşinde koşmaları için onları özgür bırakan bir yönetim gerektirir; ancak Rousseau ısrarla, insanların sadece yasa yapımına doğrudan katılımı ile özgür olabileceklerini belirtir (Arnhart, 2004: 282). Kapitalizmin yön verdiği Klasik Liberalizmde özgürlük tepeden inşa edilirken –iktidarın kontrolünde ve gerek gördüğü ölçüde- Rousseau'da ise özgürlüğün kaynağı halktır. Rousseau, klasik liberallerin soyut ve göreceli birey-yurttaşına karşın toplumun ayrılmaz ve aktif bir parçası olarak gördüğü cumhuriyetçi-yurttaş temel almıştır. Ayrıca Rousseau, liberal anlayışı, kendi çağında tanık olduğu şekliyle şanslı bir azınlığın dışındaki yurttaşların genellikle oy kullanmanın dışında siyasal bir varlık gösteremediği bir toplumsal yapı olmakla suçlamıştır. Jean-Jacques Rousseau'nun kendi ağzından şu sözler çıkmıştır: '*İngiliz halkı özgür olduğuna inanıyor, çok yanılıyor; yalnızca Parlamento Üyelerinin seçimi sırasında özgür; üyeler seçilir seçilmez, halk köleleştiriliyor; bu hiçbir şey demek değildir*' (Phillips, 1995: 21). Alain Touraine'ın (1997) aktardığı gibi bu görüş John Stuart Mill'in Fransız Devrimi'ni halkın egemenliğinin inşası olarak değil, halk adına konuşanların egemenliği olarak değerlendirmesiyle de pekiştirilebilir (Göktürk, 2006: 37). Elbette günümüzde de temsili demokrasi krizinin son bulmadığı aşikârdır ancak en azından oy kullanmak ve siyasi bir yarış içine girmek için günümüzde sosyal ve ekonomik şartlara bağlı yasal engeller bulunmamaktadır. Temsili demokrasinin açmazlarını önceden gören Rousseau bunun çözümünü de yasaların, halkın katılımıyla yapılmasında görmüştür.

Ancak Rousseau'ya göre halk, her zaman neyin onların menfaatine olduğunu doğru olarak değerlendiremeyeceğinden yasama tarafından aydınlatılmalıdır (Arnhart, 2004: 300). Bu aydınlatma sadece yasama faaliyetleri ile de sınırlı değildir. Toplumun iradesini oluşturan her bir özgür birey, *yurttaş erdemi* ile donatıldıkları takdirde katılımcı demokrasinin gereği olan sorumluluklarının bilincine ulaşırlar. Yurttaşlara 'iyi olun' demek yetmez, nasıl iyi olunacağını öğretmek de lazımdır (Rousseau, 2005: 25). Yurttaş yetiştirmenin önemine vurgu yapan Rousseau aslında bu fikirleriyle ulus-devlet inşasında en kritik noktalardan biri olan *milli eğitim* anlayışının da yolunu açmıştır:

Özgürlük olmadan vatan, erdem olmadan özgürlük, yurttaşlar olmadan da erdem var kalamaz; yurttaş yetiştirirseniz, geri kalan her şeye de sahip olursunuz; yoksa elinizde en başta da devlet yöneticileri olmak üzere sadece bir yığın kötü ve işe yaramaz köle kalır. Ne var ki yurttaş yetiştirmek bir günlük bir iş değildir; insanlar çocukken eğitilmelidir (Rousseau, 2005: 31).

Yasalara itaat etme anlamındaki özgürlüğün ve bireysel iradelerin genel iradeye uyumu anlamındaki erdem olabilmesi, kısaca devletin varlığını sürdürebilmesi için insanlarda '*bir özgürlük ve erdem doğası*'nın yaratılması, yani insanların yurttaşlara dönüştürülmesi gerekmektedir (Ağaoğulları, 2006: 151). Eğitim sayesinde ki erdemli yurttaşlar ortak vatanlarında özgürce hüküm sürebilir artık. Rousseau, eğitim yolu ile vatanına milletine bağlı yurttaşlar yetiştirme konusunda en çok Sparta kent Devleti örneğinden etkilenmiştir ve yazılarında da bu hayranlığını dile getirmekten çekinmemiştir. Sparta Kent Devleti'nde olduğu gibi ekonomik ve sosyal açıdan birbirine eşdeğer durumdaki insanların eğitim yolu ile ortak sorumluluklarının farkında olarak yetiştirildiği ve bu eğitim boyunca *yurttaş erdemi* ile tütsülendikleri için de canını vatan uğruna vermekten çekinmediği bir halk özlemi duymuştur; bu formattaki halkın iradesi de tek tek tüm bireysel (monark) veya grup (aristokrat) iradelerinden daha üstündür.

Rousseau'nun bu düşünceleri yalnızca, toplumların zihninde eşitsizliklerle oluşan birçok engellerin kalkmasındaki tarihsel süreci başlatan Amerikan ve Fransız Devrimleri'ne ilham kaynağı olmamıştır, fakat aynı zamanda modern çağdaki bazı sosyalist veya totaliter rejimlerin de felsefi alt yapısını oluşturmuştur. Efsunlu bir kavram olan *genel iradenin* yorumlanmasında kantarın topuzu ayarlanmadığı takdirde halkın egemenliği bireylerin özerkliğini ve özgürlüğünü de tarumar edebilir. Ancak tüm bunlara rağmen Rousseau, egemen halk düsturuyla ulus-devlet çağının açılışını yapmıştır. Ancak Rousseau'nun vurgusu bir ulus milliyetçiliğinden ziyade, örnekleri Antik Çağ kalıntılarında görülebilen yurtseverlik üzerinedir. On sekizinci yüzyıl Avrupası'nda beliren yeni ulusal ihtiyaçları kabul ederken Rousseau geleneksel yurtseverlik vasfını okurlarına, özellikle de Sparta'ya ve Roma Cumhuriyeti'ne yaptığı olumlu göndermelerle iletmiştir (Heater, 2007: 109). Aslında bu dönemde İngiltere, İspanya, Fransa, Hollanda ve Portekiz gibi devletlerde hâlihazırda ulusu oluşturan bazı unsurlar mevcuttur. Ancak bu unsurlar bu devletlerin siyasal ve coğrafi temelini oluşturmaktan daha çok uzaktadır. Catherine Wihtol De Wenden'in ifadesine göre bir ulusla bağdaştırılmadan önce toplumsal sözleşme ile özdeşleştirilen yurttaşlık da, 1789

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde ulustan önce gelmiştir (Göktürk, 2006: 34). Amerikan Devrimi'nin etkisiyle Fransız Devrimi'nin fitilini ateşleyen yığınlar kendini bir Fransız olarak değil bir yurttaş (citoyens/citoyennes) olarak görmüştür. Bundan böyle herkes yurttaş olmuştur; bu, Devrim sonrasında Haziran 1790'da Ulusal Meclis'in dramatik sosyal tabaka unvanlarını kaldırma kararının en önemli sembollerinden biridir (Heater, 2007: 121). Aynı şekilde Amerika kolonilerinde de bir ulus olmadan önce yurttaşlık yerel olarak tatbik edilmiştir. New England'da ve diğer kolonilerin bazı kesimlerinde bir Yunan veya ortaçağ kent devletini andıran tarım arazileriyle çevrili bir kasaba veya köy gibi küçük özerk birimler görülmüştür (Heater, 2007: 112). Hepsinde, bir burjuva temsili vardır; her yerde, oy hakkı bazı dinsel koşullara bağlı olarak hali vakti yerinde mülkiyet sahibi kişilere tanınmıştır ve bunlar kanunları oylamakla yükümlü bir milletvekili meclisi seçmektedirler (Tanilli, 2001(B): 375).

Ancak Amerika'da İngiliz hegemonyasına karşı ve hemen ardından Fransa'da kral ve mahiyetindeki aristokrat hegemonyaya karşı başlatılan isyanlar sonucu meydana gelen Devrimlerle dünya tarihi yeni bir ivme kazanarak insan haklarının temel alındığı bağımsız ulus-devletler çağına adım atmıştır. Her iki devrimin ortak noktası da egemen iktidara karşı alt ve orta sınıfların bir araya gelmesidir. Devrimler sonucu oluşturulan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve ardından iki yıl sonra bu metne eklenen Haklar Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi insan elinden çıkmış en kutsal metinler olarak görülebilir. Amerikan Bildirgesi'nden etkilenerek kaleme alınan Fransız Bildirgesi'nde ise Tocqueville'nin diliyle, çeşitli kalıtsal ayrıcalıkların yok olduğu ve eşit şartların hüküm sürdüğü bir toplumda, temel toplumsal değer artık ayrıcalıklar olmaktan çıkıp tüm insanların insan oldukları için sahip oldukları eşit saygınlık haline gelmiştir (Schnapper, 1995: 18). İnsan olmanın getirdiği haklar herkes için eşit ve ulaşılabilir olmalıdır; bu iki bildirgeyle Rönesans'la başlayan ve Aydınlanma ile devam eden modern bireyin oluşum süreci insan hakları çerçevesinde belirlenerek cümle âleme ilan edilmiştir. Modern demokrasiler eski muadillerinden farklı olarak, yurttaşlarını hak sahibi ortaklar biçiminde tasavvur etmiştir, yurttaşlarının hakları 'insan (*man*) hakkı'na dayanmıştır; Amerika'daki ve Fransa'daki örneklerin ardından gelen modern demokratik devrimlerin mantığı bu şekilde olmuştur (Benhabib, 2006: 53). Elbette yurttaşlık henüz halkın tüm bireylerini kapsamamaktadır. Kadınlar hiçbir şekilde yurttaşlık haklarından yararlanamazken buna ilaveten Amerika'da köleler

ve Fransa'da da Yahudiler yirminci yüzyılın ortalarına kadaryurttaşlık haklarından mahrum bırakılmıştır. Amerika'da İngiltere Kralına karşı bir araya gelerek bağımsızlıklarını ilan eden on üç koloninin kurduğu Amerika Birleşik Devletleri (ABD), sahip olduğu federatif yapı nedeniyle uzun yıllar kendine has yurttaşlık ve uluslaşma sorunlarıyla boğuşmuştur. Bu durumu en iyi Bağımsızlık ve Haklar Bildirgesi'nin oluşumunda büyük katkıları olan ve *Kurucu Babalar* olarak görülen federalist liderlerden James Madison ortaya koymuştur:

(ABD) Kuruluşu bakımından ulusal değil, federaldir; devletin normal yetkilerini doğuran kaynaklar bakımından kısmen federal kısmen de ulusaldır; bu yetkilerin kullanılmasında federal değil, ulusaldır; yetkilerin genişliği konusunda ise ulusal değil, federaldir; nihayet değişikliklerin getirilişinde koyduğu otoriter yöntem bakımından da ne tam federaldir ne de tam ulusal (akt. Tunçay, 2005: 481).

Bu ifade ABD'nin kuruluşunda hem fikir babası olan ve hem de aktif rol oynayan bu liderlerin kafalarının ne kadar karışık olduğunu göstermektedir. ABD'nin bir devlet olarak ortaya çıkışında hem Machiavelli'nin cumhuriyetçi fikirlerinin etkisi hem de Locke'un liberal anlayışının izleri görülmektedir; ancak ABD kendine münhasır bir devlet olarak her ikisini de zamanla içselleştirmeyi başarmıştır. Ancak daha yolun başında, kolonilerin kendi aralarındaki ekonomik farklılıklar ve öncelikler nedeniyle Afrika kökenli insanların köle olarak çalıştırılıp çalıştırılmamaları konusunda yaşadıkları ihtilaflar, bu devletin bir iç savaşa girmesine bile neden olmuştur. Sivil yurttaşlıkla ilgili bu sorunlar yaşanırken benzer şekilde oy hakkı ve siyasal bir göreve gelme şeklinde yorumlanabilecek olan siyasal yurttaşlıkta da bazı uygulama ve yorum farklılıkları olmuştur. Oy kullanmada mülk sahipliği şartı aranırken Temsilciler Meclisi'ne girmek ve Senatör olmak için ise mülkiyet sahipliği şartı bulunmamaktadır. Aynı şekilde Fransa'da da Devrim sonrasında siyasal çekişmeler irili ufaklı çatışmalarla devam etmiştir. Özellikle Fransa'da başını Abbé (Emmanuel Joseph) Sieyès'in çektiği bir grup düşünürün etkisiyle, Antik Yunan'da ve Roma'da benzeri görülen *aktif* (etkin) ve *pasif* (edilgin) yurttaşlık anlayışı ön plana çıkmıştır. Mülkiyeti doğal bir hak olarak gören Sieyès, siyasal hakları yalnız *aktif yurttaş* dediği üçüncü tabakanın²⁴ zengin burjuva kesimi için istemiştir ve adına koca bir devrim yapılan bir tabakanın geri kalan çoğunluğuna siyasette etken olma yollarını kapayarak onları *pasif yurttaş* diye adlandırmaktadır (Tunçay, 2005: 521). Sieyès'in aktif ve pasif yurttaşlık önerisi teoride kalmamıştır; Ulusal Meclis'te çoğu üye Sieyès'in bu gruplandırmasını oldukça makul

²⁴Fransa'da o dönemde var olan toplumsal tabakalar içinde üçüncü sırada gelen emekçiler ve burjuva sınıfı.

bularak bir aktif yurttaşın ayırt edici özelliğini, üç günlük vasıfsız işe eşdeğerde doğrudan vergi ödeyen kişi olarak belirlemiştir (Heater, 2007: 125). Fransız Devrimi her ne kadar hep bir ağızdan çıkan *eşitlik, özgürlük ve kardeşlik* nidalarıyla taçlansa da, devrim sonunda başta kadınlar olmak üzere çalış(a)mayan ve belirli bir mülkiyeti olmayan erkek nüfusun bir kısmı yurttaşlık temsilinde etkin bir rol edinmemiştir. ‘Ayrıcalıklar ortadan kaldırılırsa geriye *Tiers état*²⁵ yani her şey, yani ulus’ (Akt, Ağaoğulları, 2006: 192) diyen Sieyès soyluları, Yahudileri, kadınları ve *işe yaramaz* erkekleri bu ulusun içine katmamıştır. Sieyès için burjuva sınıfının öncelikleri önemlidir; Amerika’daki federatif devletin ve hem İngiltere’de hem de Fransa’da oluşmakta olan ulus-devletin hamurunu, kapitalist saiklerle hareket eden burjuvalar yoğurmaktadır. Güçlü olanın sahip olduğu güç oranında iktidarda hakkı vardır. Ancak yeni başlayan Uluslar Çağı, Sanayi Devrimi’ne gebedir; kadınlar da dâhil olmak üzere artık sokaklara binler değil milyonlar dökülecektir. Sanayi Devrimi ile artan işgücü, bu gücünden doğan hakla iktidardan daha fazla pay talep etmeye başlayacaktır; Marshall’ın ifadesiyle sosyal haklar olarak görülen yurttaşlığın üçüncü boyutunun ortaya çıkışı bu döneme rastlamaktadır.

Siyasal yurttaşlık ile ilgili mülkiyet sorunları yaşanmasına rağmen ABD ve Fransa’daki bildirgelerde siyasal özgürlükle ilgili oldukça önemli gelişmeler de bulunmaktadır. ABD’deki haklar bildirgesinin ilk maddesi şu şekildedir:

Kongre; ifade veya basın özgürlüğünü, barışçıl toplanma ve mağduriyetleri gidermesi için hükümete dilekçe verme hakkını kısıtlayan (...) hiçbir yasa çıkaramaz (Heater, 2007: 115).

Aynı şekilde Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin on birinci maddesinde de şunlar yazmaktadır:

Düşüncelerin ve görüşlerin özgür iletişimi insanın en değerli haklarından biri olduğundan, her yurttaş özgürce konuşabilir, yazabilir ve bunları yayımlayabilir; ancak bu özgürlüğü yasada belirtildiği biçimde kötüye kullanırsa, bundan sorumlu tutulur (Ağaoğulları, 2006: 218).

Fransız örneğindeki son cümle üzerinde fazla düşünmeden geçerse –ki bu düşünce özgürlüğünü genel iradenin *iradesiyle* sınırlandırmaktadır- her iki bildirge de siyasal özgürlük açısından çağının oldukça ilerisinde yenilikçi metinler olarak ortaya çıkmaktadır.

²⁵Emekçi ve burjuvaların oluşturduğu üçüncü tabaka

1.2.6 Ulus Devlet ve Yurttaşlık

1.2.6.1 Milli Devlet ve Ulus Devlet

Toprağa bağımlı bir şekilde ve kendine benzeyen insanların paylaştığı belirli ritüeller çerçevesinde küçük dünyasında yaşayan feodal insan dış dünyadan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı efendisinin kanatları altına sığınmış ve ona ait olmuştur. Birbirinden bağımsız birçok mikro dünyadan oluşan feodal yaşam bu nedenle de ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan oldukça sığ ve süreğen kalmıştır. Ancak Rönesans ve Aydınlanma Çağı ile feodal bağlarından kurtulan insan kendine yeni bir aidiyet arama serüvenine girişmiştir. Daha önceden ürettiğinin büyük bir kısmını himayesi karşılığında efendisine vermekten imtina etmeyen ortaçağ insanı, oluşumunda kendisinin payının oldukça fazla olduğu bu yeni dünyada efendisini başında istememeye başlamıştır. Bu durumu Tocquevelli şöyle açıklamaktadır:

Feodal çağlarda soyluluk, bugün hükümet nasıl görülüyorsa, hemen hemen aynı gözle görülüyordu; verdiği güvenceler göz önünde tutularak dayattığı külfetlere katlanılıyordu. Soyluların rahatsız edici ayrıcalıkları vardı, masraflı haklara sahiptiler; ama toplum düzenini sağlıyorlardı, adalet dağıtıyorlardı, yasayı uyguluyorlardı, zayıfların yardımına koşuyorlardı, kamusal işleri yürütüyorlardı. Soyluluk bu işleri yapmayı bıraktığı ölçüde, ayrıcalıkların yükü de daha ağır görünmeye başladı ve bizatihi varoluşları bile anlaşılmasız olup çıktı (Ağaoğulları, 2006: 184).

Bu alıntıdan da anlaşılabilceği gibi ortaçağda *devlet* sınırlarının boyutları, feodal beylerin sahip olduğu *fief*'in yüzölçümü kadardır. Özgürleşerek köyünden kasabasından çıkan insanlar bir araya geldikleri kentlerde feodal yaşama nazaran oldukça ayrıntılı ve gelişmiş bir toplumsal işbölümü mekanizması oluşturmuş ve geçmişin tüm genel geçer kurallarını değiştirmeye başlamıştır. Toplumsal yaşam da bunlara paralel olarak tüm boyutları ile değişmeye başlamıştır; yeni ekonomik örgütlenmeler insanın coğrafi ve sosyal sınırlarını genişletirken, artan zenginlikle palazlanan yeni toplumsal sınıflar da yerleşik iktidara meydan okumaya başlamıştır. Teknoloji alanındaki gelişmelerin deniz ve kara ulaşımında gösterdiği yenilikler sayesinde hem yeni ve bakir toprakların keşfiyle hem de ticaretin dünya genelinde daha hızlı ve daha efektif hale gelmesiyle ortaya çıkan yeni zenginlikten pay almak için tüm monarşiler birbiriyle amansız bir yarış içine girmiştir. Kapitalist ekonomik sistemle artan ticari faaliyetlerin sağladığı bu devasa ekonomik güç başta İngiltere olmak üzere Avrupa'daki birçok devleti ve Amerika'daki kolonileri oldukça zenginleştirmiştir.

Ekonomik anlamda güçlenen monarşiler de bu çarkın dönüş hızının artarak devam etmesi için bu faaliyetlerden kazandıklarının bir bölümünü de askeri yapılanmalara aktarmaya başlamışlardır. Krallar da, askeri kaynak açısından vassallarından bağımsızlık kazandıkça köylüler gibi feodal bağlarından kurtulmaya başlamıştır. Feodalizm genellikle, herhangi bir düzeyde iktidarı elinde tutanların çok sayıdaki daha alt iktidar sahipleri tarafından kontrol edilen kaynakları (silahlı kuvvetler dâhil) seferber etme kapasitelerine bağımlı olduğu, kişisel sadakat bağları üzerine kurulmuş, piramit biçimli bir sosyal yapı olarak yorumlanmıştır. (Pierson, 2000: 28). Feodal çağda krallar bu piramidin en tepesinde olmakla birlikte ekonomik ve askeri kaynakları dolaylı yollardan elde ettikleri için iktidarları hiçbir zaman mutlak bir hale gelememiştir. Kralların mutlak iktidarı, kendi ordularını kurmaya ve mali kaynakları kendi bürokratik aygıtları aracılığıyla elde etmeye başlamaları ile koşut bir zamana denk gelmektedir.

Ticaret burjuvazisi ile kralların birlikteliğinden doğan bu yeni güç, dışa yönelik daha saldırgan olan merkantilist ekonomik anlayışın tüm Avrupa genelinde yaygınlaşmasına neden olmuştur. Pre-kapitalist bir ekonomik örgütlenme modeli olan merkantilizm Avrupa genelinde savaşların artmasına neden olsa da savaşan ülkeler içinde birlik ve beraberliği pekiştirerek ulus hissiyatının oluşmasına yardımcı olmuştur. G. W. S. Borrow'un gözlemlediği gibi, bu duyguların kökeni etnik ya da dil ortaklığında değil, devletin ortak bir düşmana karşı dövüşmek için farklı sınıf ve tabakaları harekete geçirmesindedir (Giddens, 2005: 161). Hillyar Zmora (2000) *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300-1800*²⁶ adlı kitabında modern devletin oluşumunu özellikle İngiliz ve Fransızlar arasında süregiden savaşlara ve bu savaşların maliyetini karşılamak için doğan vergi ihtiyacına bağlamaktadır. Savaşın zorlayıcı baskısı da devlet aygıtının icadını ya da gelişmesini ve ordunun mekanizmasının işleyebilmesi için gerekli olan insan kaynağının arttırılmasına yol açmıştır. Bu şişirilmiş bürokrasi de bir masraf oluşturarak daha çok vergilendirme gereği ve yeni ekonomik kaynakların geliştirilmesi gibi ekonomik baskılar oluşturmuştur (Zmora, 2000: 8). Yeni ekonomik baskılarla mali kaynakların çoğalması, merkezileşmiş bürokrasilerin gelişmesini hızlandırmıştır (Vergin, 2007: 178). Böylelikle taşra kurumları daha fazla tacın iradesine bağlanmış, yerel yönetimler kraliyet yönetimi altına girmiş, vergi toplamada yenilikler yapılmış, ordu genişlemiş ve yeniden organize edilmiş ve bürokrasi de monarşinin temsilcisi olarak tüm krallıkta

²⁶Avrupa'da Monarşi, Aristokrasi ve Devlet, 1300-1800

hüküm sürececek şekilde büyüyerek güçlenmiştir (Clark, 1995: 36). Başarılı devletler için, kaynak toplama süreci daha büyük bir devlet aygıtı gerektirir; daha büyük devlet aygıtı, daha fazla kaynak gerektirir ve böylece daha fazla vergi geliri ve böyle devam eder (Pierson, 2000: 59). Bu bir kısır döngü oluşturarak, sınırları daha belirgin devletler içinde egemen ve mutlakiyetçi krallıkların Avrupa siyasi sahnesinde yer almasına yol açmıştır. Gerçekten de kesin tanımlanmış bir toprağı olmak, devleti, modern öncesi imparatorluklar gibi daha eski siyasi biçimlerden ayırt eden şeylerden biridir (Pierson, 2000: 30). Ortaya çıkan savaşların sonunda dünyadaki ilk uluslararası kongre olarak düşünülebilecek olan Westphalia Antlaşması (1648) sonucu egemenlik sınırları belirlenen krallıklar ile günümüz modern devletin de temelleri atılmıştır. Ancak bu modern devlet ulus-devlet hüviyetine kavuşmadan önce ‘milli’ devlet aşamasından geçmiştir. Charles Tilly’in siyaset sosyolojisine kazandırdığı *ulus-devlet* ve *milli devlet* ayrımını Nur Vergin *Siyasetin Sosyolojisi* adlı kitabında şöyle açıklamaktadır:

Avrupa’da Rönesans sonrasında kurulan tüm devletler, mutlakiyetçi monarşiler, birer ‘milli’ devlet olarak kurula gelmişlerdir. 1648 Westphalia Antlaşması bu fiili durumu tescil etmek suretiyle ‘modern’ dediğimiz ‘milli’ devleti kodifiye etmiştir. Fransa tahtıyla İngiltere tahtını karşı karşıya getiren ve Yüz Yıl savaşlarına yol açan ihtilaflar oluşum halinde olan yeni devlet biçiminin belirgin bir işaretidir... Hukuksal anlamda millet olmakla, sosyolojik bir olgu olarak millet olmak birbirine karıştırılmamalıdır... Milli devlet Machiavel fikirlerin oluşması ‘anından’ itibaren ortaya çıkmışsa, ‘ulus-devlet’ de Fransız devriminin ilkelerinin yayılması ‘anından’ itibaren kurulmaya başlamıştır (Vergin, 2007: 203).

Ticaret burjuvazisinin önderliğinde İspanya, Fransa ve İngiltere’de şekillenmeye başlayan milli devlet, ulus-devletin habercisi olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanların ortak idealler uğruna bir araya geldiği bu devletler feodal çağın da sonunu hazırlamıştır.

1.2.6.2 Ulus-Devletin Temel Dinamikleri

Ulus-devletin kurumsal olarak inşası, bir devlet sınırları içindeki ekonomik ajanlar ve iktidarın ortak çıkarları doğrultusunda hareket etmesiyle başlamıştır. Ortak çıkarlarını bir dünya sistemi haline gelen kapitalizm doğrultusunda hayata geçirmek isteyen birçok devlet egemen ve bağımsız birer güç olarak kendilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Giddens’in da belirttiği gibi kapitalist devlet, kendi sınırları içinde siyasal ve askeri bir güç tekeli elinde tutmaktadır (Giddens, 2000: 216). Bu siyasal güç, ulus-devletlerin ilk halkası olarak yorumlanabilecek olan Hollanda (Felemenk

Ayaklanması), İngiltere (Şanlı Devrim), ABD (Bağımsızlık Savaşı) ve Fransa (Fransız Devrimi) gibi ülkelerde tabandan gelen devrimci bir hareketle sağlanmıştır. Tüm bu devrimci hareketler bu ülkelerde ulusal birliğin oluşmasında ve siyasi bir güç olarak monarşilerin zayıflamasında etkin rol oynamışlardır. Ancak bu ülkeleri yaklaşık bir yüzyıl geriden takip eden Almanya ve İtalya gibi ülkelerde siyasi güç ise burjuvaların önderliğindeki halkın içinden değil devlet organizmasını oluşturan askeri ve bürokratik yapıdan filizlenmiştir. Ulus devletlerin -kapitalist yapının etkisi ile orantılı olarak- oluşumundaki bu farklılıklar nedeniyle her ülkede farklı bir devlet algısı ve ulus anlayışı ortaya çıkmıştır. Ulus-devletlerin kendi aralarında görülen bu farklılıkları, kendilerine tabi olan ve ulusu oluşturan yurttaşları ile olan ilişkilerine de yansımaktadır. ABD, İngiltere ve Fransa'da daha özgürlükçü bir devlet ve soyut ve dinamik bir ulus anlayışı mevcutken Almanya ve İtalya'da otoriter bir devlet ve homojen ve katı bir ulus anlayışı baskındır. Ancak Wallerstein ve Giddens gibi dünya sistemi kuramcıları ise yalnızca ekonomik etkene bağlı kalarak dünya genelindeki ülkeler arasındaki eşitsizlikleri açıklarken, devletin yönetim anlayışı ve yurttaşların hak ve sorumlulukları gibi ulus devletlerde görülen farklılıkları yorumlamaktan geri durmuşlardır. Wallerstein'a göre, kapitalist grupların dünya ekonomisinde kendi rekabet konumlarını güçlendirmek için ait oldukları devletleri harekete geçirmeye yönelik eğilimleri, siyasal gerçekliğin mütemadiyen farklı yargı bölgelerine bölünmesine neden olmuştur (Arrighi, 2000: 60).

Elbette ki önce ticaretle başlayıp ardından sanayi üretimiyle sermayelerine sermaye katan burjuvalar ve bu burjuvaların kurduğu işyerlerinde ve fabrikalarda çalışan işçilerin bir araya gelmesiyle güçlenen kapitalizm, ulus-devletin egemen bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır; ancak kapitalizm, ulus-devletin sınırlarının ve egemenlik alanının belirlenmesinde tek belirleyici etken olmamıştır. Charles Tilly'nin de ifade ettiği gibi Avrupa'nın şehirler sistemi sermaye yoğunlaşmasında yaşanan ilişkilerin değişimini temsil ederken, devletler sistemi zorun (zor kullanmanın) yoğunlaşmasında yaşanan ilişkilerin değişimini göstermektedir (Tilly, 2001: 90). Kapitalistler sermayenin gücü ile hareket ederken, devletler ise sermayenin de ötesinde bölgesel bir askeri gücün desteğine ihtiyaç duymaktadır. Daha önceden de bahsedildiği gibi Fransa ve İngiltere arasında başlayan rekabet, militarizmi körükleyerek milli devlet olması sürecine katkıda bulunmuştur. Nitekim Michael Mann de, 'askeri devrim' olarak ifade ettiği tarihsel süreçlerin büyük devletleri büsbütün güçlendirdiğini ve tahkim ettiğini, küçük devletlerin ise sahneden silinmelerine başlıca etken olduğunu ifade

etmiştir (Vergin, 2007: 223). Fakat bu durum Tilly'nin açıklamasına göre birbirine alternatif iktidar stratejileri değildir, aksine nüfus/toprak veya ödeme araçları üzerinde denetimi kazanma söz konusu olduğu sürece aynı amaca doğru yönelmiş bulunan devlet kurma ve savaş yapma süreçleri içinde sermayenin ve zorun değişik bileşimlerini temsil etmektedir (Arrighi, 2000: 63). Bu bileşimler ülkeden ülkeye farklılıklar gösterirken, devlet ve yurttaş ilişkilerinde de temel belirleyenlerden biri olmuştur. Prusya, Polonya ve Macaristan gibi kapitalizmin gelişmediği ve tarım ekonomisinin hâkim olduğu ülkeler *zor-yoğun* ülkelere örnek olarak verilebilirken askeri kuvvetlerini kiralayarak veya satın alarak kalıcı devlet yapıları kurmaktan sakınan Hollanda Cumhuriyeti de *sermaye-yoğun* ülkelerden biridir. Bir taraf olabildiğince yerleşik ve savaşçı iken diğer taraf ise bir devlet sisteminden çok bir şirket yapısını andırmaktadır. Ancak her iki ülke yapısı da tarih sahnesinde kayda değer bir başarı gösterememiştir. Bu durum da hem sermayenin hem de zorun birbirine olan bağımlılığını ve ihtiyacını göstermektedir. Fransa ve İngiltere'nin izlediği *sermayeleşmiş zor* yapılanma ise bir ara modeldir ve sermaye ve zor'u ellerinde tutanlar görece eşitlik içinde ilişki kurmuşlardır (Tilly, 2001: 66). Sermayenin ve zorun bu izdivacından da ulus-devlet doğmuştur.

Wallerstein ve diğer dünya sistemi kuramcılarının öne sürdüğü şekilde ekonominin belirleyiciliği şehir devletlerin -Venedik, Floransa Amsterdam gibi- kurulmasında ve gelişmesinde yeterli bir açıklama sağlarken Monarşiler ile yükselişe geçen milli devletlerin ve ardından gelişen ulus-devletlerin oluşumunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu bölümün başında da belirtildiği gibi küçük ve sınırlı bir feodal toplumun yaşamı ile bilim ve teknolojinin gelişmesiyle küçülen bir dünyadaki toplumun yaşayışı arasında oldukça büyük farklılıklar mevcuttur. Tüm toplumlarda, günlük etkinliğin büyük bir çoğunluğu bireylerin zaman-mekân içindeki belirli 'istasyonlar' arasında yer değiştirdikleri alışkanlığa dayalı pratiklerden oluşmaktadır (Giddens, 2000: 41). Giddens'in de belirtmiş olduğu zaman ve alanda kesişen bu toplumsal etkileşim, kapitalizmin gelişimi ile artan ekonomik faaliyetler doğrultusunda coğrafi olarak genişlemiştir. İnsanoğlunun, önce denizde başlayıp ardından İngiltere'de buharlı trenin icadıyla karada da devam ettirerek dünyayı bir örümcek misali, ağlarıyla sarmaya başlamasıyla zaman ve alan boyutunda bir kırılma meydana gelmiştir. Modern taşımacılık biçimlerinden etkilenen zamansal-alansal yakınlaşma, açıkça dünya toplumu *bütünleşmesini* betimlemenin tek yoludur (Giddens, 2000: 41). Ortaçağda ise, zaman- alan boyutunda hareketli olanlar yalnızca hanedanlıkları temsil eden feodal

egemenlerken, halk küçük köylere sıkışıp kalmıştır. Yönetici seçkinler, hiçbir çekingenlik ya da güçlük hissetmeden kıtanın bir ucundan diğerine yolculuk yapma ve yönetimi üzerlerine alma yetkileri ile birbiri üzerine binmiş bu siyasal egemenlik alanları boyunca oldukça hareketli olmuşlardır (Arrighi, 2000: 59). Bu durum ortaçağdaki köylülerin ağılarda yaşayan çitlik hayvanları kadar hareketsiz ve güçsüz olduklarını gösterirken, feodal beylerin de ellerinde tanrının asası ve yanlarında üç beş köpekle bir çoban kadar rahat olduğuna işaret etmektedir. Ancak kapitalizmin gelişmesi ve ardından da Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle, metalaşmanın ve dolayısıyla ticaretin hacminin büyümesi insanların ufkunu genişletmiş ve toplumsal ilişkilerin boyutlarını olabildiğince arttırmıştır. Ortaya çıkan bu değişim sonucunda toplum kendini yeniden inşa etmiştir.

Sermaye ile güçlenen burjuva sınıfı ile zoru temsil eden egemen güçler arasında, çekişme ve çatışmalar yaşanmakla beraber çoğunlukla karşılıklı işbirliğine dayanan ilişki temelinde kurulan ulus-devletler modern çağın egemen gücü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak kapitalizmle ve Sanayi Devrimi ile durmadan büyüyen sermayenin hangi kriterlere göre ulus-devlet sınırlarını belirlediğini açıklamak için dünya sistemi kuramcılarının yaptığı gibi yalnızca ekonomik belirleyiciliğe bağlı kalarak, sosyal ve kültürel faktörlerin gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Genellikle tarımsal faaliyetle haşır neşir oldukları köylerinden çıkarak kasabalara ve daha da büyük kentlere dolup taşan insanlar, değişen üretim ilişkileri doğrultusunda ortaya çıkan ekonomik etkinlikte, sadece kapitalist sistemin kendilerine biçtiği işçi rolü ile yetinmemişlerdir. Aslında sanayi devrimi ile daha da keskinleşen bu kimlik birçok ulus-devlet yapısında kapitalist sisteme karşı büyük isyanlara ve sonucunda çatışmalara yol açtığı için kapitalizm tarafından da desteklenmemiştir. Devlet oluşumunda sermayenin ve territoryal açıdan toprağın temsil ettiği geleneksel güçlerin birlikteliğinin önemi olduğu kadar bu birliktelikten doğan ulusun kimliği de oldukça belirleyici bir unsur olmuştur. Mutlakiyetçi devletlerin, İngiltere örneğinde olduğu gibi *barışçıl* bir şekilde, ABD ve Fransa'da olduğu gibi devrimci dinamiklerle yerlerini toplumun yeni güçlerine teslim ederek sonlanmasıyla, aslında ulus-devlet tarih sahnesinde yerini almaya başlamıştır. Ulusun kimliği devlet ve yurttaşlar arası ilişkilerde bir temel oluştururken, ulusun oluşum süreci ve dinamiklerinde yaşanan farklılıklar da yurttaşlık tipolojisinde ve devlet yönetiminde ülkeden ülkeye değişiklikler görülmesine neden olmuştur.

Barrington Moore da, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* adlı eserinde (başlığında anlattığı gibi) yirminci yüzyılda bazı devletlerin şu veya bu biçimde otoriter yönetimlere sahipken bazılarının niçin temsili sistemlerini az veya çok sürdürebildiğini açıklamaya çalışmıştır (Tilly, 2001: 35). Bu kitabında, modern çağ ile ortaya çıkan başta İngiltere ve Fransa gibi ulus-devletler olmak üzere Çin ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gibi komünist devletlerin oluşumunda toplumsal dinamiklerin belirleyiciliği üstünde durarak sosyal ilişkilerin ve kültürün devlet oluşumundaki etkilerini açıklamaktadır. Kendisinin de ifade ettiği gibi toprak sahibi yukarı sınıflarla köylülerin, kapitalist demokrasi ile sonuçlanan burjuva devrimlerinde, faşizmle sonuçlanan başarısız burjuva devrimlerinde ve komünizmle sonuçlanan köylü devrimlerinde oynadıkları rolü ortaya koymaya çalışmıştır (Moore, 2003: 23). Köylüler, burjuvalar ve toprak aristokrasisi arasında sacayağına benzer bir denge üzerine kurulan modern devletlerde, herhangi bir ayağın tarihsel süreçlerce belirlenmiş ve ontolojik olarak uzunluğu veya kısalığı ya da herhangi bir sacayağında ve/veya ikisinde aralarındaki çatışmalar sonucu şiddet ve zor yoluyla görülen kırılmalar, toplumun ve devletin tüm ilişkilerini derinden etkilemiştir. Bu nedenle toplumsal dinamikler arasındaki işbirlikleri ve/veya çatışmalar farklı devlet yapılarını ve bu devlete tabi olan farklı yurttaş tiplerini meydana getirmiştir.

İngiltere’de kapitalist anlayışın çıkış noktası küçük toprakların birleştirilerek devasa endüstriyel tarım alanlarının oluşmasına yol açan çitleme hareketi nedeniyle ticari olduğu kadar da tarımsaldır. Ancak İngiltere’nin aksine başta Fransa olmak üzere kapitalist hareket, ticari ve sanayi alanında gerçekleştirildikten onlarca yıl sonra tarımsal alana kaydırılmaya çalışılmıştır. Fransa’da, İngiltere’deki gibi ticari tarıma yönelen toprak sahibi bir üst sınıf yerine, daha çok köylülerin sırtına yüklenen yükümlülükler yoluyla onlardan koparabildikleriyle yaşayan bir soylulukla karşılaşılır ve Fransa’da köylü mülkiyeti İngiltere’deki gibi kaybolacağı yerde hem devrim öncesi hem de devrim sonrasında daha da sağlamlaşmıştır (Moore, 2003: 71). Çitlemeyle başlayan büyük temizlik İngiltere’yi Avrupa’daki diğer birçok ulusun belkemiğini oluşturan köylülerden yoksun bırakarak toplumsal dayanışmayı, ilkel demokrasiyi ve doğal olarak köylü tabanlı bir toplumdan büyüyen ulusal bilinç şeklini burada ortadan kaldırmıştır (Davies, 2006: 680). İngiltere ve Fransa’daki bu farklılıklar milli devlet oluşumundan ulus-devlet oluşumuna geçerken yaşadıkları tecrübenin de farklı olmasına yol açmıştır. İngiltere’de ekonomik etkinliğin kendi kurduğu düzen çerçevesinde toplumsal sınıflar

arasında parlamenter sisteme akseden bir denge kurularak daha uzlaşmacı bir siyasi yapı oluşurken Fransa'da ise toprağını elinden bırakmayan köylülerin, toplumsal eşitsizliklere isyan ederek başlattığı devrimci bir siyasi anlayış egemendir.

1.2.6.3 Ulus-Devletin Kurumsal Dinamikleri

Sermaye, sanayi devrimi ve gelişen kapitalist sistemin verdiği güçle burjuvaların önderliğinde, aristokratlara ve krala karşı özerkliklerini kazanırken *zoru* temsil eden devlet organizması da yeni oluşmaya başlayan askeri ve bürokratik yapı ile geleneksel güçlere meydan okuyabilmiştir. Her iki güç odağının birbirini tetikleyen ortaklaşa hareketiyle, mutlakiyetçiliğin sınıflı toplumunun yerine ulus temelinde bir araya gelen yeni bir toplum meydana getirmiştir. Bürokratik yapının hem askeri hem de idari yönden güçlenerek bir iktidar odağı olmasının tohumları da uzun yıllar durmadan didişip duran İngiltere ve Fransa'da atılmıştır. On altıncı yüzyılın başlarında Avrupa'daki ordular sefer için büyük Lordlar tarafından kiralanan paralı askerler ve şehir milislerinden oluşurken haraç ve kişisel kiralalar da kraliyet geliri içinde önemli bir oran tutmaktadır (Tilly, 2001: 88). Her iki ülke arasındaki savaşlar mali yönden monarşileri oldukça zor durumda bırakarak, kesintisiz askeri güç ve aracısız mali kaynak ihtiyacı doğurmuştur. Bu durumda hem düzenli orduların kurulmasına hem de devlet otoritesini temsil edecek olan bürokrasinin gereksinimine yol açmıştır.

Aristokratların artan vergi yükleri ve askeri yükümlülüklerini bahane ederek gerçekleştirdikleri Fronde ayaklanmasının hemen ardından XIV. Louis'inin *L'etat, c'est moi* sözüyle Fransa'da bürokratik dönüşüm başlamıştır. Aslında bu cümlede geçen *estates* (zümreler) ile *state* (devlet) kelimesi on yedinci yüzyıla kadar birbiriyle karıştırılmıştır (Schulze, 2005: 52). Louis bu cümleyi ifade ederken aslında tüm zümreleri temsil eden yegâne güç olduğunu ifade etmek istemiştir. Bunu yapabilmek için de aristokratları zayıflatarak kendi askeri gücünün emir komuta zincirine eklemlenmiş; ayrıca yerel bölgelere kendi bürokratlarını göndererek Fransa'yı merkezi bir devlet haline getirmiştir. Ancak bu dönemde Fransız monarşisinden farklı olarak İngiliz tahtı, iradesini kırsal bölgelere dayatmasını sağlayabilecek, kendi etkili yönetsel ve hukuksal (adli) düzeneğini kurabilmiş değildir (Moore, 2003: 41).

Fransa'da devlet aygıtı merkezi ve tepeden inme bir şekilde oluşurken İngiltere'de yün ticaretiyle artan ticari kapitalizmin beslediği *yeoman*'lar (toprak sahibi soylular ile işçiler arasındaki tabaka), girişimci toprak sahipleri ve tüccarlar arasındaki işbirliğinin mutlakiyete karşı verdiği parlamenter mücadele sonucu meydana gelmiştir. *Yeoman*'ların başında bulunduğu çitleme hareketinin tarım kapitalizmine yol açarak birçok köylüyü topraksız ve aç bırakmasıyla ortaya çıkan toplumsal kargaşalar nedeniyle İngiltere'de de Fransa'dakine benzer bir ayaklanma yaşanmıştır. Fransız aristokratları Fronde ayaklanması sonrasında güçlerini tamamen yitirirken İngiltere'de çıkan İç Savaş sonunda ise aristokratlar küllerinden yeniden doğmuştur. Savaşın sonrası ortaya çıkan sonuç, parlamenter demokrasi ve kapitalizm arasında kurulan, daha tamamlanmış görünmemekle birlikte çok görkemli görünen birliğin zaferi olmuştur ancak aristokrasinin temeli artık, soya değil paraya dayanmaktadır (Moore, 2003: 47). Bunun altında yatan neden de başta yeomanlar olmak üzere, en üstteki soylular dışındaki dağınık toprak sahibi olan *gentry* sınıfının burjuva sınıfı ile kurduğu iş ilişkileri ile kazandıkları zenginliğin rahatlıkla toplumsal statüleri dönüştürülebilmesidir. İngiltere'de de bu nedenle bürokrasi, kralın gücünü zayıflatan parlamenter sistem aracılığıyla kurularak daha çok kapitalist örgütlenmenin işleyişini kolaylaştırmak için yapılmıştır. On sekizinci yüzyıl sonlarında daha sonradan Almanya haline gelecek olan Prusya ve birçok dağınık kentten oluşan İtalya'da ise ordu ve idari yapıdan oluşan bürokrasinin ulus-devlet oluşumundaki payı ise oldukça büyüktür. Bir *gecikmiş ulus devlet* olarak, Almanya'nın ulusal açıdan bütünleştirilmesinin elindeki en etkili araç ordu olmuştur; ordu kendisini devletin ve monarşinin tek koruyucusu olarak görmüştür, sadece yabancı saldırganlara karşı değil, ayrıca içerdeki düşmana, sosyal demokratlara, Katoliklere ve liberallere karşı da (Schulze, 2005: 241). Aynı şekilde ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında siyasi birliğini sağlayarak bir devlet haline gelen İtalya'nın ilk bakanlarından biri olan Massimo d'Azeglio'nun '*İtalya'yı kurduk, şimdi sıra İtalyanları bulmaya kaldı.*' cümlesi de ulus-devlet oluşumunda uygulanabilir tek bir yöntem ve yolun olmadığını göstermektedir. Bu ülkelerdeki toplumsal aktörlerin ulus-devlet oluşumundaki rollerinin ağırlığına göre şekillenen ve farklılaşan bir ulus (yani yurttaş) ve devlet algısı oluşmuştur.

Bürokrasi hem askeri yönden hem de idari yönden ulus-devletlerin omurgasını oluşturmuştur. Kapitalizmle ve sanayileşme ile gelişen ekonomik ve sosyal ilişkilerin

belirli bir düzen ve kurallar çerçevesinde işleyebilmesi ve devlet aygıtının verimli bir şekilde çalıştırılabilmesi için ihtiyaç duyulan bürokrasi kurumu her ülkenin ana damarı olmuştur. Bürokrasinin gelişmesinde kapitalist sistem, tek başına ekin olmamakla beraber, hiç kuşkusuz en önemli rolü oynamıştır; bürokrasinin geniş ölçüde kapitalist düzenin korumacılığındaki gelişimi, toplumun istikrarlı, düzgün, yoğun ve hesaplanabilir bir yönetime acil bir gereksinim duymasıyla doğmuştur (Weber, 2005: 52). İdarenin yeni biçimleri, yeni kayıt tutma teknikleri, yeni aktarım teknolojileri ve hem insanların hem de bilginin işlenmesi modern devlete daha geleneksel devletlerin kolayca erişemediği yönetme gücü vermiştir (Pierson, 2000: 37). Bu yönetme gücünü eline alan bürokrasi ulus-devlet oluşumunda da oldukça önemli görevler üstlenmekten geri kalmamıştır. Giddens'e göre, idari iktidarın harekete geçiricisi olarak malumatların saklanması ve denetimi yoluyla gözetim, ulus devletin oluşumundaki otoriter kaynakların yoğunlaşmasının başlıca aracıdır (Pierson, 2000: 38). Devlet otoritesinin temsilcisi olan bürokratik aygıtlar ulusu oluşturan devletin yurttaşları ile olan ilişkilerinde ortak bir dil ve ritüeller geliştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü hem Fransa'da hem de İtalya'da ulus-devlet resmi olarak cümle âleme ilan edildiğinde bile Fransızca ve İtalyanca bu ülkelerde tam anlamıyla tüm nüfus tarafından bilinmemektedir. Milli devletlerde ve öncesindeki feodal çağda ve imparatorluklar çağındaki siyasi organizmalar birbirinden bağımsız ve özerk birçok etnik ve dini yapıdan oluştuğu için bürokraside tek bir dil yerine Latince ve Farsça gibi ortak diller tercih edilmiştir. Siyasi otoriteyle vergi alıp vermek dışında pek bir teması olmayan bu halkların da bürokrasi dilini öğrenme gibi hevesleri olmamıştır. Ancak modern çağla birlikte değişen toplumsal ilişkiler devlet ve yurttaşı birçok alanda karşı karşıya getirmeye başlamıştır; bu durum da her iki tarafın birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Örneğin Fransızca'nın yayılışı kısmen tasarlanmış devlet politikasının sonucudur; 1539'da bir fermanla tek resmi dil olmuştur (Giddens, 2005: 162). 1880'lerde de Fransız Devleti, eğitim ve askerlik hizmetiyle tüm yurttaşlarını 'ulusallaştırmaya' çalışmıştır; Rennes'deki bazı okulların, 'Breton²⁷ dilinde konuşmak yasaktır!' şeklinde yazılı uyarıları astığı söylenir (Heater, 2007: 137).

Aynı zamanda bürokrasi ile birlikte gelişen kapitalizmin de modern devlet içinde ulusal dillerin hâkimiyetini pekiştirmesinde büyük bir payı bulunmaktadır. Kapitalist girişimciliğin nispeten eski biçimlerinden biri olan kitap yayıncılığı, kapitalizmin bütün

²⁷Kelt grubundaki dört dilden biri.

o durmak bilmeyen pazar arayışını yaşamıştır: Pazar başlangıçta okuryazar Avrupa'dır; geniş bir çevreye yayılmış, ama sayıları açısından dar bir Latince okurları kesiminden oluşan bir pazardır bu (Anderson, 1995: 52). Ancak bu pazarın doymunluğa ulaşmasıyla kapitalist girişimciler herkesin Latince öğrenmesini beklemektense *püriten* bir içgüdüyle halkların dilinde basım işine girmeyi akıl etmişlerdir. Zaten Almancayı da ulusal bir dil statüsüne çıkaran hümanistlerin akademik çalışmaları değil Martin Luther'in Reformu olmuştur (Schulze, 2005: 128). Luther'in, Tanrı'nın sözlerinin Latince dışında da konuşabileceğini göstermesiyle kapitalist basımcılar için pazar payı oldukça artmıştır. Bu sayede de 1500 dolaylarında ortaya çıkan yerli ulusal diller, birbirlerinden farklı ulusal edebiyat okulları yaratmıştır. (McNeill, 2005: 501). Hem yayıncılığın desteklediği ulusal edebiyat hem de bürokrasinin zorladığı ulusal iletişim aracı olarak dil ortak bir kamuoyu yaratılmasında etkili olarak aile ve/veya etnik ve dini cemaatler arasına sıkışıp kalmış insanların yaşam alanlarını ve sosyolojik açıdan algı mesafelerini genişleterek ulus bilincinin oluşmasında oldukça etkili olmuştur.

Modern devletin ulus hüviyeti kazandırılmasında bürokrasinin idari kanadının olduğu kadar askeri yönünün de oldukça büyük önemi bulunmaktadır. Ulus-devlet oluşumunda asker yurttaşların önemini vurgulayan Tilly²⁸, daha sonraki aşamada ordunun uzmanlaşma aşamasına geçerek hükümetlerin tamamen sivilleştiğini öne sürmektedir. Antik Çağ'daki özellikle Sparta olmak üzere Atina ve diğer Yunan kent devletlerinde yurttaş olabilmek için mülkiyetin olduğu kadar asker olarak hizmet etmenin de oldukça büyük bir etkisi bulunmaktadır. Devlete etiyale kemiğiyle teslim olan Antik yurttaş, ortak düşmanlarına karşı canı pahasına savaşmaktan geri durmamıştır. Antik Çağ'da ortak bir devlet içinde yaşayan insanların siyasi arenada seslerinin gürlüğü yalnızca malları mülkleri ile orantılı olarak değil savaş alanında gösterdikleri cesaret ve akıttıkları kan doğrultusunda da belirlenmiştir. Böylelikle devlet yalnızca iktidarı temsil eden soyut bir kavram olarak görülmemiş insanların duygusal bir ilişkiye girdiği bir vatan haline gelmiştir. Ancak yurttaşlık erdeminin bir göstergesi olan bu *vatan sevgisi* feodal toplumda unutulmaya yüz tutmuş ve askerlik ve ordu belirli kesimlerin tekeli altına girmiştir. Tilly'nin de yukarıda ifade ettiği gibi iktidar sahiplerinin tekeline giren askeri güç toplumsal ayrışmaları daha da keskinleştirerek

²⁸ 'Önce büyük iktidar sahiplerinin kendileri faal askerdi, kendi ordu ve donanmalarına sahiplerdi ve kumandanlık yapıyorlardı. Sonra sivil iktidar sahiplerinin kiraladığı paralı askerlerle askeri girişimlerin çağı geldi. Bunu, sürekli orduların kurulmasıyla askeri yapının devletle bütünleşmesi izledi. Ve son olarak, kitlese askerlik celbine, örgütlü ihtiyatlara ve iyi ödeme yapılan gönüllülere geçilerek ordular temelde devletin yurttaşlarından oluşur oldu' (Tilly, 2001: 211).

soyluluğun ve dolayısıyla aristokrasinin ortaçağ boyunca kemikleşmesine yol açmıştır. Böylelikle feodal toplum, askeri yönden birbirine bağımlı birçok hanedanın egemenliği altında küçük idari bölümlerden oluşan toplumlardan meydana gelmiştir. Efendisine ait olan toprağı ekip biçme hakkından başka bir şeyi olmayan feodal insanın elinde sabandan başka bir silah da bulunmadığı için yaşadığı yeri *vatan* olarak da benimsememiştir.

Feodal köylü, ne vatanı için yaşayabilmektedir insan gibi ne de ölebilmektedir yurttaş gibi. Ancak Avrupa'nın ve gelişen ticaretin kontrolünün sağlanabilmesi için merkantilist güdülerle başta İngiltere ve Fransa arasında başlayan savaşlarla orduların önemi ve hacmi oldukça artmak zorunda kalmıştır. Öncelikle Fransız monarşisi silah taşıma hakkını feodal güçlerden alarak merkezi egemenliği sağlamaya çalışmıştır. Soyluluğa dayanan eski tarz askerliği kaldırarak, kraliyet emirlerine tamamen itaat eden büyük kalıcı bir ordu meydana getiren askeri reformlara güvenen monarşi bu orduyu hem iç siyaset hem de dış siyaset aracı olarak kullanmıştır (Davies, 2001: 664). Fransız aristokrasisinin askeri yönden gücünü kaybederek yerel yönetimlerdeki bürokratik gücünü de –vergi toplama ve yargı gibi- yitirmiştir. Bu durum da aristokrasinin halk önündeki meşruiyetinin sorgulanmaya başlamasına neden olarak devrime giden süreci hızlandırmıştır. Benzer bir şekilde Prusya'nın yükselişi de yöneticilerine aşırı büyük sürekli bir orduya sahip olma imkânı veren olağanüstü verimlikte bir yönetim makinesinin yaratılması yoluyla gerçekleşmiştir (Davies, 2001: 695). Fransa, Almanya ve İngiltere'de ortaya çıkan bu düzenli ordular için de sürekli asker kaynağı ihtiyacı doğurmuştur. Bu sorunu ordunun üst tabakası için uzmanlaşma ile çözmeye çalışan devletler normal asker ihtiyacını da kendi tebaası arasından dönüşümlü olarak seçmek zorunda kalmıştır. Bu durum da insanlar için çoktan unutulmuş olan cesaret ve özveri ile yoğrulan vatan ve millet sevgisi gibi Antik duyguları yeniden uyandırarak ulus-devletin romantik ayağını oluşturmuştur. Yurttaşların sorumlulukları çerçevesinde devletle kurdukları bu ilişki yurttaşın Antik Çağ'daki gibi önemini arttırmış ve dolayısıyla yurttaşlık haklarında da olumlu etkileri olmuştur.

1.2.6.4 Ulus-Devletin İçsel Dinamikleri

1.2.6.4.1 Fransız Devrimi

On beşinci yüzyıldan itibaren ticaret ve sanayi faaliyetleri sayesinde dünya genelinde artan ekonomik büyüme, devlet yönetiminde rol alan kral ve maiyetindeki aristokratlardan çok bu etkinlikleri gerçekleştiren burjuva sınıfını etkilemiştir. Kapitalizmin tetiklediği bu ekonomik büyüme, köylü ve işçi sınıfı dâhil toplumun her kesimi tarafından pay edilmiştir. Kral elde ettiği zenginliğin büyük bir kısmını içte aristokratlar karşısında ve dışta da rekabet halinde olduğu ülkelere karşı iktidarını sağlamlaştırmasını sağlayan askeri harcamalara aktarırken; burjuvalar ise elde ettikleri sermayenin durmadan büyümesi için hem sanayi hem de finans alanında birçok yeni gelişmelere imza atarak toplumdaki yerini güvence altına almaya başlamıştır. Krallar ve Rönesans'la canlanan bazı kentler feodal egemenlere karşı güçlerini birleştirmişlerdir. Kentlere yaptığı yardım karşılığında bu kentlerdeki burjuvalardan borç para bulan krallar bu sayede vassallarının askeri yardımına muhtaç olmaktan kurtulmuşlardır (Huberman, 1976: 92). Bu şekilde köylülerin, işçilerin ve burjuvaların beslediği krallar merkezi bir güç oluşturarak feodal çağda unutulmaya yüz tutmuş olan devleti canlandırırken, ticaret burjuvazisinin baş aktörü olduğu merkantilist ekonomik büyüme ve bu sistem sonucunda çıkan ülkeler arası savaşlar da bu devletlerin milli bir kimlik kazanmasına yol açmıştır.

Bu süreçte İngiltere ve Fransa arasında onlarca yıldır süregiden bilek güreşi Avrupa kıtasını da aşarak Amerika'daki kolonilere kadar sıçramıştır. Fransızların daha önceden İngilizlere karşı kontrolünü ve hegemonyasını kaybettikleri Amerikan kolonilerini İngiltere aleyhine kışkırtarak Amerikan Devrimi'nin gerçekleşmesini sağlaması Fransa'yı birçok açıdan etkilemiştir. Öncelikle bu süreçte Amerika'daki kolonilere sağladığı askeri ve parasal destek daha önceki savaşların faturalarıyla ortaya çıkmış olan mali krizi felakete sürüklemiştir (Davies, 2006:726). 1778'de kolonilerle birlikte İngilizlere karşı savaşa giren Fransızlar 1783'te kolonilerle birlikte zafer kazanmalarına karşın kraliyet hazinesini tam anlamıyla boşaltmışlardır; ağır borçların altından kalkamayan Fransız Krallığı, bankerlerin kendisine ödünç para vermeyi reddetmeleri üzerine de tam anlamıyla iflasa doğru gitmeye başlamıştır (Ağaoğulları, 2006: 188). Amerika'daki devrim sonunda, kolonilerin bir araya gelerek hazırladıkları ortak anayasa ile bağımsız bir devlet kurulurken; Fransa ise tam anlamıyla kendini

kaynayan bir kazanın içinde bulmuştur. Hemen ardından Fransa'da da patlak veren halk isyanları yeni bir çağın başlangıcını tetiklemiştir. Fransız Devrimi'yle, feodal ayrıcalıklar ortadan kaldırılarak herkesin modern bir yurttaş olarak kamusal alanda eşit ağırlık kazandığı yeni bir toplumsal sistemin temelleri atılmıştır. Brubaker'a göre modern yurttaşlığın tüm nitelikleri, Fransız Devrimi deneyiminde billurlaşmıştır: 'Devrim kısaca hem ulus devleti hem de ulusal yurttaşlığın modern kurumunu icat etmiştir' (Pierson, 2000: 202).

Fransa'yı toplumsal bir patlamanın eşiğine getiren neden yalnızca yukarıda bahsedilen kamu maliyesinde yaşanan ekonomik kriz değildir. Devrim öncesi süreçte Fransa, İngiltere'nin aksine hâlâ bir tarım ülkesi konumundadır. Fransızların %80-85'ini oluşturan köylüler kiliseye, feodal beye ve devlete ödenen çeşitli vergiler nedeniyle çok zor koşullar altında yaşamaktadır (Ağaoğulları, 2006: 183). İngiltere'de ise demokrasinin gelişmesini belirleyen en önemli etmenler arasında, toprak sahibi soyluların ve *gentry*'nin tahta bağımlı olmamaları; bunların biraz da farklı ve güçlü bir ekonomik temele sahip bir kesim olan ticaret ve endüstri sınıflarının gelişmesine bir yanıt olarak ticarete yönelik tarımı benimsemeleri; köylü sorununun ortadan kalkması olarak düşünülebilir (Moore, 2003: 71). İngiltere aristokrasisi zaten 1648 yılında gerçekleşen Şanlı Devrim sonucu kapitalist dinamiklerle krala ve halka karşı uzlaşarak parlamento üzerinden ortak bir yönetim anlayışı geliştirmiştir. İngiltere'de burjuvalar ve aristokrasi arasında kurulan bu yakın ve dostane ilişkilerin İngiliz devletinin yapısında önemli etkileri olmuştur. Ancak Fransa'da XIV. Louis'inin toplumu katmanlara ayırıp bürokrasi üzerinden daha merkezi bir yapılanma kurduğu *ancien regime*'den beri gücünü kaybeden aristokratların krala bağımlılığı artarken tam tersi bir biçimde köylülerin aristokratlara bağımlılığı azalmıştır. Fransa'da, İngiltere'deki gibi ticari tarıma yönelen toprak sahibi bir üst sınıf yerine, daha çok köylülerin sırtına yüklenen yükümlülükleriyle onlardan koparabildikleriyle yaşayan bir soylulukla karşılaşılır (Moore, 2003: 71).

Feodal işlevlerini tamamen yitirmesine rağmen toplumsal tabakada ikinci sırada olan bu soyluların köylülerin üzerindeki vergilerden doğan maddi ağırlığı gün geçtikçe artmıştır. Durmadan girdikleri savaşları finanse etmeye çalışan krallarla, köylülerin açlıktan ölmemeleri için dua eden papazların aldığı vergiler de hesap edilince bir köylünün kazancının yüzde sekseni elinden avucundan kayıp gitmektedir. Köylüler de

toprak sahibi özgür kişiler olmalarına karşın, hâlâ feodal haklar ve ödentiler altında ezilmeye dayanamayarak karşılığında hiçbir şey vermeden kendilerini sömüren soylulara katlanamamaya başlamışlardır (Ağaoğulları, 2006: 184). Özellikle 1781 ve 1788’de, iktidarın subay olmak için dört kuşak soyluluk şartı öne sürerek ordunun üst kademelerine geçebilme yolunu halka kapaması, aristokrat subay kadrosuna karşı ordunun ortak (ulusal) bilinç geliştirmesinin başlıca nedenlerinden biri olmuştur (Guiomar, 1998: 146). Fransız Devrimi’nin habercisi ve sözcüsü de, toplumsal ayrıcalıkları eleştirdiği *Üçüncü Tabaka Nedir?* adlı yapıtıyla ünlü olan ve bu ünü sayesinde üçüncü tabaka adına *Etats Généraux*’da konuşan, Abbé (Emmanuel Joseph) Sieyès adında bir papaz olmuştur. Bu yapıtının ilk sayfasında sorduğu üç sorudan ilk olan *Tiers état* (üçüncü tabaka) nedir sorusu ve verdiği *Her şey* (yani ulus) yanıtı Fransız Devrimi’nin özünü oluşturmaktadır. *Her şey* olarak adlandırdığı köylülerden, işçilerden ve burjuvalardan oluşan halk, devletin ve iktidarın kendisi olacaktır.

Fikirlerinin temeli Rousseau ve Bodin’e kadar dayanan Sieyès, ulusun temsil ettiği genel iradenin egemenliğinde bir devlet tasavvur etmiştir. 28 Ağustos 1789 tarihinde kabul edilen *İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi*’nin üçüncü maddesinde belirtildiğine göre, devlete anayasasını bağışlayan ulustur ve buna karşılık devlet, iktidarını ulustan almaktadır; egemen olan, özgür insanların meydana getirdiği ulustur (Schulze, 2005: 152). Fransa’da reform yanlısı bu düşünürler ile kentli halk, *ancien regime*’in ayrıcalıklı tabaka ve loncalarının karşısına ulusu çıkarmış; ulusallık kavramına eleştirel bir boyut katarak yepyeni, dinamik bir siyasi anlam vermişlerdir (Brubaker, 2009: 28). Ulus, 1614’teki başarısız *Etats Généraux* toplantılarından itibaren giderek yönetici sınıf olma isteğini dile getiren burjuvazinin bu talebinin ifadesi, aracı ve simgesi olmuştur (Guiomar, 1998: 145). Burjuvazinin bu talebinin dayanağı da Ernst Gellner’in, *Uluslar ve Ulusçuluk* adlı kitabında belirttiği gibi kapitalizmin zorladığı *iş bölümü* ile artan ekonomik ve sosyal hareketlilikten gelmektedir: ‘Bu yeni tarz hareketliliğin dolaysız sonucu bir tür eşitlikçiliktir, modern toplum eşitlikçi olduğu için hareketli değil, hareketli olduğu için eşitlikçidir’ (Gellner, 2006: 99-100). Kasabalara ve kentlere sığmayan ve hem ticari anlamda hem de sanayi üretimi anlamında büyük bir hareketlilik kazanan burjuvalar mahrum oldukları siyasi hakları elde edebilme adına iktidarı, genel iradenin tahakkümü altına sokarak halkla paylaşma yoluna gitmişlerdir. Bunu yaparken de hareket kabiliyetlerini sınırlayan ayrıcalıkların hâkim olduğu toplumu, siyasal bir topluma dönüştürerek ulusu yaratmışlardır.

1.2.6.4.2 Devrimle Tabandan Yükselen Yurttaş

Fransızlar, Devrimle birlikte devlet iktidarını burjuvaların önderliğindeki ulusun ellerine bırakmışlardır. Devrim öncesinde de hâlihazırda ulusal bir pazara sahip olan Fransızlar, Devrimin ardından ulusal bir devlet yapısına kavuşmuşlardır. Ulusal pazarın kökeninde zorunlu olarak merkezileştirici bir siyasal iradenin bulunması yeterlidir; bu irade vergisel veya yönetsel yahut askeri veyahut da merkantilist olabilir (Braudel, 2004: 247). Daha önceden tebaanın sırtındaki Kralın iradesi Fransa'yı ayakta tutarken, artık yurttaşların genel iradesiyle belirlenen yasalar ve kurallar Fransa'nın temelini oluşturmaktadır. Fransa'da ulus uzun yıllar İngiltere ile devam eden savaşlar ve merkezi bir yönetim anlayışı geliştiren XIV. Louis'den beri mutlakiyetçi kralın şahsında biçimlenmiştir. Ancak Devrimle birlikte ulus artık siyasi bir kimlik kazanmıştır. Bu sürecin tarihsel arka planını Jean-Yves Guïomar şu şekilde açıklamaktadır:

Krallık toplumunun bağrında, kral ile orta tabakanın üst kesimlerinin ittifakıyla ulus yavaş yavaş kendi kendinin bilincine varır, daha sonra da krala karşı koyar (XV. Louis 1776 yılında, parlamentoyu ulusu 'hükümdardan ayrı bir yapı bir kitle' olarak temsil eden tek yapı olarak tescil etmeyi kesinlikle kabul etmemiştir); 1789 ile 1791 arasında ulus kralın 'ortağı' olarak çıkar karşımıza ('ulus, kral, yasa'); ve nihayet ulus tanrısal hukukun temsilcisi hükümdar XVI. Louis'yi yurttaş Louis Capet'ye²⁹ dönüştürerek, 1792-93 yıllarında tam olarak egemenliğini elde eder (Guïomar, 1998: 144).

Ulusun, özellikle de ulusal iradenin bu şekilde ortaya çıkmasıyla birlikte yurttaş da belirmiştir (Ağaoğulları, 2006: 197). Başlangıçta bir sitenin sakini olarak tanımlanan yurttaş kavramı, daha sonra ulusla bağlantılandırılmadan önce, devlet çerçevesindeki bir toplumsal sözleşmeyle özdeşleştirilmiştir (De Wenden, 1998: 41). Antik Çağ'da yurttaşın vatani, yaşadığı siteden ibaret olarak kalmıştır. Hobbes'un yaşadığı çağda ise yurttaşlar kralın cisminde şekillenen devletin sözleşmeli personelinden başka bir şey değildir. Mutlakiyetçiliğin egemenliğindeki yurttaşlar siyasi ve sosyal haklarından mahrum bırakılmış olarak yalnızca devlete karşı yükümlülükleri üzerinden tanımlanmıştır. Robert Nisbet'in de ifade ettiği gibi, Ortaçağ'da, taşradaki feodal prens ya da kralların iktidarı altındaki tebaadan kesin bir biçimde ayrılan yurttaş sözcüğü yalnızca bir kentin sakini anlamı taşıırken, giderek sözcüğün dar anlamıyla 'kentsel' göndermelerden uzaklaşmıştır, önce tebaa ile eş anlamlı, daha sonra ise onun yerini alacak biçimde kullanılmaya başlamıştır (Üstel, 1999: 56). Leo Huberman, *Feodal*

²⁹Teorik olarak herkesin başkanlığa seçilebilir olduğu bir yurttaşlar dünyasında, ilk adların sınırlılığı, onların, onları özgül bir belirleme yapmak bakımından belirsiz kılıyor. Ama iktidarın bir soyadın tekelinde olduğu monarşilerde, zorunlu olarak, rakam ve lakaplarla desteklenmiş ilk adlar gerekli ayrımları yapıyor (Anderson, 1995: 34).

Toplumdan Yirminci Yüzyıla adlı kitabında yurttaşın kent sınırlarını aşarak bir devlet sınırlarına kadar nasıl genişlediğini şöyle açıklamaktadır:

Ama ortaçağın sonlarına doğru, on beşinci yüzyıl boyunca bütün bunlar değişti; uluslar oluştu, ulusal ayrımlar belirginleşti, ulusal edebiyatlar doğdu, ulusal endüstri kuralları mahalli kuralların yerini aldı, ulusal yasalar, ulusal diller, hatta ulusal kiliseler ortaya çıktı. İnsanlar artık kendilerini Madrid'in, Kent'in, Burgonya'nın değil, İspanya, İngiltere veya Fransa'nın yurttaşı olarak görüyorlardı. (Huberman, 2005: 84).

Fransız Devrimi'yle de yurttaş, sıradan insanların ortak bir payda içinde bir araya gelerek toplumsal iktidara el koymalarının bir aracı olan ulusla özdeşlemeye başlamıştır. 'Halk' artık küçük görülen, aptal yığınlardan, *avamdan* oluşan bir kitle değil, toplumun işe yarar üyeleri olarak, yöneticilerinden, yani parazit din adamları ve soylulardan, haklarını talep eden iyi insanlardan basit, zararsız ve çalışan kitleden oluşmaktadır; ulusu meydan getiren halktır ve sadece halkın oluşturduğu ulus, devlete ve hükümetine yetki verebilmektedir (Schulze, 2005: 152). Köylüler, işçiler ve burjuvaların ortak bir paydada erimesiyle oluşan ulus, herkesi soyut bir zeminde buluşturmak için yurttaşı yeniden keşfetmiştir. Ernest Renan'ın da dediği gibi ulus bir ruh, manevi bir ilke, bir beraber yaşama arzusudur (De Wenden, 1998: 40).

Kapitalizmle hareketlenen toplumsal sınıflar, geçmişten gelen ruh ve maneviyatın ve geleceği işaret eden barış içinde yaşama arzusunun sınırladığı ortak bir ulus çerçevesinde modern çağın devletini ve yurttaşlarını oluşturmuşlardır; Fransız Devrimi'yle de ulusun tüm üyeleri genel iradede söz sahibi olarak yeni kurulan Fransa'nın birer yurttaşları haline gelmiştir. Artık Fransa bir kralın ülkesi değil ulusun ortak iradesiyle kurduğu bir devlet haline gelmiştir; bu nedenle Fransa dünya genelindeki ilk ulus-devlet olarak nitelendirilebilir. Fransızlar, dinsel otoriteyi kamu alanından uzaklaştırarak, yerel ve sosyal farklılıkların göz ardı edilerek evrensel bir anlayışla halkın tüm üyelerinin genel iradesi altında kaleme alınan bir anayasa hazırlayarak, Machiavelli'nin İtalyanlar için kurguladığı modern devleti hayata geçiren ilk devlet olarak kabul edilebilir. Ancak yurttaşlık hakları çoğu kez her zaman ve her koşulda geçerli olarak tanımlanan ve yerine getirebilme yeterliğinde olanlara genel bir yükümlülük getiren 'doğal haklar' ya da 'insan hakları' anlamında evrensel değildir (Pierson, 2000: 54). Brubaker'ın da açıkladığı gibi yasal yurttaşlık aynı zamanda ülke sınırları, genel oy hakkı, genel askerlik yükümlülüğü, yurttaşlığa alma gibi kurum ve uygulamalar eşliğinde ülkeden ülkeye değişen bir *toplumsal kapanmadır* (Brubaker,

2009: 45). Siyasi anlamda evrensel bir yönü varken, kültürel ve toplumsal anlamda ise ulusal yahut yerel özellikler sergilemektedir. Her toplumun kendi iç dinamiklerine ve tarihsel ve toplumsal yapılarına göre şekillenen bir yurttaşlık anlayışı mevcuttur.

Sosyal ve ekonomik açıdan birbirinden farklı olan köylüsüyle, işçisiyle, burjuvasıyla ulusu oluşturan bireylerin yurttaşlar çerçevesinde bir araya gelmelerini mümkün kılan yegâne yer de *kamusal alan* olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kamusal alan ilk olarak Fransız Devrimi süresince barikatların kurulup çatışmaların yaşandığı sokaklar olmuştur. Toplumsal taleplerini egemen iktidarın saraylarında dile getiremeyen kitleler eşitlik, kardeşlik ve özgürlük sloganlarıyla kendilerinden esirgenen siyasi haklarını sokakları, parlamentoya çevirerek gerçekleştirdikleri şiddet içeren bir *plebisit* ile kazanmışlardır. Ardından toplumsal barış, tüm ulusun genel iradesinin dile geldiği parlamentoda ortaklaşa hazırlanan bir anayasa üzerinde sağlanan toplumsal sözleşme ile inşa edilmiştir. 1830'da 'yurttaş kral' Louis Philippe (kaçıncı Philippe olduğunun artık bir önemi yok), taç giyme yeminini kutsal kitaba değil, anayasaya el basarak yapmıştır ve krallık unvanını, Paris başpiskoposu aracılığıyla Tanrı'dan değil, parlamentodan almıştır (Schulze, 2005: 147). Sözleşmeyle yaratılan bu kamusal bütünün ya da siyasi bedenin varlığını sürdürmesi de, bireylerin kamusal insanlara (bir başka deyişle, yurttaşlara) dönüştürülmesine bağlıdır (Ağaoğulları, 2006: 134). Siyaset aracılığıyla kamusal alana giren bireyin yurttaşla dönüşmesi Fransız yurttaşlığının temel özelliklerinden biridir. Fransız Devrimi'nin 'ulusu', herkesin eşitliğine ve halkın egemenliğine dayanan ve siyasi bilince sahip tüm yurttaşlardan meydana gelen bir organ şeklinde oluşmuştur (Schulze, 2005: 152).

1.2.6.4.3 Almanya'da Yurttaşlığın Oluşumu

Almanya'da, bulunduğu coğrafya içindeki birbirinden farklı etnik grupların varlığı ve bu topraklardaki 40'a yaklaşan egemen Alman kent devletlerinin de imparatorluk sevdasından bir türlü kendilerini kurtaramamış olması ulus ve devlet oluşumunun birbirinden ayrı şekilde ve farklı içtihatlarla şekillenmesine yol açmıştır. On dokuzuncu yüzyılın büyük kısmında Almanya belli bakımlardan özellikle de siyasi birlikten yoksun olması ve bilhassa da İngiltere'ye kıyasla sanayi gelişimi düzeyinin düşük olması bakımından İngiltere'yle Fransa'nın gerisinde kalmıştır (Giddens, 2001:

27). Siyasi birliğin bir türlü sağlamaması da bu kentlerde bulunan toprak sahibi aristokratların yani Junker'ların gücünü devam ettirmesini sağlamış, ulus-devlet süreci tamamlandıktan sonra da devletle bütünleşen bu Junker'ler Fransa, İngiltere ve ABD'de burjuvaların gördüğü işlevi Almanya'da görmeye çalışmıştır. Junker'ler bağımsız köylüleri kendi kanatları altına almayı becermiş ve endüstri işçilerini, baskı ve babacanlık karışımı bir tutumla, buldukları yerde tutmak için kendilerinin desteğini almaktan pek hoşnut olan büyük endüstrinin bazı kesimleriyle bir ittifak kurmayı başarmışlardır (Moore, 2003: 155). Ayrıca Martin Luther tarafından başlatılan Reform, tarihsel bir ironiyle ortak bir Alman kültürünün ortaya çıkmasına ve muhtemelen Batı Avrupa'daki diğer örneklere benzer bir Alman ulus devletinin kurulması karşısında en önemli bir engel olarak çıkmıştır; yerel hükümdarların kendi topraklarındaki mezhebi belirleme hakkıyla Reich'teki akıl dışı toprak bölünmeleri böylece teyit edilmiş olarak devletler arasındaki mesafeler, mezhep farklılıkları sayesinde daha da büyümüştür (Schulze, 2005: 129). Böylelikle Alman geleneğinde yurttaş fikri, kentli (burger) fikriyle zorunlu olarak bağlantılı şekilde gelişmiş ve sivil toplum bir bakıma da yalnızca kentlilerin yaşadığı (burgerdom) bir yer olarak görülmüştür (Turner, 2008: 126).

Alman yurttaşlığı başta ulusal olmamıştır; Ulus ve devlet, Alman tabiiyeti ve Prusya (veya diğer ulus-altı birimlerin) yurttaşlığı çok net bir biçimde birbirinden ayrı gelişmiştir (Brubaker, 2009: 77). Devlete dair yurttaşlık da ancak Almanya'nın 1871 yılında Bismark'ın otoriter yönetimiyle bir ulus-devlet olmasıyla düşünülebilir olmaya başlamıştır. Bu ulus ve devlet oluşumundaki süreçlerin birbiriyle çakışmaması nedeniyle Alman ulusu kendi köklerini kentlerde aramaktansa yüzünü kıra çevirerek Romantik bir sevdaya kapılmıştır. Daha önceleri kentli olmanın sağladığı evrensel bir anlamı olan uygarlık yüceltilirken kültür aşağılanmıştır; ancak ulusçuluğun güç kazanmasıyla ulusal kültürler yüceltmeye başlamıştır (Davies, 2006: 868). Tarihçilikle somutlaştırılmaya çalışılan bu romantik nostalji de Ferdinand Tönnies'in çalışmasındaki *gemeinschaft* ve *gesellschaft* kavramları etrafında billurlaşmıştır (Turner, 2008: 126). *Gesellschaft* alanda yaratılan yurttaş Fransa ve Amerika'da olduğu şekliyle siyasal ve biçimselken, *gemeinschaft* alandaki yurttaş da Almanya ve bir bakımdan İtalya örneğindeki gibi etnik gruba işaret etmektedir. Bu siyaset öncesi Alman ulusu ya da devletini arayan ulus, evrensel siyasi değerlerin bir taşıyıcısı olarak değil, kültür, dil ve ırk bakımından organik bir cemaat olarak –indirgenemez biçimde özgül bir

Volksgemeinschaft olarak- anlaşılmıştır; bu anlayışta ulusallık siyasi değil, etnik ve kültürel bir olgudur (Brubaker, 2009: 24).

1.2.6.4.4 Ulus Devlete Karşı Ulus Şirket: Amerikan Rüyası

Amerikan Devrimi ise, aslında İngiltere'deki ve Amerika'daki ticaretle uğraşan çıkar çevrelerin arasında ortaya çıkan bir çatışmadır (Moore, 2003: 153). Bu nedenle Amerikan Devriminin temelinde de bir burjuva ayaklanması yatmaktadır. ABD, çoğunluğu İngiliz olmasına karşın birçok farklı milletten gelen insanların ortak bir çıkar uğruna el ele verip kurdukları bir devlettir. Tamamen göçmenler tarafından kurulan ABD, ulus olma tecrübesini yaşarken herhangi bir ayaklanma gerçekleştirecek bir köylü nüfusu ya da geleneksel değerlere sınıksız sarılacak bir aristokrat yapı ile karşılaşmak zorunda da kalmamıştır. Ulus kendine ait bir ismi olmadan, kültürü ve üyelerini bir araya getirip birleştirecek bir geçmişi olmadan, 1783'te Paris Antlaşması'yla saptanmasına karşın belirsiz sınırlara sahip ve mülkiyeti yerli Kızılderililerle sorunlara yol açan topraklar üzerinde doğmuştur (Marienstrass, 1998: 138). ABD başta olmak üzere Amerika kıtasında kurulan birçok ulus devletin temelini de bu köksüz ve yenilikçi *criollo*'lar³⁰ oluşturmaktadır. Bu devletler, ABD de dâhil olmak üzere hepsi, savaştıkları insanlarla aynı dili ve aynı geçmişi paylaşan *criollo*'lar tarafından kurulmuş devletlerdir; o kadar ki *ulusal* kurtuluş için girişilen bu ilk mücadelelerde, dilin hiçbir zaman söz konusu edilmediğini söylemek yanlış olmaz (Anderson, 1995: 63). Hatta ABD'nin resmi dilinin Almanca değil de İngilizce olması da bir oy farkla kabul edilen bir uygulama olmuştur. Bağımsızlık Bildirgesi'nde en çok göze çarpan maddelerden biri de her insanın eşit haklara sahip olduğunu öne süren maddedir:

Bu gerçekleri kutsal ve yadsınamaz kabul ediyoruz: Her insan eşit ve bağımsız doğmuştur, eşit yaratılıştan, yaşam ve özgürlüğün korunması ve mutluluk aramanın da içinde yer aldığı kalıtsal ve el konulamaz haklarla doğmuştur (Davies, 2006:727).

Ancak bu madde bir yüzyıl kadar resmi ve dolaysız olarak, üstüne bir yüzyıl da gayrı resmi ve dolaylı yoldan Afrika kökenli siyahi insanların köle ve ikinci sınıf yurttaş gibi görülmelerine engel olamamıştır. ABD, özellikle güneyde sahip olduğu uçsuz bucaksız topraklardaki devasa pamuk çiftliklerinde Afrika'dan ithal edilen köleleri

---

³⁰Criollo: safkan Avrupalı olmakla birlikte Amerika kıtasında doğmuş kişi (Terim daha sonra Avrupa dışında herhangi bir yerde doğmuş olanları kapsayacak şekilde genişledi) (Anderson, 1995. 63).

çalıştırdığı için hâlihazırda bir köylü sınıfına ihtiyaç duymamıştır. Köle emeği sayesinde kazandığı inanılmaz serveti de ilk aşamada ülkenin sanayi gelişiminde kullanan ABD hızla dünya ekonomisinde önemli bir yer edinmeyi başarmıştır. Pamuk ticaretinin, Amerikan ekonomisinin büyüme hızı üzerinde, 1815 ile 1860 arasında kesin bir etkisi olmuştur (Moore, 2003: 157). Bu kadar hızlı büyümesine karşın ABD ekonomisinde oldukça önemli bir yapısal bozukluk bulunmaktadır; güneyde köle emeğinin ortaya çıkardığı tarım kapitalizmiyle kuzeyde ücretli emeğin etkin olduğu ticari ve endüstriyel kapitalizm arasında büyük çekişmeler baş göstermeye başlamıştır. Kapitalizmin eski üretim tarzının (özgür olmayan köylülüğün feodal bağımlılık içinde tarımsal üretimi ve şehir zanaatının korporatif bağımlılık içindeki küçük meta üretimi) meyveleri ile bu tarzı dönüştürmeksizin beslediği sürece, kapitalizmin hareket seyri kararsız ve çelişik kalır: bu kapitalizm, bir yandan var olan egemenlik ilişkilerini sağlamlaştırırken, diğer yandan da bu ilişkilerin çözülmesini sağlayacak unsurların önünü açar (Habermas, 2003: 75). Güney'deki plantasyon köleciliği endüstri kapitalizminin gelişmesini destekleyen bir nitelik taşımamıştır; dahası, bunun tam tersine, plantasyon köleciliğinin Amerikan endüstrisini, büyümesinin erken evrelerinde desteklediği söylenebilir; ancak kölecilik siyasal ve sosyal demokrasinin önündeki en büyük engel olarak durmaktadır (Moore, 2003: 152). Gellner'in de ifade ettiği gibi, tarım toplumunun toplumsal örgütlenmesi ulusçu ilkeye, yani siyasal ve kültürel birimlerin birbiriyle çakışmalarına ve her siyasal birimin türdeş ve eğitim yoluyla aktarılan bir kültüre sahip olmasına elverişli değildir (Gellner, 2006: 117).

İngiltere'deki ortak düşmana karşı on üç koloninin ekonomik bir çıkar doğrultusunda bir araya gelip kurduğu ABD güney ve kuzeydeki ekonomik anlaşmazlıklar sonucunda henüz ulus olma başarısını göstermeden bir iç savaşın içine sürüklenmiştir. İç Savaşın sonunda Birlik yanlısı kuzeylilerin zafer elde etmesiyle ABD federal olduğu kadar ulusal bir devlet olarak da dünya sahnesine çıkmıştır. Ancak güneyin özellikle İngiltere'ye yaptığı pamuk ithalatını engelleyerek kendi sanayileşmesi için kullanma talebini iç savaş sonrasında gümrük vergileri ile arttıran kuzey yeni bir çağ başlatmıştır.

Adam Smith'in (1981) *Ulusların Zenginliği* adlı kitabında ortaya koyduğu serbest ticaret düsturuyla İngiltere'den tüm dünyaya yayılan kapitalizm sanayi devrimi sonucunda devletlerin korumacı politikaları ile ulusal bir görünüm kazanarak dünya

savaşları çağının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gümrük duvarlarının ardında ‘çocuk’ endüstriler gelişip hızla ‘dev’ endüstriler haline gelmiştir (Huberman, 2005: 268). Ulus-devlet modeli kapitalizmin gerekleri ölçüsünde kuralların ve fiyatların ortak olduğu tek bir pazar üzerinden şekillenmiştir. Ulus-devletler, sanayileşmenin verdiği güçle ulusal pazarlarını demiryolları ağlarıyla birbirine bağlarken, eğitim yoluyla yurttaşlar ordusu haline getirdiği halkını da durmadan silahlandırmıştır. Böylelikle muzaffer ülkeler olan ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya olmak üzere çevresindeki daha zayıf halkalardan oluşan ulus devletler dev endüstriler yaratmışlardır. Bu dev endüstriler de kendi ülkelerinde yarattıkları tröstler ve kartellerle üretim üzerinde fiyat ve miktar denetimi sağlayarak rekabeti ortadan kaldırmışlardır. Fakat her sanayileşen ülkenin iç pazarı doygunluğa ulaştığı anda elde edilen fazlalığın eritilmesi için emperyalist güdülerle yeni pazarlara ihtiyaç duyulmuştur, bu durumda ya kapitalizmde derin krizlere yol açmış ya da bölgesel veya küresel savaşların çıkmasına neden olmuştur. İnsanoğlu tercihini fazlalığı paylaşmaktansa israf etmekten yana kullanmıştır her zaman. Yeni pazar arayışındaki emperyalist devletler arasında çıkan Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda da sömürgecilğe karşı bir tepkiyle ulusçuluk çağı başlamıştır.

1.2.6.4.5 Ulusçuluk İdeolojisi

Modern yurttaşlık kavramı, Fransa örneğinde olduğu gibi ulusal kimliklerle ilişkili bir şekilde evrilmiştir; bu kavram genellikle ulus-devlete üyelik, sadakat ve bağlılık olarak algılanırken, ‘ulusal kimlik’ veya ‘milliyet’ ifadeleriyle de eşanlamlı kullanılmaktadır (Kadioğlu, 2008(B): 32). Böylelikle Gellner’in ifadesiyle *siyasal birimle ulusal birimin çakışmasını öngören ulusçuluk* (milliyetçilik) ortaya çıkmaktadır (Gellner, 2006: 71). Fransız Devrimi’nin ilk yıllarında üçüncü tabakanın özgürlük hevesi ile yanıp tutuşarak ayrıcalıklar karşısında tek ve bölünmez bir ulus olma sevdası onları, birbiri ile olan farklılıklarını görmezden gelmelerine yol açmıştır. Ancak siyasi bir güdüyle ortaya çıkan Fransız ulusu hem içte hem de dışta Devrime karşı oluşan tehditler nedeniyle kendini somut olarak da ortaya koymak zorunda kalmıştır. Kapitalist burjuvaların ve merkantilist kralların ihtiyaçları doğrultusunda şekillen modern ulus-devletin ideolojik alt yapısı da Jakobenlerin yardımıyla ulusçuluk temelinde oluşmaya başlamıştır. Savaş patlak vermeden önce ulusçuluk, ne ulusa dair her şeyin gözü kapalı bir biçimde başka her şeye üstün tutulması ne de boyunduruk altındaki uluslar lehine bir

talep olarak mevcuttur; ancak yeni rejimin kendini iç ve dış düşmanlarla sarılmış hissettiği andan itibaren ki dünya halklarının kardeşliği ve barışçılık gibi 1789-1791 gösterişli ülkülerinin yerine '*patrie en danger*' (vatan tehlikede) doktriniyle haklılaştırılan bir biçimde içeride yabancı düşmanı bir ulusçuluğun, dışarıdaysa önceleri misyoner ülkü seferberliğine adanmış, sonralarıysa emperyalist ve hegemonik bir nitelik almış olan yayılcı, saldırgan bir ulusçuluğun unsurları gelişmeye başlamıştır (Brubaker, 2009: 31). Ulus devletlerin doğuşu ile birlikte ordu ve deniz gücü öylesine geniş bir düzene bağlanmıştır ki, politika git gide bir güçlülük politikası haline gelmiştir (Dewey, 1962: 18). Yirminci yüzyıl boyunca devam eden bu uluslararası rekabet ve çatışma, ulus-devletlerin kendi sınırları içinde korumacı/bütünleştirici olmalarına, dışarıya karşı da saldırgan bir tutum izlemelerine yol açmıştır.

Ulus-devletler kendi ulusal topluluklarını çeşitli biçimlerde tanımlarlar, fakat genellikle ulusal kimliğin çekirdek unsurları din, ırk ya da etnisite gibi tarihsel kökenlerden gelen kimliklerin bir bileşimini içerir (Gülalp, 2007: 12). Emperyal süreçte ve feodal toplumda tamamen özel hayata tabi olan dil, din ve ırk gibi insanın kimliğine dair etiketler modern çağla birlikte kamusal hayata sıçrayarak bir ulus kimliğinin tutkalı işlevi görmeye başlamıştır. Yurttaşlık, haklar ve yükümlülüklerle sınırları çizilen soyut ve siyasi bir statüyen kültür ve tarih ile somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak Fransız Devrimi'nin ilk günleri sırasında milliyet meselesi söz konusu olmamıştır. Devrimci anlayış 'iyi' yabancıları, yurttaş düzeyine çıkartırken 'kötü' yurttaşları ise yabancı kabul etmiştir; 1793 Anayasası da yurttaşlık hakkını, devrime bağlılığını ve yurttaş zihniyetine sahip olduğunu kanıtlamış kişilere vermiştir; benzer şekilde 1871 Komünü de mücadeleye katılmış yabancıları yurttaş ilan etmiştir (De Wenden, 1998: 42). Yurttaşlık payesi için de Fransız *soyundan* olmak yerine Fransız *ulusundan* olmak yeterli olmuştur. Fransız ulusuna ait olmak için de illaki Frank asıllı olmak ve Fransa topraklarında doğmuş olma şartı da bulunmamaktadır. Bunun kökleri de Fransa'nın *ancien regime* zamanında Fransız olmanın pek bir önemi olmadığı eşitsizlik üzerine kurulu olan toplumsal yapısına kadar gitmektedir. Fransa ulus olmadan çok önceleri zaten başlı başına bir devlet olarak kendini kabul ettirmiştir. Bir kimsenin hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesi açısından öncelikli olan şey, kişinin Fransız ya da yabancı olması değildir fakat bir *seigneurie*'ye 'ait' olması ya da bir *pays d'etat*'da oturması ya da bir *ville franche*'ta Protestan veya Yahudi olması; yahut bir loncanın, üniversitenin, dini kurumun ya da *parlement*'in üyesi olması önemlidir (Brubaker,

2009: 60). Ulus da zaten bir ırk anlamı içermemektedir bu dönemde, çünkü tüm ulusların etnik açıdan karışmış olduğu net bir şekilde ortadadır; Fransa Kelt, İber ve Germenlerden oluşurken, Almanya'yı ise Germen, Kelt ve Slavlar meydana getirmiştir. İtalya'ya gelince, oradaki ırkları birbirinden ayırmak neredeyse mümkün değildir (Schulze, 2005: 97). Antik Roma'da, feodal çağda ve mutlak krallar devrinde birbirine komşu olan birçok ırkın meydana getirdiği uluslar onların yalnızca nereden geldiklerini ve yurtlarının neresi olduğunu bildiren etiketlerden başka bir anlamı olmamıştır. Ne halklar krallarının veya imparatorlarının aidiyetini sorgulamış ne de tam tersi şekilde halkların hangi ırktan olduğu önemli olmuştur. Özellikle Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu ile sıkı bir ittifak akdetmesiyle, yani mukayesesi imkânsız bu iki gücün birleşmesiyle ırk düşüncesine dayalı akıl, asırlarca beşeri işlerin idaresinden uzak tutulmuştur (Renan, 2009: 187).

Ancak ekonomik ve sosyal yaşamda kapitalizm ve Endüstri Devrimi ile yaşanan değişim süreci özerk kabilelerden oluşan insanları ortak bir devlet içinde bir araya getirmeye başlamasıyla birçok ırk, baskın ırklar potasında eriyerek Avrupa'daki ulus-devletlerin oluşumuna neden olmuştur. Ernest Renan'ın *Millet Nedir?* adlı makalesinde dediği gibi 'millet, her şeyden evvel, bir halk kitlesi tarafından önceleri tahammül edilen sonra da unutulmuş fethi temsil eden bir hanedandır' (Renan, 2009: 186). Avrupa'daki envai çeşit ırklardan yaşanan birçok çatışma ve baskı sonucu Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve İspanya vb. gibi baskın uluslar peyda olmuştur. Ancak bu uluslar öncelikle egemen iktidarın bir dayatmasıdır. Alman ulusu, imparatorluk *Diet*'inde (Reichstag) toplanan imparatorluk aristokrasisinden (Reichsadel), imparatorluk kilisesinden (Reichskirche) ve imparatorluk kentlerinden (Reichsstädte) oluşmuştur, İngiliz ulusu Westminster Parlamentosu'nda, Fransız ulusuyusa *Etats Généraux*'da vücut bulmuştur (Schulze, 2005: 103). Bu uluslar içinde yaşayan halklar için önemli olan da yalnızca doğup büyüdüğü vatandır. *Vatanına millettine* sadık olan halklar için başındaki yerel hükümdarın krallarla ve imparatorlarla oynadıkları ulusçuluk oyununun pek bir anlamı yoktur. Bu nedenle Almanya'da yurttaşlık kavramı imparatorluğun temsil ettiği devlet ile bağlantılı olarak değil her birinde ayrı bir prensin bulunduğu şehirler üzerinden oluşmuştur. Bu Alman geleneğinde yurttaş fikri *şehirli (burger)* fikriyle zorunlu olarak bağlantılı olmuştur ve sivil toplum bir bakıma yalnızca şehirlilerin yaşadığı bir yer (*burgerdom*) olmuştur (Turner, 2008: 126). Fakat Fransız Devrimi ile ulusun muhteviyatında önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Devrim'e kadar, diğer Avrupa

ulusları gibi Fransız ulusu da *status politicus*'a (siyasi statü) sahip bireylerden meydana gelmiştir (Schulze, 2005: 103). Ancak devrimle iktidar halka geçerken ulus da halkın tekeline girmiştir. Kısacası ulus, siyasi bir gücü temsil etmektedir.

Fransız Devrimi ile egemenliğin ulusa ait olduğu fikri ulusçuluğun politik yönünü; vatan sevgisi psikolojik yönünü; devlet seçkinleri ve kapitalist sınıfların eğitim ve medya ile dünya ekonomisinin bölüşümünde pay sahibi olabilmek için bir ulus ordusu yaratmanın yolu da ideolojik yönünü oluşturmuştur. Söz konusu ulus kimliği, kan ilişkilerinin biyolojik bir sürekliliği, toprağın uzamsal bir sürekliliği ve dilsel ortaklık temelinde kurulmuş kültürel, birleştirici bir kimliktir (Hardt ve Negri, 2002: 116). O güne kadar dini inançlar, ortak tarihi anılar, ortak bir dille birbirine eklemlenen 'biz' fikrine, kapitalizmle beraber, siyasal-iktisadi bir boyut eklenmiştir; ulus, bu yeni iktisat-siyasal 'biz'in zarfı olmuştur (İnsel, 1998: 88). Koşullara göre bu ideolojik biçim yurtseverlik ya da ulusçuluk (milliyetçilik) olarak adlandırılacaktır; bu biçimin inşasını kolaylaştıran ya da gücünü açığa çıkaran olaylar sıralanacaktır; kökeni, devlete bir şekilde kitlesel bilinci türetme olanağı veren siyasal yöntemlere, (Machiavelli ve Gramsci'nin dedikleri gibi) "zor" ve "eğitim" birleşimine dayandırılacaktır (Balibar, 2000: 120). Ulus-devletin kitle bilinci üretme serüveni kültürün bir sanayi haline gelmesine yol açmıştır. Gellner'in (2006) Uluslar ve Ulusçuluk adlı eserinde ortaya koyduğu gibi modern ulus-devletlerin temelinde kapitalist sanayileşme (endüstriyalizm) bulunmaktadır.

Dominique Schnapper (1995) *Yurttaşlar Cemaati* adlı kitabında '*ulus, siyasal olarak örgütlenmemiş olan etnik gruplardan kolayca ayrılır*' derken de ulusun siyasi gücüne vurgu yapmaktadır. Fransa örneğinde olduğu gibi egemenliği elinde tutan halk, devleti kendisiyle özdeşleştirmek için ulus gömleğini üzerine geçirerek birer yurttaşa dönüşmüştür. Böylelikle eski zamanlarda yalnızca doğup büyüdüğü toprak parçasını simgeleyen vatan da yurttaşlardan oluşan ulusla birlikte genişlemiştir. On sekizinci yüzyıl düşünürü Immanuel Kant insan olabilmenin koşulunun kendi kaderini tayin etmek olduğunu söylemesiyle de ulusların bağımsız ve özgür varlıklar olarak algılanmalarını sağlayan ulusçuluk (milliyetçilik) olgusunun modern çağa yansımına neden olmuştur (Kadıoğlu, 2008(A): 23). Rousseau'nun da halk egemenliği öğretisinde sağlam olarak temellendirilen ulusçuluk, genel iradenin yerine getirilmesi için uygun olan şeklin var olan devletlerin yapay cepheleri değil, ulusal veya etnik topluluk

olduğunu varsaymaktadır (Davies, 2006: 860). Milliyetçilik ilkesi, Rousseau ve Kant'ın ideolojik alt yapısını oluşturmasının ardından, Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan Başkanı olan Thomas Woodrow Wilson'ın (1856-1924) ortaya koyduğu *ulusların kendi kaderini tayin etme ilkesi* ile de uluslar arası siyaset sahnesinde somutlaşmıştır. Uluslar gibi siyasi olarak örgütlenemeyen diğer halklar da ya baskın uluslar içinde asimilasyon politikaları ile eriyip gitmişler ya da etnik yapılarını koruyarak ulus-devletler için en büyük karın ağırlarından biri olan *azınlık* illetine dönüşerek mikro milliyetçiliklerin doğmasına yol açmıştır.

1.2.6.5 Yurttaşlık Tipolojileri

1.2.6.5.1 Kamusal Alan/Özel Alan Çıkmazında Farklılaşan Yurttaş Tipleri

Siyasi bir bağ ile kurulan Fransız yurttaşlığında Devrim sırasındaki eşitlik sloganlarına, Devrim sonrasında yönetime ortak olan burjuvalar pek kulak asmamıştır. Ulusu bir bütün olarak görmesine rağmen aristokratlar, kadınlar, Yahudiler ve işi gücü olmayan *asalaklara* halkın egemenliğinde kurulacak olan bu yeni ulus-devlette yer vermeyen Sieyès ayrıca mülkiyet esasına göre belirlenen aktif ve pasif yurttaşlık anlayışı öngörmüştür. 1791 Anayasa'sının kabul edildiği Genel Mecliste burjuvalar, hem bilgili hem kamu işleriyle ilgili hem de parayla baştan çıkartılamayacak kadar gelir sahibi olan yurttaşların seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları gerektiğini vurgulayarak üç milyon yurttaş 'pasif yurttaş' statüsüne sokarak halkı tam anlamıyla siyaset sahnesinin dışında bırakmaya çalışmışlardır (Ağaoğulları, 2006: 247). 'Burjuva özgürlükleri' yükselen kapitalist sınıfın üyelerini toprak sahibi aristokrasiye karşı safaya sokan çatışmalar yoluyla sağlanan bir dizi medeni ve politik hakları içermektedir; savunmacıları tarafından evrensel olarak önerilen 'burjuva hakları' gerçekte kapitalist sınıfın hâkimiyetini meşrulaştırmaya hizmet etmektedir (Giddens, 2005: 262). Bunu daha önceden fark eden Rousseau, servet düzeyindeki büyük eşitsizliklerin vatanseverliği toplumdaki hâkim tutku olmaktan çıkaracağını düşünerek, cumhuriyetçi erdemlere ve birlik duygusuna uygun düştüğünü kabul ettiği yoksul-zengin farklılaşmasını içermeyen, küçük mülkiyetler ile tarımsal üretime ağırlık veren otarşik bir ekonomik model önermiştir (Ağaoğulları, 2006: 158). Çünkü Rousseau'ya göre eşitsizlik özgürlüğü ve rızayı yok etmektedir. Eşitlik denildiğinde, güç ve zenginlik

derecelerinin herkes için kesinlikle aynı olması değil, bu gücün hiçbir zorbalığa kaçmaması ve ancak mevki ve yasalar gerektirdikçe kullanılması, varlık bakımından da hiçbir yurttaşın ne başkasını satın alacak kadar zengin, ne de kendini satmak zorunda kalacak kadar yoksul olmaması gerektiği anlaşılmalıdır (Rousseau, 1974: 64).

Ancak ulus-devletler genellikle burjuvanın temsil ettiği kapitalizm tarafından şekillendiği için Rousseau'nun içten ama safça öne sürdüğü ekonomik model üzerinde bir konsensüs söz konusu olmamıştır. Modern yurttaşlığın olmazsa olmazı olarak kabul edilebilecek olan eşit oy hakkı aslında kamusal alanın en önemli noktasıdır; ancak burjuvaların da iddia ettiği gibi özel alanda (ekonomik) var olan eşitsizlik ile ortaya çıkan güç farkları kamusal alana da yansımaktadır. Çünkü eşit oy hakkı, politik kararlar üzerinde eşit bir etkiyi garantilemez; politika için kullanılan kaynaklar (para, ilişkiler, eğitim, vakit) orantısız bir şekilde bazı grupların lehinedir, öte yandan seçimle oluşmayan organların ekonomik veya bürokratik gücü, önemli kararların onların belirlediği koşullarla alınmasını sağlayacak kadar büyüktür (Phillips, 1995: 27). Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında burjuvaların bu durumu içten ve samimi bir şekilde fark edip kademeli bir yurttaşlık önerisinde bulunmalarına rağmen yurttaşlık kurumundaki bu kıskanç ve sınırlayıcı tutumları, ulus haline getirilmiş olan bu kitlelerin *sınıf bilinci* geliştirmeye başladıkları Sanayi Devrimi sonrasında zayıflayacaktır. Ulus, *Bireye Özgürlük* nidalarıyla kurulurken yurttaş ekseninde (sosyal ve siyasal) daha eşitlikçi bir toplumda *Herkese Özgürlük* sloganlarıyla hayat bulmuştur. Endüstrileşmenin ilerlemesi ve *dördüncü zümrenin* (emekçi kesim) ortaya çıkmasıyla, yönetici sınıfın ve mülk sahiplerinin özel çıkarlarına karşı çalışan sınıfın dayanışmasını ön plana çıkaran 'sınıf miti doğmuştur (Schulze, 2005: 149).

Bu sınıf mitinin doğması, Aristoteles'in *zoon politikon* sözüyle hayat bulan antik yurttaşın modern çağda bir Mesih gibi yeniden dünyaya inmesiyle mümkün olmuştur. Yurttaş cumhuriyetçiliği olarak ortaya çıkan bu anlayış Yunan kent devletlerinden, Roma cumhuriyetinden ve Rönesans İtalya'sından ilham alarak, politikayı, insanlığı hayvanlar dünyasından ayıran çok özel bir mesele olarak görmektedir (Phillips, 1995: 28). Antik Çağ'ın her alanda aktif olan yurttaşı on dokuzuncu yüzyılla birlikte siyasal ve sosyal hakları için hem meydanlarda hem de seçim sandıklarında mücadele etmiştir. Bu mücadelesinin sonunda ise Avrupa genelinde yurttaşlarının mutluluğunu ön plana alan refah devletinin doğuşuna ön ayak olmuşlardır. Ancak yine de yurttaşlığın sivil,

siyasal ve sosyal alanlarda gösterdiği bu tarihsel gelişme kamusal alan ve özel alan arasındaki uyumsuzluğu hafifletmekten başka bir işe yaramamıştır.

Özel ve kamusal, burjuva ve yurttaş, mülkiyet hakları ve kişi hakları, sivil toplum ve devlet (politik toplum) gerilimleri üzerinde kurulan modern devletin en büyük eleştiricilerinden biri olan T. H. Marshall, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* adlı makalesinde de modern yurttaşlık kurumunun burjuva hegemonyası altında şekillendiğini vurgulamaktadır. Bunun nedeni de erken dönemde yurttaşlık kurumunun sadece rekabetçi bir piyasa ekonomisinin vazgeçilmez ögesi olan *medeni haklar* üzerine inşa edilmiş olmasıdır; bireysel statünün bir parçası olarak değerlendirilebilecek olan medeni haklar, bireye, ekonomik mücadele süreci içinde bağımsız bir özne olarak hareket etme şansı tanımış ve bireyin kendini koruma gücü olduğu varsayımından yola çıkarak, birey için bir sosyal koruma mekanizması öngörmemiştir (Marshall, 2006: 22). Marshall'ın yurttaşlık incelemesinin merkezinde, nihayetinde kaynağını kapitalist piyasanın özünden ve özel mülkiyetin varlığından alan, biçimsel olan oy hakkı ile yaygın sosyal ve ekonomik eşitsizliğin sürekliliği arasındaki çelişki yatmaktadır (Turner, 2008: 109). Rousseau'nun öne sürdüğü gibi gücünü insan aklının gelişmesinden alan ve sonunda mülkiyet yasalarıyla gerçekleştirilen toplumsal eşitsizlik de uygarlık tarihinin her döneminde iktidar tarafından meşrulaştırılmıştır (Parlak ve Kaftan, 2010: 147). Mülkiyet hakları ile kişi haklarının ezelden beri süregelen bu çekişmesi modern çağda yurttaşla takılıp kalmıştır. Siyasal hakların ekonomik haklardan çok daha farklı bir düzeni olduğu açıktır; çünkü birçok bakımdan kapitalist toplumlarda yurttaşlığın gelişimi, tabiri caizse fabrika kapılarında durmuştur (Turner, 2008: 112). Burjuvazinin aristokratik ayrıcalıklara karşı savaşımı içinde anlam kazanan evrensel yurttaşlık idealinin özünde, yurttaşlık statüsünün her türlü özellik ve farklılıkları aşan ve bu anlamda eşitliği aynılığa indirgeyen anlayış bulunmaktadır (Üstel, 1999: 55). Kamusalın bu şekilde yüceltilmesinin en uç noktası olarak Antik Sparta kent devleti örnek olarak gösterilebilir. Neredeyse özel hayatın yok denecek kadar az olduğu Sparta'da, yemeden içmeye yatıp kalkmaya kadar tüm yaşam faaliyetleri kamu sınırları içinde, ancak ve ancak yurttaş olarak gerçekleştirilebilmiştir. *Yurttaş cumhuriyetçiliğinin* özünde de Sparta ve Atina'dan başlayıp Roma İmparatorluğu ve sonrasındaki Rönesans kentlerinde bir aziz gibi yüceltilen *yurttaş erdemi* bulunmaktadır. Aristoteles'de *aretê*, Cicero'da *virtus* ve Machievelli'de *virtù* aynı şeylerdir ve de özellikle cumhuriyetçi yurttaşlık modelinde ortaya çıkan tipik erkek ve

yurttaş nitelikleridir (Heater, 2007: 179). Platon'un kanılardan (doxa) oluşan *bu dünya*'nın dışında yer alan *idealar*'ın en üstüne yerleştirdiği *iyi*'nin bilgisini ifade eden *virtù* (erdem) kavramını da Machiavelli'nin yeryüzüne indirdiği, erdemi mevcut koşulların gerektirdiği biçimde davranabilme yeteneği olarak tanımlamakla, 'siyaset bilgisini' ampirik bir temele oturttuğu, böylelikle de siyasetin *dünyevileşmesi* (secularisation) yönünde önemli bir sıçrama noktası oluşturduğu söylenmektedir (Köker, 1998: 41). Yurttaşlık erdeminin modern versiyonunu şekillendiren cumhuriyetçi anlayış için yurttaş olmak kamusal alanda görünür olmakla eşdeğer tutulmaktadır.

Kamusalın özele tahakkümü çerçevesinde *cemaatçilik* modeli olarak da adlandırılabilir olan bu yaklaşımda, politik cemaate, yani millete olan bağlılık ve aidiyet anlamında yurttaşlık ele alınmaktadır; yurttaşlığı haklar ve yükümlülükler etrafında kuran cemaatçi (toplulukçu) modelde askerlik, vergiler ve seçim, yapılması gereken yurttaşlık ödevleri olarak ortaya çıkmaktadır (Caymaz, 2008: 5). Bu görüşe göre, siyasal yaşam ailenin, komşuluğun ve mesleğin sadece özel olan zevklerinden üstündür ve insanların yaşamının merkezini işgal etmelidir (Kymlicka ve Norman, 2008: 197). Rousseau ve Tocqueville geleneğinin uzantısında yer alan cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışında yurttaşlık, *taahhüt* ve *bağlanma* ile anlam kazanır (Üstel, 1999: 70). Böylelikle kamusalın bu dayanılmaz hafifliği karşısında ezilen toplumun kıyıda köşede kalmış grupları (toplulukları), yurttaş cumhuriyetçiliğinin karşısına *liberal eşitlikçi* anlayışla çıkarken özel alan/piyasa aktörleri ise *liberal özgürlükçü* bir anlayış ortaya koymuşlardır. Eşitlikçi liberaller refah devletini destekler, kimi sosyal ve ekonomik haklarla (refah, eğitim, sağlık, v.b.) birlikte belirli bir insan hakları modelini tercih ederken; özgürlükçü liberaller pazar ekonomisini savunmakta ve yeniden paylaşımcı siyasetlerin insan haklarını zedelediğini iddia etmektedirler (Üstel, 1999: 60). Yurttaş cumhuriyetçiliğinin ilk modern versiyonu da Devrim sonrasında kral yanlısı karşı devrimcilerle ve Verdun şehrini kuşatan Avusturya tehdidine karşı bir araya gelen Fransızların oluşturduğu Jakobenlerden oluşmaktadır. Jakobenlerle ilgili ise iki farklı görüş bulunmaktadır; Mehmet Ali Ağaoğulları bu iki farklı yorumu şöyle açıklamaktadır:

Jakobenliğe olumlu yaklaşanlara göre bu hareket, güçlü ve fetihçi bir demokrasi deneyidir; demokratik ve cumhuriyetçi ilkelerin gerçekleştirilmesidir; 'vatan tehlikede' politikasının kaçınılmaz sonucudur; burjuvazi ile halk kitlelerinin işbirliği, hatta emekçikitlelerin (işçi sınıfı) iktidarındır. Olumsuz yargı getirenlere göre ise

Jakobenizm, bireyi ezen bir 'makine', hatta gelecekteki totaliter sistemlerin ilk kalıbı, ilk örneğidir; halk adına halk üzerinde kurulan bir diktatörlüktür; belli bir inanç dizgesinden kaynaklanan bir devlet terörüdür; küçük burjuvazinin diğer sınıflar üzerindeki baskıcı iktidarınıdır (Ağaoğulları, 2006: 284).

Günümüzde ise bu iki farklı yorum her iki taraf görüş sahipleri tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Liberaller, cumhuriyetçilerin toplum mühendisliğine soyunarak halkın isteklerine kulak tıkadıklarını iddia ederken, yurttaş cumhuriyetçileri de ekonomik eşitsizlik ile güdük kalan demokrasinin ancak ve ancak kamusal alanda sağlanan eşitlik ile gerçekleşebileceğini öne sürmektedirler. Eşitlikçi liberaller refah devletini destekler ve kimi sosyal ve ekonomik haklarla (refah, eğitim, sağlık vb.) birlikte belirli insan hakları modeli tercih ederken, özgürlükçü liberaller, katı bir özel mülkiyet hakları rejimiyle bütünleşmiş bir yurttaşlık hakları anlayışı lehine tercihte bulunmaktadır (Üstel, 1999: 60).

1.2.6.5.2 Ulus-Devletleşme Sürecinin Etkileriyle Doğan Farklı Yurttaş Tipolojileri

Modern yurttaşlık tipolojisinde görülen tüm bu zenginlik aslında yurttaşın ve hayat bulduğu ulusun ülkeden ülkeye değişen oluşum sürecindeki farklılıklar nedeniyle meydana gelmektedir. Aydınlanma çağının insanlara armağan ettiği Akılcılık anlayışı ile pozitif bilimlerde görülen sıçrama, her alanda evrenselci modeller dayatarak tek bir dünya sistemi öngörüsüne yol açmıştır. *Aklın yolu birdir* şiarından yola çıkan Akılcılık anlayışının sosyal bilimlere yansımaları da evrensel bir ulus-devlet ve yurttaş modeli olmuştur. Her ne kadar Benedict Anderson da, *Hayali Cemaatler* adlı kitabında ulusları *hayal edilmiş siyasal topluluklar* olarak ifade etse de, bir ulus-devlet rüyasına yatan toplumların farklı tarihsel ve kültürel arka planlara sahip olmaları nedeniyle bu rüyalar her ülkede farklı bir şekilde gerçek olmuştur. Modern devletin yurttaşlarının sahip oldukları kimlik inşa edilmiş bir kimlik bile olsa, belli bir tarihi, dili, geleneği paylaşan bir grubun yani bir ulusun üyeleridir (Benhabib, 2006: 72).

Daha önceden *Taç ve Din* cenderesinden ortaya çıkartılan ulus düşüncesi Fransız Devrimi'yle halkın ellerinde şekillenmeye başlamıştır. Ortaçağın ortalarından hemen hemen on sekizinci yüzyılın sonuna kadar ulusu meydana getiren tüm nüfus değil, yönetenlerden oluşan veya bir şekilde siyasette temsil edilen kesimdir; bunlar halk

ulusları değil, aristokratların uluslarıdır (Schulze, 2005: 104). Kralın da halkın diğer üyeleri gibi bir yurttaş olmasıyla devletin Tanrı ile olan tek bağı da kopmuştur. Artık antik mitler ve bunların kıtadaki yorumları etkilerini yitirmiş, ‘Tanrı’nın inayeti’ ve eski iyi düzen’ gibi kavramlar anlamsızlaşmıştır; kutsallığını yitiren hükümdar, statüsünü artık Tanrı’dan değil, uyruklarının onayından almaya başlamıştır (Schulze, 2005: 146). Bu nedenle de Fransa ve ardından peş peşe kurulan birçok ulus-devletin ideolojik alt yapısını artık ulusçuluk oluşturmaya başlayacaktır. Ulusçuluk, endüstri çağının dünyevi inancıdır; yeni devlet Tanrı tarafından değil ulus tarafından dayatılmıştır (Schulze, 2005: 155). Kısacası ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır (Gellner, 2006: 71). Ancak ulusçuluk iki karşıt versiyonla oluşmuştur; birincisi var olan devletlerin egemen kurumları tarafından desteklenen sivil ya da devlet ulusçuluğu, ikincisi de bu devletlerde yaşayan ve hükümetlerinin siyasetine karşı olan toplulukların taleplerinden ortaya çıkan popüler ya da etnik ulusçuluktur (Davies, 2006: 859). Belirli bir toprak üzerindeki kurulu olan merkezi iktidarın burjuvaların egemenliğindeki ulusun kontrolüne geçmesiyle oluşan devletler ilk örnekteki ulusçuluğu oluşturmaktadır. İngiltere ve ABD bu devletlere örnek olarak verilebilir. Bu devletlerin genel özelliği ulus-devlet olarak belirli bir territoryumda hâkim elit sınıf çıkarları tarafından kurulmuş olmalarıdır. İngiltere, Birleşik Krallık olarak hâkim olduğu tüm milletlerden bir Britanya halkı yaratırken aynı şekilde ABD de her yerden gelmiş olan göçmenlerin ulusal kültürlerinin yerine geçmek üzere resmi bir ulusal kültür benimsemek zorunda kalmıştır (Davies, 2006: 860). Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk* adlı kitaplarında modern ulus-devletin bu oluşum sürecini anlatırken bu iki tür ulusçuluğun kökenlerine vurgu yapmaktadırlar:

Mutlakiyetçi ve patrimonyal modelin dönüşümü, toprak temelli patrimonyalliğin teolojik temelini yerine eşit oranda aşkın olan yeni bir temel kurulduğu aşamalı bir süreç içinde gerçekleşti... Bu yeni iktidar totalitesinin çatısı kısmen bir yanda yeni kapitalist üretim süreçleri öte yanda ise eski mutlakiyetçi yönetim mekanizmaları tarafından kurulmuştu. Bu sorunlu yapısal ilişki ulusal kimlikle istikrara kavuşturuldu: Söz konusu kimlik, kan ilişkilerinin biyolojik bir sürekliliği, toprağın uzamsal bir sürekliliği ve dilsel ortaklık temelinde kurulmuş kültürel, birleştirici bir kimlikti (Hardt ve Negri, 2002: 116).

Bu kültürel ve birleştirici kimlik İngiltere, Fransa ve ABD’de burjuva devrimleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu devletlerin sahip olduğu yurttaşların ve yurttaşları oluşturan ulusun bir devrim sonucu tabandan şekillendirilmesi de bu ülkelerdeki

yurttaşa aktif bir görünüm kazandırmaktadır. Statü olarak medeni haklar çerçevesinde beliren yurttaşın, Antik Çağ'daki muadilleri gibi katılımcı bir anlayışla ortaya çıkması bu ülkelerdeki yurttaşın evrimsel gelişiminde önemli bir nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Yurttaşlığın, Fransa ve Amerika'da olduğu gibi devrimci bir mücadele sonucu geliştiği ülkelerde, *aktif ve radikal* bir yurttaş katılımı geleneği ortaya çıkarken, Almanya gibi yurttaşlığın yukarıdan aşağıya verildiği yerlerde, söz konusu katılım *pasif ve genelde olumsuz* bir biçim almıştır (Turner, 2008: 130-134).

Almanya ve İtalya'nın tersine ulusal-devlet örgütlenmelerini devrimler aracılığıyla gerçekleştiren İngiltere, Fransa ve ABD'de ise aktif yurttaşlığın etkisi de devrimlerin içeriğiyle yakından ilintilidir. Fransa'daki yeni devlet ulusun güdümünde şekillenirken, İngiltere'de burjuvalar ve aristokratlar, ABD'de ise tamamen burjuvalar etkisinde bir devlet aygıtı kurulmuştur. Bu nedenle Fransa'da ve İngiltere'de devlet ABD'ye göre daha korporatif (örgütlü) ve bir ekonomik anlayışla kapitalizmi içselleştirirken ABD'de devlet sosyal yurttaş ekseninde dile getirilen sosyal politikaları çoğunlukla es geçmiştir. İngiltere'de ise Taç ve Parlamento, birlikte İngiltere'nin ulus devletini yaratan ve devletin kurumlarını hem onaylayan hem de güvence altına alan bir kültür için gerekli temel koşulu ve ortamı meydana getiren siyasi kurumlardır; bu kurumlar vasıtasıyla ulus fikri somut bir gerçeklik kazanmıştır (Schulze, 2005: 147). Bir Britanya ulusçuluğu fikrinin sadece devletin kurumlarından, özellikle de Taç ve İmparatorluktan aşağı doğru tasarlanabileceği ve toprakla bağlantılı köylü ailesi geleneğinden yukarı doğru gelişemeyeceği kastedilmektedir (Davies, 2006: 680). Ancak İngiltere'de köylülüğün erken tarihlerde *çitleme* hareketleri ve tarımsal kapitalizmin gelişmesiyle ortadan kalkması her ne kadar sanayi öncesinde tabandan yükselen toplumsal bir devrim gerçekleşmesini engellemiş olsa da, İngiltere'nin hızlı bir şekilde sanayileşmesi kapitalizme gem vuracak olan işçi sınıfının da oldukça güçlenmesine yol açmıştır. İngiltere örneğinde ulus fikri egemen iktidarların bir uzlaşmasıyla oluşurken yurttaş fikri de işçi sınıfı tarafından şekillenmiştir. Tutucu üretim ilişkileri ve katı fiyat politikaları nedeniyle önce merkantilist hareketin ardından burjuvaların önderliğindeki kapitalizmin çarkları içinde un ufak olan loncaların yerini yavaş yavaş işçilerin bir araya gelerek ortak haklarını savundukları sendikalar almaya başlamıştır. Özellikle mutlakiyetin kabul ettiği 'çalışanlarla ilgili mevzuat' da bu uzlaşma hakkında hayli şeyler söylemektedir; çeşitli ülkelerde ücretleri ve çalışma saatlerini düzenleyerek işçileri 'disipline sokmak' için yayınlanan bu kanunlara göre işçilerin önünde tek bir yol

kalır: Ücretli kölelik (Tanilli, 2001(A): 30). Ayrıca İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da ve ABD’de yasalar uzun süre sendikalara çok güçlük çıkarmıştır; 1816’da *-birleşen-dokuz Stockpot*’lu şapkacı fesat kurmaktan³¹ ikişer yıl hapse mahkûm edilmiştir (Huberman, 2005: 216). Uzun çalışma saatlerine nazaran düşük işçi ücretlerine, sağlıksız koşullarda köle gibi çalıştırılmaya ve çocuk işçi çalıştırılmasına karşı artan tepkiler işçileri bir araya getirerek tepkilerini dile getirmeye zorlamıştır. Artık ‘yoksul’, ‘zenginle’ karşı karşıya değildir; belli bir *sınıf*, emekçi sınıfı, işçiler ya da proletarya, bir başka sınıfla, işverenler ya da kapitalistlerle karşı karşıyadır (Hobsbawm, 2005: 228). Bu tepkilerden en önemlisi de İngiltere’de ortaya çıkan ve işçilerin bir sınıf kimliği kazanmasına yol açan Chartist hareket sonucu emekçi sınıf kapitalist sisteme entegre olabilmek için bazı taleplerde³² bulunmuştur.

Tüm bu talepler devlet aygıtının aristokrat ve burjuvalar tarafından daha fazla işgal edilmesi nedeniyle aynı hızla karşılık bulmamış olsa da uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda modern liberal-refah devletinin oluşmasını sağlamıştır. Yurttaşlığın gelişimini İngiltere örneğinden hareketle inceleyerek sivil haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar sıralamasıyla üç yüzyıllık bir süreçte modern yurttaşı inşa eden T. H. Marshall toplumsal dinamiklerin yurttaşlık kurumundaki etkilerini oldukça etkili bir biçimde ortaya koymuştur. Yurttaşlığın ilk aşaması kapitalist ekonomik örgütlenmenin sosyal ve ekonomik gereksinimlerle zorladığı hukuksal özelliği ön planda olan sivil haklardan oluşmaktadır. T. H. Marshall, on dokuzuncu yüzyılda yasama süreçlerine daha fazla erişim aracılığıyla siyasal eşitlik için işçi sınıfının verdiği mücadelenin bir sonucu olarak siyasal haklarda önemli bir genişleme olduğuna işaret ederek ikinci aşamayı ortaya koymuştur (Turner, 2008: 110). Yirminci yüzyılla birlikte de hukuksal ve siyasi açıdan yurttaş olan orta sınıf, verdiği demokratik mücadele sonucunda da refah devletinin sosyal yurttaşları haline gelmiştir.

Merkantilist iktidarlar, aristokrasinin gücünü azaltarak merkezi bir ekonomik güç olabilmek için toplumsal ayrıcalıkları ve özel hukuku ortadan kaldıran sivil eşitliğin temellerini atmış olsalar da başta Fransız Devrimi olmak üzere bu devrimler sivil eşitliği tüm dünyada genel geçer bir kural haline getirmeleri bakımından önemlidir. Keza yurttaş (citoyen, Bürger, Staatsbürger) sözcüğü, kişinin zümre bağlarından

³¹Suş işlemek üzere anlaşmak, yasadışı ittifak kurmak.

³²-Herkes (erkek) oy hakkı, -Avam kamarasına seçilenlere maaş verilmesi, -Yıllık meclis, -Adayların mülk sahibi olmalarının istenmemesi, -Sindirmeyi önlemek için pusulayla kapalı oy, -Eşit seçim bölgeleri (Huberman, 2005: 213).

bağımsız olarak genel anlamda uyruğu anlatmak için kullanılmaya başlamıştır (Brubaker, 2009: 66). Ancak bu devrimlerin içsel dinamikleri de aktif yurttaşın farklı görünümüne kazanmasına yol açmaktadır. Örneğin Fransa’da Devrim burjuvaların halkla kurduğu ortaklıkla gerçekleşirken İngiltere’de ise Devrim burjuvalarla aristokrasinin uzlaşmasıyla sonlanmıştır. ABD’de ise birçok milletten oluşan insanların tamamen ekonomik çıkarların bir araya getirdiği ulusal bir zihniyetle İngiltere’ye karşı ayaklanması sonucu oluşan bir Devrim yaşanmıştır. Bu süreçler monarşik devletin mirasçısı olacak olan egemenleri belirlediği için ulus ve yurttaşın şekillenmesinde oldukça önemli etkileri olmuştur. Modern devletler, kapitalist iktidarı temsil eden mülkiyet sahipleriyle çalışan sınıfa temsil eden mülksüzler arasındaki gerilimi düzenleyen bir regülatör işlev görmüştür, bu nedenle kamusal alanı işaret eden devlet aygıtı içinde hangi toplumsal sınıfların ne kadar ağırlıkları oldukları da toplumsal iktidarı belirlemektedir. Böylelikle, sivil eşitlik süreci kapitalist ekonomik sistemin gerekliliğine koşut yaşanırken yurttaşlığın siyasal boyutu ise bu burjuva devrimlerinin öz kütlesine göre değişmektedir. Örneğin Turner’ın tipolojisine göre yurttaşlığın pasif olarak geliştiğini öne sürdüğü ülkelerden biri olan Almanya’da ulus-devlet oluşumunda burjuvaların etkisi devlete nazaran daha azdır. Fransızca ve İngilizce’deki *tabiiyet* (nationalité) ve *yurttaşlık* (citoyenneté) kelimelerindeki anlam örtüşmesi, ulusallığın siyasal olarak tanımlandığını ve Fransız, İngiliz ve Amerikan siyasal geleneklerinde devlet, ulus ve egemen halk kavramlarının, bu ülkelerin kurucu devrimlerinin sonucunda kaynaşmış olmasını yansıtmaktadır (Brubaker, 2009: 75).

Almanya’nın *kültürel* bir ulus ve Fransa’nın *siyasal* bir ulus olarak teorik anlamda birbiriyle uzun yıllar çatışmaları da Alsace-Lorraine örneğinde somutlaşmıştır. Almanca konuşan ve Alman milliyetinden oluşan bu bölgenin hâkimiyeti üzerinde Fransızlar siyasi ulus-yurttaşlık üzerinde durarak Almanların etnik ve kültürel açıdan öne sürdükleri hâkimiyet iddialarını bertaraf etmeye çalışmışlardır. Renan, 1870 yılındaki Fransa’nın mağlubiyetinden sonra Alsace’nin Fransızlığını bölgedeki hâkim Alman kültürüne ve diline rağmen haklı çıkarmaya çalışmıştır (Judt ve Lacorne, 2004: 4). Modern ulus, uluslararası düzen tarafından tanınan ve ortak bir geçmişin birleştirdiği basit bir insan kalabalığı olmanın çok ötesinde bir ‘*kader birliği topluluğu*’dur Renan’a göre; bu topluluk kendisini oluşturan bireyler tarafından sözleşmeye bağlanan bir siyasal varlık olarak yaşamını sürdürme iradesiyle donanmıştır (Santamaria, 1998: 24). Fransa’nın bu anlayışı emperyal ulus devletlerin çıkış noktası olmuşken, bu anlayışa

tepki olarak da popüler etnik milliyetçiliklerle türeyen birçok ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da Fransa'nın ulus öncesinde hâlihazırda bir devlet olarak somut bir hacminin bulunması Fransa'daki yurttaşlık anlayışının toprağa dayalı (jus soli) gelişmesine yol açarken Almanya'da ise devletini arayan yurttaşların dünyanın neresinde olursa olsun Alman yurttaşı olabileceği bir kan birliğine (jus sanguinis) dayanan yurttaşlık anlayışı gelişmiştir. Almanya'da bu nedenle kendi sınırları dâhilinde bile dışlayıcı ve etnik yurttaşlık anlayışı hâkimken, Fransa'da asimilasyoncu ve genişleyici bir yurttaşlık ortaya çıkmıştır Alman yurttaşları, uluslarını, ortak bir dili paylaşan aydınların oluşturduğu bir topluluk olarak algılamışlardır ve toprakları belirleyen sınırları dikkate almamışlardır (Schulze, 2005: 153).

Lord Acton'un da yazdığı gibi: 'Bir devlet bazen bir ulus yaratabilir, ama bir ulus için bir devlet yaratmak doğaya karşı çıkmaktır.' (Davies, 2006: 860). Hem Almanya hem de İtalya, İngiltere ve Fransa'nın tersine doğaya karşı çıkarak bir devlet yaratmışlardır. Bu iki ülkede, küçük aristokratlar, profesörler, öğretmenler, gazeteciler, Protestan papazlar, kamu görevlileri ve kendi özel araçlarına sahip insanlardan oluşan grubun (hep birlikte burjuvazi olarak bilinen) oluşturduğu karmaşık topluluğu, bir ulus devletin kurulmasını talep etmek için harekete geçiren ana siyasi neden herşeyin üstünde olan meşru bir otoritenin yokluğudur (Schulze, 2005: 222). Halkı oluşturan bu kesim ulusu *tarihi bir roman* tadında kurgulamasına rağmen Fransa ve ABD'de olduğu gibi bir devrim gerçekleştirecek güce ulaşamamışlardır. Romantik hareket etnik kültürel bir ulusallık anlayışının güçlenmesine, rağbet görmesine ve nihayetinde yeniden siyasallaşmasına yardımcı olurken, Prusya reformcularıysa bambaşka bir ulusallık kavrayışına sarılarak Prusya devletini yukarıdan 'uluslaştırmaya' çalışmışlardır (Brubaker, 2009: 32). Almanya'da ve İtalya'da devlet yukarıdan aşağıya örgütlenerek burjuva devriminin getirdiği sivil eşitliği tepeden inme bir anlayışla sağlamaya çalışmıştır. Almanya'da başarılı bir radikal burjuva devriminin olmayışı ve Bismarkçı yasalarla kapitalizmin yukarıdan aşağıya gelişmesi, tam ve dinamik bir yurttaşlık anlayışının gelişme koşullarının sınırlı kaldığı bir sosyal bağlam yaratmıştır (Turner, 2008: 129). Bu nedenle yurttaşlığın siyasal boyutu da devlet eliyle kademeli ve sistemli bir şekilde yurttaşlara sağlanması Almanya gibi ülkelerde yurttaşlığın pasif bir görünüm kazanmasına yol açmıştır. Alman ve İtalyan ulusalcılığının güçlü ancak Alman ve İtalyan yurttaşlığının da pasif olması, tarihte örnekleri bolca görüldüğü gibi otoriter

yönetim anlayışlarının siyasi yaşama hâkim olduğu bazı durumlarda toplumsal bir akıl tutulmasına yol açarak kitlesel faciaların yaşanmasına neden olmuştur.

1.2.6.6 Modern Yurttaş Seri-Üretimi

Daha önceden dini otorite ya da feodal egemenler tarafından dayatılan ulus fikriyatı artık halkın ellerinde şekillenecektir. Özellikle Fransa örneğinde olduğu gibi diğer birçok ülkede halkın egemenliğinde kurulan ulus-devletlerin egemen bir devlet ve bölünmez bir bütün içerisinde var olabilmelerinin yegâne yolu ulusçuluğun şekillendirdiği tek bir kültürün hegemonyasında yoğrulmaktan geçmektedir. Modern çağ öncesinde Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortaya çıkan otorite boşluğunda uzun süre Avrupa genelinde hâkim olan Kilise ortak bir kültür yaratarak bu ihtiyacı gidermeye çalışmıştır. Ortaçağ boyunca insanlar ekonomik ve sosyal açıdan yerel otoritelere bağlıyken, varoluş açısından kendilerini dini otoritelerin kucağına atmıştır. Özellikle Avrupa'nın birçok yerinde bulunan üniversitelerde eğitim Latince üzerinden yapılarak bir kültür birliği sağlanmıştır. Hristiyanlık Kilisesi gibi büyük klasik cemaatlerin hepsi, kutsal bir dil aracılığıyla dünya ötesi bir iktidar düzlemiyle kurdukları ilişkiden ötürü, kendilerinin kozmosun merkezinde durdukları tasarımına sahip olmuşlardır (Anderson, 1995: 27). Kilise de ilk başlarda bu evrenselci tutumunu sürdürmeye çalışsa da Avrupa genelinde bir siyasi birlik oluşturma başarısını tek başına gösterememiştir. Yalnızca Antik Çağ'daki Yunan kentlerinde din, yurttaşlık kurumunun bir parçası olabilmiştir. Her kent kendine has dini yaşarken bu dinin gereklerini yerine getirmeyenler yurttaş olarak görülmemiştir. Ancak Reform'la birlikte Latincenin tekelinin kırılarak halk dillerinin edebiyat, eğitim ve din alanında yoğun olarak kullanılmaya başlaması modern ulus-devletin temelini oluşturmaya başlamıştır. Protestan Reformu, Katolik hegemonyasına ve papalık otoritesine karşı bir isyan ideolojisi sunmuştur ve kısmen İncil'in konuşma dilinde versiyonlarının gelişmesiyle, ulus-devletin ortaya çıkması için bir kültürel temel tesis etmiştir (Turner, 2008: 118). Halk dillerinin eğitim ve bürokrasi ile resmileşmesi ve edebiyat ve tarih yazımı ile de ortak bir kültür oluşturmaya, ulusal dillerin doğmasına yol açmıştır. Yayıncılık dili ve bürokrasi dili herhangi bir siyasi birlik içinde bir araya geldiği anda helozonik bir dalga oluşturup önüne gelen tüm farklılıkları yok etmiştir (Parlak ve Kaftan, 2010: 147). Halkın bu şekilde yeniden kurgulanmasıyla bütün nüfusun hegomonik bir grup, ırk ya

da sınıf tarafından *temsili* yoluyla iç farklılıklar silinmeye başlamıştır (Hardt ve Negri, 2002: 116). Tarih yazarları da, halklarına, tercihen Antik Çağ'a uzanan eşsiz bir miras bulabilmek için yarışarak, İngilizler Keltlerden, Fransızlar ya da Almanlar da Troyalılarından geldiklerini iddia etmeye başlamışlardır (Schnapper, 1995: 33). Benzer şekilde, İsmet Parlak'ın *Kemalist İdeolojide Eğitim* adlı kitabında ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğu gibi ülkemizde de *tarih bilimi*, Türk kökenini derinlemesine incelemiştir. Zira ders kitaplarındaki anlatıma bakıldığında yakın ve uzak zamanlar düşünülürse Türk'e yurtluk etmemiş bir kıtanın olmadığı, bütün dünyada, Asya, Afrika, Avrupa'nın Türk atalarına yurtluk ettiği, bu anlamda Türklerin derin ve şanlı geçmiş ve büyük-kudretli atalarının mukaddes mirasına sahip oldukları ifade edilmektedir (Parlak, 2005: 217). 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi sonucu Türk Tarih Tezi'nin ana esasları çizilmiştir: Türk tarihi, sadece Osmanlı tarihinden ibaret değildir, Türk'ün tarihi çok daha eskidir ve bütün milletlere kültür ışığını saçmış olan millet Türk milletidir (Kurtcephe ve Beden, 2007: 392). B. Lewis'in belirttiği gibi Kemalizm ideolojisi, Anadolu'nun kozmopolit Rumeli karşısında zaferini sağlamıştır; Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılılaşması, Osmanlı uygarlığı karşısında *halkın* dehasının kaynağı olduğunu ileri sürülen *Türk* kültürünün yeniden yapılanması ve canlandırılmasıyla el ele gitmiştir (Bayart, 1999: 23).

Yirminci yüzyılla birlikte dünyanın birçok ulusu, kapitalist ekonomik örgütlenme eşliğinde sanayileşen İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya gibi ülkeleri örnek alarak ulus-devletleşme süreci yaşamıştır. Bu süreçte yurttaşlar da sırasıyla sivil, siyasal ve sosyal haklarını ülkeden ülkeye değişen uygulamalara rağmen çoğunlukla elde edebilmişlerdir. Ancak kadınlar, köleler, hizmetkârlar ve vasıfsız erkekler, Hıristiyan olmayanlar ve beyaz olmayan ırkların mensupları ise tarihsel olarak egemen kurumun ve yurttaşlık projesinin dışında tutulmuştur (Benhabib, 2006: 55). Yurttaşlığın mülkiyetle olan ilişkisi kadınları her zaman ikinci sınıf yurttaş kategorisine sokmuştur. Ancak kadınların sivil haklarını kazanarak mülkiyet hakkını ve çalışma hürriyetini elde etmeleriyle zamanla siyasal ve sosyal haklara da kavuşmuşlardır. Modern ulus-devlet de kendi biçimini ancak yirminci yüzyılın başlarından itibaren almaya başlamıştır. Kadınlar, ardından köleler, işe yaramaz erkekler ve *dağdaki* çoban da bu süreçte ulus-devletin bir üyesi olma hakkı kazanmışlardır. Birçok ulus-devlet de parçalanmış imparatorluklardan veya sömürge kolonilerinden doğan popüler milliyetçilik tarafından inşa edilmiştir. İçte korumacı/bütünleştirici ve uluslararası arenada ise dışlayıcı olmanın

yolu da bir ulus inşa etmekten geçmiştir. Kapitalist dönüşümle beraber, bu dönüşümü yaşamaya başlayan toplumların uluslaşma doğrultusunda yeni bir örgütlenme ve yapılanma sürecine girdikleri; bu süreçte ulus kategorisinin en ağırlıklı toplumsal kimlik belirleyicisi konumuna geldiği genelde benimsenen bir süreçtir (Şaylan, 2008: 93). Genellikle ulusçuluk ideolojisi ile beslenen bu süreç sonucu ulus-devlet içinde meşru/resmi/tekil bir kimlik yaratılmaya çalışılmıştır. Ulusçuluk genellikle, ortak bir tarih ve kültür bağı ile birbirine bağlanmış, potansiyel olarak kendine yeten bir insan topluluğu olarak tahayyül edilen bir ulusa karşı duyulan güçlü bağları içine alan düşünceler, ideolojiler ve toplumsal hareketler ile özdeşleştirilmiştir (Pogge, 2006: 91).

Ulus-devletlerin inşası ise başta eğitim yoluyla olmak üzere askeri, ekonomik ve sosyal açılardan belirli bir ideolojinin yaratılmasıyla mümkün kılınmıştır. Örneğin Fransa'nın ulusçu bir ruhla yeniden eğitilmesinin aracı, her şeyden önce sol kanat cumhuriyetçi Eğitim Bakanı Jules Ferry (1832-93) tarafından yeniden şekillendirilmiş olan ilkokullardır; ülkenin yeniden doğuşunun başlangıç noktası, tarih ve yurttaşlığın öğretilmesi olmuştur (Schulze, 2005: 228). Tarihte bütün devrim hareketleri ve rejimler, kendilerini topluma kabul ettirmek için eğitime büyük önem vermişlerdir; devrim demek bir nevi eğitim demek olmuştur (Kocabaş, 2006: 241). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda da ilkokullar benzer bir görev üstlenmişlerdir. *Ulusal kimliğin inşası ve özgüven telkini* doğrultusunda işleyen milliyetçi söylemin yoğun bir biçimde hissedildiği ders kitaplarında, milliyetçi ideolojinin evrensel anlamda geçerli karakteristik özelliği olan *milleti ötekilerden farklılaştırma* ve ulusal kimliği, öteki'ne benzemeyen *üstünlük* temelinde tanımlama amacının, yeni ulus yaratma doğrultusunda yoğun ve etkili bir biçimde kullanılmıştır (Parlak, 2005: 493). Jules Ferry'nin Fransa'daki iktidarı zamanında temel eğitim ücretsiz, zorunlu, laik ve alabildiğine ulusçu kılınmış; böylelikle ilkokullar, Fransa'yı ilk kez tek bir ulus olarak kaynaştıran muazzam asimilasyon makinelerine dönmüştür; aynı şekilde genel askerlik yükümlülüğü temelinde örgütlenmiş olan ve 'ulus mektebi' olarak düşünülen ordu da bir asimilasyon aracı olmuştur (Brubaker, 2009: 38). Eğitim, Antik Çağ'dan beri yurttaş erdemi yaratmanın en büyük silahı olmuştur. Atina ve Sparta kent devletlerinde belirli bir zümreyi oluşturan yurttaşların eğitimi modern çağla birlikte devletin tüm üyelerini siyasal toplumsallaştırmanın bir aracı haline dönüşmüştür. Eğitim sistemi devletin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir, kültürel/dilsel ortak zeminin korunması eğitimin esas rolüdür; yurttaşlar, devletin tüm topraklarında, eğitim ve kültür

aygıtlarıyla varlığını sürdüren ve korunması, yaşatılması ve sevgi beslenmesi gereken bu ortak zemin üzerinde kavramsal olarak nefes alıp iş görebilmektedirler (Gellner, 2006: 147). Zira ulus devletler anayasal cumhuriyetlerini kurdukları günden itibaren yaygınlaştırılmış örgün eğitim kurumlarıyla piyasanın ihtiyaç duyduğu tipte yurttaşın seri üretimine geçmişler, bu üretim ise tek kültürlü bir topluma yol açmıştır (Parlak ve Kaftan, 2010, 148). Öyle ki ulus devletlerin temel amacı sınırları içinde bulunan halkı *eğitim yoluyla* yurttaş haline getirmeye çalışmak olmuştur (Kadıoğlu, 2008(A): 23).

Ulus ideolojisinin oluşturulmasında, zorunlu eğitimin yanı sıra bir grup olma psikolojisi oluşturan ortak düşmanların yaratılmasını ve bunun sonucunda da vatan sevgisinin yüceltilmesini sağlayan savaş siyasetinin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Demiryolu, okul ve askerlik yoklaması gibi bütün bileşenler ulus-devletlerin sloganını eyleme geçirmek üzere bir araya gelmiştir: ‘Oy pusulası ve sırt çantası’ (Santamaria, 1998: 25). Eşit derecede vatanseverlik duyguları uyandıran ve galipler ve hatta mağluplar tarafından propaganda amacıyla kullanılacak çok sayıda savaşlar vardır (Schulze, 2005: 110). Bu savaşların sonunda da insanlar zaferlerini kutlamak ya da ölümlerini anmak adına veyahut ilk fırsatta mağlubiyetlerinin acısını çıkarmak için yemin etmek üzere tekrar tekrar bir araya gelerek ulusal ayinlerini gerçekleştirirler. Bütün yurttaşları birbirlerine ve her yurttaşı vatana bağlamayı sağlayan bir diğer yöntem de, herkesin keyif almak için bir araya geldiği özel durumlar yaratmak, yani gösteriler, oyunlar, bayramlar düzenlemektir (Ağaoğulları, 2006: 156). Fransız Devrimi’nin *fête révolutionnaire*³³’leri Almanların Leipzig’deki Ulusların Savaşı’nı kutlayan festivalleri gibi halk kutlamaları ve festivalleri, ulus olma hissini tekrar tekrar teyit eden gerçek bir topluluk duygusu yaratmaktadır ve bireyin gerçekten daha büyük bir gruba ait olduğu izlenimini güçlendirmektedir (Schulze, 2005: 155). Cumhuriyet Türkiye’si’nin kuruluşundaki bazı önemli tarihlerin ulusal bayram olarak kutlanması kararları da farklı tarihlerde kabul edilmiş ve zaman zaman çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuştur (Kurtcephe ve Beden, 2007: 402). Bu durum yeni toplum çevresinde seferber edebilecek yeni bir ‘ideolojik’ odak noktasına duyulan işlevsel bir gereksinimden doğmaktadır (Kocabaş, 2007: 245). Ayrıca, bayram kutlamalarının (geçit töreni, spor gösterileri gibi) birlik, beraberlik ve güven düşüncelerini güçlendirdiği bir gerçektir (İnan, 2005: 63). Ulus ideolojisi, kendini modern çağın dini olarak kabul ettirmek istemiştir; müritlerini yaratmak için siyasi ve ekonomik araçlara ilaveten psikolojik

---

³³Fr. Devrim Şenliği

açidan da ulusal bayramları ve söylenceleri oluşturmuştur. Tek bir bayrağın altında birbirini tanımayan insanların hep bir ağızdan huşu ile söylediği marşlar modern dünyadaki zamansız ve köksüz insanın yalnızlık duygusunu bir nebze olsa da hafifletmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZM VE YURTTAŞLIK İLİŞKİSİ

2.1. Kapitalizm Nedir?

Günümüz dünyasının ekonomik işleyişinin ve toplumsal yaşayış biçiminin belirleyicisi olan kapitalizmin dünden bugüne izlediği yol, birbirinden farklı birçok sosyal bilim çalışmalarında incelenmiştir. İktisat bilimi öncelikle kapitalizmin ekonomik yönüne vurgu yaparken siyaset, sosyoloji ve felsefe disiplinleri kapitalizmin egemen ekonomik bir sistem olarak toplumsal hayat üzerinde bıraktığı izlerin peşinden gitmektedir. Ancak kapitalizmin bir ideal değil bir süreç olduğu göz önünde bulundurulursa kapitalizmin ne olduğu konusunda yapılacak bir araştırmanın hem zaman hem de mekân açısından belirli kısıtlamalara sahip olduğu açıktır. Adının konmasından birkaç yüzyıl öncesinde bir ekonomik sistem olarak oluşmaya başlayan kapitalizmin bir tanımının yapılması da kapitalizmin gelişiminin tarihsel açıdan hangi evresinde ve mekânsal açıdan sistemin hangi tarafında bulunduğuna göre değişimler göstermektedir.

Detaylı bir incelemeye girilmeden önce kelime anlamından hareket edilerek incelenmeye başlanırsa kökeni sermaye anlamına gelen kapitalizmin “sermaye sahiplerinin, sermayelerini serbest olarak işletmelerine imkân veren ekonomik sistem” olarak açıklandığını görülmektedir (Hayat Büyük Türk Sözlüğü). Kapitalizmin genel tanımı için Merriam-Webster’a baktığımızda şu tanıma ulaşılmaktadır; “sermaye mallarının özel ya da tüzel mülkiyeti, özel karar alıcılar tarafından belirlenen yatırımlar ve serbest piyasa içinde esas olarak bir rekabet ortamında belirlenen malların fiyatları,

üretimi ve dağıtımını gibi özelliklerle tanımlanabilen bir ekonomik sistemdir”. Britannica Ansiklopedisi’nde ise “serbest piyasa ekonomisi ya da serbest girişim ekonomisi olarak da adlandırılabilen kapitalizm, feodalizmin çözülmesinden itibaren Batı dünyasında egemen olan, üretim araçlarının çoğunluğunun özel mülkiyete ait olduğu ve üretimin yönlendirilmesinin ve kârın dağıtımının büyük ölçüde piyasaların hareketleriyle gerçekleştiği bir ekonomik sistem” olarak açıklanmaktadır. Georg Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi* adlı kitabının girişinde kapitalizmi şu şekilde tanımlamaktadır: “Kapitalizm, kâr ve bu kârı elde etmek için kullanılan aracın (sermayenin); *malı, mal üretimi için kullanmak*, malların alım ve satımını sağlamak veya hizmete dayalı işgücünü arz etmek ve satmak suretiyle birikimini (akkumalation) sağlayan toplumların işleyiş tarzıdır” (Fülberth, 2010: 17).

Çağımızın genel bakışını yansıtan bu açıklamalar kapitalizmin öncelikle bir ekonomik sistem olduğu üzerinde durmaktadır. Ekonomi, ilk bakışta, iki muazzam olgu demektir; üretim ve tüketim. Her şey burada tamamlanmakta ve yok olmakta, her şey burada başlamakta ve yeniden başlamaktadır (Braudel, 2004 (A): 13). İnsanoğlu varlığı sürdürme adına tüketmek ve bu tüketimi karşılamak zorundadır. Tarih boyunca arzı endam eden toplumların ekonomik sisteminin belirleyicisi, temelde üretim ve tüketim ilişkileri olmuştur. Tüketimin karşılanması ilkel çağlardaki küçük toplumlarda avcılık ve toplayıcılık şeklinde gerçekleşirken günümüzde ise bilim ve teknolojiye gelişmelerle birlikte devasa örgütlenmelerle oluşan küresel bir üretim şeklini almıştır. Birbirlerine et ve tırnak gibi bağlı olan tüketim ve üretim arasında sonsuz bir dengenin olması gerektiği için üretimin bu şekilde kitlesel bir hale gelmesi tüketimin de kitlesel bir biçime bürünmesini sağlamıştır. Ancak üzerinde yaşadıkları dünyanın insanlara sunabileceği pastanın sınırlılığı üretim ve tüketim arasındaki dengenin her zaman bir gerilim içerisinde oluşmasına neden olmaktadır. Bu dengenin sağlanması sürecinde insanın yaşadığı tecrübe onu bir *zoon politikon* haline getirmiştir. İlkel çağlardan itibaren kendini diğer canlılardan ayırmayı başararak *homo sapiens* olarak arzı endam eden insanoğlunun günümüz post-modern dünyasında ise *homo consumers*’a dönüşümünün altında da bu gerilimli denge yatmaktadır. Önceleri bu denge basit ihtiyaçların -hayatı idame ettirmek gibi- giderilmesi ile bağıntılı olan üretim süreciyle kurulurken günümüzde, üretilen metanın/malın simgelediği bir tüketim arzusu tarafından belirlenmektedir. İlk bakışta basit birer ekonomik terim olarak düşünülebilecek olan üretim ve tüketim ilişkisinin altında ihtirasın ve haris duyguların

tarumar ettiği dünyanın merhamet ve vicdanın sesiyle yeniden imar edilmesinin bitmez tükenmez bir hikâyesi yatmaktadır. Ahmet İnsel'in (2004: 30) *Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili* adlı kitabında belirttiği gibi kapitalizm sadece bir ekonomik sistem değil, aynı zamanda bir toplumsal-kültürel sistem, bir toplumsal tahayyüldür. Marx'a göre her "ekonomik" olgu aynı zamanda kesinlikle toplumsal bir olgudur ve belirli tipte bir "ekonominin" varlığı belirli bir toplum tipini gerektirir (Giddens, 2009: 40). Fernand Braudel de kapitalizm kavramını hem ekonomik işleyişin hem de toplumsal yapının karşılığı olarak kullanmaktadır (Fülberth, 2010: 30).

Üretim ve tüketim sürecindeki karşılıklı ilişkiler insanoğlunun tarih boyunca bir arada yaşama konusunda sayısız tecrübeler edinmesini sağlamıştır. İlkel kabilelerden devasa imparatorluklara, ulus odaklı devlet biçimlerinden çok kültürlü federatif devlet biçimlerine kadar envai çeşit oluşum içinde üretim ve tüketim sürecindeki farklılıklar nedeniyle birbirine rakip birçok ekonomik norm ve kurallar üreten insanoğlunun günümüzde vardığı son nokta olan kapitalizm dünya genelinde hâkim bir ekonomik sistem haline gelmeyi başarmıştır.

2.2 Kapitalizmin *Ekonomi Politik* Değerlendirmesi

Kapitalizmin tarihsel gelişim süreci ile modern ulus devletlerin tarihsel gelişim sürecinin çakışması, bu tez çalışmasında öne sürüldüğü gibi iki olgu arasında bir ilişkinin varlığını işaret etmektedir. Ortaçağın sonlarından itibaren bilimde ve kültürde görülen gelişmelerin ışığı altında bir *Aydınlanma* yaşayan Avrupa coğrafyası günümüz modern toplum yapısının ilk örneklerini vermeye başlamıştır. Bu süreçte ekonomik alanda kapitalist bir örgütlenme modeli genelleşirken Avrupa'daki imparatorluklar da siyasal, sosyal ve kültürel alanda modern ulus devlet modellerine bölünmekteydi. Kapitalist ekonomik örgütlenme ile toplumsal örgütlenmenin karşılıklı olarak girdikleri etkileşim sonucunda ortaya çıkan bu gerilim on yedinci yüzyıldan beri birçok bilim adamının ilgisini çekmektedir. Bu dönemde yapılan çalışmalar egemen güç olan monarşi ve aristokrasi sınıfının henüz emekleme çağındaki kapitalist ekonomik sistemi kendi sistemlerine monte etme çabaları ile sınırlıdır. Ulusların zenginliğini tarımsal üretimde arayan fizyokratlardan; dış ticaret fazlası ve sömürü ile elde edilen altın, gümüş ve benzeri değerli maden stokunda arayan merkantilistlere kadar birçok bilim

adamı ekonomik örgütlenme ile toplumsal örgütlenme arasında bir uzlaşım sağlama çabası içine girmişlerdir. Ancak sanayi kapitalizmi sürecine girildiğinde kapitalizmin gem vurulamaz ilerleyişi oldukça hızlanmış ve bunun sonucunda toplumsal örgütlenmelerde de değişim oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır. Feodalizm yerine, malların serbest mübadelesine dayanan, öncelikle kâr etme amacını güden değişik bir toplum burjuvazi tarafından kurulmuştur (Huberman, 1976: 190).

Bu anlamda kapitalizm palazlanan burjuva toplumunun bir ürünüdür; kapitalist üretimin daha eski biçimleri vardır, ama bir sistem olarak kapitalizm –Marx’ın “kapitalist dönem” dediği şey- ancak on altıncı yüzyıla kadar gider ve endüstriyel kapitalizm aşamasına on sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında ulaşır (Williams, 2006: 63). Kapitalizm adı verilen bu toplumsal sistemin asli kurucularından olan burjuva sınıfı da ekonomik alandaki gücünü politik alana da yansıtarak modern yurttaşlık kurumunun temellerini atmayı başarmıştır. Artık bu süreçten itibaren iktidara giden yolda güç denklemi ters yüz olmuştur. Kapitalizm öncesinde iktidar, toprağa ve bu topraklarda çalışan ve savaşan insan yığınlarına cebren sahip olan gücün elindeyken, kapitalizm sonrasında ise toprağı ve toprak üzerinde çalışan ve savaşan orduları ücret karşılığı satın ala(bile)n kapitalist sınıfa geçmiştir. Eskiden dökülen kanla orantılı olarak elde edilebilen soyluluk payesi on altıncı yüzyıldan itibaren alınır-satılır bir sermaye aracına dönüşmüştür. Bir Napoli atasözü “Parası olan malikâne alır ve baron olur” demektedir (Braudel, 2004 (A): 219). Üretimin toprağa bağlı ve sınırlı olduğu ve genellikle tarım ve hayvancılık üzerine yoğunlaştığı kapitalizm öncesinde iktidar, toprağı ve toprak üzerinde yaşayanları kılıçla veya tanrının asasıyla elinde tutabilmekteydi. Belirli bir toprağa sahip yöneticiler, iktidarı, egemenlik alanlarının boyutları ve üzerinde yaşayan nüfusun çokluğu ile tanımlamakta ve zenginliği, yani sermayeyi, toprak genişlemesinin bir aracı veya bir yan getirisi şeklinde anlamaktadırlar. Buna karşın kapitalist yöneticiler, iktidarı, kıt kaynaklar üzerindeki hâkimiyetlerinin genişliği ile tanımlamakta ve toprak kazanımlarını, sermaye birikiminin bir aracı veya yan ürünü olarak görmektedirler (Arrighi, 2000: 62). Ancak on beşinci yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa merkezli bilimsel, sosyal ve kültürel birçok gelişmenin etkisiyle ortaya çıkan sanayi devrimi sonucu üretim, toprağa bağlı olmaktan çıkarak sınırsız bir şekilde artmaya başlamıştır. Üretimin toprağa bağlı olduğu Ortaçağ ekonomik yapısının, sınırsız bir üretim döngüsü

oluşturan kapitalist ekonomik örgütlenme karşısında çok fazla dayanamamasının asli nedenlerinden biri de bu sermaye birikiminde görülen farklılıktır.

Sanayi Devrimi, üretim miktarının sürekli artmasının ötesinde yeni sosyal sınıf ve kuramların ortaya çıkması açısından da önemlidir (Şenkal, 2005: 15). Üretim miktarında ve çeşitliliğinde görülen artış, bu üretimin mübadelesini sağlayan ticaretin de büyük ölçüde artmasını sağlamıştır. Ortaya çıkan bu zenginliğin büyük bir kısmı kapitalist girişimciler ve ticaretle uğraşan sınıf arasında paylaşılmaktadır. Günden güne aristokratlar ve din adamlarının dışında iktidara göz diken yeni toplumsal sınıflar oluşmaya başlamıştır. Girişimcilerden ve ticaret erbabından oluşan burjuva sınıfının başını çektiği bu toplumsal değişim talebi sanayi devrimi ile toplumun tüm katmanlarına büyük bir hızla yayılmıştır. Öncelikle on altıncı yüzyıldan itibaren Aydınlanma çağı düşünürleri, kapitalizme koşut oluşmakta olan ulus-devletlerin çatısı altındaki burjuva sınıfını politik alanda görünür kılabilmek için onu öncelikle *medeni yurttaşlık* payesi ile onurlandırmaya çalışmışlardır. Avrupa coğrafyasındaki irili ufaklı dağlar, kıvrımlı nehirler ve pek de geniş olmayan ovalar nedeniyle oluşan birbirinden bağımsız feodal çiftliklerde toprağa ve başındaki çobana bağlı yaşayan serflerin, tüccarlar ve kapitalist girişimcilerin çaldığı kavalın büyülü sesinin ardından gidip yerini yurdunu terk ederek kentlerin müdavimi olmasıyla, hak ve sorumluluklarında oldukça büyük değişimler yaşanmaya başlamıştır. Elbette ki daha sonra *working class* (çalışan sınıf) olarak adlandırılacak olan bu geçmişteki Ortaçağ *serflerinin* ve yakın gelecekteki Sanayi Çağı *kölelerinin* oluşmakta olan ulus-devlet örgütlerindeki yurttaşlık kurumuna entegre olmaları burjuva sınıfına oranla daha yavaş ve oldukça sancılı olmuştur.

Kapitalist ekonomik örgütlenme modeli bu süreçte öncelikle siyasal olarak iktidar kurumunun ulus-devlet ardından da bu yapıların temelini oluşturan kitlenin yurttaş şekillenmesinde oldukça büyük rol oynamıştır. Ekonomik yapıda ve toplumsal yapıda görülen tüm bu değişimler “Ekonomi Politik” veya “Politik İktisat” olarak adlandırılan bir araştırma alanının doğmasına neden olmuştur. Yeni ortaya çıkan ulus-devletlerin birbirlerine karşı olan rekabetlerini muhabere alanlarından kapitalist örgütlenmenin rahmi olan *pazar/piyasa* alanlarına kaydırmalarıyla ekonomi bir bilim dalı olabilmeyi başarmıştır. Kapitalist ekonomik örgütlenmenin ulus devlet sınırlarını henüz zorlamaya başlamadığı ve kapitalizmin kalbi olan sermayenin ulusal sınırlar içinde hareket ettiği bu süreçte ekonomi bilimi siyaset ile bir arada

değerlendirilmekteydi ve bu nedenle de ekonomi bilimine on dokuzuncu yüzyıl İngilteresinde “Political Economy” adı verilmekteydi. Adam Smith “*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*”³⁴ adlı eserinde bu terimi şöyle açıklamaktadır:

“Bir devlet adamının ya da parlamenterin uğraştığı bir bilim dalı olarak düşünülen politik iktisadın, iki ayrı amacı vardır; birincisi halk için bol gelir ve varlık temin etmek veya daha uygun dilde söylemek gerekirse halkın böylesi bir gelir ya da varlığı kendileri için elde edebilmelerini sağlamak ve ikinci olarak da devlet veya hükümetin kamu hizmetlerini yapabilmelerine yetecek kadar bir gelir sunmaktır. Politik iktisat hem halkı hem de iktidarı zenginleştirme amacı taşımaktadır.” (Smith, 1981: 428)

Ulusların Zenginliği, ekonomi biliminin ilk kitabı olarak kabul görmüştür (Erim ve Yasa, 2010: 22). Smith bu kitabında on sekizinci yüzyıl kapitalist ekonomik örgütlenmenin ulusal düzeyde aldığı şeklin oldukça ayrıntılı bir fotoğrafını çekmeyi başarmıştır. Özellikle iş bölümü ve emek konularındaki görüşleri kendisinden sonra gelen birçok bilim adamını etkilemiştir. Adam Smith’den sonra ortaya çıkan hem David Ricardo’ya hem Karl Marx’a hem de çağdaşlarına göre “Ekonomi Politik”, “iktisat bilimi” veya “ulusal ekonomi”den başka bir şey değildir; yani iktisat bilimi, aynı zamanda toplumun bütünüyle ilişkilendirilerek, ulusun tamamıyla ilişkilendirilerek ve özellikle dış ticaretle birlikte ele alınmaktadır (Fülberth, 2010; 50). Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx kapitalist örgütlenmenin değerlendirmesini *ekonomi politik* açıdan yaparak kapitalizmin gelişimin yalnızca ekonomik ilişkiler bazında değil sosyal, siyasal ve kültürel yönlerden de incelenmesine büyük katkılar sağlamışlardır. Değerlendirmelerinin kökeni Aydınlanma Çağı düşünürleri olan John Locke ve David Hume’un çalışmalarına kadar giden bu düşünürlerin ortak paydası *emek değer* teorisyenleri olmalarıdır. Bununla da bir malın fiyatını, onun üretilebilmesi için kullanılan işgücü-zamana karşılık gelen sabit miktardaki malların üretimiyle ölçen ekonomistler anlaşılmalıdır (Fülberth, 2010: 52). Locke Hristiyanlık öğretilerinden aldığı destekle mülkiyetin temelini emeğe bağlarken aslında kapitalist dönemin yurttaşlarının yolunu açmaktadır. Artık emeğiyle çalışan ve aklıyla kazanan herkes mülkiyet sahibi olabilmekte ve bu *rasyonel* davranışlarının mükâfatı olarak da politik alanda kendine bir yer edinebilmektedir. Locke, yasama faaliyetine, rasyonel davranabilme yeteneklerini kendi yaşam pratiklerinde gerçekleştirdiği açıkça görülen insanların (toplum kesimlerinin) katılabileceğini söylemekteydi (Köker, 1998: 59).

³⁴ Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme.

Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinin birinci kitabının beşinci bölümünde emeğin ilk fiyat, yani her şey için ödenen orijinal satın alma değeri olduğunu söylerken; on birinci bölümünde de emeğin her şey için ödenen nihai fiyat olduğunu ifade etmektedir. Hatta dünyadaki zenginliğin çıkış noktası olarak da emeği gören Smith'in emek değer argümanı kapitalist işletmelerin kâr aracılığıyla sağladığı sermaye birikimini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Üretilen her şeyin ilk ve son aşamasında emeğin belirleyiciliği olduğunu öne sürmesine rağmen Karl Marx'ın daha sonra *artık değer* olarak ortaya koyacağı üretim sonrasındaki mübadele esnasında ortaya çıkan kârın neden işçiler hesabına değil de sermaye hesabına yazılması gerektiğini yeterince açıklayamamıştır. Ancak özellikle kapitalist ekonomik örgütlenmedeki iş bölümü ile sağlanan verimlilik artışı üzerine yazdıkları bu tezin daha sonraki bölümlerinde ayrıntılı şekilde açıklanmaya çalışılacak olan, işgücünün Ortaçağdaki serf yapısından modern ulus devletteki yurttaş şekline dönüşmesinin bazı ipuçlarını vermektedir. Smith'in ardılı olan David Ricardo da üretim koşullarını emek girdisi ile tanımlayarak, mübadele değerindeki değişikliklerin malların üretiminde harcanan emek miktarındaki değişikliklerle belirlenmesine göre 'saf' bir emek değer teorisi oluşturmuştur (Peach, 2009: 72). Emek bundan böyle ekonomik bir girdi olarak ölçülebilir bir değer kazanmıştır ve piyasada emeğin taliplileri yalnızca derebeyleri değildir.

Ekonomi Politik çalışmalarında ortaçağın *köle* emeğinden modern çağın (görelî) *özgür* emeğine giden süreçte yurttaşlık kurumunun gelişiminin izleri sürülebilmektedir. Kapitalist örgütlenmenin ulus-devlet çatısı altında büyüyüp serpilmeye devam ettiği zaman zarfında ekonomi ve politika birbirinden ayrı düşünülemeyen disiplinlerdi. Ancak kapitalizm kabına sığmayıp küresel bir görünüm kazandığı andan itibaren ekonomi disiplini politikadan bağımsız bir şekilde hayatın tek gerçeği haline gelmeyi başarmıştır. Boland'a göre ekonomi biliminin değer yargılarından bağımsız olduğu iddiası, pozitif ekonominin normatif ekonomiye göre üstünlüğünü savunan zihniyetin bir kalıntısıdır (Acar, 2008: 72). Modern yurttaşlık kurumunun gelişiminde ekonomi ile politikanın ortaklığının oldukça önemli etkileri olmuştur, günümüzde ise yurttaşlık kurumunda görülen zemin kaymalarında, ekonominin politikanın önüne geçerek toplumsal yapının birincil belirleyicisi olması yatmaktadır.

Ekonomi Politik yaklaşımın birbirinden ayrılarak ekonomi ve politika şeklinde farklı alanlarda egemen birer disiplin haline gelmesinde on dokuzuncu yüzyıl sonlarında

ortaya çıkan neoklasik ekonomi anlayışının büyük bir payı bulunmaktadır. Neoklasik ekonomi, bireyin otonom davranışlarının bir sonucu olarak toplumun uyumlu bir biçimde işleyeceğini ve bu durumun herkesin yararına olacağını kanıtlamak amacıyla ortaya konulmuş bir teoridir (Acar, 2008: 62). Kökenleri John Locke'un *aklin yolu birdir* düsturundan hareketle ortaya koyduğu *rasyonel bireye* kadar uzanan neoklasik ekonomi anlayışının temelinde bireyin fayda fonksiyonu yatmaktadır. İnsanoğlu artık evriminin bu aşamasında bir homo consumers'a dönüşerek belirli tüketim kalıpları oluşturmaktadır. Tüm bireyler aynı zevk ve tercihlerle hareket ederek tek ve evrensel bir ekonomik hayatın yapı taşlarını oluşturmaktadırlar. Böylelikle *ekonomi politik* anlayışın, toplumsal ve siyasal alanlarla birlikte çözümlemeye çalıştığı ekonomik örgütlenme modeli neoklasik ekonomi metodolojisiyle yalnızca bireye indirgenmektedir ve toplumsal yapı da bu rasyonel bireylerin ortak çıkarları ile şekillenmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle 1970'li yılların başından itibaren yeniden yapılanmaya başlayan kapitalizm, neoklasik ekonomi anlayışı ile küresel bir hüviyet kazanarak ekonomi ve politika arasında derin bir uçurum açmıştır ve yurttaş bireyi tüketici-birey/müşteri-birey şekline dönüştürmüştür.

Neoklasik teori, karmaşık bireylerin davranışlarını açıklayabilmek için gerçek dışı bir varsayımda bulunmuş ve bireylerin "rasyonel" olduğunu, her zaman çıkarlarını koruyup faydasını maksimize ettiğini varsaymıştır. Bu şekilde matematiksel hesaplamalar yapmasına izin veren fonksiyonel ilişkileri, toplumu toplum yapan hiçbir sosyal faktöre bakmadan açıklayabilme yeteneği kazanmıştır (Acar, 2008: 72).

Bu anlayışa göre artık birey ekonomik olarak çıkarlarını maksimize ederken - *ceteris paribus*³⁵ (özellikle neoklasik ekonomistlerin besmelesi olarak düşünülebilir)- hem toplumun çıkarlarını hem de kendi siyasal ve sosyal haklarını da maksimize etmektedir. Ancak unutulmaması gereken bir gerçek de şudur ki; ne tek tek bireylerden oluşan toplumsal hayat bir bütün olarak ne de tek bir bireyi ifade eden insan hiçbir şart altında sabit değildir. Bu nedenle rasyonel bireyin aldığı bir kararın tüm bireylerin de alacağı varsayımıyla -*ceteris paribus-diğer tüm durumları* yani toplumsal hayatı belirleyeceği düşünülemez.

---

³⁵ Diğer tüm durumlar sabitken.

2.3 Kapitalizmin Tarihsel Gelişimi

2.3.1 Küreselleşme Öncesi Kapitalizm

Immanuel Wallerstein'a göre tarihsel kapitalist sistemin doğuşu on beşinci yüzyıl sonları Avrupası'nda başlamıştır; sistem zaman içinde, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına gelindiğinde tüm yerküreyi kaplayacak biçimde, mekân içinde de genişlemiştir; bugün hâlâtüm yerküreyi kaplamaktadır (Wallerstein, 2009: 16). Kelime kökeni olarak *kapital* kelimesi on ikinci ve on üçüncü yüzyıllara doğru fon, mal stoku, para kitlesi veya faizi olan para anlamında ortaya çıkmıştır; kelime hemen açık bir tanıma kavuşmamıştır, çünkü o sıralar tartışma her şeyden önce skolâstiklerin, ahlakçıların ve hukukçuların; alacaklının taşıdığı rizikoya yönelik olan bilinçli yolu açmalarına neden olan faiz ve tefecilik üzerine yapılmaktadır (Braudel, 2004(A): 203). Başta İtalyan kentleri olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesinin, dini otoritenin zayıflamasına bağlı olarak laik bir hüviyet kazanmasının itici gücü de sermayenin faizle olan kan bağı olmuştur. Faizin, sermayenin gayri meşru çocuğu olmaktan çıkarak dünya genelinde bir sermaye zürriyeti kurmasının yolu da kapitalizmin dinsel hegemonya karşısındaki zaferiyle mümkün olmuştur.

Kapitalizm ortaçağ Avrupası'nda toplumlar arası hareketliliğin başta ticaret faaliyetleri olmak üzere ekonomik, sosyal ve toplumsal olarak artmaya başlamasıyla yeni bir güç odağı oluşturarak ortaya çıkmıştır. Geçmişin toprağa endeksli üretim ve tüketim toplumunun sabit değişkenleri birer birer çözülerek özgürlüğüne ve hareket serbestine ulaşmasıyla toplumun genel işleyişi ve genel kurallarında devrimsel niteliklerde değişiklikler yaşanmıştır. Toprağın efendisi Lord'lar, eli silahlı askerler, öbür dünyadan gelen hayaletleri andıran cübbeli din adamları karşısında çiftlik hayvanından başka bir işlevi olmayan köylülerin değişen toplumsal ve ekonomik dinamiklerle kentlere akın etmesiyle modern toplumun temeli atılmaya başlamıştır. Kentlere dolan *işçiler* ve yeni ekonominin efendisi *işveren* burjuvalar ortaklığında ortaya çıkan kapitalist güç döngüsü geçmişin egemenleri üzerinden bir silindir gibi geçmiştir.

Kapitalist döngü öncelikle önderliğini Birleşik Eyaletlerin³⁶ yaptığı, İngiltere, Fransa ve İspanya gibi ülkelerde gerçekleşmeye başlamıştır. *Sermaye yoğun* ülkelerden

³⁶Hollanda'nın hâkimiyeti altındaki topraklar.

Hollanda'nın kapitalizmin ilk dönemlerindeki liderliği de milli devlet şeklinde kendilerini biçimlendirmiş *zor yoğun*³⁷ ülkelerden olan İngiltere ve Fransa'ya geçmiştir. Hollanda'nın gücünü kaybetmeye başlamasıyla da Fransa ve İngiltere arasında yüz elli yıl sürecek bir hegemonya mücadelesi başlamıştır. Bu savaşın ticari ve ekonomik boyutu İngiltere ve Fransa'da merkantilist bir ekonomik anlayışın egemen olmasına yol açmıştır. Ekonomik milliyetçiliğin çekirdeğini oluşturan merkantilizm de ulusal devletlerin kurulmasında en önemli yapısal etkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Gustav von Schmoller'in de belirttiği gibi ticaret kapitalizmiyle doğan merkantilizm en içteki çekirdek yapısında, devlet kurmak amacından başka bir şey değildir, fakat amaç, dar anlamda devlet kurmak değil, devleti ve ulusal ekonomiyi aynı anda kurmaktır (Arrighi, 2000: 87). Wallerstein gibi Dünya Sistemi kuramcılarında biri olan Anthony Giddens da, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi* adlı kitabında kapitalizm ve ulus-devlet arasında bir bağlantı kurmaktadır:

Kapitalizmin aşağı yukarı onaltıncı yüzyılda başlayan ve günümüzde hızlanan bir 'kapitalist dünya ekonomisi' olarak zafer dönemi, aynı zamanda ulus-devletin bir siyasal ve askeri organizasyon odağı olarak dünya çapındaki zaferini hızlandırdığı bir dönemdir... (Her ne kadar, kuşkusuz aksi doğru olmasa da), tüm 'kapitalist devletler' ulus-devletler olmuşlardır (Giddens, 2000: 199).

Giddens ve Wallerstein'in başını çektiği Dünya Sistemi kuramcıları, bir ekonomik örgütlenme modeli olarak kapitalizmin monarşiler çağına son vererek ulus-devlet yapısını harekete geçirdiğini öne sürmektedirler. Ancak bu birliktelik öncesinde monarşiler ile çoğunluğunu ticaret burjuvazisinin oluşturduğu toplumsal sınıfın işbirliği gözden kaçırılmamalıdır. Alice Teichova ve Herbert Matis; *Nation, State, and the Economy in History*³⁸ adlı çalışmalarında merkantilizmin Avrupa'daki yükselen güçler olan İngiltere, Hollanda ve Fransa arasında büyük bir rekabete yol açarak ekonomik milliyetçiliği ortaya çıkardığını öne sürmektedirler. Ülke zenginliğini ticaret artışı sonucu elde edilen altın ve para fazlalığıyla ölçen merkantilistler, bunu sağlamak adına yabancı malların ithalatını yasaklamak ve ihracatı arttırmak için -sömürgeleştirme dâhil olmak üzere diğer ülkelerle savaşa bile girmekten sakınmayan- birçok aşırı uygulamaya imza atmışlardır. Bu süreçte burjuvalar, daha fazla zenginleşerek hem sosyal hem de siyasal yaşamda görünür olmak, krallar da artan zenginlikle askeri ve idari yönden iktidarını sağlamlaştırmak için el ele vermişlerdir. Kapitalizmin habercisi olan Merkantilist ekonomik sistemde, *ulusal* burjuvalar ile mutlak krallar arasındaki

³⁷ Bkz. Ulus Devletin Temel Dinamikleri s. 105.

³⁸ Tarihte Ulus, Devlet ve Ekonomi.

uzlaşmanın temeli de buna dayanmaktadır. Merkantilizmin tetiklediği ekonomik milliyetçilikle mutlakiyetçilik yerini, Fransa ve İngiltere’de başlayarak *milli devlet* şekline bırakmaya başlamıştır. Daha önceden yalnızca hukuki, askeri ve mali temeller üzerine kurulan devletlerin şekillenmesinde artık farklılaşan ekonomik etkenlerde belirleyici olmaya başlamıştır. Merkantilizmin ortaya çıkardığı ekonomik milliyetçilik ile para ve işgücü piyasaları ve emtia pazarları da ulusallaşmaya başlamış ve artık devletler bir hanedanın çiftliği olarak değil birçok aktörün ortak çıkar doğrultusunda beraber hareket ettiği ekonomik bir örgütlenmenin alanı olarak da yorumlanmaya başlamıştır. Ekonomik milliyetçilikle birlikte başını İngiltere ve Fransa’nın çektiği bir hegemonya savaşı başlamıştır. Bu güç savaşı ticaret yollarının hâkimiyeti kadar yeni pazarların bölüşülmesi üzerine de devam ederek Kıta Avrupa’sının dışına kadar taşmıştır. Bu savaşların yürütülebilmesi için gerekli olan profesyonel orduların bakımı ve donanımının yükselen maliyeti, devletleri, her yolu deneyerek fon yaratmak zorunda bırakmıştır (Adda, 2005: 37). Devletler hem kapitalistlerden borç alma yoluna girmiştir hem de düzenli bir vergi sistemi oluşturmak zorunda kalmışlardır.

Savaşların ve dolayısıyla vergilerin şekillendirdiği modern devletin oluşumunda bu dönemde baskın bir ekonomik sistem olarak şekillenmeye başlayan kapitalizmin oldukça önemli etkisi vardır; vergi toplayan Devlet iktidarı ile vergi veren ekonomik ajanlar arasındaki ilişkiler modern çağın hem devletini hem de insanını belirlemiştir. Başta kapitalizmin doğum yeri olarak görülebilecek İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ve Amerika’daki kolonilerde vergi toplayan egemen siyasi güç ile vergi veren egemen kapitalist örgütlenme arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi kapitalizmin gelişimine paralel bir şekilde artarak devam etmiştir. Felemenk’te güçlü bir şekilde kapitalizme dayalı olan devlet oluşumunun, ayrıca İber ve Balkan Yarımadalarında nispeten zorlamaya dayalı biçimde gelişen devlet oluşumunun tersine, Britanya Ada Devletleri (özellikle İngiltere) bir orta yol izlemiş, sermaye ile iktidar zaman zaman birbiriyle çatışsa da sonunda güçlerini birleştirmiştir (Tilly, 2005: 118). Kapitalizmin temsilcileri olan burjuva sınıfı ile geleneksel güçler arasındaki bu bilek güreşi de on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren dünya genelinde görünür olmaya başlayacak olan ulus-devletlerin formatını belirlemiştir. Dünya-Sistemi kuramcısı olan Wallerstein’in da belli başlı saptaması ulus-devletin on beşinci yüzyıl ve on yedinci yüzyıl arasında meydana gelen ekonomik dönüşümlerin sonucu ortaya çıkmış olmasıdır (Vergin, 2007: 175). Wallerstein, ulus-devlet ile kapitalizmin göbeğinin birlikte

kesildiğini iddia ederek her ikisinin de birbirinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Wallerstein'in 1500'den itibaren Avrupa'yı inceleyen büyük araştırması genellikle devlet oluşumuna karşılık bir spirali izlemektedir, belirli bir bölgedeki üretim biçimi belirli bir sınıf yapısı ve belirli türde bir devlet yaratır: Bu devletin niteliği ve bölgenin üretici ve tüccarlarının dünyanın geri kalan ekonomisiyle kurdukları ilişkiye göre bölgenin dünya ekonomisi içindeki konumu belirlenir – çekirdek, çevre veya yarı-çevre konumları ve bu konum da devletin örgütlenişini önemli ölçüde etkiler (Tilly, 2001: 34).

İmparatorluklar çağının sonlanıp kapitalizmle birlikte devletlerin ulusal bir forma girmesiyle dünya ekonomisi yeni bir bölüşüm yaşamak zorunda kalmıştır. İmparatorluklar çağında merkezden uzakça bölgeler, kalıcı ve sıkı sıkıya yönetilen bir iradenin hedefi değil, haraç kaynağı olmuştur; emperyal iktidarın beklentileri karşılanana kadar, yerel hükümet sistemlerine dikkate değer özerklik verilmiştir (Pierson, 2000: 30). Ancak Westphalia Antlaşması ile egemenlik kavramında yaşanan büyük değişikle devletler belirlenmiş sınırlar çerçevesinde kendi ekonomik, sosyal ve siyasi kurallarını düzenli bir forma sokmaya başlamıştır. Kapitalizmle birlikte ekonomik kaynakların çeşitlenmesi ve zenginleşmesi de modern devletler içinde bölüşümün çeşitlenmesine yol açmıştır. Wallerstein'a göre kapitalizmle birlikte Atlantik Kıyısındaki birkaç devletin güdümünde bir üretim ve değişim (alış-veriş) patlaması ortaya çıkarak dünya genelinde bir meta pazarı oluşturulmuştur. Böylelikle, tarihte ilk defa olarak dünya ölçeğinde bir ekonominin gelişmesi mümkün olmuştur (Vergin, 2007: 175). Eski çağlarda yükte hafif ancak pahada ağır olan mallar dışında yerel ve bölgesel olarak icra edilen ekonomik faaliyetler, coğrafi ve bilimsel gelişmeler eşliğinde artık tüm dünyaya yayılmıştır. Bilimsel gelişmeler ticareti kolaylaştırmasının yanı sıra Sanayi Devrimi'nin de fitilini ateşleyerek envai çeşit mal ve hizmetin ekonomik faaliyet alanına girmesine yol açmıştır. Gelişen ticaret ve sanayi ile oldukça güçlenen bu kapitalist ekonomik örgütlenme modeli de özellikle İngiltere, ABD, Hollanda ve Fransa'da hayat bulmuştur. Ticaretin ve üretimin kalbindeki bu ülkeler bu döngünün devam edebilmesi için elde ettikleri bu yeni ekonomik kaynaklarını hem askeri örgütlenmelere hem de bilimsel harcamalara ayırarak dünya genelinde merkez güçler olarak kendilerini ortaya koymaya başlamışlardır. Wallerstein'ın ortaya koyduğu bu yeni dünya sisteminin özünde ise yoğun bir şekilde artan bir meta üretimi yatmaktadır.

Kapitalizmin olgunlaşması bir yandan toprağın ve ürünlerin diğer yandan işgücünün metalaştırılmasını gerektirmiştir (Giddens, 2005: 199).

Ucuz hammadde ve işgücü ile üretilen malların kapitalistler tarafından allanıp pullanarak satılmasıyla oluşan meta zinciri dünyanın yeni ekonomik sistemini oluşturmaktadır. Metaların en büyük özelliği de emek ürünleri olmasıdır (Kızılcıkelik, 2003: 30). Dünya-ekonomisi ile metaların el değiştirmesi küresel bir görünüm kazanmıştır. Meta zincirleri ise coğrafi yönleri bakımından rasgele oluşmamıştır, çıkış noktaları çok sayıda, buna karşılık varış noktaları birkaç alanda birleşme eğilimindedir; başka bir deyişle, meta zincirleri kapitalist dünya ekonomisinin çevrelerinden merkezlerine doğru gitme eğilimindedir (Wallerstein, 2009: 26). Bunun nedeni de emek yoğun meta ürünleri çevre ülkelerde gerçekleşirken teknoloji ağırlıklı meta ürünleri de merkez ülkelerde gerçekleşmektedir. Teknoloji yoğun ürünlerin ücretinin emek yoğun ürünlerden kat be kat fazla olması da uluslararası işbölümüne eşitsiz bir görünüm kazandırmaktadır. Örneğin bir birim teknoloji yoğun meta ile 10 birim emek yoğun metanın değişimi merkez ve çevre ülkeler arasında gözle görülmeyen efendi köle ilişkisinin bir başka yüzüdür. Çevre ülkeler merkez ülkelerde yaşayanlardan on kat daha fazla çalışmak zorundadır.

Bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için tasavvur edilen modern yurttaşlığın temelinde de başta Fransa olmak üzere Avrupa'daki ve Atlantik ötesindeki devrimler yatmaktadır. Modern insanın oluşumunda büyük payı olan İngiltere'deki Şanlı Devrim, ABD'deki Bağımsızlık Savaşı ve Fransa'daki Fransız Devrimi'nin başrol oyuncuları burjuvalardan oluşmaktadır. Ancak başrol oyuncuları kadar bu devrimlerde rol alan yardımcı oyuncular ve figüranların da modern yurttaşın oluşumunda etkisi büyüktür. Bağımsız köylülerden, şehirlerdeki zanaatkârlardan oluşan bu figüranlar kitlesi kapitalizmin tarımsal alanda (özellikle İngiltere örneği) ve ticaret alanında gelişmesiyle hem topraksız kalmıştır ve hem de üretim araçlarından mahrum bırakılmıştır. İngiltere'de çitleme hareketiyle modern tarımın (üretimde verimlilik) önü açılırken, birçok Avrupa ülkesinde de atölye ve küçük fabrikalarla hız kazanan kitlesel üretimin önünde duramayan lonca birlikleri gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu bağımsız köylü ve zanaatkârlar kapitalist kitlesel üretimle rekabet edemeyerek, topraklarını terk etmek, atölyelerini kapatmak zorunda kalmışlardır (kırdada da durum farklı değildir; çiftlikler tarladaki fabrika halini alır ve köylerini terk etmeyen köylüler tarım proletaryasına

dönüştürülürler); sermaye de bu şekilde giderek daha az elde yoğunlaşmıştır (Berman, 2009: 130). Yerlerinden yurtlarından edilen bu köylüler ve ellerinden zanaatları alınan bu ustalar karınlarını doyurabilmek için artık emeklerini satmak zorunda kalmışlardır. Böylelikle feodal çağdaki serf emeği, kapitalist literatüre *özgür emek* şeklinde geçerek hammadde, toprak ve sermaye gibi nicel bir üretim girdisi haline gelmiştir. Kulağa ne kadar hoş gelse de emeğin özgürlüğü retorikle sınırlıdır; insanlar sadece efendisini seçmekte özgürdür.

Karl Marx'ın da ifade ettiği gibi kapitalizmle üretim, tüketim ve insan ihtiyaçları giderek uluslararası, kozmopolit bir nitelik kazanmıştır; insan arzularının ve taleplerinin kapsamı, giderek çökecek yerel pazarların kapasitelerinin çok ötesine ulaşmıştır (Berman, 2009: 130). Üretimin kitlesel olarak yoğunlaşması kapitalist ekonominin verimlilik anlayışına göre işleyecek bir emek piyasasının oluşmasına yol açmıştır. Artık kente yerleşen işsiz köylüler ve zanaatkârlar belirli bir süre çalışma (sanayi devriminin ilk dönemlerinde günde 16-18 saate kadar çıkmıştır) şartıyla kendilerinden istenen bir *bölüm işin* yapılması karşılığında genellikle egemen iktidarlar (devlet ve sermaye sahipleri) tarafından belirlenen bir ücret karşılığı çalıştırılarak işçi statüsüne erişmişlerdir. Tarihsel kapitalizmde devletler işgücünün daha çok metalaştırılmasını sağlayacak yasamalarda bulunarak, işçilerin bir iş türünden bir başkasına geçmesine ilişkin çeşitli geleneksel kısıtlamaları kaldırmıştır (Wallerstein, 2009: 43). İşçinin emeğinin zaman ve ücretle hesaplanabilirliği emeği kapitalizme özgü bir şekilde metalaştırarak hem egemen sınıflar hem de işçi sınıfı tarafından pazarlık aracı haline getirmiştir. Çalışma *zamanı* üzerinde mücadele, kapitalist ekonomideki sınıfsal çatışmanın en dolaysız aracıdır; işgücünün uzunluğu gelenek ya da anlaşma ile değil, bu mücadelenin sonucunda belirlenir (Giddens, 2000: 129). Aynı şekilde kapitalizm ücretli emek dışında işbölümü üzerinde de üretim sürecini kökünden değiştirmiştir. Smith'in öne sürdüğü gibi herhangi bir fabrika ya da küçük bir atölyede bile işbölümünün gerçekleştirilmesi üretimi onlarca ve hatta yüzlerce kat arttırmaktadır. Üretimin bu şekilde artması da kapitalizm için pazar ihtiyacı doğmasına yol açarak ulusal pazarların oluşmasında etkili olmuştur. Verimliliği arttıran işbölümü konusunda daha da ileri giden Smith, yalnızca ticari faaliyetlerin yüceltiği korumacı ve sömürgeci merkantilist ekonomik anlayışın yerine ülkeler arasında da işbölümü gerçekleştirilerek serbest ticaretin tesis edilmesini savunmuştur. İşbölümü, insanların bir iş üzerinde

uzmanlaşarak nasıl verimliliği arttırıyorsa ülkeler arası uzmanlaşma da pazar payını genişleterek ülkelerin sığ pazarlarda birbirini boğazlamalarının önüne geçecektir.

Başta Adam Smith olmak üzere, Fransa'daki toprak sahiplerinin sattığı ürünler karşılığında adım başı vergi ödemesine karşı çıkan fizyokratların saldırıları ile merkantilizm yerini serbest ticaretin ön plana çıktığı ve *Laissez-faire* sözü ile taçlanmış kapitalizme bırakmıştır. Fizyokratlar özellikle sanayi gelişiminde İngiltere'nin gerisinde kalan ve ülke zenginliğinin büyük bir kısmını köylülüğün hâlâ hâkim olduğu tarım sektöründen kazanan Fransa'da ortaya çıkmıştır. İşledikleri topraklarının mülkiyeti üzerinden tam serbestliği savunan fizyokratlar aslında Fransız Devrimi'nin de temellerini atmışlardır. Fizyokratlar Fransa'nın köylülerinin sesi olurken Adam Smith de İngiltere'de güçlenen sanayi kapitalizminin destekçisi olmuştur. Ancak fizyokratlar 'eksiksiz özgürlük' için savaşmakta Adam Smith'i geçmişlerdir ve bunu da Adam Smith kendi ağzıyla dile getirmektedir: '... ama ulusların servetini tüketilemez para zenginliğinden değil, toplumun emeğiyle her yıl yeniden üretilen tüketilebilir malların meydana getirdiği eksiksiz özgürlüğün, yıllık yeniden üretimi en büyük kılacak tek etkili tedbir olduğunu öne sürmekle bu öğretiyi her bakımdan cömert ve liberal olduğu kadar haklıdır da.' (Huberman, 2005: 160). Merkantilizmin, milli devletlerin oluşumunda gösterdiği etkinin benzerini kapitalizm, ulus-devletlerin oluşumunda göstermektedir. Merkantilizm, Avrupa devletleri ile kapitalizm arasındaki ilişkinin oluşmasındaki en önemli etkidir (Smith ve Eisenstadt, 2006: 143). Kapitalizmle, serbest ticaret için aynı sisteme sahip ulus-devletler, serbest üretim için ulus-devletler içinde her işe koşabilecek serbest bir işgücü ve her yıl üretilen zenginliğin tüketilmesi için de yurttaşlık payesi ile donatılmış bir orta sınıf ortaya çıkmıştır.

Ancak işbölümü, işçi sınıfının üretimin değiştirilebilir herhangi bir parçası haline getirerek yaptığı işe yabancılaşmasına yol açmış ve aynı zamanda üretim üzerindeki gücünü azaltmıştır. Üretimin örgütlenmesindeki bu değişimin bir sonucu olarak Avrupa'da nüfus proleterleşmiştir; proleterleşme, hane halkının ücretli emeğe giderek daha fazla bağımlı hale gelmesini ve/veya üretim araçları üzerindeki denetimini yitirmesini içerir (Tilly, 2005: 36). İşbölümünün gelişmesinin çeşitli evreleri farklı mülkiyet biçimlerini temsil etmiştir; bir başka deyişle, işbölümünün her yeni evresi, işin konusu, aletleri ve ürünleri bakımından bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri de belirlemiştir (Marx, 1976: 21). Bir işkolunda görülen işbölümü insanlar arasındaki

ilişkileri değiştirdiği gibi serbest ticaret anlayışı ile ülkeler arasında görülen işbölümü de devletler arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Üretim süreçlerinin yapısındaki bu mekân hiyerarşikleşmesi, dünya ekonomisinin merkez ve evre bölgeleri arasında yalnızca bölüşüm ltleri (reel gelir ve yaşam düzeyleri) açısından değil, daha da önemlisi, sermaye birikiminin yerleri açısından görülmemiş büyüklükte kutuplaşmaya yol açmıştır (Wallerstein, 2009: 27). İşbölümü ile artan verimlilik ortaya muazzam kârlar çıkarmıştır ancak Marksist teorinin *artı değer* olarak nitelendirdiği bu kârlar sermaye olarak çoğunlukla kapitalistlere doğru akmıştır. Ancak bu üretim sonucu elde edilen kapital malın paylaşımında işçiler ve işverenler arasında bitip tükenmeyen kavgalar yaşanmaya başlamıştır. Artık işçiler belirli bir ücret karşılığında zgr emekleri işverenlere satarak dünyanın *malını* (emtia) retmeye başlamışlardır. Fernand Braudel'in dediği gibi kapital mal (sermaye de dâhil olmak üzere) *nceki bir çalışmanın sonucu'dur, birikmiş iş'tir* (Braudel, 2004(A): 209).

İnsanların birlikte çalışarak ortaya çıkardıkları toplam iş üzerindeki mülkiyet hakkı Marksist teoriye göre eşitsiz bir şekilde egemenin üzerine geçerek egemenin iktidarını geleceğe taşımaktadır. Emeği ile üreten insanın dolaylı yoldan köle olmasından başka bir şey olmayan kapitalizm modern bir illüzyondan başka bir şey değildir. Eski ağlarda efendisinin dizi dibinde karın tokluğuna çalışan köle, modern dünyada özgürlük alanı *ev-iş-AVM-ev* döngüsünden dışarı çıkamayan ücretli köleye dönüşmüştür. Çalışanların emeği ile ortaya çıkan artı değerle biriken sermaye de kapital mallar ve mali fonlar açısından sabit sermaye ve dolaşımdaki para, tüketim malı ve hizmet açısından da dolaşan sermaye şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Sabit sermaye iktidarın hegemonyasını somutlaştırırken, dolaşan sermaye de iktidarın ve köleliğin sürekliliğini sağlayan bir i döngü yaratmaktadır. Ancak cretli kölelik, antik ve feodal örneklerinden farklı olarak şiddet zoru ile genelleştirilmemektedir. Marx'ın Kapital'inde betimlenen *liberal* kapitalizm, işçileri kapitalist işverenleriyle sömürgeci sözleşmelere iten şeyin şiddet tehdidi değil ekonomik zorunluluk olduğu bir kapitalizmdir (Pierson, 2000: 29).

Modern ağla ortaya çıkan yurttaşın temelinde de kapitalizmin ihtiyaç duyduğu ve bu ihtiyaa göre şekillendirmeye çalıştığı zgr emek ve işbölümü bulunmaktadır. Özgür emek ve işbölümü ile artan üretim ve karşılığında doğan tüketim kapitalist ekonomik sistem için yığınlardan oluşan halk kitlelerinin hem üretim faktörü olarak

hem de tüketim pazarı olarak kontrol edilmesi ve elde tutulması gereken bir güç haline getirmiştir. Burjuvaların feodal egemenlere karşı giriştikleri savaşta el ele vererek ulus-devletlerin kurulmasına yardımcı olan bu çalışan sınıf burjuva devrimlerinin karakterini de belirlemiştir. Sonuçta işçi sınıfı, emeğin mal haline gelmesinin bir ürünüdür (Fülberth, 2010: 173). Dolayısıyla kapitalizmin bir ürünü olan işçi sınıfının ve sermayenin on dokuz ve yirminci yüzyıldaki mücadeleleri çoğunlukla farkında olunmadan bu sınırlar çerçevesinde çizilmiştir. Örneğin 1834 yılında İngiltere’de kabul edilen yeni Yoksullar Yasası genel *yoksul* kategorisini ortadan kaldırmıştır; eski yoksullar yerleri yoksular evi olan fiziksel nedenlerle sefaletе düşmüş kimselerle, ücret karşılığı çalışarak yaşamlarını kazanan bağımsız işçilere ayrılmıştır (Polanyi, 2010: 303). Kapitalizmin emek piyasasını sistemleştirmesinin ilk adımlarından biri olarak görülebilecek olan bu yasa çalışabilecek durumda olan işsizle, çalışamayacak durumdaki işsizlerin birbirinden ayrılması üzerinde durmaktadır. Emek piyasası da kapitalistlerin bu girişimleri karşısında genellikle daha az çalışma saatleri, daha fazla ücret, işsizlik sigortası, emeklilik ve genel oy hakkı gibi taleplerle kapitalist sisteme entegre olmaya çalışmışlardır.

On dokuz ve yirminci yüzyılda sermayenin ve emeğin karşılıklı olarak örgütlenmeleri toplumsal alanda ekonomi-politik bir çekişme alanı yaratmıştır. Sermayenin ekonomi politiğın merkezi kavramı kârdir; üretici güçlerinininki ise ücrettir, ama buna belli zaman dilimleri arasında yapılan ödemeleri (emeklilik) ve ücret yerine geçen ödentileri (işsizlik ve hastalık parasının yanı sıra kaza anında yapılan ödemeler), vergi iadeleri ve üretici güçlerin yeteneklerini geliştirmeye yönelik eğitimsel ödentileri (okul ve hastahane) de eklenebilir (Fülberth, 2010: 184). Bunlara ilave olarak seçme ve seçilme gibi siyasal haklar da ekonomi-politiğın bir mücadele aracı olmuştur. Sermayenin gerekleri ve emekçi sınıfın ihtiyaçları doğrultusunda kapitalizm ulus-devletler formunda örgütlenerek yirminci yüzyıla damgasını vurmuştur. Ancak yirminci yüzyılın sonunda gelişen teknoloji ve iletişim sektörleri sayesinde sermayenin ulus üstü bir görünüm kazanarak küreselleşmesi ve dünya genelinde örgütlenme başarısı göstermesine karşılık emekçi sınıfın örgütsel yapısının çözülmesi ekonomi-politiğın sonunu hazırlamıştır ve toplumsal yapının belirlenmesinde son söz ekonomiye kalmıştır.

2.3.2 Küresel Kapitalizm

2.3.2.1 İngiltere'nin Başarısızlığı

Dünya sistemi kuramcılarına göre suya atılan bir taş gibi halkalar yaratarak büyüyen ve genişleyen sermaye her zaman kendine güvenli limanlar aramıştır. Cenova ve Venedik gibi İtalyan şehir devletlerinde başlayan sermayenin hareketi Hollanda'nın yükselişe geçmesiyle Amsterdam'a, ardından da sermayeleşmiş zorun temsilci olan ulus-devletlerin dünyaya egemen olmasıyla önce Londra sonra da New York'a kadar uzanmıştır. Günümüz post-modern dünyada ise sermayenin hareketi takip edilemeyecek kadar hızlanmıştır ve her an her yerde olabildiği için aslında yeri ve yurdu da yoktur. Modern dünyanın eşiğindeyken sermayenin güvenli bir liman araması devletçi kapitalizmin, yani ulus devletin inşasını zorunlu kılmıştır. Sermayenin modern dünyadaki ilk adresi de Britanya Adaları'nda sağladığı hâkimiyetle dünya pazarına açılan İngiltere olmuştur. İngiltere'nin kapitalizmin beşiği olmasını sağlayan başlıca etken tarım toplumundan hızlı bir şekilde sanayi toplumuna dönüşebilmesindeki beceride yatmaktadır³⁹. Sanayileşen ulusal pazarı aracılığıyla hem Amerikan kolonilerinde hem de dünyanın diğer bölgeleriyle kurduğu ekonomik ilişkilerle sermayenin katlanarak devasa boyutlara ulaşmasını sağlayan İngiltere modern dünyanın efendisi olarak ortaya çıkmaktadır. İngiltere'nin diğer devletlere oranla küçük toprak parçasına sahip olması, dünya ticaretinin başlıca kesişme noktalarından biri üzerindeki ada konumu, deniz gücü üstünlüğü, ülke ekonomisinin depoya benzer yapısı gibi özelliklerin tümü İngiltere'nin, Venedik Cumhuriyeti'nin büyük bir kopyası ya da daha doğru bir deyişle gücünün doruğundaki bir Birleşik Eyaletler⁴⁰ gibi görünmesine yol açmıştır (Arrighi, 200: 97).

Bu süreçte İngiltere'nin sermayenin bekçiliğini yaptığının en önemli kanıtlarından biri de İngiliz parası Sterlinin sabitliğinde görülebilmektedir. Parasal ölçünün sabitliği olmadan kolay kredi, parasını hükümdara borç veren açısından güvenlik, güven içinde yapılabilecek sözleşme de olmaz; ve kredi olmadan da iktisadi başarı ve, mali üstünlük olmaz (Braudel, 2004(B): 307). Kapitalist iktidar, kendisini görünür kılmak için paranın yüzünü kullanmıştır. Benzer bir durumun günümüz egemen sermayenin yüzü olan Amerikan Dolarında da yaşandığı ortadadır. Milli devlet sonu,

³⁹ Çitleme için bkz. bu tez içinde s. 90, 109, 111, 134 ve 155.

⁴⁰ Hollanda.

ulus-devlet çağının başındaki İngiliz Sterlini ve günümüz küresel ekonominin ortak dili olan Amerikan Doları aslında egemenin, gücün yani iktidarın bir suretidir. Geleceğe dair ortak bir kabulü de içermektedir; bütün borçlanmalara ve karşılıksız para basımına rağmen dünyanın geri kalanı, egemenin gelecek iktidarını da onaylamaktadırlar. ABD'nin askeri gücü, doların artı güvencesi olarak da sunulmaktadır (kur dalgalanmalarına ve Euro karşısında yaşadığı değer kayıplarına rağmen) (Fülberth, 2010: 284). Örneğin 1782 yılında Fransa, Fransa'nın müttefikleri ve birçok diğer Avrupalı ülke savaştan bitap düşmüş İngiltere'nin zor ve adeta çıkışı olmayan bir durumda olduğunu düşünürken, borç olarak üç milyon talep eden İngiliz hükümeti kendine beş milyon sunulduğunu görmüştür (Braudel, 2004(B): 327). Sermayenin yeni adresi artık İngiltere olmuştur, kamu borcu ne kadar artarsa artsın dünya üzerinde serbest ticaretle kurduğu hegemonya sermayenin dayanağı olmuştur. Siyasi ve ekonomik istikrar olmadığı takdirde sermaye dünyanın en uçucu maddesidir. Amerikan kolonileri ile İngiltere'ye karşı müttefik kuran Fransa ise siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayamadığı için bu savaşın maliyetinin altından kalkamayarak toplumsal bir devrimle karşı karşıya kalmıştır.

İngiltere'yi on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarında dünyanın hâkimi konumuna getiren yapı, hızlı sanayileşmesi ile birlikte serbest ticaret anlayışının hâkim olduğu kapitalist ekonomik yapıdır. İdeolojik alt yapısı, Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde anlatılan serbest ticaret İngiliz hegemonyası altındaki dünyanın geri kalanına *silah zoruyla* dayatılmıştır. Bu *serbestlik* Westphalia Antlaşmasıyla sözde bağımsız birimlerden oluşan ülkelerin hiçbir sınır koymadan uluslararası işbölümü temelinde ticaret yapabilmeleri anlamına gelmektedir. Serbest ticaretle birlikte de dünya düzeyinde karşılıklı bağımlılığın korkunç tehlikesi doğmuştur (Polanyi, 2010: 253). Ancak İngiltere bu süreçte, dünya genelinde kurduğu askeri ve ekonomik hegemonya ile uluslararası işbölümünü belirleyen tek egemen güç olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere, Hindistan ve Çin gibi ülkelerin, *serbest* bir şekilde yağmaladığı kaynaklarını kendi ülkesindeki sanayii üretimine soktuktan sonra ortaya çıkan ürünleri dünyaya tekrar *serbest* bir şekilde pazarlamıştır. Afrika'nın kara derili talihsiz insanlarını da Amerika kıtasındaki hâkimiyeti altındaki kolonilerde bulunan devasa tarım çiftliklerine, kelimenin tam anlamıyla köle gibi çalıştırmak için ihraç ederek ülke hazinesini tıka basa doldurmuştur. Bu köleler sadece emekleriyle Amerika'daki efendilerine değil, aynı zamanda bunları Afrika'dan kaçırarak, satın alan ve

satan tüccarlara da büyük kârlar sağlamıştır (Fülberth, 2010: 133). Amerikan kolonilerinde çalıştırılan kölelerin İngiliz ve Amerikan ekonomilerine olan etkisi bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nde çok ucuz maliyetlere çalıştırılan işçilerin Çin'in büyümesinde gösterdiği etkiye de benzetilebilir. Hem Amerika kıtasında hem de Londra gibi hızla sanayileşen şehirlerdeki ucuz işgücü sermayenin ilk yıllarda oldukça hızlı büyümesine yol açmıştır. Sermayesi bu şekilde güçlendiren İngiltere, deniz ticaretinde Hollanda'yı da alt ettikten sonra yirminci yüzyılın başına kadar rakipsiz kalmıştır. On dokuzuncu yüzyılda İngiliz hegemonyası altında yeniden oluşturulan kapitalist dünya-ekonomisi, bir 'dünya ekonomisi' olduğu kadar bir 'dünya imparatorluğu' olmuştur (Arrighi, 2000: 99). Her daim güneş altında kalabilmek için dünyanın her yerinde bayrağını dalgalandırma sevdasına giren İngiltere küreselleşmenin iptidai bir örneğidir de aslında.

Küreselleşme basit olarak yerel ve geleneksel ritüellerin ve anlayışların üzerindeki, dünya genelinde ortak kurallar ve uygulamalar bütününde belirlenen bir toplumsal ve ekonomik ilişkiler ağı olarak düşünülebilir. Wallerstein dünya-sistemi diye, çok uluslu bir alanda ortaya çıkacak bir işbölümüne ihtiyaç duyan bütün bir alışveriş ağını temsil eder; dünya sisteminin başlıca iki örneği dünya-imparatorluğu ve dünya ekonomisidir (Adda, 2005: 52). Roma İmparatorluğu ya da Moğol İmparatorluğu da kendi zamanlarındaki bilinen dünya sınırları içinde küresel imparatorluklardır⁴¹. Bu nedenle kurduğu ekonomik ve siyasal örgütlenme aracılığıyla bir dünya imparatorluğu olan İngiltere serbest ticaret anlayışı ile kapitalizmin küreselleşmesinin ilk noktası olmuştur. İngiltere diğerlerinden daha önce kapitalist bir ülke haline gelmiştir ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarında serbest ticareti uygulamasıyla da, 'dünyanın atölyesi' olma, bütün ülkelere hammadde karşılığında mamul maddeler sağlama rolünü kendine biçmiştir (Lenin, 2001: 89). İngiltere'nin on dokuzuncu yüzyıldaki ekonomik ve siyasal anlamdaki bu emperyal gücü onun kültürel olarak bir baskı oluşturmasına da yol açmıştır. Ancak İngiliz kültürünün oluşumunun şimdiki şeklini aldığı dönemi belirleyen, dünya pazarının oluşumu ve dönüşümüyle, bu pazarın güçlü ulus-devletlerin ekonomileri tarafından egemenlik altına alınması arasındaki ilişkidir (Hall, 1998: 40). Sanayi ülkesi İngiltere'nin karnını doyuran tarım ülkelerinde zaman içerisinde bu serbest ticaret döngüsüne karşı tepkiler oluşmaya başlamıştır. Ulusun bağımsızlığını ve

⁴¹ Tersten düşündüğümüzde de bugünkü Kuzey Kore dünyadan bihaber ve başına buyruk bir şekilde sanki bu yerküre dışındaymış gibi bağımsız ve ayrı bir toplumsal sistem oluşturduğu için bir bakıma küresel dünyanın dışında tutulabilir.

kendi kendine yeterliliğini koruma ya da kazanma savaşımı zorunlu olarak, uluslararası kapitalist dolaşım çevrimi içerisinde kendi büyük sanayisini kurma özlemi üretmiştir (Kautsky, 1990: 94). Emperyal bir güç olarak İngiltere'nin sömürgeci bir yaklaşımla dünyanın geri kalanına yaklaşması popüler milliyetçilikleri körüklemiş ve kıta Avrupası'nda Almanya, Fransa gibi birçok devleti ulusal kimlikleri üzerinden bir rekabet ortamına çekmiştir. İngiltere'nin dünya sistemi anlayışı tamamen imparatorluk-dünya üzerine olmuştur.

2.3.2.2 ABD'nin Başarısı

İngiltere'nin yirminci yüzyılın başlarında dünya liderliğini ABD'ye kaptırmasının nedenlerinden biri ekonomik ve siyasal hegemonyasını kültürel bir hegemonyaya dönüştürememesidir. Ancak on dokuzuncu yüzyılla birlikte Almanya ve ABD'nin gümrük duvarlarını yükselterek İngiltere'nin serbest ticaret kapitalizmine gem vurmaları bu liderliğin el değiştirmesinin en önemli sebebidir. Almanya ve ABD'nin İngiliz dünya hegemonyasına karşı çıkışları birbirlerini güçlendirerek İngiltere'nin devletler arası sistemi yönetme yeteneğini dengelemiştir ve sonunda, dünya üstünlüğünü ele geçirmek için hiç görülmemiş bir şiddet ve sertlikte yeni bir mücadeleye yol açmıştır (Arrighi, 2000: 100). Korumacılıkla (ithalata uygulanan ağır vergiler) ortaya çıkan ekonomik emperyalizm, her şeyden çok, güçlü devletler arasında ticaretini siyasal olarak korunmasız piyasalara doğru genişletmek üzere girişilmiş bir mücadele olmuştur (Polanyi, 2010: 295). Emperyalizm; tekellerin ve mali sermaye egemenliğinin belirginleştiği, sermaye ihracının olağanüstü bir önem kazandığı, dünyanın uluslararası tröstlerce paylaşılmasının başladığı ve yeryüzü topraklarının en büyük kapitalist ülkeler arasında paylaşılmasının tamamlandığı bir gelişim aşamasındaki kapitalizmdir (Lenin, 2001: 119). Başta İngiltere olmak üzere ulusal birliğini sağlar sağlamaz da Almanya territoryal bir yayılmacı anlayışla sömürgecilik faaliyetlerine girişerek dünya egemenliğini elde etmeye çalışmışlardır. Özellikle Avrupa menşeli bu hızla sanayileşen ülkelerin emperyal güdeleri dünya genelinde birçok sömürge imparatorluğunun oluşmasına neden olmuştur ve bu güçlerin egemenlik sınırlarının dünyanın birçok yerinde çakışmaya başlamasıyla yirminci yüzyılın ilk yarısında bir savaş çağı yaşanmıştır.

Ancak ABD, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca dünyanın birçok yerinden gelen devasa göçmen yığınlarıyla bir sünger gibi genişleyerek Amerikan yerlilerine rağmen tüm kıtaya yayılmıştır. İngiltere ve Almanya'nın sömürgecilik anlayışı dışa dönükken ABD'nin sömürgecilik anlayışı kendi içine dönük olduğu için diğerlerine göre biraz sönük kalmıştır. Bu nedenle ABD yirminci yüzyılın başında, diğer iki ülkenin aksine dünyanın diğer ülkeleri tarafından bir düşmanlık görmeden dostane ilişkiler kurmayı başarmıştır. Bu süreçte ABD, gücünü ve prestijini kaybetmeye başlayan İngiltere'nin enerjisini kendine çekmeyi de bilmiştir. ABD'nin kıta boyutları, yalıtılmışlığı ve aşırı büyüklükteki doğal kaynaklarıyla olduğu kadar hükümetlerinin iç piyasayı yabancı ürünlere kapalı, fakat yabancı sermaye, işgücü ve girişime açık tutma politikasındaki tutarlılık, onu İngiliz serbest ticaret emperyalizminden en çok yararlanan ülke konumuna getirmiştir (Arrighi, 2000: 103).

ABD, Fransa ve Almanya gibi ülkeler sanayileşme başarısını İngiltere'den daha sonra gerçekleştirdikleri için dünya hegemonya savaşına biraz daha geç katılmak zorunda kalmışlardır. Ancak sanayileşmeyi gerçekleştirir gerçekleştirmez Almanya'da devlet destekli ve güdümlü bir kapitalizm inşa edilirken ABD'de ise burjuvaların önderliğinde devlet gözetiminde bir ekonomik örgütlenmeye gidilmiştir. İngiltere ile başlayan sanayi devrimi yün ve dokumacılık alanında başlayan bir süreçtir. ABD ve Almanya'nın katılımıyla hızla ikinci evresine ulaşan sanayi devrimi ise kitlesel üretime imkân tanıyan Fordist bant üretiminin ve kitlesel ölümlere yol açan ağır silah üretiminin egemen olduğu bir endüstri alanında gelişmiştir. Sanayi devriminin ikinci aşamasındaki stratejik 'öncü sanayi' olarak öne çıkanlar demir yollarının inşası, madencilik (kömür, demir ve sonradan çelik) ve makine sanayi olmuştur (Fülberth, 2010: 151). Erken sanayileşen İngiltere'nin diğer ülkelere nazaran dünya genelinde kurduğu sömürge imparatorluğu özellikle Almanya, Fransa, Rusya ve İtalya gibi kıta Avrupası ülkelerini rahatsız etmeye başlamıştır. ABD ise Amerika kıtasını boydan boya hegemonyası altına almayı başardığından dünyanın geri kalanı için diğer ülkelerle bir paylaşım savaşına girmek zorunda kalmamıştır. Ancak dünyanın bu şekilde bir sıcak çatışmanın içine doğru yaklaşması ulus-devletleri askeri ve ekonomik açıdan bir rekabet içine sokmuştur. Bu bölgesel rekabet nedeniyle kapitalizm ulus-devletler içinde hızla örgütlenerek ulusal bir sanayi (askeri ve ticari) ve ulusal bir ekonomik güç olma yolunda ilerlemeye başlamışlardır.

Sermayenin ulus-devletlerde örgütlenmeye başlamasıyla devlet destekli ulusal tröstler ve karteller dünya ekonomisini belirlemeye başlamıştır. Özellikle ABD’de Frederick Winslow Taylor’ın (1856-1915) önderliğinde başlayan endüstriyel verimlilik, Fordist üretim bandı ile devasa fabrikaların ve kitlesel üretimin önünü açmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle günden güne artan sermaye her ülkede dev karteller ve tröstler⁴² oluşturarak ulusal olarak örgütlenmeye başlamıştır. ABD’deki sermayenin yoğunlaşması dikey olarak tröstler üzerinden yürütülmüştür: Üretimin tek bir noktada derinleştirilmesinin yanı sıra dağıtım, esas olarak tek elde toplanmıştır, Kıta Avrupası’ndaki yoğunlaşma da üretimdeki katkı oranı eşit olan sanayii dallarının tek elde toplandığı yatay şekilde örgütlenen kartellerde de olmuştur (Fülberth, 2010: 178). Sermayenin ulusal düzeyde bu şekilde örgütlenmesi kapitalist ekonomik yapının belirli bir sistem kazanmasını sağlamıştır. Bu sistem sıçramalar ve atılımlarla gelişmiştir, zaman ve mekânı kaplamış ve banka parasını ortaya çıkararak eşi görülmemiş bir dinamizme yol açmıştır; 1914’te en üst sınırına ulaştığında, yeryüzünün her tarafı, daha doğmamış nesiller dâhil herkes, etten kemikten insanlarla şirket adı verilen kocaman hayali varlıklar, hep onun içinde yer almaya başlamıştır (Polanyi, 2010:191).

Artık piyasa ekonomisi küreselleşmenin ilk adımını atmıştır ancak önünde uzun bir yüzyıl daha vardır. Bu süreçte piyasa her verili anda dört büyük kurum dizisinin karmaşık etkileşiminin sonucu olan bir dizi kural ya da kısıtlamayı temsil etmiştir: devletler arası bir sistem içinde birbirlerine bağlı çok sayıda devlet; devletlerle rahatsız ve belirsiz ilişkiler içinde olan, ‘ulus’ olarak tanınmış ya da kamusal olarak böyle tanınmak için mücadele eden çok sayıda ‘ulus’ (ve ‘etnik grup denen alt uluslar); uğraş profili evrimleşen bilinç dereceleri yalpalama gösteren sınıflar ve çeşitli biçimlerde emekçi olarak çalışan birden çok kişinin bir araya geldiği, birden çok kaynaktan gelir elde eden ve sınıflarla ilişkileri pürüzlü hane halklarını oluşturan birkaç gelirlili birimler (Wallerstein, 2009: 55). Yirminci yüzyılın sonuna doğru bu kurumlar arası çekişmelerin sermaye lehine sonlanmasıyla sermaye piyasanın tek hâkimi konumuna gelmiştir. Böylelikle kapitalizm; siyasal iktidar, bir yurda bağlılık, sosyal ilişkilerin ağırlığı gibi etmenlerden sürekli sıyrılmayı başaran, ulus üstü veya ulus ötesi bir alana özgü olmaya başlamıştır (İnsel, 2004: 27).

⁴²Almanya’da kartellerin sayısı 1896’da yaklaşık 250 kadarken 1905’te 12 bin işletmeyi kapsayan 385 kartel olduğu tahmin edilmektedir; ABD’de ise tröstlerin sayısı 1900’de 185, 1907’de 250 olduğu hesaplanmaktadır (Lenin, 2001: 45).

Kapitalizmin gelişmesinde şu üç temel çatışma şekli görülmüştür: Sermayeye emek arasında, kapitalistlerle toprak, işgücü ve diğer üretim araçları üzerinde hakları bulunan başka kesimler arasında ve aynı pazarda (emtia pazarı, işgücü pazarı, sermaye pazarı) birbirine rakip olanlar arasında (Tilly, 2005: 46). Sermaye ve emek arasındaki çekişme yirminci yüzyılda batıda kapitalizm, doğuda da sosyalizmin egemen olduğu ikili bir dünya toplumu yaratmıştır. Kapitalistlerle geleneksel güçler arasındaki mücadele de kapitalizmin doğasını belirlemiştir. Bu mücadeleler sırasında feodalite, monarşizm ve ihtilal rejimleri, parlamenter demokrasi, bazı dönemlerde ve bazı bölgelerde yan yana gelmiştir (İnsel, 2004: 24). Kapitalizm yirminci yüzyıldaki en büyük savaşımı yalnızca sosyalizme karşı değil aynı zamanda ABD orijinli demokratik kapitalizm ile Almanya orijinli faşist kapitalizm arasında gerçekleştirmiştir. Kapitalizmin de ulusal düzeyde kendini hem sermaye alanında hem de emek alanında örgütlemesi kapitalist dünya içinde de birbirine rakip birçok güç odağı oluşturmuştur. Her ülkede er ya da geç, kapitalist üretim tarzının ilerlemesi sanayiye, iç pazarın artık yeterli olamayacağı ihraç sanayisine dönüştürür- bütün dünya için üretim yapar (Kautsky, 1990: 21). Bu güç odaklarının tek bir dünya pazarında birbiri ile rekabete girmesiyle ortaya çıkan üretim fazlalığı kapitalizmde dönemsel krizler ortaya çıkarmıştır. Bu odakların kendi içinde gruplaşması da yirminci yüzyıl boyunca iki büyük dünya savaşının yaşanmasına yol açmış ve oldukça büyük yıkımlara neden olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve ardından ortaya çıkan 1929 Büyük Buhranı kapitalist ekonomilerin kendi başına hareket etmelerinin sonucunda meydana gelmiş bir ekonomik krizdir. Bu krizin sonunda başlayan İkinci Dünya Savaşı da dünya ekonomik sistemleri arasında yapılan bir savaştır bir bakıma. İkinci Dünya Savaşı Almanya'nın önderliğindeki faşist kapitalizm, ABD önderliğindeki liberal kapitalizm ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) önderliğindeki sosyalist ekonomik örgütlenme arasındaki bir hegemonya savaşıdır. Faşist kapitalizmin, bu savaş sonunda yenilen Almanya ile tarihe gömülmesiyle ABD güdümlü demokratik kapitalizm, kapitalizmin tek yüzü olarak kendini kabul ettirmiştir ancak karşısında SSCB'nin örgütlediği bir sosyalizm durmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda kendini birden kapitalizmin önderi olarak bulan ABD, hiç duraksamadan işe koyularak kapitalizmin bir *dünya/ekonomik-sistemi* olması için çalışmaya başlamıştır. Yirminci yüzyılın başından itibaren sanayileşme hamleleri ile önceden ulus düzeyinde örgütlenen kapitalizm İkinci Dünya Savaşı'ndan

sonra sermaye düzeyinde örgütlenerek uluslararası bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Büyük Buhran'dan büyük dersler çıkartan kapitalizmin yeni efendisi ABD, İkinci Dünya Savaşı sırasında (1944) gerçekleştirdiği Birleşmiş Milletler Para ve Finans konferansında kabul ettirdiği Bretton Woods sistemiyle doları altına endeksleyerek, dünyadaki tek uluslararası değişim aracı olarak kabul ettirmiştir. Bu konferans sonunda ayrıca uluslararası alanda malların, sermayenin ve kısmen de üretim sürecinin örgütlenmesi için ve mal ve sermaye akışının sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuştur. Aynı zamanda bu konferansın da başkanlığını yapan ünlü İngiliz iktisatçısı John Maynard Keynes (1883-1946) Büyük Buhran'da ortaya çıkan ekonomik durgunluk ve yüksek işsizlik krizinin, kamunun uygulayacağı *deficit-spending* (bütçe açığı oluşturan telafi edici kamu harcaması) yöntemi ile ortadan kalkacağını öne sürmüştür. Devletin yapacağı kamusal harcamalar çarpan etkisi yatarak talep fazlası ve tam istihdam sağlayacak ve ülkeler arasındaki korumacı gümrük duvarlarını aşamayan arz fazlası da bu şekilde absorbe edilebilecektir. Gerçekten de Keynes'in teorisi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yaklaşık 30 yıllık dönemde kapitalist dünya ekonomisinin ilacı haline gelmiştir.

ABD'de bu dönemde liberal kapitalist dünyayı tek bir sistem içinde toplayabilmek ve savaş sonrasında dağılmış olan Avrupa'yı sosyalizm tehlikesinden koruyabilmek için ekonomik ve siyasal bir plan olan Marshall Yardım Planı'nı uygulamıştır. Buna göre Avrupa ülkeleri kredi alacak ve bunlarla da Amerikan mallarını satın alacaklardır (Fülberth, 2010: 241). Böylelikle ABD, kapitalist dünyada hegemonyasını ilan ederek doğudaki sosyalizmin karşısındaki tek güç olarak ortaya çıkmıştır. ABD etkisini en çok kültür ve sanayi alanındaki gelişmesiyle göstermiştir, 'Amerikan yaşam tarzı' birçok ülke tarafından benimsenmeye başlamıştır; nasıl ki Roma İmparatorluğu döneminde Latince ortak bir dil haline gelmişse, İngilizce de şimdi aynı rolü üstlenmektedir (Fülberth, 2010: 251). ABD'nin bu başarısının altında da her türlü ticari faaliyeti bir sanayi sektörü haline getirebilmesi bulunmaktadır. Eğlenceden yeme içmeye, eğitimden savaşa kadar akla gelebilecek en küçük bir metayı bile bir sektör haline getiren ABD ürettiği bu metalar aracılığıyla dünyanın öbür ucuna kadar giderek kültürel bir hegemonya kurmayı başarmıştır. Wallerstein'e göre hegemonyanın maddi temelleri üretim, ticaret ve finans alanındadır (Adda, 2005: 54). ABD uluslararası işbölümü ile üretim ve ticaret alanında sağladığı hâkimiyet ile sermayenin bekçiliğini yaparak dünyanın yeni efendisi olmayı başarmıştır.

Keynes'in talep ve tam istihdam yaratan *deficit-spending* modeli, savaş sonrasında ileri kapitalist ülkeler olan İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerle savaş sonrası sömürge olmaktan kurtulan yeni ulus-devletler için kapitalist ekonominin ana lokomotifine haline gelerek refah devleti anlayışını ortaya çıkarmıştır. Refah devleti 1930'lar ve 1960'lar arasında ortaya çıkan özgül bir tarihsel yapıdır; vaat ettiği şey sadece toplumsal hastalıkları hafifletmek ve temel riskleri yeniden dağıtmak değil aynı zamanda devlet ve yurttaş arasındaki sosyal sözleşmeyi yeniden yazmaktır (Esping-Andersen, 2006(A): 35). Devlet yaptığı kamusal harcamalar, sübvansiyonlar ve sosyal yardımlarla piyasadaki arzı arttırarak ekonominin büyümesine yol açmıştır. Savaş sonrasındaki büyük yıkımdan sonra devlet güdümlü bu sistem özellikle Avrupa devletlerinin hızlı bir şekilde toparlanmasını sağlamıştır. Ancak sermayenin bu dönemde devletin kontrolünde gelişmesi nedeniyle geçmişe nazaran kâr oranları da oldukça düşmeye başlamıştır. Ayrıca tam istihdama yakın bir emek piyasası örgütlenmesi ve işsizlik sigortası gibi yan ödemelerle işçi sınıfının piyasadaki pazarlık gücü de oldukça artmıştır. 1960'lı yılların başından itibaren de işçi sınıfı dünyanın birçok yerinde güçlenerek sermaye karşısındaki taleplerini daha güçlü bir sesle dile getirmeye ve hatta kapitalizmi aşmaya yönelik devrimci-sosyalist yaklaşımlar ileri sürmeye başlamıştır. Ancak ABD'deki emek piyasası Avrupa'daki emek piyasası kadar güçlenme başarısı gösteremediği için 1960'lardaki toplumsal olaylar ABD'de daha çok görsel ve kültürel bir şov şekline dönüşmüştür. Bunun nedenlerinden bir tanesi de ABD'nin ulusal bir devlet olarak ortaya çıkışının göçmen işçi yapısıyla ilgili olmasıdır. ABD İngiltere karşısında bağımsızlığını ilan etmeden önce bile yoğun bir şekilde dünyanın birçok yerinden göç alan bir bölge olmuştur. Bağımsızlığını kazandıktan sonra da göçmen politikalarını teşvik eden ABD bu nedenle emek piyasası karşısında her zaman güçlü kalmayı başarmıştır. 60'lı yıllar boyunca devam eden bu toplumsal olaylar sonucu ile kapitalist sermaye birikimi hızını kaybetmiş ve dünya genelinde bir ekonomik kriz yaşanmasına yol açmıştır. 1971 yılında ABD'nin tek taraflı olarak, dolar değerinin altına endekslendiği Bretton Woods antlaşmasından çekildiğini açıklamasıyla dolardaki dalgalanmalar da dünya ekonomisinde oldukça olumsuz etkiler yaratarak 1973 yılında Dünya Petrol Krizi'ni tetiklemiştir. Bu özel koşullar da bu süreçteki ekonomik krizin 30'lu yıllardaki ekonomik krizden farklı olmasına neden olmuştur.

Büyük Buhran adı verilen 1929'daki ekonomik kriz *durgunluk* (stagnation) ile ortaya çıkan bir olgu olduğu için Keynes'in talep ve istihdamı arttıran politikaları ile bir

çözümüne ulaşabilmiştir. Ancak 70'li yıllardaki kriz hem *durgunluğun* hem de *işsizlik* ve *enflasyonun* bir arada görüldüğü bir ekonomik kriz (stagflation) olduğu için kamunun etkin olduğu *Keynesgil* yöntemlerin yerine sermayenin etkin olduğu *para* (monetarist) politikalarının tercih edilmesine yol açmıştır. Böylelikle 70'li yılların sonu ile 80'li yılların başında kapitalist ekonomik örgütlenme siyasal açıdan oldukça saldırgan bir tutum kazanarak dünya genelindeki emek piyasasına saldırmaya başlamıştır. Devletin ekonomik alanda etkin olduğu ve siyasal açıdan kamunun söz sahibi olduğu *Keynesgil* iktisadın yerine devletin ekonomiden el etek çektiği ve *yeni kamusal işletmecilik* anlayışı ile kamunun şirketleştirildiği bir dünya, sermayenin *zoruyla* kurulmaya başlamıştır. Dünya sosyo-ekonomi literatürüne neo-liberalizm olarak giren sermayenin güdümündeki bu yeni ekonomi politikası İngiltere'deki uygulayıcısı Thatcher ile *Thatcherizm* ve ABD'de uygulayıcısı Reagan ile *Reaganizm* adını almıştır. Neo-liberalizm, Keynes'in ekonomik modeli ile ortaya çıkan otuz yıllık refah devletinin de sonunu getirmiştir.

Bu ekonomi politikaları⁴³ ile devletin ve kamusal insanın dayandığı sosyal refah devleti çökerek sermaye odaklı küresel bir ekonomik ve siyasal bir sistem gelişmeye başlamıştır. Kendini sermayenin yeni adresi olarak kabul ettiren ABD dünya genelinde bir sermaye imparatorluğu kurabilmek için sermayenin ve malların hareket yollarında da askeri bir güç oluşturarak dünyanın jandarması haline gelmiştir. Özellikle deniz ticaret yolları üzerindeki askeri egemenliği ve yirminci yüzyılın kara altını olarak kabul edilen petrol bölgelerindeki hâkimiyeti ile ekonomik bir güç olmanın yanı sıra siyasal bir hegemonya da kurmayı başarmıştır. Bu gücünü neo-liberal politikaların tüm dünyada hâkim olması için seferber eden ABD 80'li yıllar boyunca birçok üçüncü dünya ülkesindeki askeri darbelerin baş müsebbibi olarak kendini göstermiştir. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla da sosyalist blok SSCB'nin dağılması sonucu ABD'nin küresel-liberal kapitalizmi dünya üzerinde rakipsiz bir sistem olarak kabul görmeye başlamıştır. Francis Fukuyama da 1992 yılında yayınladığı, *Tarihin Sonu ve Son İnsan* olarak Türkçeye çevrilen kitabında ABD orijinli küresel kapitalizmin zaferini işaret ederek dünyada başka bir ekonomik, siyasal ve kültürel sistemin egemen olamayacağını iddia etmiştir.

⁴³-Gelir, şirket, sermaye ve mülkiyet vergilerinin düşürülmesinin yanı sıra devlet harcamalarının azaltılması, -Kamu iktisadi teşekküllerin özelleştirilmesi, -İşgücü ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, -Sosyal giderlerin azaltılması, -Devletin yatırımlardan ve düzenleme görevlerinden çekilmesi ve yönetimin 'laissez faire' uyarınca (uluslararası finans) piyasaya bırakılması, -Paranın istikrarına öncelik tanınması (Fülberth, 2010: 267, Şenses, 2006: 47-51, Kazgan, 1997: 70-71).

2.3.2.3 Sermayenin Başarısı

Serbest rekabetin tamamen egemen olduğu eski kapitalizmin ayırt edici niteliği *meta* ihracıken, tekellerin egemen olduğu kapitalizmin son aşamasının ayırt edici niteliği ise *sermaye* ihracı olmuştur (Lenin, 2001: 89). Mülkiyet ve serbest girişimin egemen olduğu bir pazar ekonomisi olarak ortaya çıkan kapitalizm artık son aşamasına ulaşmıştır; sermaye birikimi ekonomisi ve toplumu (İnsel, 2004: 29-30). Bankaların ve finans merkezlerinin kapitalizme eklemlenmesiyle sermaye bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Sermaye ihracı da on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı egemen güçlerin devasa savaş makinaları aracılığıyla gerçekleşen bir sistem haline gelmiştir. Ticari şirketler iktisadi operasyonları yürütürken, onların devletleri de silahlı güçleriyle destek çıkmışlardır (Fülberth, 2010: 139). Sermayenin yirminci yüzyılın başında ulusal şirketler aracılığıyla örgütlenmesi, emperyal güdüler içindeki Kıta Avrupası ülkelerinin dünya pazarı için kıyasıya bir mücadele içine girmelerine yol açmıştır. Özellikle Almanya'nın yukarıdan aşağıya örgütlenen Bismark'çı kapitalizmi faşist bir görünüm kazanarak bir dünya imparatorluğu hayali kurmaya başlamıştır. ABD ve İngiltere'de ise daha çok burjuvaların ve şirketlerin güdümündeki kapitalizm de liberal bir anlayışla kendini yapılandırarak demokratik kapitalizm haline gelmiştir. Kapitalizmin bu farklı uygulamalarının altında yatan neden de, işçi sınıfının kapitalist örgütlenmedeki konumlarının üretim aşamasındaki basit bir meta olmaktan çıkarak kapitalist topluma eklemlenmesindeki süreçlerin farklılığıdır. Kitlesele üretim, sermayenin kendi içinde örgütlenmeye başlamasına yol açtığı gibi, fabrikalardaki işçilerin sayısında da büyük artışlara yol açmıştır. Ayrıca kitlesele üretim kitlesele tüketimi de doğurmaktadır. Bu nedenlerle sermayenin yaşadığı örgütlenme sürecinin bir benzeri de emek alanında görülmüştür. İşçi sınıfı tarihin çoktan tozlu sayfalarında kalmış olan loncaların yeni versiyonu olan sendikalarda birleşerek dünyanın egemen kapitalist devletlerinde birçok çıkar çatışmasına girmiştir. 1900'lerden sonra burjuvazinin küçük bir bölümü de, işçi sınıfının siyasi ve toplumsal açıdan kapitalizme entegre edilmesinin zorunlu olduğunu (sosyal liberalizm) savunmaya başlamıştır, tabii ki bunun da bir bedeli vardır; genel seçme ve seçilme hakkı, özellikle sanayinin örgütlenmesinde işçi sınıfının temsilcilerine söz hakkı verilmesi ve en azından işçilerin bir kesimi için refah düzeyinin yükseltilmesi (Fülberth, 2010: 180).

Yirminci yüzyıl boyunca egemen kapitalist devletlerin işçi sınıfını kapitalist topluma entegre etmelerinin en önemli yolu onları birer yurttaş haline getirmek olmuştur. Sivil haklarını bir yüzyıl öncesinden elde eden yığınlar yirminci yüzyıl boyunca kapitalist sistemle karşılıklı uzlaşmalar eşliğinde siyasal ve bazı sosyal haklarına kavuşmuştur. Ancak bu süreç 1970’li yıllarda, emek örgütlenmesinin zayıflamaya başlamasıyla tersine dönerek sosyal ve siyasal kazanımlarda oldukça belirgin zemin kaymaları oluşmaya başlamıştır.

Birbiri ile rekabet halindeki sermayenin hem üretim için hem de yeri geldiğinde sıcak çatışmalar için insan kaynağına ihtiyacı ulus-devletlerin oluşumunu hızlandırırken günümüzde ise sermayenin devletler üstü bir güç kazanarak finans kapitalizmine dönüşmesi ulus-devletleri oldukça zayıflatmaktadır. Kapitalist ekonominin işleyişi, sürekli artan bir biçimde ulusal sınırların dışına taşıp küreselleşmesini ve kapitalizmin yasalarının dünya çapında geçerlilik kazanmasının bir uzantısı olmuştur (Şenkal, 2005: 104). Özellikle kapitalist emperyalizm çağındaki sömürge politikalarıyla başlayan merkez ülkeler ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi kapitalizmin ABD önderliğinde hem ekonomik hem de kültürel açıdan küreselleşmesiyle yeni bir ivme kazanarak son halini almıştır. Batı emperyalizminin sömürge politikası yalnız Avrupa uygarlığı insanların bağımsız gelişebileceği varsayımına dayanmaktadır; başka ırklardan insanlar az çok acınacak çocuklar, aptallar ya da yük hayvanlar olarak görülmüştür-her durumda Avrupalıların isteklerine göre denetlenebilecek aşağı türden varlıklardır (Kautsky, 1990: 87).

Bu şekilde, kapitalist ekonomik sistem çerçevesinde örgütlenen Batı emperyalizmi dünyanın geri kalanıyla kurduğu eşitsiz değiş-tokuş ilişkisinin siyasal ve kültürel yönden haklılaştırılmasını sağlamak için *öteki* kavramını yoksul halklara giydirmeyi başarmıştır. Özellikle post-modern teorisyen Zygmunt Bauman küreselleşme ve yerelleşmenin birbirine bağlandığını vurgulayarak küreyelleşme kavramını ortaya atarak küresel zenginler ile yerel yoksullar arasındaki kutuplaşmaya dikkat çekmiştir (Şenkal, 2005: 106). Zenginlik küreselleşirken yoksulluk da yerelleşmektedir. Bu temel önemdeki mekanizmayı gizlemenin püf noktası bizzat kapitalist dünya ekonomisinin yapısında, kapitalist dünya sistemindeki (hepsi de sınırsız sermaye birikimine yönelik tümleşik üretim süreçleriyle dünya çapında bir toplumsal işbölümü oluşturan) ekonomi alanıyla (her biri kendi yargı alanı içindeki siyasal

kararlar konusunda özerk sorumluluk taşıyan ve otoritesi için destek olarak emrinde silahlı kuvvetler bulunduran sözde ayrı egemen devletlerden oluşmuş) siyasal alanın görünüşte birbirinden ayrılmasında yatmaktadır (Wallerstein, 2009: 27). Ekonominin siyasetten bağımsız ve hatta siyaset üstü bilimsel bir kimlik kazanması sermayenin uluslararası hâkimiyetinin bir göstergesidir. Uluslararası sermaye ile ortaya çıkan küreselleşme, ulus-devletleri, kendilerinin, toplumsal ve kamusal alanlarını belirleme yetkisinden uzaklaştırma projesidir; Habermas'ın deyişiyle '*siyasetin küreselleşmesi sonucu iktidarsızlaşması*' sloganı/gerçeği öne çıkmaktadır (Kızılcelik, 2003: 76).

Batı emperyalizminin küresel kapitalizmi ekonomik olduğu kadar siyasal alanda da kabul ettirmek için geliştirdiği politikalarından biri de neo-liberalizm olarak ortaya çıkmaktadır. IMF ve Dünya Bankası güdümünde uygulamaya konan istikrar ve yapısal uyum programları her yerde ortak amaçları hedeflemiştir; piyasa yanlısı dışa açık modelin bir gereği olarak ithalatın liberasyonu, reel ücretler üzerinde denetim, finansal liberasyon, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve genel olarak devletin küçültülmesi yanında daraltıcı para ve maliye politikaları ve sosyal harcamaların kısılması bu hedeflerden bazılarıdır (Şenses, 2006: 17). Devletin bu gibi araçlar ve uygulamalarla ekonomik alanda küçültülmesi ulus-devletin egemenlik alanında derin çatlaklar oluşmasına neden olmaya başlamıştır.

Egemenlik kavramının yurttaşlar temelinde örgütlenen ulus-devlet yapısından uluslararası şirketler üzerinde örgütlenen küresel sermayeye geçişi Fransız Devrimi'yle ortaya çıkan modern yurttaşlık kurumunda da oldukça şiddetli zemin kaymaları oluşturmuştur. İnsanların eşitliği ve özgürlüğü ilkelerini bayraklaştırarak eski rejimlerin katı hiyerarşik yapılarını deviren kapitalizm ve modernlik, meta düzeninin egemen olması için gerekli bireyci liberalizmi toplumsal tahayyüle egemen kılmıştır (İnsel, 2004: 40). Egemen kapitalist ülkelerde sağlanan bu liberal-demokratik sistem de dünyanın geri kalanına ekonomik, siyasal ve/veya askeri yaptırımlarla günümüze kadar ithal edilmiştir. Geçmişte özgürlük ve eşitlik kavramlarıyla birlikte anılan kapitalizm, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren de ilerleme kavramıyla anılır olmuştur (Fülberth, 2010: 207). Böylelikle ilerleme ve büyüme sermaye çağının en önemli sloganlarından bir olmuştur.

Yurttaşlık Antik Çağ'dan beri *eşitlik* ülküsünün tatbik edilmesinin en önemli yollarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Antik Çağ'da yurttaşlar her ne kadar mülkiyet

ve gelir esaslarına göre ayrılarak kademeli bir sistem geliştirmiş olsalar da doğrudan demokrasi uygulaması ile eşitlik idealine en çok yaklaşan sistemi geliştirmeyi başarmışlardır. Kapitalizmin *özgür emekçi/ücretli köle* ihtiyacı doğrultusunda feodal ve geleneksel sistemin çökmesiyle ortaya çıkan modern yurttaşlık kurumu da yirminci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan refah devleti ile mülkiyet eşitsizliğini en aza indirecek birçok sosyal haklarla donatılmıştır. Modern refah devleti, zenginlik, eşitlik ve tam istihdamın mükemmel bir uyum içerisinde gözüktükleri, kapitalizmin savaş sonrası ‘Altın Çağ’ının bileşenlerinden biridir (Esping-Andersen, 2006(B), 56). Ancak 70’li yılların başından itibaren sermayenin gerilemeye başlamasıyla ortaya çıkan güç mücadelesi sonrasında egemen olan neo-liberal politikalarla yurttaşlar sosyal haklarını teker teker kaybetmeye başlamıştır. Neo-liberal politikalar güdümünde yaşanan son 40 yıllık süreç, T. H. Marshall’ın İngiltere örneğinden yola çıkarak ortaya koyduğu yurttaşlığın evrimsel gelişiminin tersine doğru bir ivme kazandığını düşündürmektedir. Başta ABD olmak üzere, gelişmiş ülkelerde, bir yandan yoksullukla mücadelenin önemli bir toplumsal amaç olduğu dile getirilirken, diğer yandan, refah devletinin zayıflatılma süreci içinde istihdam yaratıcı programların, konut programlarının ve sosyal hizmetlerin kısıldığı ve hatta ortadan kaldırıldığı, yoksulların orta sınıfın değer yargılarına göre ‘hak eden’ ve ‘hak etmeyen’ yoksullar olarak sınıflandırıldıkları ve kendi konumlarından sorumlu tutuldukları, yardım görenlerin kendilerine yapılan yardımın gerekli olduğunu ve bu yardımlardan en iyi şekilde yararlandıklarını kanıtlamalarının beklendiği ve sosyal politika uygulamalarında giderek serbest piyasa kurallarının hâkim kılındığı bir süreç yaşanmaktadır (Şenses, 2006: 22).

Ekonomi ve siyasetin sermayenin etkisiyle bu şekilde ayrılması modern yurttaşlığın da ikiye bölünerek post-modern bir görünüm kazanmasına yol açmıştır. Ekonomi alanında egemen olan yurttaşlık *örgütsel yurttaşlık* olarak ortaya çıkarken, siyaset alanında da ulus-devletlerin ideolojik olarak güç kaybetmesiyle *çokkültürlü yurttaşlık* anlayışı ortaya çıkmaktadır. Modernizmle birlikte gelişen yurttaşlık kavramının işletme diline aktarılmasıyla oluşturulan örgütsel yurttaşlık kavramı yeni Taylorist bir kavramdır; örgütsel yurttaşlık üst başlığı altında yurttaşlık kavramının değeri artık bir ‘değişim değeri’dir, mübadele edilebilir, alınıp satılabilir, işsizlik riskiyle çalışanlar ve onların yerine çalışabilecek olanlar arasında tekabülîyet ilişkisi kurabilir (Topateş ve Kalfa, 2009: 429). Yeni Kamu İşletmeciliği anlayışı ile devlet örgütüne de sirayet eden *örgütsel yurttaşlık* küreselleşen sermaye kapitalizminin

kurallarıyla belirlenen bir aidiyet ilişkisine dönüşmüştür. Ekonomik anlamda uluslararası sermaye hegemonyasına teslim olan bireyler, siyasal olarak yalnızca kimlikler üzerinden kendilerini dile getirmeye başlamıştır. Modern dünyada ulus-devletin *görmezden geldiği* etnik veya dini kimlikler günümüzde yurttaş üstü bir değer kazanarak post-modern dünyanın siyasal dilini oluşturmaktadır. Göçmen hareketlerinin dur durak bilmediği ABD ve Kanada gibi ülkelerde icat edilen *çokkültürlü yurttaşlık*, ekonomi dilinin sabit olduğu kapitalist dünyanın *sözde* özgürlükler bahçesini süslemektedir. Dünyanın geri kalanındaki ulus-devletler *çokkültürlü yurttaşlık* talepleriyle çatırdamaya başlarken küresel sermaye de *örgütsel yurttaşlık* ile yeni bir ulus oluşturmaktadır; kapitalist ulus. Kapitalist ulus *çokkültürlü yurttaşlık* ve *örgütsel yurttaşlık* ile küresel kapitalizmin merkez ülkeleri olan ABD, Avusturalya ve Kanada gibi göçmen uluslarla meydana gelen devletlerde hızla gelişirken, dünyanın geri kalanındaki çevre ülkelerde ise yerelleşmeyle birlikte muhafazakâr yapılar egemen olmaya başlamıştır. Uluslararası örgütlenmiş kapitalizme karşı mücadeleyi de artık çoğunlukla sağcı-millî hareketler üstlenmiştir (Fülberth, 2010: 287).

Örgütsel yurttaşlık davranışı M. Foucault'un söylediği anlamda bir nezaret dizgesi (panaptikon) olarak ideal bir hapisane paradigmasıdır, böylelikle işyerinde enformel bir denetim sağlamaktadır (Topateş ve Kalfa, 2009: 429). Kapitalizmin emekleme çağında devlet organizasyonu, Foucault'un *yarı-açık* hapisanelerini meydana getirmiştir. Ancak teknolojik, ekonomik ve siyasal alanda küreselleşen sermaye kapitalizmi günümüzde bireylerin kontrolünü şirketler aracılığıyla sağlamaktadır. Kapitalizm *akılcılık* (rasyonalizm) çağı ile modern ulus-devletlerin tohumunu atmıştır fakat günümüzde ise aklını yitiren kapitalizm *çokkültürlü/çokkimlikli* post-modern bir dünyanın efendisidir. On dokuzuncu yüzyıl itibarıyla emeğin sömürüsü, mülksüzleştirme, yoksullaştırma ve *aşırı tüketim, aşırı nüfus, aşırı tüketim* adlı üç meleğe dayalı kapitalizm, yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendisini ad değiştirerek, yani küreselleşme adı ile daha fazla sömürü, mülksüzleştirme, yoksullaştırma ve üç meleğine *aşırı-silahlanma, aşırı-militarizm, aşırı-milliyetçilik, aşırı-ırkçılık, aşırı-etniklik* ve *aşırı-dincilik* gibi yeni melekler ekleyerek etkin bir formda sürdürmektedir (Kızılcılık, 2003: 71).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POSTMODERN YURTTAŞLIK

3.1 Klasik Liberalizm ve Modern Yurttaşlık

Dünya siyasi tarihi için 1789 Fransız Devrimi, en önemli dönemeçlerden biri olarak kendini göstermektedir. Bu devrimin ardından *Ancien Régime* tarihe gömülerek insanlık kendini yeni bir dünya düzeninin eşiğinde bulmuştur. Geçmişin tüm köhne yapıları ve feodal bağımlılık ilişkileri devrimin coşkusu altında kalarak geri dönülemez şekilde yeryüzünden silinip gitmiştir. Artık çağ halk egemenliği altındaki ulus-devletlerin altın çağıdır, artık insanlar beylerin, lordların ve papazların bir kuklası değil kendi elleriyle kurdukları ulus-devletin eşit statüdeki modern yurttaşlarıdır. Fransız Devrimi'ninifitilini ateşleyen *özgürlük, eşitlik ve kardeşlik* çığlıkları dünyanın her köşesinden bir karşılık bularak ateşli bir hastalık gibi dünyanın dört bir köşesine yayılmıştır. Ancak bu ateşin verdiği havale nöbetleri geçer geçmez *özgürlük, eşitlik ve kardeşlik* hayalleri ile yanıp tutuşan başta Fransızlar olmak üzere dünya üzerindeki tüm halklar üç ideolojinin egemenliği altına girivermiştir. Kardeşlik tutkusu milliyetçilik ile harlanan muhafazakârlık ideolojisini, eşitlik hayali işçi sınıfı ile hayat bulan sosyalist ideolojiyi, özgürlük hasreti de temelleri John Locke tarafından atılan liberalizm ideolojisini beslemiştir. Bu üçünün sacayağı benzeri bir toplumsal yapının temelini oluşturduğu durumlarda ise çatısının modern yurttaşlık kurumu ile kurulduğu modern ulus-devletler ortaya çıkmıştır.

On beşinci yüzyıldan itibaren Avrupa orijinli olarak örgütlenmeye başlayan kapitalist ekonomik sistemin de öncelik verdiği temel nokta *özgürlük* talebi olmuştur.

Kapitalizm, başta, kökeni tarih öncesi çağlara kadar giden mülkiyet özgürlüğü olmak üzere *görünmez bir elle* yönlendirilen ekonomik ilişkilerin arasına girebilecek tüm görünebilir ellerin (feodal bağların, dinsel kaidelerin, toplumsal kastların) ortadan kaldırılarak bireyin irade özgürlüğünün yüceltilmesi üzerine kurulmuştur. Bireyin tüm toplumsal eşitsizlikler ötesinde serbest bir şekilde sözleşme yapması anlamında ortaya çıkan bu *sivil özgürlük* anlayışı da modern yurttaşlığın ilk ayağını oluşturmaktadır. Modern yurttaşlık anlayışı, hiyerarşik toplum yapılarının egemenliğinin çökmesini ve evrensel terimlerle tanımlanan kişiler arasında daha eşitlikçi yatay toplumsal ilişkilerin doğmasını öngörmektedir (Turner, 1997: 20). Feodal çağın ardından merkezi güçler olarak yeniden ortaya çıkan devletlerin ilk önceliği kendi uyrukları ile aralarındaki mesafeyi kısaltmak ve iktidarlarını sürdürmek için gerekli olan araçları en aza indirmek olmuştur. Bunun için kapitalist ekonomik örgütlenmenin de başta desteklediği monarşik devletler uyruklarını ancak ekonomik açıdan birey olarak kabul etmekle yetinmişlerdir. Aristoteles'in siyasal varlığı, yararcılık ve *homo economicus*'un mutluluğu arayışı olan bireyci bir görüşle yer değiştirmeye başlamıştır (Touraine, 1997: 19).

Modern devletin babası olarak da kabul edilebilecek olan Thomas Hobbes *Leviathan* adlı eserinde uyrukların özgürlüğünün yalnızca sözleşmelerde özgür olmak olduğunu söylemektedir; "...bir uyruğun özgürlüğü, egemenin, uyrukların eylemlerini düzenlerken, yasaklamamış olduğu işlerdir sadece: birbirleriyle alım satım yapmak ve başka türden anlaşmalara girmek; evlerini, gıdalarını ve mesleklerini seçmek ve çocuklarını uygun gördükleri şekilde yetiştirmek özgürlüğü ve benzeri gibi."(Hobbes, 2007: 156). Liberalizmin ekonomik yönü olarak ortaya konulabilecek olan bu gelişmeler kapitalist ekonomik örgütlenmenin etkisiyle ve Hobbes'un teorik açılımlarıyla kendini göstermeye başlamıştır. Kapitalist düzende insanlar arasında rızaya ve sözleşmeye dayanan bir ekonomik ilişki kurulmakta, sözü edilen ilişkiler herhangi bir askeri yasal ya da siyasal baskıyı içermemektedir; kişilerden bağımsız pazar ve pazar mekanizmaları insanın yaşamını, insanla arasındaki ilişki kalıplarını belirlemede, bir başka deyişle pazar sadece ekonomik alan için değil toplumsal ilişkiler için de ana değişken haline gelmektedir (Şaylan, 2008: 80). Liberal teori ile desteklenen kapitalizm görünmez bir şekilde tüm iktidar odaklarının içine sızarak parçalamış ve kendi iktidarının gücünü aslında bireylerden başlayarak tabandan dayatmıştır.

Liberalizmin siyasi yönü de Avrupa'daki mezhep savaşlarına karşı yükselen *hoşgörü* anlayışı ile gelişmeye başlamıştır. Hoşgörü elbette ki liberalizmle birlikte başlamamıştır; Antik İskenderiye ve Budacı Hindistan'da, Romalılar, Mağribiler ve Osmanlılar arasında, farklı inançlar, uzun dönemler boyunca barış içinde bir arada yaşamışlardır (Gray, 2000: 8). Ancak hoşgörünün bir siyasi proje olması siyasal liberalizmin modern toplumlara egemen olmasıyla gerçekleşmiştir. Siyasal liberalizmin tarihsel kökeni Reform'a ve bunun sonrasına, on altıncı ve on yedinci yüzyılların uzun dinsel hoşgörü tartışmalarını içine alan döneme kadar uzanmaktadır (Rawls, 2007: 11). John Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* adlı eserinde de uzun uzadıya tartıştığı hoşgörü anlayışında devletin bireyler üzerinde dini tahakküm kurmasını eleştirerek devletin yalnızca sivil alanda etkin olması gerektiğini belirtmiştir:

Devlet, bana göre, sadece kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan toplumdur. Sözünü ettiğim sivil çıkarlar, hayat, özgürlük, sağlık ve bedenin dinlenmesi ve para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi maddî şeylerin mülkiyetidir (Locke, 1995: 16).

Locke, siyasal haklar çerçevesinde günümüz liberal demokratik anlayışa bir hayli uzak da olsa, devletin toplumu oluşturan bireylerin dini inancı üzerinde söz söyleme hakkını reddederek siyasal liberalizmin kurucularından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Hem bizzat şahit olduğu İngiltere'yi hem de yanı başındaki başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesini kasıp kavuran mezhep çatışmalarından sıyrılmak için devletin tarafsızlığının ön planda olduğu bir hoşgörü anlayışı geliştirmiştir. Locke, dinsel çeşitlilik durumunu, bir düşüncenin, bir inancın, bir dinin vb. var olmasına müdahale edilmemesi anlamına gelen *negatif hoşgörü* anlayışına dayanarak meşrulaştırmaya çalışmıştır (Yürüşen, 1996: 88). Bu yaklaşımıyla da klasik liberal devletin olmazsa olmazı olan laiklik kurumunu oluşturmayı başarmıştır. Locke'un yaşadığı İngiltere'de siyasi istikrarın sağlanarak kapitalist/burjuva devriminin gerçekleşmesi öbür dünya ve maneviyatı ilgilendiren din işleri ile bu dünyayı ve maddiyatı ilgilendiren devlet işlerinin birbirinden ayrılması ile mümkün olmuştur.

Locke'un eserlerinde ön plana çıkan bir diğer nokta da çoğunlukla mülkiyet özgürlüğü üzerine olmuştur. Kralın egemenliği altındaki topraklar üzerindeki mülkiyetin, kralın *bağışladığı* bir haktan ziyade Tanrının bir lütfu ve harcanan emek doğrultusunda kazanılan doğal bir hak olduğunu iddia eden Locke bu fikirleriyle kapitalizmin önündeki en büyük siyasi engel olan mutlak monarşinin çözülmesini

sağlamıştır. John Locke mülkiyet haklarının altını çizerken, toplumsal bir sözleşmeye dayalı hükümet fikrini böylece liberalizmin temel taşı olan *rıza ilkesini* geliştirmiştir (Davies, 2006: 649). Keskin Hobbesçu versiyonda bu rızanın demokratik denetimle pek az ilgisi vardır, çünkü ‘rıza’ silah karşısında da rızadır ve hükümdarın mutlak iktidarına ihtiyacı vardır (Phillips, 1995: 38). Ancak Locke ve ardından gelen diğer birçok liberal düşünür rıza ilkesi ile Hobbes’un tersine devlet aygıtının egemenliğini sınırlandırmaya çalışmıştır. John Locke *Yönetim Üzerine İki İnceleme* adlı eserinde, yönetimin yönetilenin rızasına dayanması gerektiği ilkesini tesis etmiştir (Yürüşen, 1996: 113). Bu rıza aracılığıyla iktidarın sınırlandırılması klasik liberalizmin *negatif özgürlük* anlayışını oluşturmuştur. Negatif özgürlük Locke’un ardıllarından ve klasik liberalizmin önemli isimlerinden biri olan John Stuart Mill *Hürriyet* adlı kitabında negatif özgürlüğün gelişimi üzerine şunları söylemektedir:

...vatanseverlerin hedefi, idare edenin camia üzerinde kullanmasına cevaz verilecek iktidarına sınırlar koymaktır... Buna iki yoldan teşebbüs edilirdi. Birincisi, siyasi haklar ve hürriyetler denen bazı muafiyetleri, idare edene (zorla) kabul ettirmek yolu idi... Bir ikinci –ve umumiyetle daha sonradan gelen- çare’ anayasa engellerinin kurulmasıydı (Mill, 1963: 3).

Ancak devlet otoritesinin ve egemenliğinin sınırlarının çizilerek dışarda kalan alana hapsolan negatif özgürlük, sahici bir özgürlük olarak görülmemektedir. Fransız Devrimi ile devletlerin ulus hüviyetinde teşekkül etmeye başlaması, insanlar için çok dar bir özgürlük alanı bıraktığı eleştirilerine yol açmıştır. Tüm bunlara rağmen din ve vicdan özgürlüğü ve ekonomik serbestlik anlayışı ile siyasal literatüre adımını atan liberalizm, günümüze kadar kapitalist demokrasilerin vazgeçilmez bir aracı olmuştur. Wallerstein’in *Liberalizmden Sonra* adlı kitabında da belirttiği gibi 1789’dan 1989’a kadar dünya ekonomisinin ideolojik harcı liberalizm olmuştur (Wallerstein, 2003(B): 94).

Liberalizmin ekonomik yönünü John Locke’un yanı sıra Adam Smith *Milletlerin Zenginliği* (1776) adlı eserinde ortaya koymaya çalışmıştır; bu esere göre bireylerin kendi öz çıkarlarının (self-interest) peşinden gitmelerine izin vermek genel ekonomik yarara ilişkin en sistematik açıklamayı sunmaktadır (Yürüşen, 1996: 113). Smith’e göre, insan özünde ‘değiş tokuş, mübadele ve ticaret yapan’, hesaplı davranan ve yararını kollayan bir varlıktır; insan bir *zoon politikon* değil, *homo economicus*’tur, Locke da benzer şekilde, doğa halinde bile insanın kendi yarar ve çıkarlarını maksimize etmek için *rasyonel* davranan bir varlık olduğunu söylemektedir (Sunar, 1999: 89,98). Felsefi temellerini David Hume’un faydacılık anlayışından alan Smith ve Locke için toplumsal

düzenin belirleyicileri birbirinden bağımsız akılcı/ussal bireylerden oluşmaktadır. C. B. Macpherson'ın Hobbes ve Locke'la ilgili klasik çalışmasında belirttiği gibi, mülkiyetçi toplum, bütün bireylerin faydayı ussal olarak azamileştirmeye çalıştığı, ama bazı bireylerin piyasadaki başka insanlardan daha fazla enerjiye, beceriye ya da mülke sahip olduğu bir toplum olarak tanımlanmıştır (Turner, 1997: 88). İnsanlar çalışmak kadar çalışmamakta da serbesttir liberal düşünürlere göre; böylelikle yoksulluk bireyin tercihi olarak temize geçerek görmezden gelinebilmektedir. Her bireyin kendi çıkarları toplamında ortaya çıkan toplumsal düzen bir gereklilikten başka bir şey değildir. Liberalizmle ortaya çıkan *laissez faire laissez passer* düsturu kargaşalığın simgesi değil, kendiliğinden oluşabilen bir düzenin temel ilkesidir (Sunar, 1998: 100). Locke ve Smith'in düşünceleri temelinde ortaya çıkan bu yeni liberal düzen İngiltere örneğinde hayata geçmeyi başarmıştır. Böylelikle kapitalizmin beşiği olan İngiltere'de liberalizm, kralın egemenliğini sınırlandırarak mülk sahibi bireylerin meydana getirdiği bir parlamenter sistem inşa etmiştir. Oy hakkı ve temsil hakkının cinsiyet, mülkiyet ve gelir esaslarına göre belirlendiği bu erken modern demokrasi anlayışı egemen sınıfın devamını öngörmektedir. Daha somut bir ifadeyle kapitalizmin yeniden üretimi için egemenliği, seçim-temsil ilkesi işlerliği içinde belirleyecek çoğunluğun uygun özellikler taşıması gereklidir (Şaylan, 2008: 175). İngiltere'de ortaya çıkan bu parlamenter yönetim anlayışı liberal demokrasinin ilk örneği olarak kabul edilebilir.

İngiltere'deki parlamenter demokrasi Locke'un liberal ekonomik güdülerle şiar edildiği mülkiyet sınırlamaları sonucu toplumun tüm kesimlerine açık bir şekilde gelişmemiştir. İngiltere'deki Kansız Devrim'in ardından sağlanan toplumsal uzlaşa ile hâkim olan liberalizm doğrutusunda liberal yurttaşlık anlayışı doğmuştur. T. H. Marshall'ın da ortaya koyduğu gibi İngiltere'de, kapitalizmin gelişmesine koşut olarak evrimsel bir yurttaşlık serüveni yaşanmıştır. Modern yurttaşlığın gelişimini sivil, siyasal ve sosyal (toplumsal) süreçlere ayıran Marshall, aslında egemen kapitalist sistemin ortaya çıkardığı ekonomik eşitsizliğin, egemen sınıfın kontrolü altındaki yurttaşlık kurumu ile nasıl telafi edilmeye çalışıldığını çok parlak bir şekilde ortaya koymuştur. Marshall'ın da dediği gibi kapitalizm, -eşitsizliğin temel düzeneği olarak- tabakalaşma ve piyasa güçleri ile -eşitliğin başlıca ifadesi olarak- yurttaşlık ve siyasal demokrasi arasındaki istikrarsız bir ilişkiyi temsil etmektedir (Turner, 1997: 29). İngiltere'deki liberal yurttaşlığın bu şekilde egemen güçler tarafından yukarıdan meydana getirilmesi kamusal katılım açısından pasif bir demokrasi anlayışı ortaya çıkarmıştır.

Fransız Devrimi öncesinde de iki büyük Fransız düşünür, Montesquieu ve Rousseau temellerini Locke ve Smith'in attığı ve uygulama alanı olarak İngiltere'de karşılık bulan liberal düşünce akımından oldukça etkilenmişlerdir. Locke, Montesquieu gibi düşünürler, egemenliğin bölünmez olduğu bir sistemde bireyin bütüne feda edildiğini ileri sürerek, bireysel özgürlükleri korumak adına devlete içkin egemenliği (özellikle kullanım bakımından) parçalayıp erkleri farkı ellere dağıtmışlardır (Ağaoğulları, 2006: 166). İngiliz parlamentarizminin etkisini taşıyan Montesquieu'nün önerdiği sistem *bireysel* ve *liberal* olurken Rousseau ise eşitliği savunup, özgürlüğü kanunların yapılışına katılma diye göstererek halk egemenliği fikrini ortaya atmıştır (Tanilli, 1991: 85). Alain Touraine'in dediği gibi "Demokrasi çok yoksul bir sözcük olurdu, eğer onun için birçok erkek ve kadının savaştığı savaş alanlarıyla tanımlanmasaydı." (Touraine, 1997: 21). İngiltere'de demokrasi mülk sahiplerinin yüksek duvarlarla örülü şatolarda oynadığı aristokrat bir oyunken Fransa'da yediden yetmişe herkesin oynadığı bir sokak oyunu haline gelmiştir. Özellikle Rousseau'nun eşitlik üzerine yazdığı yazılardan etkilenen yüzbinlerce Fransız 1789 yılında kralın tahtını yerle bir ederek halkın iktidar olabileceği bir devlet tasavvurunu hayata geçirmişlerdir.

Yaşadığı çağda yurttaşlığın mülkiyet yasaları ile doğru orantılı olarak değerlendirilmesine karşı çıkararak toplumsal adaleti savunan Rousseau, Aristoteles gibi yurttaş cumhuriyetçisi bir anlayışa sahip olmuştur. Klasik cumhuriyetçiler özel mülkiyeti, yurttaşın geçimi için diğerlerine bağımlı olmamasını garantileyen bir yol olması nedeniyle desteklemişlerdir; hatta James Harrington ve Rousseau daha da ileri giderek mülkiyetin paylaşımının, insanların diğer yurttaşları bağımlı kılacak şekilde zengin olmalarını engelleyecek şekilde yapılması gerektiğini öne sürmüştür (Dagger, 1997: 15). Bu nedenle de Rousseau, 1762 yılında yazdığı *Toplum Sözleşmesi* ile siyasal adaletsizliğin kaynaklarını eleştirerek her türlü erkin halktan kaynaklanması gerektiğini ortaya koymuştur (Tunçay, 2005: 346). Halkın iktidarı ise İngiltere'de ortaya çıkan liberal yurttaşlığın tersine devrimci bir kimliğe sahip olan cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışını doğurmuştur. Cumhuriyetçi ruhun kurucuları yurttaş-insanı yaratmayı istemişlerdir ve her şeyden çok, bireyin yurdun yüksek çıkarı için özveride bulunmasına hayranlık duymuşlardır (Touraine, 1997: 23). Rousseau, özel irade ile genel iradeyi birbirlerinden ayırırken özel iradeyi 'insan' ile genel iradeyi de 'yurttaş' ile özdeşleştirmiştir (Ağaoğulları, 2006: 95). Rousseau'nun ortaya koyduğu gibi

yurttaşların meydan getirdiği genel irade ile şekillenen Fransız Devrimi sonucunda da modern ulus-devletler çağı başlamıştır.

İngiltere’de ortaya çıkan ılımlı/pasif yurttaşlığın karşısına Fransa’daki aktif/cumhuriyetçi yurttaşlığın çıkmasıyla liberalizm içinde farklı tepkiler oluşmaya başlamıştır. Ulus-devletler aslında daha önceden bahsedilen *negatif hoşgörü* ve *negatif özgürlük* anlayışları çerçevesinde belirlenen toplumsal yapılar olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle dinsel çeşitliliğin yeni oluşmaya başlayan kapitalist ekonomik sistem önündeki en büyük istikrarsızlık gerekçesi olması nedeniyle Avrupa genelindeki birçok ulus öncesi *milli devlet* bir arada yaşamının anahtarını *negatif hoşgörü* anlayışında bulmuştur. Hoşgörünün veya hoşgörüsüzlüğün kendini en iyi biçimde gösterdiği alanlara bakıldığında, onların çeşitlilik olgusunda yeşerip serpildiği kolaylıkla görülebilir (Yürüşen, 1996: 34). Çeşitlilik olmayan tekil toplumlarda hoşgörünün kelime olarak bile yeri düşünülemez. Liberal hoşgörü, bir yanıyla, en iyi yaşam biçimi üzerine akılcı bir uzlaşmayı ifade ederken, diğer yanıyla da insanoğlunun birçok yaşam biçimiyle refaha kavuşabileceği inancını taşımaktadır (Gray, 2000: 7). Liberalizmin en iyi yaşam biçimi arayışı, onun ekonomik yüzünü oluştururken çeşitlilik ve çoğulluk içinde bir arada yaşamının formülünün arayışı da diğer yüzünü meydana getirmektedir. Aklın aydınlığında (akılcılık/rasyonalite) tek bir yaşam biçimi olduğunu öne sürerek kapitalist ekonomik örgütlenmenin savunuculuğunu yapan ekonomik liberalizm böylelikle modern konformist toplumun özünü oluşturmaktadır. Çeşitlilik üzerinden hareket eden çoğulcu liberalizm de kapitalist/konformist toplum içinde bir arada yaşamının kuralları ve biçimleri üzerinde çalışmaktadır.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıl Avrupa’sında çeşitlilik yoğunlukla din ve mezhep ayrılıkları üzerinde yaşanmıştır. Ancak liberal rejimlerin ortaya çıktığı ilk modern toplumlarda en çok dikkat çeken şey, bu toplumların ne kadar da homojen olduklarıdır (Gray, 2000: 9). Fransa, İngiltere vb. Avrupa ülkeleri düşünüldüğünde dinsel kimlikler üzerinde yoğunlaşan çeşitlilik etnik kimlikler üzerinde kendini çok fazla göstermemiştir. Fransız Devrimi’yle ulusal yapıların hızla kurulması sırasında dinsel kimlikler arasında yaşanan anlaşmazlıkların benzeri, etnik kimlikler üzerinde çok belirgin olarak yaşanmamıştır. Uluslaşmanın önde gelen göstergelerinden biri de toplum için bir kültürel homojitenin gündeme gelmesidir; örneğin İngiltere’de sözü edilen kültürel homojenliğin belirleyici olgusu ortak bir dilin (İngilizcenin) oluşumudur

(Şaylan, 2008: 96). Meta üretiminin de ortak bir dil oluşturduğu kapitalist dönüşümle birlikte yayıncılık alanındaki gelişmeler ortak bir kamuoyunun oluşmasına (kültürel homojenleşme; ortak dil, insan ilişki ve davranışlarını düzenleyen ortak kural ve normlar gibi) ve bu ortak kamuoyunun kapitalist hegemonya tarafından devlet aracılığıyla eğitilmesi, düzene sokulması ve ayrıca bir ülkü etrafında bir araya getirilmesi de ulusal cemaatlerin oluşmasına yol açmıştır. Liberal teori de ilk başlarda homojen bir yapı görünümünde olan ulus-devletleri ekonomik açıdan desteklemekle yetinerek kimlikler üzerindeki çeşitlilik ve farklılıklar üzerinde çok fazla durmamıştır. Ancak ulus-devletin bir çığ gibi toplumun ve farklı kimliklerin üstüne düşen homojen yapısı zamanla eleştirilerin yükselmesine yol açmış ve liberalizmin çoğulcu yönü ortaya çıkmaya başlamıştır.

Manuel Castells de *Kimliğin Gücü* adlı eserinde, kimliği üçe ayırarak ulus-devletleri *meşrulaştırıcı kimlik* etrafında şekillenen bir süreç olduğunu ve modern ulus-devlet içinde yaşanan gerilimlerin de *direnişçi kimlik* ve *proje kimliği* tarafından belirlendiğini öne sürmüştür. *Meşrulaştırıcı kimlik*, toplumun egemen kurumları tarafından, toplumsal aktörler karşısında egemenliklerini genişletmek ve akılcılaştırmak için inşa edilmektedir (Castells, 2008: 14). Modern ulus-devletin bir projesi/hayali olan *meşrulaştırıcı kimlik*, *negatif hoşgörü* anlayışı ile toplumun diğer kesimlerine yaklaşmıştır. Meşru/ulus/yurttaş kimlik inşası, Fransız Devrimi ile dünyanın birçok ülkesinde kurulan modern ulus-devletlerin kilit noktası haline gelmiştir. Dinsel hoşgürsüzlük sonucu parçalanmış toplumların bir araya getirilerek ortak bir paydada buluşturulmasının, -yani bir arada barış içinde yaşamının- bir aracı olan hoşgörü, ulus-devletler çağında hissedilen bir tahakküm eşliğinde görmezden gelme ya da yansızlık olarak ortaya çıkmıştır. Locke'un kalkış noktası da, hoşgörünün iyiliği değil, hoşgürsüzlüğün yarattığı ve yaratabileceği sonuçların kötülüğüdür (Yürüşen, 1996: 93). Locke ve diğer klasik liberal düşünürler tarafından ortaya konan *negatif hoşgörü* anlayışı böylelikle ulus-devletlerin tekil/meşru/ulus/yurttaş kimliğinin oluşmasında önemli katkıları olmuştur. Etnik ve dini kimlikler olmak üzere kültürel kimliklerin uluslaşma çağında karşı karşıya kaldığı asimilasyon politikaları savaş, eğitim ve propaganda ile içselleştirilmeye çalışılmıştır. Ulusal toplum, bir etnik kimlik üzerine otursa bile ulusal devlet olarak tanımlanan siyasal güç tarafından kültürel boyutta inşa edilmektedir (Şaylan, 2008: 100).

Meşrulaştırıcı kimlik ayrıca bir sivil toplum oluşturmaktadır; başka bir deyişle kimi zaman çatışmalı bir tarzda da olsa yapısal egemenliğin, hâkimiyetin kaynaklarını akılcılaştıran kimliği yeniden üreten bir dizi kuram ve örgütlenmenin yanı sıra, bir yapısı ve örgütlenmesi olan bir dizi toplumsal aktör ortaya çıkarmaktadır (Castells, 2008: 15). *Meşrulaştırıcı kimliğin* tepeden inme bir şekilde sivil toplumu oluşturması Antonio Gramsci'nin hegemonya anlayışı ile çakışmaktadır. Üstyapı teorisine göre, *sivil toplum*, *politik toplumdandır* ya da dar anlamda *devletten* ayrılmaz: tam anlamıyla devlet, der Gramsci, 'diktatör artı hegemonya'dır, ya da şöyle der: 'Devlet deyince, yalnızca hükümet aygıtı değil, ama 'özel' hegemonya aygıtı veya sivil toplum anlaşılmalıdır (Bobbio ve Texier, 1982: 49). Özel alanı temsil eden sivil toplum siyasal alanı temsil eden devlet aracılığıyla hegemonyasını sürdürmekte ve meşrulaştırmaktadır. Böylelikle sivil toplum modern devlet aracılığıyla bir tahakküm aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Üstüne üstlük devletin elinde bir de, kendi gündelik baskı aygıtı, yani polis, uzmanlaşmış baskı güçleri (güvenlik kuruluşları, seyyar jandarma güçleri, v.b) ile son kertede başvuru baskı aygıtı olan Ordu vardır (Althusser, 2008: 17). Modern devleti kendinden önceki devlet tiplerinden ayıran en belirgin ölçüt ya da özellik, pazarın işlerliği kapsamında sermaye birikimi için aktif bir rol üstlenmesidir (Şaylan, 2008. 103). Böylelikle sermayenin sanayi devrimi sonrasında büyük bir hızla büyümeye başlaması ile kapitalist ulus-devletler sermayenin güdümünde şekillenmeye başlamıştır. Çünkü alt-yapı ile üst-yapı ayırımı ve üst-yapının, yani tüm baskı biçimlerinin de (tümü de devlet aygıtlarına asılıdır) son kertede alt-yapı tarafından (proletaryanın ve öteki emekçilerin, kapitalist sömürü ilişkileri olan ve de başka hiçbir şey olmayan üretim ilişkileri içinde maddi sömürülüşü ile) belirlenmesi tezi ve söz konusu ayırım her şeyi yerli yerine oturtmaktadır (Althusser, 2008: 41).

Ulus-devletler temelinde oluşan meşru kimliklerin meydana getirdiği sivil toplum tahakkümü de ilk olarak Alexis de Tocqueville tarafından *Amerikada Demokrasi* (1835) adlı eserinde dile getirmiştir. Çoğunluk baskısı ya da Tocqueville'in çağdaşı John Stuart Mill'in de ifade ettiği gibi *çoğunluk tiranisini*, Tocqueville şöyle eleştirmiştir; "Her şeyi yapabilme gücünü nasıl kendi eşit birine vermeyi reddediyorsam, bu gücü bir grup insana da veremem." (Dinçkol, 2004: 154). Ancak Tocqueville, Gramsci'nin tersine devletin sivil toplum üzerinde tahakküm kurmasından korkmaktadır. Devlet toplu bir düzenlemenin –Ulus, Halk- ya da daha kötüsü, söz konusu halkın, ulusun ve devletin kendisinin birtakım ayrıcalıklarla temsil ettikleri ve

savundukları bir tanrının ya da bir ilkenin siyasal, toplumsal ve kültürel bir anlatımı olarak tanımlandığında, ekonomik bağlam halkın birtakım özgürlüklerinin ayakta kalmasını sağlasa bile, demokrasiye yer yok demektir (Touraine, 1997: 102). Tocqueville, bu çerçevede demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi için ABD'yi çok uygun bir toplum olarak nitelirmektedir çünkü ABD'de devlet yoktur ya da minimum düzeydedir (Şaylan, 2008: 169). Avrupa'da merkezi devletlerin *meşrulaştırıcı kimlik* anlayışı ile tekil toplum yaratma çabalarını eleştiren Tocqueville bireysel özgürlüğün ve eşitliğin sağlanması için âdemi merkezîyetçi yönetim biçimlerini önermektedir. Ancak devletin yerine sermaye güdümünde bir ulusun yaratılması da ABD'yi liberalizmin iki yüzünün (ekonomik/çoğulcu) işlerlik kazandığı bir ülke konumuna getirmiştir. Avrupa'dan gelen göçmenler, uçsuz bucaksız topraklara yerleşmekte, karşılaştıkları ortak sorunları bir araya gelip çözmekte ve daha sonra isteyen istediği biçimde yaşamaktadır (Şaylan, 2008: 167). En iyi yaşam biçimi arayışında ekonomik anlamda ortak hareket eden ancak kültürel alanda farklılıklarını koruyan bir kapitalist ulus inşası olarak ortaya çıkmaktadır ABD.

Amerikan Anayasası özü gereği çoğunluk tiranlığını önlemek için tasarmlandığından Tocqueville, merkezi iktidar despotizmine, dolayısıyla çoğunluk tiranisine karşı, bireyin özgürlüklerinin koruma yolunun âdemi merkezîyetten geçtiğini düşünür; ayrıca bu yolla demokrasinin gereği olan çoğunluk-azınlık dengesi de sağlanacaktır (Dinçkol, 2004: 157). Tocqueville'in görüşlerini *Hürriyet* adlı eserinde daha da fazla geliştiren Mill ulus-devletle tekilleşen sivil toplum tahakkümü yerine çeşitlilikten yana bir tavır sergilemiştir. Isaiah Berlin'in aktardığı gibi Mill'e göre, çeşitliliğin ve özgürlüğün olmadığı bir toplumda, hayranı olduğu Tocqueville'in deyiimiyle *çalışkan koyunlara*, kendi ifadesiyle *kollektif vasatlığa* dönüş(türül)müş olan çoğunluk, özgünlüğü ve bireysel dehayı boğacaktır (Yürüşen, 1996: 125). Tocqueville ve Mill, Locke'un başlattığı ekonomik alandaki *bireycilik* ve *özgürlük* kavramlarını kültürel alan üzerine kaydırarak klasik liberal teorinin son halini belirlemişlerdir. Locke'da karşılık bulan *negatif hoşgörü*, artık *pozitif* bir görünüm kazanarak liberalizmin siyasal yönü sağlam bir temele oturtulmaktadır. Mill'in hoşgörü anlayışı Locke'un anlayışından daha kapsamlı ve ucu açıktır bu nedenle de plüralist bir anlam içermektedir. Ancak klasik liberallerin başta Locke olmak üzere Mill de dâhil olmak üzere bireycilik ve özgürlük tanımları sabit bir değişkene göre belirlenmektedir. Liberal söylemin temel öncülleri çerçevesinde genel kabul gören yaklaşıma göre, her toplum

üyesi, yetişkin birey ‘oy verme hakkına sahip yurttaş’ konumunda olmayacaktır; örneğin Mill gibi gerçekten özgürlükçü bir düşünür için bile eğitimsiz, yeterli bilgi birikiminden yoksun ve yoksul bireylerin ‘oy hakkına sahip yurttaş’ sayılmaları doğru görülmemiştir (Şaylan, 2008: 179).

Liberalizmin, kapitalizme koşut bir şekilde ve kapitalist içtihatlarla evrimleşmesi liberal özgürlükçü anlayışların yukarıdan ve pasif bir şekilde gelişmesine yol açmıştır. Bunun aksine, her ne kadar zaman zaman despot/jakoben eleştirilerine maruz kalsalar da, cumhuriyetçi/toplulukçu yurttaşlık anlayışları da aktif bir nüveye sahiptirler. Yirminci yüzyılla birlikte, egemen sınıfın ideolojisi liberalizm ile tabandan gelen halk hareketlerinden doğan toplulukçu anlayışların ortak bir zemin olan kamusal alanda buluşmasıyla ulus-devlet ve modern yurttaşlık kurumu meydana gelmiştir. Ancak tekleştirilen ve halkın egemenliğine dayanan kamusal alanın ortaya çıkışı, yani yurttaşların uluslaştırılması’, elitlerin tanımladığı çerçevede gerçekleşmiş, farklılıklara tahammül eden kapsayıcı bir perspektifle oluşmamıştır (Göktürk, 2006: 37). Böylelikle *meşrulaştırıcı kimlik* etrafında bir bütün olarak ortaya çıkan ulus-devletler içinde Castells’in *direnışçi kimlik* olarak nitelediği etnik ve/veya dini azınlıklar dolaylı veya dolaysız bir asimilasyon süreci ile karşı karşıya kalmışlardır. Ulus-devletin siyasi ve ekonomik açıdan güçlü ve bağımsız olduğu süre boyunca direnişçi kimliklerin talepleri ve sesleri yeterince duyulmamıştır.

Fakat küreselleşme öncesine kadar kapitalizmin desteklediği ulus-devletler, özellikle sermayenin küreselleşmesi ile işlevlerini büyük ölçüde yitirmeye başlamışlardır. Var olduğu andan itibaren devletin minimizasyonu üzerine kurulu olan liberal teori de bu dönemde yeniden bir devinim kazanarak, küreselleşen kapitalizme felsefi ve siyasi bir alt yapı sağlamak adına neo-liberal anlayışa dönüşmüştür. 80’li yıllardan itibaren de neo-liberal anlayış ulus-devletlerin egemenlik alanlarını ekonomik ve siyasal olarak ayırarak küresel bir ekonomi işleyişi sağlamak için kolları sıvamıştır. Ulusal devlet aslında eşit olmayan (ekonomik açıdan) ve aynı ölçüde özgür olmayan bireyleri, bir ulusun üyeleri olmaları nedeniyle bütünleştirmiştir (Göktürk, 2006: 63). Liberal devlet bu gerilimin üzerine inşa edilmiştir; özel alanda mülkiyet sonucu oluşan ekonomik eşitsizlik, kamusal alanda ise sivil ve siyasal haklar çerçevesinde sağlanan eşitlik. Yirminci yüzyıl boyunca yurttaşlar ekonomik eşitsizliği bertaraf etmek için mücadele ederek Avrupa genelinde bir refah devleti anlayışının meydana gelmesini

sağlamışlardır. Ancak ekonominin küreselleşmesiyle ortaya çıkan ve ulus-devletlerin işlevlerini ortadan kaldıran neo-liberal anlayış yurttaşların tüm sosyal kazanımlarını bir çırpıda silerek dünya genelinde bir yönetim ve temsil krizinin oluşmasına yol açmıştır. Temsili liberal demokrasi kuramına göre, nihai otorite, bir başka deyişle egemenlik halka aittir; halk yani yurttaşlardan oluşan topluluk sözü edilen gücü, otoriteyi kullanmamakta sadece bunu kullanacak olan temsilcileri belirlemekte ve kendisine ait gücü onlara devretmektedir (Şaylan, 2008: 205). Ancak sermayenin küreselleşmesi ile devletin en başta ekonomik egemenlik alanının daralması ve hatta ortadan kalkması devlet aygıtının ve liberal demokrasinin sorgulanmasına yol açmıştır. Ekonominin küreselleşerek dünya genelinde egemen ve tek belirleyici güç olmasına rağmen kültürel homojenlik kurmadaki başarısızlığı veya isteksizliği, etnik ve dini kimliklerin yerel ve bölgesel alanlarda bir patlama yaşamasına yol açarak çok kültürlü bir dünyanın oluşmasına neden olmaktadır. Neo-Liberalizm ile günümüzde tek bir ekonomik sistem öngören Liberal teorinin siyasal yönünde ise çokkültürlü yurttaşlık teorilerin öne çıktığı plüralist bir anlayış hâkimdir.

3.2 Küreselleşme ve Ulus Devlet

3.2.1 Kapitalist Küreselleşme

Giddens'e (2000: 98-99) göre her toplumsal sistemin yapılaşması, -ister büyük isterse küçük olsun- zamanda ve mekânda gerçekleşir, ancak aynı zamanda zaman-mekân ilişkilerini paranteze alır ve burada ortaya çıkan güç, egemenlik yapıları içinde yer alan tahsis ve otorite kurma kaynaklarına özgü dönüşüm/dolayım ilişkileri aracılığıyla oluşturulur. Kabile toplumlarından başlayarak günümüz küresel dünyasına giden yolda bu zaman ve mekân arasındaki karşılıklı diyalektik toplumsalyapıların temelini oluşturmuştur. Zaman-mekân mesafeleşmesi ve toplumsal ilişkilerin yerel etkileşim bağlamlarından kopup belirsiz zaman-mekân dilimlerinde yeniden yapılanması da bu şekilde küresel modernlik yaklaşımını beraberinde getirmektedir (Kömeçoğlu, 2001: 21). Gücün genişmesi olarak da düşünülebilecek olan bu görüşe göre küreselleşme insan toplumunun evriminin bir sonucudur. Egemenlik alanları içerisinde bir güç oluşturan toplumlar saklama kapasiteleri ölçüsünde bu erklerini sürdürebilmiş ve diğer toplumlara dayatabilmiştir. Ancak kapitalizm ile saklama

kapasitesinin içeriğinin sermaye üzerinde yoğunlaşmaya başlaması sonucu gücün denklemindeki değişimlerle Giddens'in öne sürdüğü zaman mekân uzaklaşmasında bir kırılma meydana gelmiştir; artık zaman ve mekân birbirinden bağımsız şekilde genişerek dünya hegemonyası, sermaye tekeline girmiştir. Bu kırılmayı ise David Harvey *Postmodernliğin Durumu* adlı kitabında zaman/mekân sıkışması olarak yorumlamaktadır. Bu görüşe göre zaman ve mekânın kullanımları hem keskin bir şekilde farklılaşmış hem de bireyi ve toplumu farklılaştırmıştır, küreselleşme ne kadar birleştirirse o kadar bölmektedir; iş, finans, ticaret ve enformasyon akışının yer küresel boyutlara ulaşıyor olmasının yanı sıra, bir *yerelleşme*, mekân sabitleme süreci de işlemektedir (Bauman, 2006: 8). Zygmunt Bauman'a göre Harvey'in öne sürdüğü bu zaman/mekân sıkışması küresel zenginler/yerel yoksullar diktomisine yol açmaktadır. Bunun dışında birey/toplum, tekleşme/farklılaşma ve devlet/piyasa çatışmaları da doğuran küreselleşme adının çağrıştırdığının tersine aslında karşıtlıklar üzerine oluşmaktadır; küreselleşme *piyasa tufanından* kendilerini kurtaramayan insanların aynı *-Nuh'un-* gemi(sin)de olduğu hissi uyandırmaktan başka bir şey değildir. Koyun kurtla, aslan kuzuyla kucak kucağa tufanın sonlanmasını beklemektedir biçare.

Küreselleşme, teknoloji ve bilişim ile bir enformasyon çağı yaşayan toplumları aslında tek bir pazar/piyasa içinde buluşturan bir *enstantane* olarak ortaya çıkmaktadır. Piyasada buluşan toplumların karşılıklı iletişim haline geçişlerin bir anlık imgesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle küreselleşme birçok kareden oluşan parçalanmış bir resimdir ve nihayeti de bir türlü gelmemektedir. Aslında, eğer küreselleşme ağırlıklı olarak ekonomik bir olguysa ve tüm dünyanın tek bir pazar olmasını, malların ve hizmetlerin tek bir pazarda değerlendirilmesini ifade ediyorsa o zaman bunu kapitalizmin ortaya çıkışından, Ticaret Devrimi'nin erken döneminden (on ikinci yüzyıl) daha da gerilere götürmek mümkündür (Türkbağ, 2001: 230). Yüzyıllar boyunca yavaş yavaş ve sinsice ilerleyen kapitalist sistemle dünya, sonunda tek bir pazar haline gelmiştir; Babil'de lanetlenen insanlar sonunda ortak bir dil üzerinde anlaşabilmiştir: kâr güdüsünün harekete geçirdiği piyasanın ekonomi dili. Kapitalizm çağında, beş yüz yıldır ülkeler arası mal ve sermaye hareketlerinin artışı sürükleyen, bu *kâr güdüsüdür*; bu güdü ile hareket eden şirketler de sanayi devriminden beri teknolojinin verdiği yeni imkânlardan yararlanarak ticaret ve yatırım faaliyetlerini genişletmeğe ve yaymağa çalışmaktadır (Somel, 2001: 143). Küreselleşme dünyanın ekonomik açıdan birbirine yaklaşması ve bütünleşmesi anlamına gelirken sosyolojik

açından tam bir bütünleşmeden bahsedilemediği gibi tam aksine yerelleşme kavramı üzerinden toplumsal bir farklılaşma/ayırışma yaşanmaktadır. Öyleyse küreselleşme sosyal, kültürel dinamiklerden ziyade öncelikle ekonomik dürtülerle ortaya çıkan bir fenomen olarak kabul edilebilir; küreselleşmenin sosyolojik çözümlemesi daha çok ekonomik küreselleşme sonucu ortaya çıkan toplumsal sorunların ve çatışmaların üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Küreselleşmenin, *piyasaya* çıkışı olarak kabul edilebilecek ilk *sürümünün* tarihi de bu nedenle kapitalist sistemin yirminci yüzyılda sosyalizm karşısında kazandığı zafere denk gelmektedir. Kapitalist küreselleşme, Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla *tarihin sonunu* ilan eden Fukuyama tarafından tüm dünyaya pzarlanmaya başlamıştır. Bu tarihten önceki 60-70 yıllık süreç ise ulus-devletlerin altın çağı olarak kayda geçirilebilir. Dünya savaşlarından sonra emperyalist imparatorluklar parçalanmış ve ideolojik kutuplara ayrılmış dünyada da birçok ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Polanyi de bu süreçte birbiriyle rekabet içinde olan devletler tarafından kapitalizmi hareket ettiren ve yasallaştıran bir ütöpik ideal olarak rekabetçi piyasayı gözlemlemiştir (Şenkal, 2005: 121). Kapitalizm karşısında hâlâbir sosyalizm dururken elbette dostlara ihtiyaç duymuştur, bu nedenle sosyalizmin Berlin'de bir duvar yazısı olarak kalmasına kadar vahşi yüzünü açıkça gösterememiştir. Birbiriyle rekabet halindeki bu kapitalist ulus-devletler de kendi yağında kavrulurken henüz tam anlamıyla küreselleşmemiş olan piyasayı dizginlemek ve ehlileştirmek için refah devleti politikalarını üretmişlerdir. Wallerstein *Tarihsel Kapitalizm* adlı kitabında dizginlenen ve ehlileştiren piyasayı şöyle tanımlamaktadır:

Piyasa her verili alanda dört büyük kurum dizisinin karmaşık etkileşiminin sonucu olan bir dizi kural ya da kısıtlamayı temsil etmiştir: devletlerarası bir sistem içinde birbirine bağlı çok sayıda devlet; devletlerle rahatsız ve belirsiz ilişkiler içinde olan, ulus olarak tanımlanmış ya da kamusal olarak böyle tanınmak için mücadele eden çok sayıda ulus (ve etnik grup denen alt uluslar); uğraş profili evrimleşen ve bilinç dereceleri yalpalama gösteren sınıflar; ve çeşitli biçimlerde emekçi olarak çalışan birden çok kişinin biraraya geldiği, birden çok kaynaktan gelir elde eden ve sınıflarla ilişkileri pürüzlü hane halklarını oluşturan birkaç gelirli birimler (Wallerstein, 2009: 55).

Bu tanıma göre yirminci yüzyıl sonuna kadar, ideolojik tehditler altında ve birçok ulus-devlet rekabeti içinde kendini bulan kapitalizm ekonomik anlamdaki küresel hegemonyasını ancak SSCB'nin ABD karşısındaki yenilgisi sonrasında kurabilmiştir. Bu sürece kadar, Wallerstein, Giddens ve Braudel'e göre bir dünya sistemi olan

kapitalizm mutlak iktidarını dünyaya kabul ettirebilmek için ulus-devletlerle işbirliği yapmaya zorlanmıştır. Wallerstein'a göre kapitalizm asla ulus-devletlerin bir sistemi olmamıştır tersine bir dünya ekonomisi olmuştur (Şenkal, 2005: 103). Kapitalizm esas anlamda politik düzenden çok ekonomik düzen olduğundan dünyanın yalnızca merkezi devletlerden uzaklığı nedeniyle bile politik egemenlik altına alınması imkânsız olabilecek bölgelerine girebilmiştir (Giddens, 2005: 221). Bunu yapabilmek için de uluslararası işbölümü dayatmasıyla dünyanın her köşesinde merkez kapitalist ülkeler karşısında çevre kapitalist devletler oluşturmak için çaba göstermiştir. Merkezler böylelikle, söz konusu çevre devlet yapılarına, meta zinciri hiyerarşisinde alt düzeylerde yer alan işlerde daha fazla uzmanlaşmayı kabul ederek hatta geliştirerek kendi topraklarında işçileri düşük ücretle çalıştırmaları ve işçilerin yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak uygun hane yapıları yaratmaları (güçlendirmeleri) yönünde baskı yapabilmıştır; bunun sonucunda da dünya işçilerinin etnikleştirilmesi gerçekleşmiştir (Wallerstein, 2009: 28, 65).

3.2.2 Ulus Devlettteki Dönüşüm

Bireyin devletle doğrudan ilişkisi olarak görülebilecek olan modern yurttaşlık kurumu, devletin karşısına çıkarken aslında cüzdanında siyasal olarak ortaya çıkan bir ulus hüviyeti taşımaktadır. Modern toplumlarda insanlar var olabilmek için ulusal kimliklere tutunmak zorunda kalmıştır (Kadıoğlu, 2008(A): 22). Westphalia Antlaşması'yla devletlerin egemenlik alanlarının belirlenmesi, söz konusu devlet içinde yaşayan bireyleri de bu egemen devletin bir uyruğu haline getirmiştir. Modern ulus-devlet (ideal olarak) toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar dâhilinde meşru yetkilerini kullanan bir oluşumdur (Gülalp, 2007: 11). Mülkiyet sahibi erkeklerle sınırlı olarak başlayan modern yurttaşlık da zamanla tüm erkeklere ardından kadınlara ve son olarak da etnik ve dini azınlıklara (ABD'de Siyahlar ve Avrupa'da Yahudiler) tanınan bir hak olarak gelişmiştir. Yurttaşlığa kabulde kan hukuku ve toprak hukuku anlayışları da evrensel yurttaşlık önündeki ulusal engellerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ulus-devlet içindeki mülkiyet eşitsizliği gerilimi yurttaşlık talepleri ile giderilmeye çalışılmasına rağmen modern yurttaşın ulusal hüviyeti bu nedenle tekil ve dışlayıcı bir kültürel toplumsal yapı ile karşılaşılmasına neden olmuştur. Ulus kendini, *yurttaşlık yoluyla tikel mensubiyetleri*-bunlar biyolojik, tarihi, ekonomik, dini ya da kültürel

olabilir- aşma ve yurttaşı, somut belirginliklerin dışında hiçbir tikel kimliği ve niteliği olmayan soyut bir şekilde tanımlama iddiasıyla ifade etmektedir (Schnapper, 1995: 55). Ulus-devlet içindeki meşru kimliğin ulusun ana karakterini oluşturmasıyla azınlıkta kalan cemaatler, gruplar ya da bireyler devlet aygıtı tarafından dayatılan ulus ideolojisinin ve kültürünün şiddetine maruz kalmışlardır.

Kapitalist egemen devlet ise bu farklılaşmayı/farklılaştırmayı kendi eşitsizlik modelinin yani sömürünün devamı için kullanarak toplum içerisinde gözle görülme-yen/görmezden gelinen bir kast sistemi oluşturmuştur. Öncelikle, kapitalist toplumu karakterize eden tahakküm ilişkileri içinde, -örneğin, kadınlar üzerinde erkeklerin, renkli ırklar üzerinde beyazların, işçiler üzerinde patronların, yurttaşlar üzerinde devlet seçkinlerinin, tabi uluslar üzerinde egemen ulusların- sınıf tahakkümünü ve sömürüyü ilke olarak diğerlerinden daha önemli görmek için hiçbir neden yoktur; bir yerde sınıf daha önemli olurken, başka yerde cinsiyet, ırk ya da devlet baskısı daha önemli olabilir (Bowles ve Gintis, 1996: 11). Kapitalist topluma egemen olan bu tahakküm ilişkileri kapitalizmin eşitsizlikçi yapısının sürmesi için gerekli olan bir sistemdir. Dünya-sistemi kuramcılarının işaret ettiği *merkez/çevre* ilişkileri ulus-yurttaşlığının egemen olduğu işbirlikçi kapitalist devletler içinde sömürünün devam etmesi için *merkez kimlik ve çevre kimlik* şeklinde bir ayırım ortaya koymuştur. Ulus-devlet bir yandan bireyleri 'geleneksel' (ya da 'asli') cemaat bağlarından koparmayı amaçlamıştır, ama diğer yandan da ulusun tanımında 'geleneksel' bir kimliğe atıfta bulunur (Gülalp, 2007: 12). Merkez/meşru kimlik çoğunluğu oluştururken, geri kalan diğer kimliklerin ise resmi ideoloji tarafından üstü çizilmiştir. İktisadi ve siyasal olarak ezilenlerin kültürel bakımdan *aşağı* oldukları ileri sürülmüştür; böylelikle ortaya çıkan ırkçılık eşitsizliği haklı çıkararak bir genel ideoloji işlevi görmüştür (Wallerstein, 2009: 66). Her toplumun *asgari* bir ücret karşılığında yapılması gereken *pis/yorucu/gereksiz* işleri bulunmaktadır. Bir ülkede ikamet eden yurttaşların sivil, siyasal ve sosyal haklardan yararlanırken aralarında oluşan farklılıklar, 'birinci sınıf yurttaşlık' ve 'ikinci sınıf yurttaşlık' gibi ayrımların çıkmasını tetiklemiştir (Kadıoğlu, 2008(A): 27). Antik yurttaşlık modellerinde ve modern dünyadaki göçmenlerle ilgili geçici bir süre zarfında resmi bir şekilde yapılan bu ayırım aslında modern ulus-devlet modellerinde üstü örtülü bir şekilde yapılmaya devam etmiştir; kadınlar, çocuklar, mülksüzler, eşcinseller, azınlıklar vb. gibi toplumun marjinal kesimleri her zaman toplumsal eşitsizliğin sürdürülmesinde bir aracı olmuşlardır. G. A. Huaco'ya göre farklı toplumsal tabakalar

arasındaki toplumsal eşitsizlik, toplumun devamı ve korunması açısından olumlu bir işlev görür (Turner, 1997: 41). Ulusal yurttaşlık ile kaynaşan toplumsal sınıflar kapitalizm karşısında siyasal bir güç oluşturabilirken, ulusal yurttaşlığın yanına bile yaklaştırılmayan toplumun dışlanmış kesimleri bu nedenle siyasal bir varlık gösterememişlerdir.

Ulus-devletlerin kuruluş döneminde, ulusal egemenlik, halkın siyasete katılımının önünü açan bir olgu olarak ortaya çıkmıştır, oysa günümüzde ulusal kategoriler üzerinden yapılan siyaset, farklı kimlikleri temsil etmediği oranda, halkın siyasete katılımının önünde bir engel olarak belirmektedir (Kadıoğlu, 2008(D): 14). Giddens'in (2000, 2005) birçok eserinde belirttiği gibi kapitalizm sınıflı bir toplumdur ve ulus-devletlerde bu sınıflı yapısını sürdürebilmek için yurttaşlığın dışlayıcı yanını desteklemiştir. Kapitalist sistem, yirminci yüzyıl boyunca ulus-devletler ile arasındaki uzlaşma nedeniyle toplumsal azınlıklar konusunda da çoğunlukla görmezden gelme politikası izlemiştir. Ulusal devlet aslında eşit olmayan ve aynı ölçüde özgür olmayan bireyleri, bir ulusun üyeleri olmaları nedeniyle bütünleştirir; bu bütünleştirme dışarıya karşı bir birlik oluşturma iddiasıyla 'dayanışmayı' örgütlerken, liberal devlet bireyleri *homo economicus* olarak tanımlayarak, kendini bireylerin özgürlüğünü, mülkiyetini ve güvenliğini sağlamaktan sorumlu kabul eder (Göktürk, 2006: 63). Türdeş bir kimlik yaratma ideali, modern yurttaşlık kurumunun en önemli açmazlarından biri olarak kendini gösterse de sosyal ve ekonomik haklar açısından modern yurttaşlık kurumu kapitalizm karşısında insanlığın en güçlü silahlarından biri olmuştur.

Egemen liberal-kapitalist sistemin açmazlarından biri olan mülkiyet eşitsizliği konusunda da ezilen yığınlar taleplerini ulusal yurttaşlık güçlerinden alarak dile getirmeye çalışmışlardır. İleri kapitalist toplumların modern tarihleri, mülkiyet haklarının kapsamını genişletmek için sermayenin harcadığı çabalar (örneğin, yatırımın küresel hareket yeteneğini güçlendirerek ve böylelikle liberal demokratik devletin sermaye bağımlılığını arttırarak) karşısında ezilenlerin yurttaş haklarının etkisini ve kapsamını genişletme (oy hakkını, örgütlenme hakkını, kadınlar için eşit hakları ve asgari yaşam standardı hakkını yerleştirmek için kullanma) çabalarını kısırtan bir çatışma, yani yurttaş haklarıyla mülkiyet hakları arasındaki çatışma tarafından yazılmıştır (Bowles ve Gintis, 1996: 12). Sermaye kapitalizminin ulus-devletleri tam olarak ele geçiremediği yirminci yüzyılın ikinci yarısına yukarıda bahsedilen yurttaşlık

mücadeleleri ile devlet iktidarına ve kapitalist ideolojiye karşı halkların daha eşit ve adaletli bir paylaşım modeli olarak ortaya çıkan refah devleti damgasını vurmuştur. Bu çerçevede devlet, ‘kamu hizmeti’nin sınırlarını, altyapı hizmetlerinin sunulmasından, sağlığa, eğitime, çalışanların sosyal güvenlik mekanizmalarının oluşturulmasına, vb. kadar genişleten, toplumsal sınıflar, katmanlar ve gruplar arasındaki farklılıkları-eşitsizlikleri (cinsiyet ve yaşlılık gibi) kısmen de olsa göz önünde bulunduran bir refah programı hedeflemek durumunda kalmıştır (Göktürk, 2006: 88).

Dünya işçilerine renk, ırk ve din ayrımı yapmadan bir araya gelme çağrılarının yapıldığı 60’lı yıllar kapitalist sınıf karşısında örgütlü insanların ne kadar güçlü olduğunun bir temsilidir. Ancak burjuvazi (kapitalist sınıf) hiç de aptal değildir; kendisine yönelik tehditlere karşı her şeyi yapar ve gayet iyi bir Descartesçi olduğu için de, egemen olmak amacıyla, güçlükleri parçalara ayırır, yani bir yandan siyasal işçi hareketini, bir yandan sendikal hareketi, öte yandan da bu iki hareketin ilişkisini bölmek için zekice, sebatkâr, sabırlı ve stratejik siyaset izler (Althusser, 2008: 38). 60’lı yılların sonundan itibaren yeni bir dönüşüm yaşayan kapitalizm yurttaşlık temelinde refah devletlerinde kazanılan kaleleri bir bir geri alarak sonunda küresel zaferini ilan etmiştir. Amerika ve Fransız Devrimleri boyunca feodal egemenlere karşı halk yığınları ile birlik oluşturan burjuvalar artık dünyanın mutlak hâkimi oldukları için iktidarlarının sürekliliğini sağlamak adına toplumun diğer kesimlerine ihtiyaç duymamaya başlamışlardır. Burjuvazinin artık işçilerin ekonomik sınıf mücadelesinin desteğine gerek duymaması bir yana, tam tersine, bu mücadeleden ciddi biçimde kaygılanması gerekmiştir, çünkü söz konusu ekonomik sınıf mücadelesi gerçekten de, doğrudan doğruya, kapitalizmin var oluşunun, dolayısıyla burjuva toplumun ve burjuvazinin siyasal egemenliğinin maddi temeline saldırmaktadır (Althusser, 2008: 40).

Bu nedenle dünya kapitalist sistemin merkezini teşkil eden devletler, diğer ülkelere yönelik politikaları eşgütmek, bunlar üzerinde siyasi baskı yapmak ve dünya ticaret ve yatırım düzenini şekillendirmek için, zamanla artan ölçüde ‘uluslararası’ teşkilatları (BM’yi, NATO’yu, GATT’ı, Uluslararası Para Fonu’nu, Dünya Bankası’nı) kullanmaya başlamıştır (Somel, 2001: 142). Ekonomi biliminin akıl hocalığını ve siyasi amaçlarını gerçekleştirme telaşına düşen kapitalistler 70’li yıllardan itibaren daha etkili politikalar üretmiştir. Pazar/piyasa sistemi 70’lere kadar ABD de dâhil olmak üzere dünyanın her yerinde, kamu denetim ve düzenlemelerine, kültürel ve simgesel

sınırlamalara tabi olarak, kısmi olarak toplumsal/siyasal yapı içine yerleşmiş biçimde çalışmıştır (İnsel, 2001: 30). Bu dönemde özellikle Batı toplumları temsili demokrasi anlayışı ile yönetilmiştir. Birbirlerinden farklı toplumsal güvencelere, ekonomik ve devlet ilişkilerine sahip olan bu demokrasilerin ortak özelliği hedeflerinin ‘sosyal refah’ ve geleceğin güvence altına alınması olarak belirlemeleridir (Fülberth, 2010: 254). Temsiliyete dayalı olarak ortaya çıkan bu siyasi rejimler, ‘radikal demokrasiden’ ‘muhafazakâr demokrasiye’ uzanan bir siyasi yelpaze içerisinde yer almakta, federatif, cumhuriyetçi, başkanlık sistemi ve parlamenter demokrasi gibi çeşitlilik göstermektedir (Göktürk, 2006: 64). Antik Yunan’ın *ideal* kent devletlerindeki doğrudan demokrasi anlayışının ulus-devletlere yansımaları olan temsili demokrasinin ulus-devletin hangi kesimlerini ve ne kadar temsil ettiği konusu demokrasi ve yurttaşlık açısından çok belirleyici bir nokta olmuştur. Parlamenter sistemin beşiği İngiltere’de egemen sınıfların güdümünde gelişen demokrasi ile Fransa gibi genel iradenin *iradesiyle* oluşan demokrasi arasında uygulamada ve sonuçlarda temel farklılıklar oluşmuştur. Bu nedenle yirminci yüzyıl ortalarından itibaren Batı toplumunun devlet karakterini oluşturan sosyal/refah devletindeki yurttaşların temsili sistemde ne kadar aktif ve görünebilir olduğuna göre değişen üç farklı devlet organizasyonu ortaya çıkmıştır. Fülberth’in *Kapitalizmin Kısa tarihi* adlı kitabında ortaya koyduğu bu devlet biçimleri şu şekildedir:

1. Muhafazakâr-Korporatist model (Federal Almanya, Fransa, Avusturya): Burada ücretlilere, sorgulanamayan, ancak eşitsizlik sınırları mevcut düzenin istikrarını tehlikeye atmayan bir düzende güvence sunulmaktadır.
2. Liberal model: Toplumsal güvenceyi olabildiğince piyasaya bırakmaktadır. Bu en açık şekilde ABD’de ortaya çıkmıştır.
3. İskandinav ülkelerinde inşa edilen eşitlikçi model: Bunun tipik özellikleri, kamu iktisadi teşekküllerinin yanı sıra, özel mülkiyet hakkını korumakla birlikte, toplumsal farklılığı azaltan toplumsal kurumların varlığıdır (Fülberth, 2010: 254).

İngiltere ise 1980’li yıllara kadar daha çok üçüncü şık ile birinci şık arasında gidip gelirken Thatcher ile ortaya konan neo-liberal politikalarla ABD’nin modeline geçmiştir. Ulus-devletlerin oluşum sürecindeki dinamiklere bağlı olarak yurttaşlık modellerindeki farklılıklarla değişim gösteren refah devleti anlayışı, neo-liberal politikalarla ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bunun sebebi, küreselleşmiş, bütünleşmiş piyasalarda iş yapan şirketlerin üstlendiği sosyal güvenlik maliyetlerinin, tabi oldukları yasal düzenlemelerin ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermesi, bu durumun şirketlerin küresel piyasada iş yapmasını güçleştirmesidir (Castells, 2008: 396). Yeni sağ adı da verilen neo-liberalizm, Keynesyen modelin tükenişinin yol açtığı görece üretkenlik düşüşünün ve periferi ekonomilerinin yeniden sömürgeleştirmesini

mümkün kılan yeni fırsatları takiben, sermayenin yoğunlaşma kapasitesini yeniden gerçekleştirmek için uygulanan bir stratejiden başka bir şey değildir (Houtart, 2001: 61). 1980’lerde Thatcher ve Reagan yönetimlerinin işbaşına gelmesiyle somutlanan yeni sağ dalga 1970’lerden itibaren ekonomide süregiden ‘durgunluğun’ tüm sorumluluğunu artan kamu harcamalarına bağlayarak hızla kamusal mal ve hizmetlerin özelleştirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır (Göktürk, 2006: 77). Bir bakıma yurttaşların, ekonomik eşitsizlik üzerine kurulu kapitalist yapının yaşam alanı olan *piyasanın* karşısına, devletle karşılıklı sözleşme doğrultusunda bir araya gelerek oluşturdukları kamusal güç ile karşı koymaları anlamına gelen refah devletinin çöküşü ekonominin siyasal olana hâkimiyeti ile sonuçlanmıştır.

Mülksüz yurttaşların ortaklaşa verdikleri vergiler sonucu ortaya çıkan birikimin yine aynı şekilde yurttaşların kendi aralarından seçtikleri temsilciler aracılığıyla kamu yararına harcanmasıyla oluşan devlet mülkü aslında yurttaş mülkü olarak da düşünülebilir. Ancak neo-liberal özelleştirme politikalarıyla devletin mülksüzleştirilmesi/minimalize edilmesi küreselleşen sermayenin yurttaşlar karşısında güçlenmesinden başka bir sonuç doğurmamıştır. Wallerstein’in deyimiyle *afyon olarak hakikati simgeleyen akılcılık* ile ekonomi biliminin kutsallaştırılmasıyla postmodern bir din ortaya çıkmıştır: Piyasa dini. Bu nedenle siyasi olarak da etkili olan ulusal, uluslararası ve ulus ötesi alanlarda ekonomi biliminin ve ekonomistlerin küresel yükselişiyle –özellikle Amerika’da- küreselleşme denilince akla ekonomik küreselleşme gelmektedir (Kömeçoğlu, 2001: 17). Bu anlamda küreselleşme, öznesinin kapitalizm olduğu bir süreçtir ve küreselleşme, *Küresel Toplum* oluşumu sayesinde, kapitalist modernitenin hemen her alanda ve toplumda kazandığı dinamik bir sıçrayış ve yaygınlaşmadır (Sarıbay, 2004: 5).

Ekonomik küreselleşmenin ABD hegemonyasındaki kapitalizm ile dünya geneline yayılması dünyanın kültürel ve sembolik olarak Amerikanlaşmasına da yol açmaktadır. Amerikanlaşma da aslında, piyasa mekanizması içerisinde karşı karşıya gelen insanların her defasında bir dejavu hissi yaşayarak gerçekleştirdikleri bir tüketim ritüelinden başkaca bir zenginliği olmayan basit bir deneyimdir. Dünya küreseldir çünkü Arabistan çöllerindeki bedevinin elinde kutu kola vardır, dünya küreseldir çünkü akşam ezanının okunmasıyla İstanbul sokaklarında çalan Rihanna’nın sesi kısılır, dünya küreseldir çünkü insanlar her gün aynı silahlarla öldürülür. Dünya metalar aracılığıyla

küreseldir ve bunun ideolojik temelini de enformasyon kapitalizmi sağlamaktadır. Castells'in (2008) *ağ toplumu* metalar üzerinden kurulurken enformasyon kapitalizmi insanların zihnini sembollere boğmaktadır. Ulus-devlet yapısının çatırdayarak birbirinden ayrılmasına neden olan ilk darbe de aslında bilinçaltı ideoloji olarak da ifade edilebilecek olan semboller/imgeler/söylemler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Benedict Anderson'un (1995) *hayali cemaatlerini* bir ulus haline getiren ortak kamuoyu hissini küreselleşme ile artan boyutu insanları bir dünya ulusu fikrine zorlamaktadır, ancak bu yeni kapitalist ulusun ruhunu ve maneviyatını yalnızca tüketim oluşturmaktadır. Nasıl atalarımızın toplumu, kuruluş aşamasındaki modern toplum, endüstriyel çağın toplumu, bir 'üreticiler toplumu' idiye, aynı derin ve temel anlamda şu anki toplum da bir 'tüketim toplumu'dur (Bauman, 2006: 92). Üretim toplumu ihtiyaçlar doğrultusunda hareket ederken aslında herkesin karnını doyurmak amacıyla örgütlenmiş bir yapıdır; Georges Bataille'in (2010) *Lanetli Pay* adlı eserinde ortaya koyduğu gibi ilkel toplumlarda çatışmanın kaynağı olarak görülen toplumsal artığın yok edilmesi/ortadan kaldırılması gerekmiştir. Ancak günümüz toplumunda egemen ideoloji, medya aracılığı ile tüketim arzusu yaratarak her alanda son kullanma tarihli bir meta artığı oluşturarak insanları bir tüketim yarışına sokmaktadır.

Enformasyon kapitalizmi sürecinde ulus-devlet hâlâ resmi olarak dünya sahnesindeki başoyuncu olsa da, uluslar-arası (hem uluslar hem de uluslararası kelimelerine vurgu yaparak) siyaset giderek sonsuz, dağınık ve çoğu kez şiddetlice süzülen küresel bir süreç haline gelmiştir (Brzezinski, 2005: 33). İktidar ilişkileri ise, artık hiyerarşik olmaktan çıkmış, merkezsiz ve örgütsüz bir mahiyet kazanmıştır; hiyerarşik ve örgütlü iktidar ilişkilerinin vücut verdiği bir egemenlik yapılanması olarak ulus-devlet silinmese bile bypass edilmektedir (Sarıbay, 2004: 4). Küreselleşmenin ulus-devlet yapısına yaptığı diğer bir saldırı da egemenlik alanına yaptığı müdahalelerle oluşmaktadır. Seyla Benhabib, Kant'ın yazdığı *Ebedi Barış* makalesinde devletler arası egemenlik kavramının iki yönlü şekilde geliştiğini iddia etmiştir:

Kant'ın *Ebedi Barış* makalesi 'Westfalen hükümrânlığı' ve 'liberal uluslararası hükümrânlık' olarak adlandırılabilen iki egemenlik kavramı arasına bir sınır çizmiştir ve birinden diğerine geçişi sağlayacak yolu açmıştır. Klasik Westfalen hükümrânlık rejiminde devletler özgür ve eşittir; belirlenmiş bölgeleri içindeki tüm nesnelere ve özneler üzerinde nihai otoriteye sahiptirler... Buna karşılık liberal uluslararası hükümrânlık kavramında egemenlik artık nihai ve keyfi otorite anlamını taşımamaktadır; yurttaşlarına belli normlara göre şiddet uygulayan devletle, sınırlarını kapatanlar, serbest piyasayı engelleyenler artık devletlerin bir araya

geldikleri belli çevrelerin ve anlaşmaların dışında görülmektedirler (Benhabib, 2006: 50).

Küresel ekonominin yeni sağ/neo-liberal politikalarıyla dünyanın tüm ulusları ekonomik açıdan tek bir *dünya sistemine* entegre olmaya zorlanmıştır. Gülten Kazgan'ın (1997) *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen* adlı eserinde belirttiği gibi ulus-devletlerin *kendi kaderini tayin etmelerini* sağlayan para, maliye, istihdam ve büyüme politikalarının yerine IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların kutsal bir metin gibi dayattığı ekonomik reçeteleri geçmeye başlamıştır. Ekonomi alanındaki bütünleşmenin sağlanması amacıyla da siyasi bir bütünlük oluşturmak için omurgasını G8 ülkelerinin oluşturduğu Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur. G8 ülkeleri BM aracılığıyla siyasi baskı oluştururken NATO gibi kolektif savunma gücü ile siyasi ve ekonomik emellerine gerektiğinde askeri yolla da ulaşabilmektedirler. Böylelikle içteki tehditlere karşı kapsayıcı, dıştaki tehditlere karşı dışlayıcı bir anlayışla bir bütünlük oluşturarak kurulan ulus devletlerin egemenlik alanları parçalanmaya başlamıştır. İçteki *alt/çevre* kimliklere karşı yürütülen dolaylı/dolaysız asimilasyon ile dıştaki hasım/rakip kimliklere karşı yürütülen rekabete dayalı ilişkiler ulus-devletlerin her zaman bir gerilim içinde kalmalarına yol açmış ve bu gerilim isyan ve savaş tehdidi ile birlikte bir şiddet toplumu ayakta tutmuştur. Şiddet toplumu olarak ortaya çıkan ulus-devlet, türdeş bir yapı oluşturabilmek için kullandığı eğitim, ordu ve ulusal yayın sayesinde milliyetçilik ideolojisini hayata geçirmiştir. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılların başat siyasal ideolojisi olan milliyetçiliğin ilan ettiği en büyük hedef de, ulus ile devletin bir ve aynı şey olması, ulus-devletlerin en büyük miti de böyle bir birliğin sadece mümkün olmakla kalmayıp nerdeyse gerçekten de var olduğudur (Gülalp, 2007: 13). Devlet aygıtı üzerinde ulusun egemenliği düsturu ile ortaya çıkan Fransız Devrimi'yle ulus-devletler altın çağını yaşamıştır ancak, kapitalist küreselleşmenin devlet iktidarını ortadan kaldırmasıyla da ulus tek başına kalmıştır.

3.2.3 Yurttastaki Dönüşüm

Devlet iktidarının zayıflayarak yerini küresel güçlerin almaya başlaması, modern yurttastlık kurumunu doğrudan etkilemeye başlamıştır. Böylelikle resmi ideolojiyi oluşturan ulus ve ulusun erdemli yurttastları, tabi olacakları devleti simgesel olarak yitirdikleri andan itibaren kendi varoluşlarını sosyo-politik açıdan sorgulamaya

başlamışlardır. Yurttaşlar ancak kamusal alanlarda var olabilirler ve birbirinin farkına varabilir; seçim günlerinde, meclislerde, mahkemelerde, orduda, resmi tören ve geçitlerde, bunun dışında Dursun *Laz oğlan*, Mehmet Yörük, Kadir hamal, Dilan aşiret gelinidir. Küreselleşme ile devletin minimize edilmesi ve bunun sonucunda *kamusalın çöküşü* yurttaşlık ritüellerinin anlamını kaybederek önemsizleşmesine yol açmıştır. Küresel sermaye, mal, hizmet teknoloji, iletişim ve enformasyon akışları, devletin uzam ve zaman üzerindeki kontrolünü gün be gün bertaraf etmektedir (Castells, 2008: 385). Özellikle Batı toplumlarındaki oy kullanma oranındaki düşüş⁴⁴, orduların profesyonelleşmesi, gençlerin akrobatik hareketleriyle görsel bir şova dönüşmüş olan asker-tank-top-tüfek ağırlıklı resmi törenlerin⁴⁵ çağ dışı olarak lanse edilmesiyle içeriğinin değiştirilmesi, meclislerin uluslararası küresel sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yasalar çıkarması gibi gelişmelerle ulus-devletin var oluş nedeni olan kamu alanı özel alan tarafından tamamen kuşatılmaktadır. Antik Yunan'daki Aristoteles'in yurttaşı ise hatırlanacağı gibi, askerlik işlevine ek olarak, sürekli ya da belli bir dönem için, sıra ya da kura çekme yoluyla üstlendiği iki işlevi, yargısal düzen içinde yargıç ve danışma meclislerinde üye olma işlevlerini yerine getirmedeki gerçek gücüyle tanımlanmıştır; bütün yurttaşlar eşit biçimde bu hakka sahiptirler ve katılım siyasal cemaatin gerçekleşme koşulu haline gelmiştir (Leca, 1998: 18). Ancak, zaten liberal ulus-devlette temsili bir sisteme indirilmiş olan yurttaşlığın özündeki siyasi katılım, küreselleşme ile tamamen işlevini yitirmeye başlamıştır. Siyasi bir proje olarak ortaya çıkan modern yurttaşlık (Schnapper: 1995; Gülalp: 2007) kurumunun küresel kapitalizm karşısında siyasi ağırlığını bu şekilde kaybetmesiyle ulusun bütünleştirici/türdeştirici yapısı da erozyona uğramaya başlamıştır. Walzer'ın da ifade ettiği gibi liberal toplumlarda yurttaşların, yurttaşlık erdemlerine ve toplum ruhuna sahip olma potansiyelinin ciddi bir gerileme içinde olduğuna dair giderek artan bir endişe oluşmaktadır (Kymlicka ve Norman, 2008: 195).

Artık küresel kapitalizm karşısında yapayalnız kalan insanlar kendilerini bir ağırlığı ya da bir anlamı olmayan ulusun ya da Leca'nın deyimiyile siyasal bir cemaatin yurttaşı olarak değil daha kapsayıcı ve koruyucu olan bir etnik veya dini cemaatin üyeleri olarak görmektedirler. Zaten tarihsel gelişimi içinde ulus bir cemaat

⁴⁴Oy vermek aslında yurttaşlığın en önemli anonim icrasıdır (Chatterjee, 2006: 42); Kaddafi sonrası Libya'da % 43 katılım (Zaman Gazetesi, 11.7.2012), Yunanistan 2012 seçiminde % 65,5 katılım (Akşam Gazetesi, 7.05.2012).

⁴⁵1930'lu yılların ortalarında baş gösteren bazı tehlikeli gelişmeler karşısında sporcu gençlik, açıkça dile getirilmese de savaşa hazır güç olarak görülmüştür (İnan, 2005: 60).

(gemeinschaft), devlet bir cemiyet (gesellschaft) yapılanması göstermiştir (Sarıbay, 2004: 66). Ulusun cemaatçi yapısı daha önceki sayfalarda bahsedildiği gibi üst kimlik/meşrulaştırıcı kimlik üzerinden inşa edilmiştir. Ulus cemaatinin devlet cemiyeti ile birlikteliği sonucu oluşan modern devletler üzerine küreselleşmenin ağırlığının çökmesiyle devletin cemiyet özelliği ortadan kalkmaya ya da azalmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da devlet, var oluşunu devam ettirebilmek amacıyla kendisi cemaatleşmeye başlamış ve ulus cemaatini paramparça etmiştir. Ulus-devletin, bu durumu bertaraf etmek için yönetsel iktidarını bölgesel ve yerel düzeye aktararak meşruiyetini onarma çabası da, bir yandan yurttaşları yönetime yaklaştırarak, ama bir yandan da ulus-devletten daha da bir soğumalarına yol açarak merkez kaç eğilimleri güçlendirmiştir (Castells, 2008: 385). Bu nedenle küreselleşme bir taraftan hegemonya ile eş anlamlı olmuş, diğer taraftan da bölgeselleşme/yerelleşme fikriyle beraber gelişmiştir (Kömeçoğlu, 2001: 21). Örneğin K. Ohmae (1996) oldukça referans verilen *Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi* adlı çalışmasında ‘ulus devletin sonunun’ geldiğini verilerle açıklarken, aynı zamanda küreselleşen dünyada ayakta kalmanın koşulu olarak ‘yerel’ yapıların ya da Ohmae’nin kavramlaştırması ile ‘bölgesel devletlerin’ ‘küresel kaynaklara’ ulaşma olanaklarının önemini vurgulamaktadır (Ercan, 2006: 26).

Marshall’ın da ifade ettiği gibi modern yurttaşlık, toplumun üyelerine bağışlanan bir statü olmuştur; bu statüye sahip olan herkes, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahip olarak kabul edilmiştir (Marshall, 2006: 21). Devlete *rağmen* haklar ve devlete *karşı* sorumluluklar arasındaki denge üzerine kurulmuş olan modern yurttaşlığın küreselleşme ile kazanılmış haklarındaki kayıplar ve yükümlülüklerindeki değişimler yurttaşlığın sorgulanmasına da yol açmaktadır. Artık devlet, kamusal alanda bir araya gelen yurttaşların baskısı sonucu oynadığı paylaşımcı rolü, neo-liberal politikalarla küresel ekonomik güçlere teslim etmiştir. Yurttaşların yükümlülükleri de aktif bir siyasi katılımdan ziyade asgari ücret karşılığında verimli bir iş yaşamına indirgenmiştir. Refah devleti ile verimliliğin ikinci plana itildiğini düşünen kapitalistler, *kâr* oranlarını arttırmak için devletin ekonomiden çekilerek verimliliğin artırılabilceğini öne sürmüşlerdir. Devlet özelleştirme politikalarıyla elindeki avucundaki tüm mülkünü kaybetmesinin ardından *Yeni Kamu İşletmeciliği* anlayışı ile de özelleştirme sonrasındaki hizmetlerinin geri kalanını da taşeronlaştırmıştır. Tarih boyunca devlet dikey bir örgütlenme olarak ortaya çıkmışken ekonomik küreselleşme ile Castells’in (2005) öne sürdüğü ağ *toplumunun* zayıf bir halkası konumuna indirgenmiştir.

3.2.4 Kimliklere Bölünmüş Yurttaş

Ulus ve Devletin yaklaşık iki yüzyıllık birlikteliğinin kapitalist küreselleşme ile çatırdamaya başlamasıyla *homo politicus/zoon politikon* olan yurttaş, sözleşme yapacak yeni bir iktidar arayışına girmiştir. Daha önceden Fordist üretim mantığı ile fabrikaları dolduran yığınların ortaklığında ve birliğinde güçlenen yurttaşlık kurumu kapitalizmin ve uzantısı devlet iktidarının karşısına daha güçlü bir şekilde çıkarak haklarını sabitleyebilmiştir. Ancak yurttaşların oluşturduğu ulusun karşısındaki devletin küreselleşme ile kabuk değiştirmesi iktidar ilişkilerinde bir kırılma meydana gelmesine yol açmıştır. Buna ilaveten kapitalist üretim tarzında meydana gelen değişimler de soyut/siyasal yurttaş kamusal alan dışında bir araya geldikleri yegânemekân olan fabrikaları paramparça etmiştir. Üretim mekânlarının farklılaşması ve çeşitlenmesi, çalışma koşulları üzerinde etkide bulunduğu ölçüde daha önce görece homojen olan işçi sınıfının konumunu da önemli ölçüde farklılaştırmıştır (Ercan, 2006: 45). Kitlese işgücü piyasası yerini bireysel işgücü piyasasına bırakmıştır (Yalınpala, 2002: 278). Modern çağda hem devletler hem de kapitalist işletmeler dikey bir şekilde örgütlenirken küreselleşme ile bu örgütlenme yatay bir şekil almaya başlamış ve merkeziz ve dağınık bir görünüm kazanmıştır. Ekonomik ve siyasal anlamda dikey örgütlenme olarak da yorumlanabilecek olan liberal-kapitalist ulus-devletin yerine yatay olarak örgütlenmiş çokuluslu şirketler ve iktidarın görünmez olduğu bir toplumsal yapı ortaya çıkmaktadır. Mülksüzlerin silahı emeğin, küreselleşme ile esnek hale getirilmesi toplumsal bir güç olarak ortaya çıkan işçi sınıfı ve dolayısıyla yurttaşların zayıflamasına yol açmış, aynı zamanda iktidarın görünmezliği de yurttaşları, hayali yel değirmenlerine saldıran bir Don Kişot haline getirmiştir. Korkut Boratav, *Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?* adlı makalesinde işçi sınıfının küreselleşme karşısında varoluşunu devam ettirebilmek için *ulusal* kalmaya mecbur olduklarını belirtmektedir. Ayrıca emekçi sınıflar dışında, ulusal ekonominin sınırları içinde kalmaya zorlananlar, kırsal ve kentsel burjuvazidir ve sermayenin en küçük boyutlu öğeleridir; bu türden bir koalisyon ideoloji düzleminde, kaçınılmaz olarak köktendinciliği, faşizan milliyetçiliği ve *obscurantist* (gericilik) renkleri içerecektir (Boratav, 2000: 22). Emekçilerin, küresel sermaye karşısında güç kaybetmesi onların hem sınıf bilincini (sendikal örgütlenme ile elde ettikleri) hem de yurttaşlık bilincini (sosyal yurttaşlık kazanımları ile pekiştirdikleri) zedelemektedir. Ancak sermaye küreselleşirken, örgütsüz işçiler ve kırsal ve kentsel burjuvalar yerel

kalmaktadır; yurttaşlık bilincini kaybederek sermayenin çirkin yüzüne karşı savunmasız kalan bu yığınlar da etnik ve dini cemaatlerin kapısını aşındırmaya başlamıştır.

Küreselleşme öncesi modern devlette halk kavramı ve haklar söylemi ulus fikri içinde genelleştirilmiştir(Chatterjee, 2006: 56). Ancak ulus olarak bir dayanakları kalmayan yurttaşlar, küreselleşen kapitalizm karşısında artık kimlikleri üzerinden bir tanınma talep etmeye başlamışlardır. Modern toplumun evrenselci yurttaş anlayışı yerine, postmodern dünyada yerel/çokkimlikli yurttaş anlayışı ortaya çıkmaktadır. Ulus-yurttaşlığının *negatif hoşgörü* ile görmezden geldiği etnik ve dini kimlikler, küresel dünyanın pozitif hoşgürüsü ile yeniden canlanmakta ve mantar gibi çoğalmaktadır. Huntington'a göre, günümüzde gittikçe zayıflayan ulus devlet çerçevesinde her yerde dini kimlik öne gelmektedir (İnalçık, 2001: 117). Etnik kimlikler halkçı söylemler üzerinden gerekçelendirilirken dini kimlikler de *bütünleştirici medeniyetler* açısından değerlendirilmektedir. Samuel P. Huntington'un (2002) *Medeniyetler Çatışması* adlı eserinde belirttiği gibi yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı ideolojik ve ekonomik olmayacak insanlık arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacaktır. Huntington'un bu teorisi aslında Fukuyama'nın ideolojilerin ve tarihin sonunu ilan etmesiyle bir koşutluk göstermektedir. Her iki düşünür de küresel kapitalizmin dünya genelinde egemen güç olduğunu belirterek farklı kültür ve medeniyetler arasındaki iktidar mücadelesinin yalnızca ve yalnızca kapitalist ekonomik anlayış ve işleyiş ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedirler. Bu nedenle kapitalist örgütlenme kendi gücü karşısında zayıflaması için hem toplumlar arası yerelleşmeyi desteklerken hem de çatışma ortamının sürmesi için bölgesel veya kültürel dayanışmaları da desteklemektedir.

Ulus-devletin yurttaşları, ulus-altı kimliklere bölünerek merkezi iktidar karşısında özgürleştiğini düşünürken aslında farkında olmadan kendilerini görünmez bir iktidarın ellerine bırakmaktadırlar. Renan'ın da ifade ettiği gibi bir ruh, manevi bir ilke, bir beraber yaşama arzusu olan ulus, küreselleşen dünyada mikro-ulusçuklara bölünmeye başlamıştır. Enformasyon ve teknolojideki gelişmelerin insanları sanal olarak yaklaştırdığı ne kadar doğruysa, fiziki olarak uzaklaştırdığı da bir o kadar doğrudur. Ulus-devlet egemenliği için coğrafi sınırların önemi oldukça büyüktür ancak günümüzde bu sınırlar internet ağları ile bir çırpıda geçilebilmektedir. İnsanlar bu nedenle kendilerini daha bir dar çerçevede (kimlik) tanımlamaya zorlanırken huzuru ve

güveni etnik ve dini cemaatler, sivil toplum örgütleri ve şirketler gibi kurum ve kuruluşlarda bulmaktadırlar.

Günümüz dünyasında devletin gücü zayıfladıkça tüm toplumlar ortaçağın bağımsız feodal birimleri gibi birbirinden ayrışmaktadır; ancak kapitalizm, emperyal/küresel bir güç ile tüm bu feodal birimleri kendi imparatorluğunun içine almaktadır. Piyasanın kuralları işlediği sürece her otonom grup -seslerini çok fazla çıkarmamak şartıyla- kendi çöplüğünde ötmeye muktedirdir. Bu nedenle küreselleşmeye karşı sesini yükseltenler de genellikle kendi içine kapanarak etnik bir dışlama/soyutlama haline gelen milliyetçilik akımlarından ve evrenselci dünya anlayışı ile kapitalist dünyayı ortadan kaldırayabileceğini düşünen dini akımlardan gelmektedir.

3.3 Çokkültürlü Yurttaşlık

3.3.1 Çokkültürlü Yurttaşlığın Ortaya Çıkışı

Castells'in Poulantzas'dan aktardığı gibi kapitalist devletin özgüllüğü, toplumsal zamanı ve uzamı yutmasında, uzam ve zaman matrisleri yaratmasında, onun bu edimiyle de egemenlik ve iktidar ağları haline gelen zaman ile örgütlenmesinin tekeli elinde tutmasında yatar (Castells, 2008: 385). Feodal çağların sabit ve hareketsiz serflerin değişen toplumsal dinamiklerle kazandıkları hareketliliğin sınırları çerçevesinde kurulan ulus-devletler, zaman ve uzamın ulus boyutunda çakışmasından başka bir şey değildir aslında. Geleneksel cemaatlerin zincirlerinden kurtularak modern bireyler haline gelen bu insanlar da yeni bir cemaat inşa etmek zorunda kalmıştır: yurttaşlar cemaati. Bu, kendisini daha baştan devlet kurumunun içinde bulan, diğer devletler karşısında bu devleti "kendisinin" diye kabul eden ve özellikle de siyasal mücadeleleri onun ufkunda gören, örneğin toplumsal devrim ve reform özelemlerini, kendi ulusal "devletinin" dönüşüm projeleri şeklinde formüle eden bir cemaatin tahayyülüdür (Balibar, 2000: 118). Kan bağı ile bir araya gelen kabile toplumlarından, belki de ömrü boyunca hiçbir şekilde ve hiçbir şartta karşılaşmayacak ve birbirinden bihaber olacak on binlerce ve hatta yüzbinlerce insandan bir aile yaratmaya çalışmak olan ulus inşasının harcı da ulusçuluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ortak tarih ve kültür birlikteliğinden doğan ulusçuluğun temelinde bu duygudaşlığı sağlayan ortak bir kimlik yatmaktadır. Ortak kimlik üzerine inşa edilen ulusçuluk ideolojisi de ortak bir dil, kültür

ve değerler yaratabilmek için diğer kimliklere karşı çoğunlukla asimile edici bir tavır sergilemiştir. Gellner'in de ifade ettiği gibi ulusçuluk siyasal ve kültürel birimlerin uyumlu olmasını ve siyasal toplumların kültürel olarak homojen olmasını gerektirmiştir (Tok, 2003: 23).

Ulusçuluğu oluşturan meşru kimliğin, yukarıda da anlatıldığı gibi ulus-devlet dışında kalan ülkelere karşı dışlayıcı, ulus-devlet içinde kalan bireylere, azınlıklara ve gruplara karşı da bütünleştirici bir işlevi olmuştur. Kimliğin bu işlevi de yurttaşlık kurumu ile somutlaşarak ulus ve yurttaşın benzer anlamlar kazanmasına yol açmıştır. Bu türden kapsayıcı bir yurttaşlık anlayışı aynı zamanda farklılığı *kendi içinde eritmek* anlamına da gelmektedir ki, bu nedenle aslında demokratikliği de şüphelidir (Kadioğlu, 2008(D): 13). İnsanlığın tarih boyunca egemenlere karşı verdiği bir eşitlik mücadelesi olan yurttaşlık kurumunun modern çağda bu şekilde ulusla sınırlandırılması da kendi içinde yeni eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aristoteles'in çok önce işaret ettiği gibi yurttaşlık bağı (civic bond) aslında, diğer bütün bağları düzenleyen ve yöneten tek bağıdır; içinde diğer, daha kişisel ve özel toplumsal ilişkilerin serpilip gelişebileceği kamusal yapıyı yaratan bağıdır (Barber, 1995: 270). Ancak ulus-devletle ortaya çıkan modern yurttaşlık kurumunda bu bağın, daha kişisel ve özel toplumsal ilişkilerin görmezden gelindiği ve hatta bir tehdit algısı oluşturduğu bir kamu alanı oluşturması söz konusu olmaya başlamıştır. Ulusal kimliğin/meşru kimliğin kamusalın tüm alanını kapsamıyla alt kimliklerin/direnışçi kimliklerin/azınlıkların/muhaliflerin/ötekinin sesini duyurabileceği ve kendini gösterebileceği bir alan kalmamaktadır.

'Ben kimim' sorusuna yanıt veren *kimlik* kelimesinin İngilizce karşılığı olan *identity* kelimesi aynı zamanda 'özdeşlik/aynılık' anlamını da içermektedir. Ulus-devlet egemenliğinde hayat bulan modern yurttaş bu nedenle diğer kimliklerin de kendi içinde eriyerek kendisiyle özdeş olması konusunda bir baskı oluşturmuştur. Bu süreç zarfında resmi kimlik etrafında şekillenen yurttaşlık ulus-devletin temel çekirdeği olmuştur. Modern ulus-devletlerin birçoğu, özellikle de Fransa'da devrim sonrasının devleti, uyrukların tarihsel/kültürel kimliklerinin, devletin kökenindeki baskın toplumsal grupların çıkarlarına en uygun olan kimlik lehine bastırılması, inkâr edilmesi, tanınmaması üzerine kurulmuştur (Castells, 2008: 421). Devlete karşı hak ve yükümlülükler çerçevesinde bir karşılık bulan yurttaşlığın ulus temelinde tanımlanması, ulus-devlet içindeki meşru kimlik dışında kalan etnik ve dini azınlıkların, kadınlar ve

eşcinsellerin, aylakların kısacası farklı olan herkesin bir asimilasyon cenderesinden geçmesine yol açmıştır. Bu asimilasyon politikaları genellikle devlet iktidarının elindeki yasal ve kamusal araçlarla (eğitim, iletişim araçları ve popüler kültür) gizliden gizliye sürdürülen ve çoğunlukla psikolojik şiddetin hâkim olduğu bir süreç eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Psikolojik şiddet genellikle, ulus-devletin etnik ve/veya dini temelleri olan meşru kimliğinin dışındaki kimliklere karşı devletin yansızlık/görmezden gelme politikası üretmesiyle yaşanmıştır.

Özellikle ilk ulus-devletlerden olan Fransa ve İngiltere’de toplumsal bütünlüğün ve birlikteliğin sağlanabilmesi adına onlarca yıl süren mezhep savaşlarının ortadan kaldırılabilmesi için dinsel yansızlık anlayışı ortaya çıkmıştır. Liberal hoşgörünün temelidir bu; hem Protestanlar hem de Katolikler devletin tek bir inanca ortak bir bağlılık varsaymaması ya da dayatmaması gerektiğini ve siyasal rejimin tek istikrarlı zemininin devletle Kiliseyi ayırmak olduğunu kabul etmişlerdir (Kymlicka, 1998: 13). Dinsel çatışmalardan bıkip usanan Avrupa’nın önde gelen devletleri Kilise ve devleti birbirinden ayırarak liberal hoşgörünün temeli olan *modus vivendi* anlayışına hayat vermişlerdir. *Modus vivendi* insanların refah içinde yaşayacakları pek çok yaşam biçimi olduğu fikrini dile getirerek, farklı yaşam biçimlerinin bir arada iyi bir şekilde yaşayabilmelerinin koşullarını bulmayı amaçlamıştır (Gray, 2003: 11). Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılarak dinin kamusal alandan özel alana kaydırılmasıyla oluşan bu uzlaşma liberal devletin kaynağı olmuştur. Böylelikle *negatif hoşgörü/negatif özgürlük* anlayışı ile ortaya çıkan klasik liberal devlet toplumsal farklılıklara ve çeşitliliklere karşı yansız bir tavır geliştirme ideali üzerinden kurulmuştur. Kapitalist sınıfın temsilcileri burjuvaların ekonomik ve dinsel özgürlükleri açısından egemen devlet iktidarının müdahale etmemesini öngören *negatif özgürlük/hosgörü* anlayışı toplumun diğer kesimleri tarafından yeterince içselleştirilememiştir. Erken –klasik-liberallerin, *negatif özgürlük* üzerinde durmalarının nedeni, özgürlüğü kısıtlamalardan ve müdahaleden azade olmak şeklinde anlamalarıdır (Berktaş, 2010: 82). Oysa salt hukuksal açıdan bakıldığında bile, ne Amerikan Bağımsızlık Savaşı, ne Fransız Devrimi ne de İngiltere’deki demokrasinin evrimsel süreci buna uygun düşmektedir; bu ülkelerin her birinde yasalar önünde eşitlik ilkesinin mülkiyet ve cinsiyete dayandırılmış/sınırlandırılmış yurttaşlara tanınması, ortaya çıkan kamusal alanı ve dolayısıyla normlar bütünü de sınırlandırılmış/tafı olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Göktürk, 2006: 68).

Liberal hoşgörü ve *modus vivendi* anlayışı, toplumsal bir uzlaşma ve toplumsal bir bütün yaratmak için dinsel farklılıkları kamusal alan dışına taşıyarak bir dereceye kadar bir çözüm bulmuştur; ancak cinsiyet farklılıklarına, etnik ve sınıfsal ayrılıklara dayanan birçok değişik kimliği kamusal alan dışına taşıyamadığı için ulus-devlet içinde bir kimlik geriliminin yaşanmasına engel olamamıştır. Ulus devletin ortaya çıktığı günden beri mevcut olan bu temel gerilim, son yıllarda ulusal sınırları zayıflatan ve geçirgenleştiren ‘küreselleşme’ yönündeki eğilimlerle daha da derinleşmiştir; hem daha önceden var olup da bu zamana dek bastırılmış azınlık kimliklerin yeniden ortaya çıkması, hem de ulus ötesi kitlesel göçler, bugüne kadar bütünlüklü oldukları öne sürülen ulusal topluluklar içinde farklı kültürel kimliklere sahip çok sayıda alt cemaatin oluşmasına yol açmıştır (Gülalp, 2007: 12). Büyük toplumlar, giderek artan ölçüde çokkültürlü duruma gelmekte, aynı zamanda da daha geçirgen olmaktadır (Taylor, 1996: 71). Ulus-devletlerin kuruluş döneminde, ulusal egemenlik, halkın siyasete katılımının önünü açan bir olgu olarak ortaya çıkmıştır; oysa günümüzde ulusal kategoriler üzerinden yapılan siyaset, farklı kimlikleri temsil etmediği oranda, halkın siyasete katılımının önünde bir engel olarak belirmektedir (Kadıoğlu, 2008(D): 13). Bu engellerin ortadan kalkması adına da devletin *negatif özgürlük* (yansızlık) sağlayan bir tavır takınmasından ziyade *pozitif özgürlük* (müdahaleci) sunan bir politika üretmesi gerekmektedir. *Pozitif özgürlük*, yurttaşların yönetime katılmasını içeren ve bunun gerçekleşebilmesi için olanakların sağlanmasını da kapsayan, esas olarak ‘kamusal bir özgürlük’ olarak ortaya çıkmaktadır (Berktaş, 2010: 84). Modern ulus-devlet yirminci yüzyıl süresince *pozitif özgürlük* anlayışını sosyal refah devleti aracılığıyla ekonomik anlamda uygulayabilmiştir, ancak kültürel kimlikler açısından özgürlük anlayışını *negatiften* ancak *durağana* çevirebilmiştir.

Pozitif özgürlüğün olmadığı çoğu toplumda, yurttaşların özdeş bir ulus kimliğinde buluşması ya da erimesi aynı zamanda, bu eylemi içselleştiremeyen tüm bireylerin veya grupların ötekileştirilmesine yol açmaktadır. Kimliğin bütünleştirici gücü olumlu bir değer olarak değerlendirilebilir, ancak dışlayıcı yönü ise yirminci yüzyıl boyunca şiddetin kitlesel boyutlara ulaşmasında en önemli faktörlerden biri olmuştur. Jerzy Kosinski 1965 yılında kaleme aldığı *Boyalı Kuş* adlı edebi eserinde, modern çağda öteki olmanın ne kadar ağır bir yük olduğunu çok açık ve etkileyici bir biçimde anlatmıştır. Kitabın adına esin veren hikâye de insanlığın yaşadığı dram kadar düşündürücüdür; talihsiz bir şekilde farklı bir renkle boyanarak rengi değişen herhangi

bir kuş, sürüdeki diğer kuşlar tarafından bir yabancı/düşman/öteki olduğu zannıyla paramparça edilmektedir. İnsanlar da aynı şekilde doğadaki ve toplumdaki tehditlere karşı birlik olmak için kendine benzeyenleri seçerken, kendine benzemeyenleri de dışlayarak/ötekileştirerek bir düşman ya da yabancı haline getirmektedir. Kadınlar, Yahudiler, siyahlar ve etnik ve dini azınlıkların tecrübe ettiği bu öteki olma olgusu, modern ulus-devletin oluştuğu andan itibaren kamusal alanda her zaman ulus kimliğinin belirleyici bir ölçütü olarak karşılık görmüştür.

Ulus biçiminin ayrıcalığı, yerel olarak (en azından tarihsel bir dönem boyunca) heterojen sınıf mücadelelerine hâkim olunmasına ve bunlardan yalnızca bir kapitalist sınıfın değil, burjuvazinin ya da daha doğrusu aynı zamanda hem siyasal, hem iktisadi, hem de kültürel hegemonya kurabilen ve bu hegemonyanın sonucu olan devlet burjuvazilerinin ortaya çıkmasına izin vermiş olmasındadır (Balibar, 2000: 114). Ancak bu devlet burjuvalarının uluslararası rekabet içinde her zaman durmadan çalışacak ve gerektiğinde canı pahasına savaşıacak bir ulusa ihtiyacı olduğu için tarihsel, sosyal, coğrafi ve ekonomik değişkenlerle öne çıkan herhangi bir kimliği meşru kimlik olarak inşa etmişlerdir. Bireysel kimliklerin bir araya gelerek kolektif bir kimlik oluşturması ile meydana gelen ulus-devletler kendisine rakip olabilecek diğer kolektif kimliklere karşı da hep tetikte olmuştur. Meşru kimlik etrafında kalan her kimlik *de facto* olarak *azınlık* şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak kimlik, Taylor'un iddiasına göre anne, baba ve eş, dost gibi önemli sayılan öbür kişilerin bireyde görmek istedikleri şeylerle diyalog içinde bazen de çatışma içinde tanımlanmaktadır (Taylor, 1996: 48). Bu bakış açısına göre toplumda iki türlü bir kimlik inşası söz konusu olmaktadır; birincisi yakın çevremizin kültürel sınırlılığı içinde kurulan kimlik, ikincisi de ekonomik ve siyasal bir güç oluşturan ana toplumun devlet aygıtı ile kurguladığı resmi/meşru kimlik. Bu nedenle herhangi bir şekilde ana toplum içinde farklı etno-kültürel zenginliklere sahip olan bireyler *öteki* kimliği ile toplumun dışında ötelenmektedir.

Toplumun resmi dili, işleyişi, kültürünün dışında kalan her birey ya da her grup azınlık olarak görülebilir. Bu azınlıklar da çokkültürlü yurttaşlık terorisyonu olan Will Kymlicka (1998) tarafından üç gruba ayrılmıştır; büyük bir devlet şemsiyesi altında toplanmış ayrı ve potansiyel olarak öz yönetimli toplumlar olan *ulusal azınlıklar* (bölgesel olarak yoğunlaşmış etno-kültürel grup), başka bir topluma girmek üzere ulusal cemaatlerini terk etmiş göçmenlerden oluşan *etnik gruplar* ve yeni toplumsal hareketler

adı verilen kendi ulusal toplumları ya da etnik grupları içinde marjinal konuma itilmiş *geylerin, kadınların, yoksulların vb. meydana getirdiği birlikler* (Kymlicka, 1998: 51). Kymlicka, *meşru kimlikler* dışında kalan diğer kimlikleri bu şekilde sınıflandırarak *azınlık haklarının liberal teorisini* günümüz dünyasında geçerli kılmaya çalışmaktadır.

Azınlık hakları tartışmaları, klasik liberallerin bir kısmı tarafından yirminci yüzyıl boyunca genellikle *iyi niyetli ihmal* (negatif hoşgörü) açısından değerlendirilmiştir. Bu azınlıklardan talihli olan bazıları da ulus-devlet tarafından uluslararası anlaşmalar gereğince resmi olarak tanınmıştır. Bu anlaşmalar gereğince resmi azınlıklara karşı her devletin sorumluluğu ve yükümlüğü olmasına karşın bunlar genellikle uygulama alanında pek fazla bir karşılık görmemiştir. Seslerini çok fazla çıkarmadıkları ölçüde *iyi niyetle ihmal* edilen bu azınlıklar kamusal alanda görünmeye çalıştıkları oranda *kötü niyetle ihfal* edilmişlerdir. Temeli Fransız Devrimi ile atılan ve teorik altyapısı Rousseau tarafından yapılandırılan ‘ulus egemenliği’ fikri, ulusal azınlıklar ve etnik gruplar açısından her zaman bir tehdit oluşturmuştur. John Stuart Mill gibi diğer klasik liberaller için demokrasi ‘halkın’ yönetimidir, fakat kendini idare etmek eğer ‘o halk’ bir ulus oluşturuyorsa mümkündür (Kymlicka, 1998: 96). Yirminci yüzyıl boyunca bu yeni ilaha, yani ‘halka’ karşı uzun savaşlar olmuşsa da onu tahtından indirmeyi kimse başaramamıştır, oysa bu zaferin içi boştur; halkın egemen olduğu konusunda evrensel bir uzlaşma olabilir; fakat daha başından beri kimin ‘halk-ulus’ olduğu konusunda anlaşmazlık vardır (Wallerstein, 2003(B): 81).

Her ne kadar tarihsel ve sosyolojik bir arka plan çerçevesinde desteklenmiş olsa da kimin ulus ve bu ulusun yurttaşı olduğu tamamen siyasi bir ideoloji/proje olarak ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla, ‘bölünmez bütünlüğü ve birliği’ doğasının olmazsa olmaz koşulu olarak gören ulus-devlet, meydana çıkmış heterojenliklerin konjonktürel olarak değişen özelliklere göre birinden birine dayanma eğilimi kazanmıştır (Sarıbay, 2004: 13). Çünkü halklar zaten tarih süresince doğal olarak ortaya çıkan kültürel birikimlerdir, ancak uluslar modern çağın devlet aygıtının kimi açılardan sahibi kimi açılardan da kölesi olan organize yığınlardır. Aynı devletin yurdunda yaşayan, aynı hükümetin yönetiminde olanlar bir ulus oluştururlar ve etnik, kültürel kimlik ve bağlılıkları dikkate almaksızın, eşit yurttaşlık hak ve hürriyetleri ile donatılırlar (Tok, 2003: 223). Hayali cemaatler olarak düşünülen ulusların ideolojik alt yapısını da bu nedenle sivil milliyetçilik/yurttaşlık oluşturmaktadır. *Cumhuriyetçi yurttaşlık*

anlayışının yurttaşlık erdemi ile baş tacı ettiği sivil milliyetçilik/yurttaşlık yirminci yüzyıl boyunca ulusal azınlıkları ve etnik grupları kâh görmezden gelmiştir kâh asimile etmiştir. Ancak siyasi bir sözleşme olarak ortaya çıkan sivil yurttaşlığın sözleşme şartlarında, küreselleşen kapitalizm sonucu büyük değişimler yaşanmaya başlamıştır. Ulus cemaatinin devlet cemiyeti ile birlikteliği olarak da düşünülebilecek olan ulus-devletin sahip olduğu iktidarın, kapitalizmin küreselleşmesi sonucu küresel sermayeye geçmesi yeni toplumsal sözleşmelerin doğmasına neden olmaya başlamıştır. Devletin küresel egemen güçler karşısında iktidarını yitirmeye başlamasıyla da sivil milliyetçiliğin yerini etnik ve mikro milliyetçilikler alırken, ulus-devletler azınlık hakları talepleriyle daha şiddetli bir şekilde karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Ulus-devletlerin daha önceden *yansızlık* tavrıyla görmezden geldiği ya da *asimilasyon* araçları ile ortadan kaldırdığı azınlıklar, günümüz liberal teoride çokkültürlülük politikalarıyla seslerini daha da yüksek bir şekilde duyurmaya başlamışlardır.

Çokkültürlülük politikalarının da ilk ortaya çıktığı ülkeler *çoketnikli/çokkültürlü* ve *çokuluslu* olan ABD ve Kanada olmuştur. ABD Horace Kallen'in 1920'li yıllarda yazdığı gibi, bir ulus devlet değil, bir uluslar ulusudur (Walzer, 1996: 108). Farklı ulusların tek bir devlet çatısı altında toplanması şeklinde ortaya çıkan çokulusluluk, bir kültürel cemaatin yurdunun başkası tarafından istila ve işgal edilmesi durumunda ya da bir emperyalist güçten ötekine göçmek durumunda olduğu gibi ortak irade göstererek bir araya gelen uluslar ile de olabilir (Kymlicka, 1998: 39). Çok etnikli ülkeler de genellikle süregelen bir şekilde göçmen alarak nüfusunu arttıran ülkelere olmaktadır. ABD ve Kanada göçmen ağırlıklı ve çok uluslu birer ülke olarak çokkültürlülük politikalarını desteklemektedirler. ABD'de 1990'larda her yıl verimlilik ve yenilik kaynağı olarak 200 bini aşkın vasıf düzeyi yüksek mühendis ve bilim adamının kitlesel ithali gerçekleşmiştir (Castells, 2008: 399). ABD bilgi ekonomisini oluşturan bu kitlenin yanı sıra farklı meslek dallarında çalışacak binlerce işgücü ithali de ABD'nin kurulduğu günden itibaren desteklenmiştir. ABD'nin önceliği yalnızca, kendi ulus sınırları içindeki yurttaşın inşası değildir; ABD ilk günden beri yurttaş ithal eden bir konumdadır ve bu şekilde metalaştırdığı yurttaş, kapitalist ulusu oluşturmaktadır. Benzer süreçler istatistiki sayılar değişse de Kanada ve Avusturalya gibi göçmen nüfusun önde olduğu ülkelere de gerçekleşmiştir. Bu nedenle bu ülkelere Almanya gibi ülkelerdeki *etnik ulus* yapısından ziyade *sivil (sivik) ulus* ortaya çıkmıştır.

Etnik ulusun farklılığa şüpheyle bakmasına, çoğulculuğu reddetmesine karşılık, *sivik ulus* kısmen çoğulcu ve cemiyetimsi bir yapıdadır (Sarıbay, 2004: 69). Cemiyetimsi yapısı, farklı etnik ve dini varoluş biçimleri olan bu göçmenleri kültürel açıdan asimile etmekten ziyade kapitalist toplumsal işleyişe entegre olmaları konusunda teşvik etmek için uğraşmaktadır. Kapitalizm için kültür de bir meta olduğu için çeşitli kültür ve kimliklerin varlığı ABD ve diğer göçmen ülkelerdeki kapitalist toplum için bir tehdit algısı oluşturmamaktadır; popcorn ulus olarak da ifade edilebilecek olan kapitalist ulus, çokkültürlülük politikalarından rahatsızlık duymamaktadır. Patlamış mısır tanelerinin her biri farklı özellik ve boyutta olmasına rağmen algıda bir türdeşlik oluşur; kapitalist ulus da aynı şekilde her ne kadar farklılığı destekler gözükse de aslında birbirine benzeyen bireylerden kurulu bir toplumdur. Kapitalizmin kalbi olan ABD’de, Kanada’da tarihsel bir süreçle ortaya çıkan ve toplumsal uzlaşının bir ürünü olan çokkültürlülük politikalarının kapitalizmin küreselleşmesiyle dünyanın geri kalanına da ithal edilme süreci başlamıştır. Özellikle kendilerini ulus-devlet olarak yapılandırmış ve tanımlamış olan üçüncü dünya ülkeleri, neo-liberal politikalar karşısında güç kaybettikleri anda daha fazla demokrasi ve özgürlük adına çokkültürlülük politikalarını uygulamak zorunda kalmıştır.

3.3.2 Çokkültürlü Yurttaşlık

Hızlı bir şekilde küreselleşmekte olan kapitalist ekonomik örgütlenmenin girdabında bir o yana bir bu yana savrulan ulus-devletin sadık ve erdemli yurttaşları bu çalkantılı süreçte yoğun bir zihin bulanıklığı yaşamaya başlamışlardır. Özellikle 1970’li yıllardan beri küreselleşen kapitalizmin neo-liberal politikalarıyla sosyal (ekonomik) yurttaşlıkta yaşanan gerilimler, siyasi ve medeni yurttaşlık ekseninde değişimlere yol açmıştır. Modern dünyada, devlet iktidarı çerçevesindeki sivil, siyasi ve sosyal (ekonomik) yurttaşlık eksenlerinde/boyutlarında homojen bir bütün (ulus) oluşturarak bir araya gelen ulus-devlet yurttaşları bu zihin bulanıklığından kurtulmak için de iktidarın görünmez olduğu post-modern dünyada kendilerini yeniden tanımlamanın yoluna düşmüşlerdir. Kapitalist ekonomik örgütlenmenin küreselleşmesiyle dünya artık ve yeniden bir imparatorluk çağını yaşamaya başlamıştır. M. Hardt ve A. Negri’nin *İmparatorluk* adlı çalışmalarında belirttiği gibi ulus-devletlerin egemenliğinin gerilemesi ve giderek ekonomik ve kültürel mübadeleleri düzenlemekten aciz hale

gelmesi aslında ortaya çıkmakta olan bu küresel İmparatorluğun ilk belirtilerinden biridir (Hardt ve Negri, 2002: 18). Hardt ve Negri'ye göre emperyal egemenlik, merkezsiz, ülkesizleştirilmiş bir iktidar aygıtı olarak tedricen tüm küresel alanı içine almakta, kolonyalizme ait pratikler ile sivil ve doğal düzen arasındaki modern egemenlik diyalektiğini son erdirmektedir (Okur, 2008: 14). Leca'nın da dediği gibi devletin egemenliği olmaksızın bireysel kimlik/özdeşlik de yoktur: bireyin kimliği/özdeşliği, bir egemene olan ortak ve eşit tabiiyetinden doğmaktadır (Leca, 1998: 39). Egemen, görünmez oldukça özdeş kimlikler parçalanarak yerini çoğul kimliklere bırakmaktadır.

Modern yurttaşlığın ulus-devlet sınırları içindeki kamusal alanda eşitliğini ve ortaklığını sağlayan homojen ulus fikrinin çatırdamasıyla daha önceden hasıraltı edilmiş olan toplumların heterojen yapısı ortaya çıkmaya başlamıştır. Artık toplumlar tek bir dil/kültür/kimlik bayrağının altında bir araya gelmektense çok dilli/kültürlü/kimlikli bir yatay yapılanma içine girmektedirler. İçeri/dışarı ikileminin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kimlik politikaları da farklı bir çehreye bürünmektedir; imparatorluk, ulusal 'medeni' toplumların homojenleştirilmesi süreci boyunca hizmet eden 'öteki'nin yokluğunda, 'çokluğu' 'halk' yapmak için yeni metodlar kullanmaktadır (Okur, 2008: 14). Ortaçağ'ın sonundan itibaren *ötekinin* karşısına ulusal yasalar, ulusal diller, ulusal edebiyat ve hatta ulusal kiliseler ile ortaya çıkan ulus-devletler postmodern dünyadaki egemenlik kriziyle ulusal hüviyetini kaybetmiştir. Artık yasalar ulusal olmaktan çıkmış küresel egemenlerce belirlenir olmuştur; azınlıkların ya da etno-kültürel yapıların bulunduğu devletlerde ulusal dillerin karşısına yeni rakipler çıkmaya başlamıştır. Her ulusun kendine has modernleşmesini yansıtan ulusal edebiyat/sanat, dünyanın tek bir yasal zemine oturarak tek bir yaşam biçimini (ekonomik anlamda) dikte etmeye başlamasıyla kısırlaşan görünümünü kültürel çeşitliliği yansıtan etnik edebiyat/sanat ile doldurmaya çalışmıştır. Artık çağ çokluk çağıdır, *en iyi yaşam anlayışı* çerçevesinde her türlü ulusal azınlıkların, etnik ve dini cemaatlerin, standart toplumsal yapının dışında kalan/dışına itilmiş marjinal grupların sesinin kamusal alana taşınmasının çağıdır günümüz. Son zamanlarda feminizm ve eşcinsellik üzerine çalışmalar, yerli halklar ve Afrika hakları üzerine çalışmalar, diaspora ve sömürge-sonrası ülkeler üzerine çalışmalar, ırkçılık ve etnik yapılar üzerine çalışmalar, kent ve göç ilişkileri üzerine ve çevre sorunları üzerine çalışmalar artarken cinsiyetçi yurttaşlık, ekolojik yurttaşlık, farklılaştırılmış yurttaşlık, çokkültürlü yurttaşlık, dünya yurttaşlığı ve yerli haklara ait

yurttaşlık gibi kavramlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Isın ve Turner, 2002: 2). Özellikle bunlar arasındaki çokkültürlü yurttaşlık fikri, tek bir devlet sınırları içinde bulunan birden çok *en iyi yaşam anlayışının* bir arada var olabilmemesinin çözüm yollarını bulmaya çalışmaktadır.

Sieyès'in *Üçüncü Zümre*'siyle, tüm ötekilerin karşısından tek bir kimlik etrafında tek yumruk olarak yüceltilen ulus fikri yirminci yüzyılın sonundan itibaren *farklılıklar* etrafında tanımlanarak *çokluk* üzerine kurulmaya başlamıştır. Bu süreçte, John Rawls gibi liberaller devletin yansızlığı üzerine kurulu olan kimlik politikalarının devamını savunurken Will Kymlicka, Charles Taylor ve Michael Walzer gibi liberal siyaset teorisyenlerinden bazıları da *çokluğun* sesinin hem daha gür çıkması hem de ortaya çıkan bu çok sesli müziğin tutarlı bir kompozisyon oluşturabilmesi için uygulanabilecek bu çokkültürlülük politikalarını üretmeye çalışmaktadırlar. Rawls *siyasal liberalizmin* asıl amacının anayasal bir demokrat düzen çerçevesinde, dinsel ve dindışı, liberal ve liberal olmayan makul doktrinler topluluğunun hür iradeyle onaylayacağı ve böylelikle içinde özgürce yaşayıp erdemlerini kavrayabileceği bir siyasal adalet anlayışı geliştirmek olduğunu söylemektedir (Rawls, 2007: 24). Siyasal liberalizm, hiçbir özel kapsayıcı dini, felsefi ya da ahlaki öğretiyi gerektirmeme anlamında, iyi kavrayışları ile ilgili olarak yansız olan bir adalet kavrayışı üzerine makûl kişiler arasında kamusal alanda bir anlaşma arayışı içindedir (Tok, 2003: 189). Bu kamusal alan artık, tek kimlikli bir ulus fikri ile doldurulmamaktadır; makul çoğunluğun ortak adalet anlayışıyla kurulmuş olan hakkaniyet ölçüleri çerçevesinde belirlenmiş anayasal düzen içindeki devletin tarafsızlığı ile yurttaşları bir araya getirmektedir. Liberal toplum, iyi yaşamın ne olduğu konusunda yansız bir tutum edinmelidir; görüşleri ne olursa olsun, yurttaşlarının birbirine hakça davranmalarını, devletin de herkese eşit davranmasını sağlamakla yetinmelidir (Taylor, 1996: 66). Liberal toplumda kişi, her gün liberal bir ruhla yaşayarak, bütün yurttaşlara aynı saygıyı göstererek, zihnini açık tutarak, hoşgörülü davranarak, başkalarının gereksinimlerine ve çabaların aichten bir ilgi göstererek, yeni olanaklar tasarlayarak, temel insan haklarını ve özgürlüklerini savunarak, işbirliği ruhunun hüküm sürdüğü, şiddetten uzak bir ortamda akıl yoluyla sorunlarını çözümlenerek hayatın amacını, yani iyi hayatı gerçekleştirir (Rockefeller, 1996: 98). Zira demokratik anayasal-devlet, hak eşitliğini güvence altına alırken aynı zamanda yurttaşlarının bu hakları kullanmada eşit fırsatlara sahip olmasını da sağlamaktadır (Habermas, 2002: 24). Rawls, anayasal kurallar çerçevesinde

çokluğun bir arada yaşayabilmesi gerektiğine inanmaktadır. Rawls'a göre iyi düzenlenmiş bir demokratik toplum ne bir cemaattir ne de daha genel olarak bir birlikdir (Rawls, 2007: 43).

Ancak Rawls'un, klasik liberal anlayışın devamı olan devletin yansızlığı doktrini birçok liberal tarafından yeterli görülmemektedir. Rawls'a yönelik eleştiriler bireysel özgürlük ilkesine yeterince önem vermemesine, eşitsizlikleri gidermek adına özgürlüklere müdahale imkânı tanımış olmasına ve eşitlik ilkesini özgürlük ilkesinin önüne taşımış olmasına, dolayısıyla kendiliğinden gerçekleşen sosyal düzen yerine yeniden dağıtımcı bir adalet anlayışı geliştirmiş olmasına yöneliktir (Balı, 2001: 159). Homojen bir kimliğin etrafında buluşan ulus bütününün yerine kendilerini farklı şekilde tanımlayan ve ifade eden *azınlık* kimlikleri ön plandadır artık. Azınlık hakları, hukuki anlamda yurttaş olan ve dolayısıyla her düzeyde seçme ve seçilme hakkı olan insanların, 'farklı' olmaya dair haklarını içermektedir; yurttaşlık literatüründe bu haklara 'çokkültürlülük hakları'da denilmektedir (Kadıoğlu, 2008(D): 15). Bu haklar, kültür ve dillerinin korunmasından, çocuklarını kendi anadillerinde eğitime hakkından, kendi özel gün ve sembollerinin ulusal gün ve semboller olarak tanınmasından, gruplarının siyasi temsilinden, siyasal özerklik ve hatta bazı durumlarda bağımsızlık taleplerinden oluşmaktadır (Tok, 2003: 23). Farklılıklara ilişkin bu hakların gündeme gelebilmesi için, her şeyden önce farklılıkların yok sayılmaması ve *tanınması* gerekmektedir (Kadıoğlu, 2008(B): 46).

Yurttaşlar cemaatinin oluşturduğu ulus, modern çağda kendi meşru kimliğinin dışındaki kimliklere karşı *negatif hoşgörünün* hâkim olduğu yansız bir tavır takınmıştır. *Negatif hoşgörü* farklı olana karşı genellikle iyi duygular beslemeyen ve genellikle *katlanmayı/müsamaha etmeyi* içeren ve üst kimlik-alt kimlik ayrımları yaratarak kapitalizmin yol açtığı toplumsal eşitsizliklerin üstü kapalı şekilde devamını sağlayan bir anlayıştır. Ancak bugün, daha önceleri dışlanan gruplar sırf ırkları, kültürleri, cinsiyetleri, becerileri ya da cinsel tercihleri 'normal' sayılan yurttaşlarından farklı diye artık susturulmayı ya da marjinalleştirilmeyi ya da 'sapkın' olarak tanınmayı istememektedir; kimliklerini tanıyan (görmezden gelmek yerine) ve farklılıklarıyla uzlaşan (dışlamak yerine), daha kapsayıcı bir yurttaşlık kavramı talep etmektedir (Kymlicka, 2006: 454). Siyahlar, kadınlar, Aborijinler, etnik ve dinsel azınlıklar, gey ve lezbiyenler gibi birçok grup, ortak yurttaşlık haklarına sahip olmalarına rağmen hâlâ

ortak kültürden dışlandıklarını hissetmektedirler; bu grupların üyeleri sadece sosyo-ekonomik statülerinden dolayı değil, aynı zamanda sosyo-kültürel kimliklerinden, farklılıklarından dolayı da dışlanmış hissetmektedirler (Kymlicka ve Norman, 2008: 207). Çokkültürlü bağlamda son kertede büyük bir önem taşıyan tanınma isteği, öncelikle, bireyin kültürünün ve onun kültürel kimliğinin tanınması biçiminde yansımaktadır (Wolf, 1996: 86). Charles Taylor gibi çokkültürcülük politikalarını destekleyen liberaller tüm kimliklerin/kültürlerin eşdeğer bir biçimde *tanınması* ve eşit *saygıgörmesigerektiğini* öne sürerek yurttaşlığı ulus gömleğinden sıyırmaya çalışmaktadırlar. Taylor'un da dediği gibi tanınmama ya da yanlış tanınma zarar verici olabilir; insanı, sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına haspsederek baskıya dönüşebilir (Taylor, 1996: 42). Bu bağlamda, en belirgin olumsuzluklar, en iyimser bakışla, tanınmayan kültürlere üye olanların, toplum ruhunu ve öz-saygıyı besleyen kaynaklardan yoksun oldukları için kendilerini köklerinden soyutlanmış ve boş hissedecekleri, en kötü olasılıkla da, kültürel açıdan yok edilme riskiyle yüz yüze kalacaklarıdır (Wolf, 1996: 85).

Taylor'un *eşit tanınma* talebinin kökenlerinde de, Ancien Regime'den kalma *şeref* hiyerarşisinin yerine geçen modern zamanların *haysiyet* eşitliği ilkesi yatmaktadır. Toplumsal ilişkilerin ve bireylerin eşitsiz bir şekilde sıralandığı Ancien Regime'de kimlikler, insanın yalnızca nerden geldiğini belirten tanımlamalardan başka bir şey olmamıştır. Şereften haysiyete geçişle, tüm yurttaşların eşit haysiyette olduğunu vurgulayan bir evrenselcilik politikası ortaya çıkmıştır; bu politikanın içeriğini de halkların ve adlandırmaların eşitlenmesi oluşturmaya başlamıştır (Taylor, 1996: 51). Yurttaşlığın gelişimi, doğumla gelen özelliklere dayalı toplumlardan başarı kriterine dayalı toplumlara geçişi içermektedir; bu geçiş aynı zamanda tikelci değerlerden evrenselci değerlere doğru bir kaymayı da içinde barındırmaktadır (Turner, 2008: 113). Özellikle, Rousseau'nun toplumsal eşitsizliğe karşı ortaya koyduğu cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı ile tüm yurttaşların eşit haysiyette olduğunu öne süren evrenselci bir görüş ortaya çıkmıştır. Ancak Taylor, soyut ve evrensel haysiyet anlayışına dayanan *bireysel sahiçilik* idealinin, bireyin kimlik oluşturma sürecini açıklamakta yetersiz kaldığını düşünmektedir (Çeliktürk, 2011: 58). Çünkü sınıflı bir sistem olan kapitalizm, *eşit tanınma* hakkıyla ortaya çıkan modern ulus-devletlerde, toplumsal eşitsizliğin devamını kimlikler üzerinden sürdürmeye devam etmiştir. Taylor da bu durumu şöyle eleştirmektedir:

Nasıl ırk ya da kültür ayrımı gözetmeksizin herkese eşit insan hakları ve eşit oy verme hakları tanınması gerekiyorsa, aynı biçimde herkes, geleneksel kültürünün değer taşıdığı yolundaki bu önvarsayımdan yararlanmalıdır (Taylor, 1996: 76).

Taylor'un tanınmasını tartıştığı kimlikler, genelde kolektif toplumsal kimlikler adını verebileceklerimizdendir: Din, cinsiyet, etnik köken, *ırk*, cinsellik (Appiah, 1996: 147). Kolektif olarak ortaya çıkan bu kimlikler de küresel kapitalizm karşısında zayıf düşen ulus-devletler de politik bir kimlik haline gelmeyi başarmışlardır. Çokuluslu toplumlar, büyük ölçüde, bir grubun başka bir grup tarafından eşit değerde (algılanıp) tanınmaması nedeniyle parçalanabilmektedir (Taylor, 1996: 72). Bu nedenle Taylor *eşit tanınma* talebinin ötesine geçerek *farklılıkların* ön plana çıktığı grup haklarını desteklemektedir. Taylor'a göre evrensel haysiyet politikası, yurttaşları birbirinden farklı kılan yollara iyice "iyice gözlerini kapayan", ayırım gözetmeme biçimleri için savaşıırken; farklılık politikası, ayırım gözetmeme ilkesini çoğu zaman yeniden tanımlayarak bu ayırıcı özellikleri, farklı muamelelerin temeli olarak kabul edilmesini istemektedir (Taylor, 1996: 53).

Taylor'un *farklılıkların tanınması* politikasıyla ortaya koyduğu çokkültürlülük hakları ile devletin yansızlığı üzerine kurulu olan klasik liberalizmin yanında ikinci tür bir liberalizm daha ortaya çıkmıştır:

Birinci tür liberalizm ('Liberalizm 1') mümkün olan en güçlü biçimde bireysel haklara ve bunun neredeyse mantıksal bir sonucu olarak tarafsız bir devlete, yani kültürel ya da dinsel projeleri olmayan, hatta yurttaşlarının kişisel özgürlüğü, fiziksel güvenliği ve refahı dışında toplu herhangi bir projesi olmayan bir devlete bağlıdır. İkinci tür liberalizm ('Liberalizm 2') ise belirli bir ulusun, kültürün ya da dinin ayakta kalmasına ve gelişmesine kendisini adayan bir devlet öngörür- yeter ki değişik bağlılıkları olan ya da hiçbir bağlılığı olmayan yurttaşlarının temel hakları korunsun (Walzer, 1996: 106).

Taylor ve Walzer'in ortaya koyduğu şekilde yurttaşlığın ulustan arındırılarak çokkültürlü şekilde yeniden inşa edilmesi, *sözde* devlet yansızlığının (çünkü her bir ulus kimliği ortak bir kültürü dayatmaktadır) hâkim olduğu modern liberalizmin yerine devletin her türlü etnik/dini/marjinal kimliği/kültürü *tanıdığı* ve eşit şekilde yaklaştığı/desteklediği postmodern liberalizm anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 'Liberalizm 1' anlayışı modern ulus-devletlerin kuruluşunda ve gelişiminde kapitalist ekonomik örgütlenmenin desteklediği bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle din ve devlet ayrılığının ön plana çıktığı birinci tür liberalizmde yurttaşlar kendilerini ulus kimliği üzerinden tanımlamıştır. Bu ülkelerin yanı sıra ABD ve Kanada gibi çokuluslu ve çoketnikli toplumlar da bir arada barış içinde yaşamak için kendi iç

dinamiklerinin etkisiyle ortaya çıkan tarihsel süreçte Liberalizm 2 anlayışını geliştirmişlerdir. Ancak ABD'nin federal devlet yapısı tek bir liberalizm anlayışının egemen olmasından ziyade, daha demokratik olan ikinci tür liberalizm anlayışı içinden birinci tür liberalizm anlayışının geçerli olmasını gerektirmiştir. Çünkü bu, her bir kültürel grubun kendi başının çaresine bakmakta özgür olduğu (Liberalizm 2) ama özgül kültürel tasarımlarını desteklemesi ya da tanınması için devleti zorlamadığı bir göçmenler devleti (Liberalizm 1) ABD'de yer alan baskın toplumsal anlayışla uyumludur (Gutmann, 1996: 30). Ayrım gözetmeme konusunun, yasaların düzeltilmesinde merkezi önem kazanması, ancak İç Savaş'tan sonraki zafer döneminde yer alan Yeniden Yapılanma'yla özellikle de yasalarla tüm yurttaşlara *eşit korunma* hakkı sağlamasını isteyen On Dördüncü Yasa Değişikliği ile olmuştur (Taylor, 1996: 64). Savaş öncesindeki eyaletlerin gücünün, savaş sonrasında Federal Anayasa ile budanması ABD'de egemen bir ulus kimliğinin doğmasına yol açmıştır. Kanada ise hem İngiliz kültürü hem de Fransız kültürünün egemen olduğu iki uluslu/bölgeci bir toplum görünümündedir. Her iki bölge kendi kültürünün devamını sağlamak için belli kültürel haklar talep etmektedirler. Bu iki ulusun yanı sıra yerli Kızılderililer de (Aboriginaller) kendi kültürel değerlerini yaşatabileceği bir toplumsal özgürlükler alanı talebiyle çokkültürlü Kanada toplumunu bir araya getirmişlerdir. Kanada'nın ABD'den farkı ise, devletin Liberalizm 2 anlayışı içinden Liberalizm 1 anlayışına geçmeyerek Kanada içindeki farklı kimlik ve kültürlere karşı teşvik edici ve destekleyici bir tavır takınmasıdır. İki dillilik çerçevesinde çokkültürcülük politikası ve Aboriginallerin özyönetim haklarını tanınması ile Kanada resmi olarak hem çok etnikliği hem de çok ulusluluğu tanıyan ve onaylayan birkaç ülkeden biridir (Kymlicka, 1998: 54).

Kapitalist ulus çerçevesinde kendini örgütleyen ABD hem çok etnikli hem çok uluslu olduğunu kabul ederek çokkültürlü bir toplum olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak devlet olarak farklı kültürlere karşı yansız bir tavır sergileyerek etnik veya ulusal kimlik sorunlarını federal yasalar çerçevesinde müzakere yoluyla çözmeye çalışmaktadır. ABD'deki ulusal azınlıkların ve etnik kültürlerin ayrı kültürel cemaatler olarak statülerini yansıtmayı ve korumayı amaçlayan bir dizi hakları vardır ve bu gruplar bu haklarını muhafaza etmek ve genişletmek için mücadele vermektedirler (Kymlicka, 1998: 40). Ancak bu azınlıkların her birinin nüfusa oranla sayılarının az olması siyasi olarak ABD gündemini meşgul etmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bölgesel olarak konumlanmış güçlü azınlıkların yokluğu nedeniyle, Amerikan birliği

hiçbir zaman “Québec’vari” bir sorunla karşı karşıya kalmamıştır (Walzer, 1996: 108). Kanada’da ise ulusal azınlıkların toplam nüfusa oranlarının fazla olması ve bu nüfusun belirli bölgelerde yoğunlaşması Kanada toplumunun özerk bölgelere ayrılmasına yol açmıştır. Ulusal azınlıkların dışında hem ABD hem Kanada sürekli bir şekilde göçmen alan devletlerin başında gelmektedir. Bu göçmenlerin de geldikleri toplumda asimile edilmelerinin yerine entegre olmalarının (bütünleşmeleri) sağlanması çokkültürcülük politikalarının doğmasına yol açmıştır. Çokkültürcülük politikaları özellikle Kanada Hükümetinin 1970’ler sonrası göçmenleri asimile etmek yerine çoketnikli yapıyı ilerletme politikası için kullandığı bir terim olarak ortaya çıkmıştır (Kymlicka, 1998: 47). 1990’lı yıllardan sonra da, küresel kapitalizm karşısında zayıflamaya başlayan ulus-devletlerdeki iktidar boşluklarında, geçmişin tozlu raflarında unutulmuş devletin gizli belgelerindeki ulusal azınlıklar ve etnik yapılar daha önceden kendilerini yalnızca şiddet araçları ile ifade edebilirken, çokkültürcülük politikaları ile siyasi bir çıkış noktası bulmuşlardır.

Geniş bir yelpazede tanımlanabilen bu çokkültürlülük hakları siyasi eşitlik ve özdeşlik üzerine kurulu olan modern yurttaşlık versiyonunda radikal değişikliklerin oluşmasına neden olmuştur. Modern birey/yurttaş, feodal toplumun eşitsizlikçi ve katmanlı toplum yapısına karşı duyulan tepkiyle, eşitsizlikleri haklılaştırabilecek her türlü dini ve etnik farklılığı görmezden gelerek/ihmal ederek bir ulus etrafında kendini tanımlamıştır. Geleneksel ‘haklar temelindeki yurttaşlık’ modelinde hedef, yurttaşlar arasında belli bir ortak ulusal kimliği geliştirmek olmuştur (Kymlicka, 2006: 454). Haklar ve sorumluluklar arasındaki gerilimin ön planda olduğu modern yurttaşlıkta kimlik sorunu bütünleştirici ulus cemaati etrafında çözümlenmiştir. Haklar, yurttaşların oluşturduğu yığın tarafından dile getirilirken sorumluluklar da iktidarın (devlet ve/veya kapitalist ekonomik güçler) söyleminde yer almıştır. Kapitalizmin yol açtığı özel alandaki ekonomik eşitsizliklerin bertaraf edilmesi için kamusal alanda eşit statüde bir araya gelen yurttaşlar *yeniden dağıtım siyasetini* uygulayarak refah devletini kurmuşlardır. Ancak 1970’li yıllardan itibaren kendini kabul ettirmeye başlayan *yeni sağ* ideolojisi (neo-liberal politikalar) *yeniden dağıtım siyasetinin* kazanımı olan refah devletini ortadan kaldırmak için yurttaşlık kurumuna saldırmıştır.

Yeni sağ, refah devletinin yoksullar arasında edilginliği özendirdiğini, bir bağımlılık kültürü yarattığını, yurttaşları bürokratik vesayet altındaki edilgin bağımlılara

dönüştürdüğünü, piyasanın ise aksine insanların kendi kendilerine geçinmelerini desteklediğini söyleyerek kendi yağında kavrulmanın, yalnızca kendi başına önemli bir yurttaşlık erdemi olmadığına, aynı zamanda toplumun tam üyesi olarak kabul edilmenin de ön koşulu olduğuna inanmaktadır (Kymlicka, 2006: 426). Ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasa da hafifletilmesi için yurttaşların elindeki en sahici silah olan *yeniden dağıtım politikalarının* neo-liberal politikalarla yerle bir edilmesi eşitsizliğin adresinde de değişiklik yaratmıştır. Kapitalizmin ekonomik hiyerarşisi ile oluşan ekonomik eşitsizlikler yeni sağın *bilimsel* illüzyonu ile statü hiyerarşisinin oluşturduğu bir eşitsizliğe indirgenmiştir. Toplumsal yapıdaki eşitsizlikler, kimlikler üzerinden kurulan statüler aracılığıyla dile getirilmeye başlamıştır. Neo-liberalizmle birlikte devleti adalet dağıtımçı rolünden arındırmak ve böylece devleti ahlaki yargı ve ortak iyiden azade kılmak, böylelikle kimliklerin kendilerini oluşturma süreçlerinin önünü açmak olarak gerekçelendirilmektedir (Göktürk, 2006: 74).

Refah devleti haklar çerçevesinde bir araya gelen yurttaşların bir ürünüklen, refah devletini ortadan kaldıran neo-liberal politikalar da kapitalist iktidarın zaferi olarak ortaya çıkmıştır. Haklar temelinde örgütlenmiş olan yurttaşların ulus kimliğinin küresel kapitalizm ile anlamını yitirmesi sonucu yurttaşlar yeni kimliklere tutunmak zorunda kalmışlardır. Aynı zamanda statü hiyerarşilerine karşı savaşmak, bir tanınma siyaseti de üretmiştir; bugün eşcinsellerin, dini azınlıkların, göçmenlerin ve ulusal azınlıkların harekete geçmesinin gerisinde bu türden bir politika yatmaktadır (Kymlicka, 2006: 461). Ancak bu politikalar, genellikle liberal demokratik ülkelerde yüksek sesle dile getirilmektedir. Taylor'un da söylediği gibi liberalizm, aynı zamanda kendisi için savaş veren bir inançtır (Taylor, 1996: 71). Kendini var etmeyi sürdürmek için çaba gösteren liberalizm, çokkültürcülük anlayışı ile liberal değerleri hiçe sayan etnik ve dini kültürlerle de mücadele etmek zorundadır. Ortaya çıkan bu etno-kültürel kimlikler de, modern yurttaşın bölünmez ve tekil olan haklar ve sorumluklarını kültüre endeksleyerek (*farklılaştırarak*) birçok hak ve sorumluluk çerçevesinde ortaya çıkan *çokkimlikli* yurttaşların oluşmasına yol açmıştır. *Çokkimlikli* yurttaşlık, hukuki eşitlik temelinde ortak bir egemene sosyo-politik aidiyet ilişkisi çerçevesinde inşa edilen yurttaşlığın farklı toplumsal dizgeleri olan etnik ve dini cemaatlerin güdümüne girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Demokratik görüş açısından bakıldığında, bir insanın etnik kimliği o kişinin birincil kimliği değildir, çokkültürlü demokratik toplumlarda çeşitliliğe saygı duyulması önemli ise de, etnik kimlik, eşit değerde olmanın ve dolayısıyla eşit haklara

sahip bulunma düşüncesinin dayandığı temel değildir (Rockefeller, 1996: 96). Yurttaşlığın postmodern dünyadaki bu değişimi tarihteki herhangi bir imparatorlukta halkların durumunu çağrıştırmaktadır. Tarihte ortaya çıkan bütün imparatorluklar hem çok uluslu hem de çok etnikli ve çok dinli bir yapıda arzı endam etmiştir. Devasa sınırlara sahip olan bu imparatorlukların yatay örgütlenmesi imparatorluk içinde kalan azınlık uluslara ve etno-kültürel yapılara belirli bir özerklik sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *millet sistemi* bu tarz yurttaşlığın/tabiiyetin (aidiyet ilişkisinin) kurumsallaştığı örneklerden biridir. Günümüz dünyasında kapitalizmin küreselleşerek devasa bir imparatorluk haline gelmeye başlaması da homojen ulus kimliği çerçevesinde tanımlanan modern yurttaşlığın kimliklere bölünerek parçalanmasına yol açmıştır. Hak ve sorumlulukların kimliklere göre belirlendiği *çokkimlikli* yurttaşlığın tutarlı bir model olabilmesi için de *çokkültürcülük* politikaları günümüz dünyasına uyarlanmaya çalışılmaktadır.

3.3.3 Çokkültürlü Yurttaşlık Politikaları

Modernleşme, her şeyden önce, bir *bağlantı* sürecidir: insan yaşamının küçük, moleküler birimlerini daha büyük birimlere bağlama süreci olarak ortaya çıkmaktadır (Friedman, 2002: 17). Ulus ideolojisi de uzun yıllar, farklı etnik grupları sırasıyla emperyalizm, komünizm, radikal İslam gibi ortak düşmanlar karşısında bir arada tutmayı başarabilmiştir (Kaya ve Turhanlı, 2005: 23). Küresel kapitalizm karşısında ulus bilincini yitirerek ortak amaçlarını ve duygularını kaybeden insanlar, kendilerini farklılıkları üzerinden tanımlamaya çalışarak yeni güvenli limanların arayışına girmiştir. Daha önceden kendilerini bir *halk* fikri ve egemenliği etrafında toplayan yığınlar ulus-devletin zayıflamasıyla parçalanarak *çokluklara* bölünmüştür. Artık küçük birimlerden büyük birimlere doğru bir bağlanma sürecinden ziyade, küçük birimlerin karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde oluşturdukları yatay bir ağ örgütlenmesi söz konusudur.

Yirminci yüzyılın başından itibaren ulus haline gelebilen halklar modern devletlerin kurucuları olagelmıştır. Modern ulus-devletin temeli, İngiltere ve Fransa gibi kral devletlerin mirasına konan halkların ve Almanya gibi kendi devletini yaratan ulusların yanı sıra dağılan imparatorluklar içinden *kendi kaderin tayin etme* ilkesi ile siyasal bir kimlik kazanarak bir ulus olabilen etnik yapılara dayanmaktadır. Ancak

tarihsel geçmişi ve zengin bir kültürü olan birçok etnik yapı bu sihirli sözcükten (*kendi kaderin tayin etme*) yararlanamayarak kendi başlarına bir ulus-devlet olma başarısı gösterememişlerdir ve herhangi bir ulus-devlet sınırları içindeki etnik veya ulusal azınlık durumuna düşmüşlerdir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Milletler Cemiyeti Konseyi ve Adalet Divanı tarafından temsil edilen uluslararası arenadaki ulusal azınlıklar ile ilgili anlayış herhangi bir ülkenin bir başka ülke içindeki azınlık durumundaki kendi soydaşlarının haklarını uluslararası yasalar çerçevesinde talep edebilme ve koruyabilme şeklinde oluşmuştur. Ancak bu proje, Hitler Almanya'sının Çekoslovakya ve Polonya'daki Alman azınlıkları tahrik etme ve kışkırtması ile ortaya çıkan çatışma ortamının İkinci Dünya Savaşı'na yol açması nedeniyle uzun bir süre tozlu raflara kaldırılmıştır. Böylelikle Mill ve Green gibi liberallerin öne sürdüğü özgürlüğün kültürel homojenlik gerektirdiğine ilişkin görüşlerine bir de uluslararası istikrar adına azınlıkların görmezden gelinmesi eklenmiştir (Kymlicka, 1998: 104).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca ortaya konulan pozitif hukuk belgelerinde⁴⁶ azınlık toplulukları, kendi geleceğini belirleme hakkının öznesi olarak kabul edilmemiştir; diğer bir deyişle kendi geleceğini belirleme hakkı, azınlıkların doğrudan doğruya talep edebileceği bir hak olarak nitelenmemiştir (Kaya ve Turhanlı, 2005: 27). Ulusal azınlıkların bu şekilde gözden düşmesi ulus-devlet içindeki diğer etno-kültürel yapıların da hepten ihmal ya da asimile edilmesine yol açmıştır. Liberal teori bu süreçte yurttaşları ulus kimliği üzerinden tanımlayarak birey vurgusu yapmakla yetinmiştir. Ulus devletle ortaya çıkan modern yurttaşlık hakları, bu süreçte *sivil* (konuşma, seyahat özgürlüğü ve hukuk önünde eşitlik), *siyasi* (seçme ve seçilme hakkı) ve *sosyal* (refah, işsizlik ve sağlık) haklar şeklinde oluşmuştur (İsın ve Turner, 2002: 3). Bireye vurgu yapan bu haklar da ulusal azınlıklar, etnik ve dini yapılar, göçmenler ve marjinal gruplar gibi meşru kimliğin dışındaki kimliklerin *kolektif* haklarını es geçmiştir. Azınlıklar ile ilgili çatışmanın insan hakları sorununa indirgenmesiyle modern ulus-devletlerdeki yurttaşlık hakları ve insan hakları arasındaki gerilim ortaya çıkmıştır. Balibar'ın söylediği gibi *insan=yurttaş* denkleminin anlamının bir siyasal hakkın tanımlanması olmadığı gibi, *evrensel bir hakkın siyasete sürülmesi* olmadığı da anlaşılmıştır (Balibar, 1998: 93). İnsan hakları ile ilgili olan tarihsel olarak ortaya çıkan problem insan haklarının dizgesel ve kurumsal açıdan kolay ve rahat bir

⁴⁶ BM Antlaşması ve BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948 tarihli "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" ve 1969 tarihinde yürürlüğe giren "İrk Ayrımının Bütün Biçimleriyle Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme".

şekilde uygulanamaması olmuştur, çünkü azınlıkların üzerine atıf yapabilecekleri ya da harekete geçirebilecekleri politik bir cemaat (topluluk) yoktur (İsın ve Turner, 2002: 7). Azınlıkların ulus cemaatine entegre olarak yurttaş haline gelmelerinin tek yolunun da (psikolojik ve/veya fiziki şiddet aracılığıyla uygulanan) asimilasyondan geçmesi bu sorunun uzun yıllar değişmeden aynı kalmasına yol açmıştır.

Ancak ulus-devletlerin küresel kapitalizmle yaşadıkları güç kaybı sonucu daha önceden dolaylı ya da dolaysız bir şekilde baskı altında olan bu azınlıklar ve/veya gruplarda hareketlenmeler başlamıştır. Ulus-devletin siyasal seçkinlerince ideolojik bir aygıt olarak kullanılan modern yurttaşlık kurumu, bugüne gelindiğinde 1950’li yıllardan bu yana hızla yükselen uluslararası göç, nüfus hareketleri ve küreselleşmeyle *çoketnikli* ve *çokkültürlü* bir nitelik kazanan heterojen toplumların ihtiyaçlarına tam anlamıyla karşılık verememektedir (Kaya, 2005: 36). Avishai Margalit ve Joseph Raz, *National Self Determination* adlı makalelerinde de hemen herkesin üzerinde durduğu ve kabul ettiği kendi kaderini tayin etme hakkının, yalnızca uluslara veya muğlâk bir tanım içeren insanlara değil aynı zamanda ortak dil, ortak edebiyat, ortak tarih ve paylaşılan ortak gelenekler gibi hayatın birçok alanını kapsayan ve üyelerini başarılı bir şekilde sosyalleştirebilecek ‘ortak kültüre’ sahip olan gruplara da verilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Çeliktürk, 2011: 31). Ulusal azınlıklar ayrı halklar olduklarını, kendi kaderini tayin haklarının bulunduğunu ve daha geniş bir ülke içinde diğer uluslarla (bazen gönülsüz olarak) bir federasyon içinde yaşamakla bu haktan feragat etmediklerini iddia ederler (Kymlicka ve Norman, 2008: 214). Kimliklerinin tanınması adına başlayan bu uyanış, bazı ulus-devletlerde sıcak çatışmalara yol açarken bazı toplumlarda da kimliklerinin yaşatılabilmesi için *kolektif* hak taleplerini harekete geçirmiştir. Ulusal, etnik, dinsel ve kültürel farklılıkların yönetimi konusunda günümüz ulus-devletleri iki belirgin alternatif siyaset anlayışından birini benimsemek durumunda kalmıştır: *Cumhuriyetçilik* ve *çokkültürcülük*. Cumhuriyetçi anlayış kimlik temelli etnik ve kültürel taleplere kayıtsız kalırken, çokkültürcü yaklaşım da azınlıkların kendilerini kültürel ve etnik ekseninde mobilize etmelerini sağlamaktadır (Kaya ve Turhanlı, 2005: 19). Bu tarz ulus-devletler de, ortaya çıkan bu hareketlerin barışçı şekilde çözüm yoluna ulaşabilmesi için ABD ve Kanada gibi çokuluslu ve çoketnikli ülkelerin ürettiği çokkültürcülük politikalarından yararlanılmaya çalışılmıştır.

Modern çağda yurttaşlık, *cumhuriyetçi anlayış* ile *liberal anlayış* arasındaki gerilim üzerinden kendine bir mecra bulmuştur. Liberal anlayış, ekonomik eşitsizliklere çare bulmakta zorlandığı gerekçesiyle eleştirilirken cumhuriyetçi anlayış da tek bir kimlik üzerinden Jakoben bir rejim inşa ettiği iddiasıyla yüz yüze kalmıştır. Ancak kapitalist küreselleşme sonucu ulus-devletlerin zayıflamasıyla azınlıkların sesini duyurmak adına cumhuriyetçi ve liberal anlayışın karşısına çıkan cemaatçi anlayış yurttaşlık kurumunu şekillendirmeye başlamıştır. Cemaatçi anlayış, bireyi vurgulayan liberal anlayış ve üst/meşru kimlik vurgusu yapan cumhuriyetçi anlayışla bir çatışma içinde gelişmeye başlamıştır. Ronald Beiner *Liberalism, Nationalism, Citizenship* adlı kitabında ortaya çıkan bu üç perspektifi şu şekilde açıklamaktadır:

Liberal perspektif bireyi ve bireyin grup ya da kolektif kimliği aşma, sabit kimliğin (sosyal durum, hiyerarşi, geleneksel roller ve benzeri) prangasını kırma ve kişinin kendi amaçlarını yeniden ve yeniden tanımlayabilme kapasitesine vurgu yapar. Cemaatçi (toplulukçu) perspektif kültürel ya da etnik gruba, bir tarih veya geleneği paylaşan bu grubun dayanışmasına ve liberal toplumun kökünden kopartıcı eğilimleri ile atomize olarak kalabilecek grup üyelerine kimliği bahsetme kapasitesine vurgu yapar. Cumhuriyetçi perspektif de sivil bağlara vurgu yapar (Beiner, 2003: 30).

Kurgusal bir birliktelik olarak ortaya çıkan cumhuriyetçi-sivil yurttaşlık alanı kimlikler üstü bir siyasi/kamusal alanı vurgulamaktadır. Ortak değerler ve amaçlar doğrultusunda eşitlik idealine en yakın biçimde bir arada olmanın tek yolu, özel alandaki tüm farklılıkların insanların üzerinden sıyrılması/çıkarılmasıyla gerçekleşebilir. Özel alandaki farklılıkların kamusal alanda üstünün örtülmeye çalışılması modern yurttaşlık kimliğinin oluşmasını sağlamıştır; Rousseau'nun teorik alt yapısını oluşturarak Fransız Devrimi'yle de uygulamaya geçen ulusal yurttaşlık kimliği özel alandaki hiyerarşiler üzerinden oluşan eşitsizliğe karşı bir tepki olarak meydana gelmiştir. Ancien Regime'den kalma şan, şeref ve kanla belirlenen soyluluk kastlarının yerini kamusal alanda yalnızca *haklar* ve *sorumluluklar* çerçevesinde tanımlanan yurttaş modeli almıştır. Devlet ve birey arasında yurttaşlık aracılığıyla kurulan ve sözleşmeye dayalı olduğu varsayımıyla kurulan ilişkinin sonuçlarından biri de devlet karşısında yurttaşların tek bir kültür ve yaşam biçimine aynı temel hak ve özgürlükler bağlamında tabi olmaları gerekliliğidir (Göktürk, 2006: 192). Modern yurttaşlık kurumu bu nedenle, milliyetçi (ulusçu) ideolojiye destek olmak niteliğinde, bireylerin 'benzerlik' temelinde aynı ulusal kültüre aidiyetlerini (*inclusion*) ve/veya 'farklılık' temelinde 'yabancıların' bu ulusal kültürden dışlanmalarını (*exclusion*) belirleyen bir kurumdur (Kaya, 2005: 37). Devletin gölgesinin düştüğü yer olarak ortaya çıkan kamusal alan genellikle özel

alandaki farklılıkları silikleştirmiş ve ortak ve tek bir kimlik yaratmıştır. Modern çağ boyunca da Bryan S. Turner'ın öne sürdüğü gibi kamusal alan yurttaşlığın mabedi olurken özel alan ise farklılıkların yaşanabileceği mekân olarak ortaya çıkmıştır. Ancak kamusal alanın egemen ideolojinin diliyle kurulduğunu öne süren J. Russon, Chantall Mouffe ve Iris Young gibi birçok siyasal düşünür farklılıkların özel alana hapsedilmesini modern yurttaşlık kurumunun bir eksiği olarak görmektedirler. Young'a göre grup farklılıklarını aşan evrensel bir yurttaş yaratma girişimi esas itibariyle adaletsizdir, çünkü tarihsel olarak dışlanmış grupları bastırır (Kymlicka ve Norman, 2008: 208). Özel alan ekseninin, farklılığı, heterojenliği, tikelliği ve kadınlığı ifade ettiğini düşünen Mouffe ve Young, kamusal alan (siyasal alan) ekseninin ise, evrenselliği, homojenliği, benzerliği ve erkekliği ifade ettiğini düşünmektedirler; Young bu düşünceyi daha da ileri götürerek özel alan-kamusal alan ayrımının sadece kadınları etkilemediğini, aynı zamanda etnik gruplar, yaşlılar, fiziksel engelliler gibi azınlıkları da olumsuz etkilediğini söylemektedir (Kaya, 2005: 40). Kamusal alanın dilinden konuşamayan özel alandaki dezavantajlı gruplar da bu nedenle Taylor'un (1996) öne sürdüğü gibi kamusal alanda *tanınma* talebiyle ulus-devletlerin karşısına çıkmaya başlamıştır. Modern yurttaşlığı bir ip üzerinde cambaz gibi dengede tutan sopanın ağırlığı özgürlük ve eşitlik arasındaki gerilim üzerine kurulmuştur. Kamusal alandaki eşitliğin özgürlük talepleriyle sorgulanmaya başlamasıyla modern yurttaşın dengesi alabildiğine bozulmuştur.

Kimlikler üstü kamusal alanın küreselleşen kapitalizm karşısında *çökmesiyle* özel alan postmodern çağın vatani olmuştur. Farklılıklar üstü siyasal/kamusal bir kimlik olan modern yurttaşlık bu süreçte kendini farklılaştırılmış kimlikler üzerinden yeniden inşa etmek zorunda kalmıştır. Yurttaşların kimliklerini geniş kapsamlı olarak tanıyan Rousseau'cu bir politika arayışının baskıcı eğilimler taşıdığını düşünen Taylor, kamu kurumlarının yurttaşların tanınma taleplerine karşılık vermeyi reddedemeyeceğini öne sürmektedir (Gutman, 1996: 27). Toplumsal ve kültürel homojenliğe karşı çıkan Iris Young'da bu durumu *imtiyazlı yurttaşlık* anlayışı ile açıklamaktadır; bu önerinin altında yatan neden ise farklı toplumsal grupların kendi anlam dünyalarını şekillendiren değişik ihtiyaçlara, kültürlere, tarihsel geçmişlere, deneyimlere ve sosyal ilişkilere sahip olmalarıdır (Kaya, 2006: 113). Bu bakış açısından, bazı grupların üyeleri siyasal topluluğa sadece bireyler olarak değil, aynı zamanda grupları içinde dâhil edilecek ve hakları kısmen grup üyeliklerine bağlı olacaktır (Kymlicka ve Norman, 2008: 208).

Yurttaşlığın kimlikler üzerinden tanımlanmaya başlamasıyla da liberaller ve cemaatçiler arasında bireyin *kimliğinin* nasıl kurgulanacağına dair bir tartışma ortaya çıkmıştır. Kymlicka'ya göre liberaller, komünal (cemaatçi) ve kültürel örgütlerin bireylerin doğal özgürlüğünü sınırladığını düşünürken, cemaatçiler ise toplum ile kültürü bizlerin sahip olduğu özgürlüğün önkoşulu olarak değerlendirmektedirler (Kaya, 2006: 110). Liberaller kimlik tanımlamasında bireyi öncelerken cemaatçiler de kolektif kimlik üzerinden topluluğu öncelemektedirler. Liberaller için önemli olan kimliğin varoluşu değil bu kimlik seçimini yapabilme sürecidir. Rawls'un *bilgisizlik/cehalet perdesi* arkasındaki liberal bireyini tanımlayan, seçtiği amaç ve bağlılıklar değil, fakat bu seçimleri yapma kapasitesidir (Tok, 2003: 93). Cemaatçilere karşı çıkan Habermas'a göre de farklı etnik grupların ve kültürel yaşam biçimlerinin eşit haklarla bir arada varoluşunu sağlamak için kolektif hakların, bireyleri muhatap alan bir haklar öğretisini zorlayacak biçimde çeşitlenmesine gerek yoktur, çünkü kimliğin oluştuğu yaşam biçimlerinin ve geleneklerin korunması, zaten üyelerin tanınması demektir (Habermas, 2005: 130). Liberaller, genel olarak –inanç, konuşma, örgütlenme, meslek ve cinsiyet özgürlüğü dâhil olmak üzere- devletin müdahale etmeyeceği temel bir kişisel özgürlük alanı ve bunun yanı sıra başkalarının bu alana verebilecekleri zararlardan korunmayı talep etmektedirler (Kymlicka, 1998: 13). Cemaatçiler ise bireysel özgürlükler temelinde bir seçime bağlı olarak ortaya çıkan liberal kültürün aslında üst/meşru kimliği resmileştirdiği savını öne sürmektedirler. Seçme bağlamı olarak kültür bu fonksiyonu ile siyasi toplumun tüm üyeleri için gelir, fırsat, kariyer ve güce erişimde resmi eşitliği garantilerken, aynı zamanda azınlık ulusal, etnik ve dini grupların üyelerini, yaşamsal yönden baskın çoğunluk kültüre bağımlı kılmak suretiyle, kimlik bağlamı anlamında kendi kültürleri ile ilişkili olarak dezavantajlı kılmaktadır (Tok, 2003: 30). Bu nedenle cemaatçiler kolektif kimliğin, tanınması/yaşatılabilmesi için, özerk bireyden önce gelmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Kendilerini dışlanmış hisseden bu tür gruplar tarafından kültür, etnisite ve din söylemlerinin sıklıkla kullanılmasını ve yüceltilmesini, aslında parlamento, siyasi partiler ve sendikal örgütlenme gibi meşru siyasi mekanizmaların kullanılmaması ile açıklayan Alistair MacIntyre ise iki farklı politika yapma şekli olduğunu öne sürmüştür: *merkezdekilerin yaptığı politika ve dışarda bırakılanların yaptığı politika* (Kaya ve Turhanlı, 2005: 20). Bu nedenle de farklı kültürel kimliklerinin toplumla uzlaştırılmasını talep eden cemaatçiler kimliklerini özel alandan kamusal alana taşıyacak politikalar üretmeye başlamışlardır. Walzer'in *korporatist model*, Glazer'in da *grup haklarına dayalı model* olarak isimlendirdiği bir

kolektif haklar dizesidir. Bu talepler: etno-kültürel farklılıkların korunması ve desteklenmesi amacıyla oluşturulan dil hakları, bölgesel özerklik, belli oranda temsil kotası veya veto hakkı gibi bir takım kamu politikaları (Çeliktürk, 2011: 35).

Cemaatçi anlayışın ortaya çıkışının bir diğer noktası da statü eşitsizliği sorununun ekonomik eşitsizlik sorununun önüne geçmesidir. Kapitalizmin küreselleşerek egemen ekonomik sistem haline gelmesiyle, uluslar-arasındaki ve ulusu oluşturan toplum içindeki ekonomik eşitsizliklerin nedeninin, bir paylaşım sorunu değil etkinlik-verimlilik-üretkenlik gibi ekonomik terimlerle açıklanmaya çalışılması bir eşitlik ideali olan yurttaşlık kurumunun zayıflamasına yol açmıştır. Modern yurttaşlık Balibar'ın öne sürdüğü gibi eşitlik ve özgürlük diyalektiği üzerine kurulmuştur. Eşitliğin gerçekleşmesi, devletin müdahalesinden geçer, çünkü esas olarak bir yeniden-dağıtım (devlet) düzeyinde gerçekleşmektedir; oysaki özgürlüğün korunması, bu müdahalenin (devletin) sınırlandırılmasına bağlıdır (Balibar, 1998: 81). Eşitsizliğin ekonomik alandan kimlikle belirlenen statü alanına kayması ile de cemaatçi anlayışlar ortaya çıkarak postmodern çağda yolunu kaybeden yurttaşlara kucak açmışlardır. Artık kimlikler bir özgürlük alanı olarak tanımlanırken yurttaşlık da bu kimliklerin çeşitliliği üzerinden değerlendirilmeye başlamıştır. T.H. Marshall'ın üç eksen üzerinden tanımladığı yurttaşlık kurumuna yeni bir eksen daha eklenmektedir. Tom Bottomore (2006) *Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* adlı makalesinde Marshall'ın üç boyutlu yurttaşlığının yetersiz olduğunu söyleyerek bunun yerine insan haklarına dayalı ve toplumsal kimliklere duyarlı bir yurttaşlık önermektedir. Ayhan Kaya'nın (2006, 2005) *kültürel eksen* olarak tanımladığı bu dördüncü boyut *çokkültürlü yurttaşlık* olarak ortaya çıkmaktadır.

Hobsbawm'a göre ulusal devlet dil, etnik köken, ortak tarih, ortak topraklar ve ortak kültürel özelliklerin bir ulusal kimliği ortaya çıkarması sonucu değil ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümün 'kesişme noktasında' çıkmıştır (Göktürk, 2006: 191). Bu nedenle de kapitalizm karşısında, ulus olarak devletin gücünü kaybetmeye başlamasıyla farklı tarihsel ve kültürel özelliklere sahip olan cemaatler/gruplar etkin siyasi figürler olarak kendini göstermektedir. Küreselleşme ve çokkültürcülük politikaları ile milliyetçilik ortadan kalkmamaktadır, küreselleşme ile ulusun sivil anlayışından ulusun etnik ve dini anlayışına geçiş vardır. Çokkültürcülük ideolojisi de yurttaşlık ideolojisi gibi, ulus devlet düzenini korumayı amaçlayan yeni tarz bir

milliyetçiliktir (Kaya, 2005: 45). Böylelikle bir modern toplum içinde azınlık durumunda bulunan tüm etnik ve dini cemaatler grup farkına dayalı haklar talebiyle ulus-devletin karşısına geçmeye başlamıştır. Bunun en belirgin olduğu noktalardan biri de eğitim alanındadır. Çokkültürcülük politikalarıyla modern yurttaşın üretim alanlarından biri olan ulusal eğitim de değişim talepleri ortaya çıkmaktadır. Gelenekçiler, liberal demokratik bir eğitim sisteminin çocukları özel yaşamda kaçınılmaz olarak geleneği, ebeveyn otoritesini veya dinsel otoriteyi sorgulamaya yönelteceği gerekçesiyle itiraz etmektedirler (Kymlicka ve Norman, 2008: 204). Bu nedenle kendi kültürlerinin devamı için daha özerk bir eğitim sistemi talebi ortaya koymaktadırlar. Çokkültürlülük hakları olarak da ortaya çıkan bu talepler özellikle Kanada'nın karşılaştığı azınlık sorunlarını çözmek için kullandığı yöntemler çerçevesinde Kymlicka (1998) tarafından sistematik bir hale sokulmuştur; özyönetim hakları, çok etniklilik hakları ve özel temsil hakları. Kymlicka (1998), *Çokkültürlü Yurttaşlık-Azınlık Haklarının Liberal Teorisi* adlı kitabında ulusal ve etno-kültürel azınlıkların liberal bir toplum içinde bir arada yaşamasının yollarını ortaya koyarak cemaatçi anlayışla liberal anlayışı ortak bir noktada buluşturmaya çalışmıştır.

3.3.3.1 Çokkültürcülük Bağlamında Özyönetim Hakları

Özyönetim hakları, Kanada'da olduğu gibi belirli bir veya daha fazla azınlık ulusunun bölgesel açıdan yoğunluk arz ettiği çokuluslu ülkelerde federalizm yönetimi altında uygulamaya koyulabilen haklar olarak ortaya çıkmaktadır. Çoğu çokuluslu devlette, yapıyı oluşturan uluslar, kültürlerinin tam gelişimini sağlamak ve insanların çıkarlarını en iyi gözetmek üzere, belli bazı politik özerklik ya da toprak esasına dayalı yargı biçimleri talep etme eğilimi göstermektedir (Kymlicka, 1998: 62). Özyönetim hakları, genellikle liberal anlayış çerçevesinde bir kimlik geliştiren ulusal azınlığın, büyük toplumdan belirli ölçülerde siyasi, hukuki ve ekonomik açıdan ayrılmasını öngören bir talep olarak belirmiştir. Ulusal ve etnik farklılıkları düzenlemek için gruplara has alınan önlemlerden olan *özyönetim hakları*, genelde belli bir federasyon biçimi aracılığın ile siyasal ve idari gücün, ulusal azınlıklara belli oranda devrini içermektedir (Çeliktürk, 2001: 49). Modern sanayi toplumlarında, merkezilikten kopma, gitgide daha ağır basan bir gereksinim haline gelmektedir; toplumun çok uluslu olmadığı ülkelerde bile, son yıllarda, merkezilikten kopma başlıca politik sorunlardan

biri haline gelmiştir (Drulovic, 1976: 181). Özyönetim hakları; *tarafsızlık* ilkesi veya *iyi ihmalcilik* ilkesi ile hareket eden modern liberal devletin, etnik ve/veya ulusal azınlıkları baskın olan toplumsal kültür içinde yeterince kendilerini ifade etme imkânı tanımadığı eleştirisi ile ortaya çıkmıştır. Toplumsal kültür, ekonomik ve siyasi ilişkiler aracılığıyla devlet tekeli altında ortaya çıkan baskın kültürdür. Herhangi bir ulus-devlet de kendi baskın kültürü içinde yaşayan azınlıkların kendi kendilerini çoğaltabilmelerine imkân tanıyıp *görmezden gelme* politikası ortaya koyarak bu azınlıkları ihmal etmiştir. Benzer şekilde devletin din karşısında tarafsız olmasını sağlayan laiklik ilkesinin, siyasi ve kültürel açıdan etnik ve ulusal azınlıklara da uygulanabileceği iddiasıyla liberal tarafsızlık anlayışı öne sürülmüştür. Ancak her iki anlayışta, azınlık kimliklerinin baskın/meşru kimlik tarafından dolayı yoldan asimile edildiği iddiasıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Kymlicka'ya göre de hükümetlerin, tek bir ülkede iki ya da daha çok toplumsal kültürü desteklemeleri mümkündür (Kymlicka, 2006: 482).

Bu süreçte de azınlıklar, ana ulustan ayrılma talebi yerine özyönetim hakkı talep etmeye başlamışlardır. Bu azınlık ulusları kendilerini daha geniş bir siyasi topluluğun sınırları içinde bulurlar, ama kendi kültürlerinin tam ve özgürce gelişmesini ve kendi halklarının en yüksek çıkarlarını güvence altına almak için bazı kilit meselelerde kendilerini yönetme hakkı talep etmektedirler (Kymlicka ve Norman, 2008: 211). Özyönetim hakları, yirminci yüzyılın başlarında özellikle Amerikan (kapitalist) ulusunun dillendirdiği *kendi kaderini tayin etme ilkesinin* İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yalnızca Doğu Bloku devletlerine ve sömürge sonrası ülkelere reva görülmesi nedeniyle bulunan bir orta (geçici) yoldur. Düşük yoğunluklu çatışmaların ortadan kaldırılması adına (İspanya-Bask ve Kanada-Quebeck gibi) federal bir sistem olarak liberal-kapitalist ekonomik sistemle çatışmadığı sürece Batı Dünyası tarafından desteklenen ve tavsiye edilen bir yönetim biçimidir. Batı Dünyasına göre, bölgesel özerklik, dil hakları ve kurumsal bütünlük ilkeleri çerçevesinde Kanada gibi bazı Batılı ülkelerde başarıyla uygulanmış olan bu sistem diğer ülkelere de ihraç edilebilir. Ancak Kymlicka, ulusal azınlık taleplerinin Batı Avrupa'da bir tür *adalet ve eşitlik* arayışı, Doğu ve Orta Avrupa'da ise *ulusal güvenliğin tehdit edilmesi* bağlamında değerlendirildiğini iddia etmiştir (Kaya, 2005: 49). Özyönetim haklarının bir sonraki adımının kendi kaderini tayin hakkı ile büyük ulustan ayrılmak olduğu düşünülürse Doğu ve Batı arasındaki yaklaşım farkı biraz daha anlaşılabilir olmaktadır. Batı ülkeleri Dünya Sistemi teorisyenlerine göre kapitalist ekonomik örgütlenmenin merkezinde

olduğu için aslında bir anlamda küresel kapitalist imparatorluğun bir ulusu haline gelmişlerdir. Bu kapitalist ulusun federal anlamda özerk yönetimlere bölünmesi sistem için bir sorunteşkilatmemektedir.

Hatırlanacağı gibi yurttaşlık (citizenship) kelimesinin, Batı dillerindeki tarihsel ve etimolojik açıdan anlamı, önce kentle ardından devletle ilgili olarak gelişmiştir; yurttaş da kentte yaşayan, kültür veya medenilik gelişimine katılan bir kişi olarak ortaya çıkmıştır (Isın ve Turner, 2002: 5). Kent içinde yaşayanların (*inclusion-dâhil etme*), belli haklar ve sorumluluklar çerçevesinde kent dışında yaşayanlardan (*exclusion-dışarda bırakma*) statü olarak ayrılmasını sağlayan bir yapı sunan yurttaşlık kurumunun modern versiyonu Westphalia Antlaşmasından sonra kent sınırlarını ulus-devlet sınırlarına taşımıştır. İnsanların hareketliliğin bir merkezden başlayarak genişlemesine bağlı oluşan modern devlet, kendine bağlı yurttaşlar oluşturmak için ulus harcını kullanmıştır. Nikos Poulantzas'ın öne sürdüğü gibi yurttaşlık da merkezi kapitalist devletin, sistem karşıtı merkezkaç grupları bir takım ödünler ve haklar vererek merkeze çekebilmek amacıyla kullandığı bir ideolojidir (Kaya, 2005: 38). Merkeze bağlı yurttaşların ulus ideolojisi çerçevesinde bir araya gelen modern ulus-devletlerin dışında, ulus formasyonları Kanada ve ABD gibi göçmen nüfusa dayanan toplumlar da bulunmaktadır. Merkezden çevreye doğru yayılan ulus devletin aksine bu ülkelerdeki hareketlilik, çevreden içe doğru bir hareketlilik izlemektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda bir çekim merkezi olan bu ülkeler yurttaşlarını bir arada tutmak için fazladan bir çaba göstermek zorunda kalmamıştır. Göçmenler var olan toplumsal yapıya entegre olmayı önceden kabul ederek bu ülkelere adımını atmaktadır. ABD ve Kanada da liberal kapitalist bir ekonomik yapılanma içinde dünyanın her yerinden bu sistemle bütünleşebilecek kimliklere ve kültürlere kucak açmaktadır. Yeter ki hâkim ekonomik ideoloji ile bir çatışma içine girilmesin. Böylelikle birbirinden farklı birçok kimliğin kapitalist ekonomik sistemle barışık olarak bir arada yaşayabilmesi de bu ülkelere çok-kültürlü liberal-demokrat bir hüviyet kazandırmaktadır. Ancak post-modern dünyanın hareketliliği çevre ülkelerden merkez ülkelere ve genellikle beyaz yakalı sınırlı bir kesimle gerçekleşmektedir.

Günümüze kadar ulus-devlet sınırlarına kadar ulaşan çevre ülkelerdeki hareketlilik ise çokkültürcülük politikaları ile tam tersi bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Ulusal azınlık taleplerinin Batı Avrupa'da (*adalet ve eşitlik arayışı*) ve

Doğu ve Orta Avrupa'da (*ulusal güvenliğin tehdit edilmesi*) farklı algılanmasının temelinde de küresel kapitalist sistemle ilgili teknik bir sorun yatmaktadır. Çokkültürcülük haklarına dayalı azınlık taleplerinin Batı'da egemen kapitalist ideoloji çerçevesinde ilerlemesi sistem için bir tehdit oluşturmamaktadır. Ancak Doğu'daki azınlık hakları genellikle küresel kapitalizmin sonucu olan yoksulluk ve eşitsizlik gibi sorunlarla hazırlandığı için daha tepkisel bir görünüm almaktadır. Küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak, toplumsal sefaletin ve alçalmanın bir göstergesidir (Bauman, 2006: 9). Etnik milliyetçilik ve dini duygularla beslenen ayrılıkçılık rüzgârları da bu nedenle 1990'lardan itibaren daha da sert esmeye başlamıştır. T. R Gurr tarafından yürütülen ampirik bir çalışmanın sonuçlarına göre, 1990'lı yılların başlarında dünyanın çeşitli yerlerinde etnik çatışmaların ortaya çıkardığı yirmi iki sıcak savaş yaşanmıştır (Balı, 2001: 196). Yıllardır meşru kimlik tarafından ezildiğini düşünen ulusal azınlıklar ve etno-kültürel gruplar kendi kaderini tayin etme ilkesi ile ana toplumdaki ayrılma taleplerini dile getirmeye başlamıştır.

Wallerstein'in *Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik* adlı makalesinde belirttiği gibi *ırk, ulus ve etnik* kategorileri kapitalist ekonomik sistemin bir dayatmasıdır:

"Irk" kavramı dünya ekonomisindeki aksel işbölümüyle, yani merkez-çevre zıtlığıyla ilgilidir. "Ulus" kavramı bu tarihsel sistemin siyasal üstyapısıyla, yani devletlerarası sistemi biçimlendiren ve ondan türeyen egemen devletlerle ilgilidir. "Etnik grup" kategorisi, sermaye birikiminde ücretsiz emeğin büyük payının korunmasını sağlayan hane yapılarının yaratılmasıyla ilgilidir (Wallerstein, 2000: 100).

Kapitalist sistem öncülüğünde kurulan bu sistem, kapitalizmin küreselleşmesiyle farklı bir görünüm kazanmaya başlamıştır. İdeolojiler karşısında zaferini ilan ederek Castells'in öne sürdüğü gibi *ağ* yapısı ile örgütlenen küresel kapitalizmin ulusal pazarın bekçisi devlet örgütüne eskisi kadar bağımlı olmaması ulus kavramını aşındırmaktadır. Aynı zamanda küresel kapitalizme karşı yükselen seslerin etnik milliyetçilik ve İslam gibi dini muhafazakârlık üzerine temellenmesi de çevre ülkelerdeki ulusal kimliği parçalamaktadır. Kymlicka ve Taylor gibi Kanadalı düşünürlerin kendi ülkelerindeki örneklerden yola çıkarak oluşturdukları çokkültürcülük politikalarına dayalı özyönetim hakları bu nedenle her ülkede ve her şartta uygulanabilir bir model değildir.

3.3.3.2 Çokkültürcülük Bağlamında Çoquetniklik Hakları

Çokkültürcülük politikaları kamusal alana sıkışıp kalmış olan yurttaş-bireye daha fazla demokrasi vaadiyle ortaya çıkmıştır. Daha fazla demokrasi, özel ya da toplumsal alanda adil, eşit ve özgür olmayanın kamusal alana taşınması, kamusal bir sorun haline getirilmesi ve bunun ortadan kaldırılması için yapılan mücadeleler sonucunda bir hak ya da özgürlük olarak yasal güvence altına alınması sürecini de kapsamaktadır (Göktürk, 2006: 66). Feodal egemenlere karşı eşit bir şekilde tanınma talebiyle kendini ortaya koyan modern yurttaşın yerine günümüzde özgür bir şekilde tanınma talebiyle meydanlara çıkan post-modern yurttaş gelmiştir. İnsanlık onuru idealiyle canlanan tanınma talebi, en azından iki yöne işaret etmektedir; hem bireylerin insan olarak temel haklarının korunmasına, hem de bireylerin özel kültürel gruplara üye olmaktan doğan özgül gereksinimlerinin tanınmasına (Gutmann, 1996: 27). Bireylerin insan olarak temel haklarının korunması, liberal-kapitalizmin insan hakları ve medeni haklar çerçevesinde bir uzlaşma sağladığı tanınma şeklidir. Ancak özel kültürel gruplara üye olmaktan doğan kolektif kimlik bağlamında tanınma ise çoquetniklik hakları ile hayata geçmiştir.

Çoquetniklik hakları, özyönetim haklarının tersine özyönetim için değil, büyük toplumla bütünleşmeyi ilerletmek için gündeme getirilmektedir (Kymlicka, 1998: 68). Çoquetniklik hakları kendi kültürel değerlerini ve en iyi yaşam idealini yitirerek büyük topluma asimile olmak istemeyen göçmen toplumların ana toplumun işleyişini aksatmadan entegre olmayı içermektedir. Bazı etnik gruplar ve dinsel azınlıkların kültürel faaliyetleri için kamu yardımlarının yanı sıra, göçmenlerin kendi dillerinde eğitim görebilmesine kadar uzanmaktadır. Gruba özgü bu önlemler, etnik gruplara ve dini azınlıklara, egemen toplumun ekonomik ve politik kurumlarında başarıları engellenmeden, kültürel özgünlüklerini ifade etme ve bundan gurur duymakta yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Kymlicka, 1998: 68). Ancak bu süreç etnik azınlıkların varlıklarının sadece folklorik açıdan kabul edilmesine, öte yandan bölüşüm ve paylaşım süreçlerinde dikkate alınmamasına yol açan bir süreçtir. Diğer bir deyişle; çokkültürcülük ideolojisi insanlara siyasal haklar değil kendilerini kültürel açıdan 'özgürce' ifade edebilecekleri alanlar/kompartımanlar sağlar (Kaya, 2005: 45-47).

Kymlicka'nın *iç kısıtlamalar*⁴⁷ ve *dış korumalar* bağlamında sınırlarını çizerek oluşturduğu bu toplumsal kategorilendirme birbirinden bağımsız ve özerk toplumsal yapıların oluşmasına neden olmaktadır. Geçmişe dair bir referans olan kimliğin bu şekilde toplumsal fanuslar içinde koruma altına alınması geleceğe dair bir umut olan insanlık medeniyetinin kültürel etkileşimini yavaşlatmakta ve zayıflatmaktadır. Feminist ideoloji ile ataerkil bir ideolojinin, birbirlerinin sınırlarına girmeden liberal bir toplumda bir arada yaşayabilmesi ancak toplumsal kompartımanların oluşturulmasıyla mümkündür. Şereften haysiyete geçen tanınma politikasına⁴⁸ göre her türlü kültürel kimliğin eşit saygıya ve toplumsal ağırlığa sahip olması gerekmektedir. Ancak liberal-kapitalist sistemin etkisizleştirdiği siyasal yurttaşlık fonksiyonunun Kymlicka'nın kalın çizgilerle sınırlarını belirlediği kültürel kimliklere indirgenmesi kapitalist sistemin sınıflı yapısının devamını sağlamakta ve küresel yoksulluk ve eşitsizlikle ilgili herhangi bir çözüm yolu sunmamaktadır. Frants Olaf Radtke'nin öne sürdüğü gibi, liberal anlayışa ve klientalizme⁴⁹ dayalı çokkültürcülük etnik hareketliliğe değil de azınlıkların kendi kendilerini daha da etnikleştirmesine yol açmaktadır (Kaya, 2005: 46). Bu durumda Habermas'ın (2002) *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti* adlı kitabında belirttiği ulus ideolojisindeki gerilimi etnik düzeye indirmekten başka bir işlevi olmamaktadır. Siyaset bilimi ulus egemenliği ile insan hakları arasındaki, yani eski özgürlükler ile modern özgürlükler arasında yaşanan gerilimi bir türlü dengeleyememiştir; kökleri Aristoteles'e ve Rönesans dönemi siyasi hümanizmasına uzanan cumhuriyetçilik, yurttaşların kamusal özerkliğine her zaman siyasi nitelikli olmayan özgürlüklerden daha fazla öncelik vermiştir (Habermas, 2002: 151). Etnik ve dini kimlikler bazında örgütlenen gruplar kendi üyelerine karşı ulus-devletten bile daha baskıcı olabilmektedir.

3.3.4 Küreselleşen Kapitalizm ve Çokkültürlülük

Tarih boyunca insanlar doğa karşısında birlik olup hayatlarını sürdürme mücadelesi göstermişlerdir. Ancak doğa, insanlar kadar acımasız değildir; her karanlığın bir aydınlığı, her fırtınanın bir sonu vardır. Doğa aynı zamanda toprak, su ve

⁴⁷İç kısıtlamalar, bireysel hakları kısıtlayan kötü azınlık haklara karşı oluşurken; dış korumalar da azınlığın büyük toplumun aldığı ekonomik ve politik kararlardan zarar görmemesi adına sağlanmaktadır.

⁴⁸Charles Taylor (1996).

⁴⁹Müştericilik veya kayırmacılık.

güneşin birlikteliğinde insanlara sonsuz sayıda nimetler sunmuş bir ana gibi kucak açmıştır. Doğanın sunduğu bolluklar karşısında ihtiraslarına yenik düşen insanlar çalmaya, çırpmaya, yakıp yıkmaya başlamışlardır. Birçok sosyal ve siyasal bilimci tarafından *doğa durumundaki* insan olarak ifade edilen bu kuralsız insan, toplum düzenine geçinceye kadar karnını doyurabilmek için birçok yol denemiştir. Tarih boyunca öz üretim, soygun, takas, hediye, çalma, merkezsiz bir güç tarafından dağıtım vb. yolları deneyen insanoğlu sonunda ortaklık kuran yani geçici olarak bir alım satım ilişkisine giren öznelere meydana getirdiği pazar/piyasayı icat etmişlerdir (Gallino, 2007: 8). Bu pazarlar insanların birbirine yaklaştıkları ölçüde de Braudel'in öne sürdüğü gibi ekonomi-dünyaları meydan getirmeye başlamıştır. Herhangi bir ekonomi-dünyayı açıklayabilmek için yapılması gereken ilk iş bu ekonomi-dünyanın işgal ettiği mekânın sınırlarını belirlemektir; onun bu sınırlarını keşfetmek olağan durumda basittir, çünkü çok yavaş değişmektedir (Braudel, 2004(B): 18). Ancak mekânın sınırlılığı insanın hareket kabiliyeti ile orantılı olduğu için modern çağlarda teknolojiye gelişmelerin verdiği imkânlarla ekonomi-dünyanın alanı hızlı bir şekilde genişlemiştir.

Atina ve Sparta gibi kent devletlerinde ortaya çıkan toplumsal yapı aslında bir pazarı/piyasayı işaret etmektedir. Pazar, takas veya alışveriş amacıyla bir araya gelinen bir buluşma yeridir (Polanyi, 2010: 100). Yaşamını sürdürmesi, fiziksel ve kültürel yenilenmesi için gereksinme duyduğu malların bir kitleye ulaştırılması için, malların üretildiği çok sayıda dağınık kaynak ile bu malların son kullanıma yönlendirildiği yine çok sayıda dağınık pazar arasında bağlantı kurmak gerekmiştir (Gallino, 2007: 11). İnsanın ve malların hareket hızına bağlı olarak köy ve kasaba pazarlarından başlayarak kent ve ardından küresel bir pazara ulaşan bu ilerleme, insanların ortaya koyduğu kurumsal yapıları da doğrudan etkilemiştir. Üretim ve tüketim ikiliği içinde bir araya gelen insanların ulaşabildikleri sınırlarla belirlenmiş bir ortaklıktır kent devletleri. Kent devletleri dışındaki *bilinen* (ulaşılabilen) dünya pazarındaki ticaret ve/veya istila ile girilen karşılıklı ilişki de *ötekini* meydana getirmiştir. Pazarın sınırlarını belirleyen homojen kent devletlerindeki bireyler de yurttaşlık kimliğini, *öteki* üzerinden kendilerini tanımlayarak inşa etmişlerdir. Kent, kent eşrafının düzenlediği bir şeydir; yalnızca onlar yurttaşlık haklarına sahiptirler ve bütün sistem eşraftan olanlarla olmayanlar arasındaki ayrım üzerinde gelişmiştir (Polanyi, 2010: 110). Yurttaşlar bir araya gelerek oluşturdukları bu pazarı doğal yaşamın kuralsız ve eşitsiz hüviyetinden kurtarmak için siyasal alan/kamusal alan içinde tanımlamaya çalışmışlardır. Benzer

şekilde Roma İmparatorluğu da bilinen dünya pazarını, hem kurumsal hem de ideolojik olarak içselleştirerek tek bir dünya devleti biçimine dönüştürmeye çalışmıştır. Roma'da iktidarın imparatora dayalı bir şekilde oluşarak politik alanın yurttaşlara kapalı olması, Roma yurttaşlığını özel alan içine hapsedmiştir. Atina kent devletlerinin dışlayıcılık üzerinden kurdukları, hak ve sorumluluklara dayalı yurttaşlık versiyonu siyasal alan/kamusal alanın ağırlığı nedeniyle modern ulus-devlet ile benzerlik göstermektedir. Roma İmparatorluğu'nun bir statü, nişan veya pasaport gibi hukuksal açıdan tanımladığı yurttaşlarının kültürel çeşitliliğinin özel alan vurgusu da günümüz çokkültürlü yurttaşlık versiyonuna işaret etmektedir.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılarak dağılmasıyla ortaya çıkan kargaşa ortamında Avrupa'daki devlet kurumu belirsizleşmiş ve bireysel aidiyetleri oluşturan feodal çağ yaşanmaya başlamıştır. Siyasal alanın, gücünü Tanrı'dan alan kral ve maiyetini oluşturan aristokratlar tarafından işgal edilmesiyle toplumu oluşturan yığınlar için yurttaşlık tarih öncesi çağlardan kalma bir söylence olarak kalmıştır. Bu dönemde de pazar küçük birimlere bölünerek politik toplumu kendine yeter bir şekilde yaşayan küçük nüfuslu özerk feodal yapılara dönüştürmüştür. Ancak feodal toplumun sonunu getirecek olan tüccarlar, daha ortaçağın başından beri bir virüs gibi Avrupa'da yayılarak kendilerine has pazarlarını oluşturmaya başlamışlardır. On beşinci yüzyıldan sonra durmadan zenginleşen tüccarların ellerinde biriken sermayenin bilimsel ve teknolojik gelişmelerle sanayi gibi farklı alanlarda dallanıp budaklanması da kapitalist ekonomik örgütlenmenin Avrupa genelinde geçerlilik kazanmasına yol açmıştır. Teknoloji, karşılıklı oluşan bilgi ve madde akışlarını çoğaltıp yaydıkça, giderek artan ölçüde, üreticileri, aracıları, alıcıları ve malları birbirinden ayırıp uzaklaştırarak, her zaman pazarın fiziksel mekânını genişletme yönünde çalışmıştır (Gallino, 2007: 14). Kapitalist örgütlenmenin başındaki burjuvaların üflediği kavalın büyümesine kapılan yığınlar da evlerini ve köylerini terk ederek kentlere akın etmişlerdir. Batı Avrupa ülkelerinde, pazarla ilgili kendi yerel modernleşme ve toplumsal yapılanma dönemleri sırasında, on milyonlarca köylünün tarımdan sanayiye geçmesini sağlayanlar hükümetler değil, iş pazarı olmuştur (Gallino, 2007: 13). İş pazarının gelişmesi emeğin de bir meta haline gelmesiyle mümkün olmuştur. Toprağın ve uyrukların Tanrının gölgesi olan Kral'ın kişisel hazinesinin bir parçası olmaktan kurtulmasıyla kapitalist pazar kendini bir güç olarak ortaya koymaya başlamıştır. Pazarın bu şekilde genişlemesi de ortak amaçlar ve çıkarlar doğrultusunda bir araya gelen insanları kurumsal bir çerçevede tutabilmek için

devlet fikrini yeniden canlandırmıştır. Mal ve haber dolaşımındaki ilişkilerin sürekliliği, bundan böyle kesintisiz bir devlet etkinliğini gerekli kılmıştır (Habermas, 2003: 80). Zaten Batı Avrupa’da iç pazarı yaratan da devlet müdahalesidir; Ticaret Devrimi’ne kadar ulusal ticaret gibi görünen şey ulusal düzeyde değil, yerel yönetimler düzeyinde yer almıştır (Polanyi, 2010: 108). Aynı zamanda daha önceden yerel ticaret ve dış ticaretin birbirinden ayrı bir şekilde gelişmesi ticaret işinde uzmanlaşmış devletlerin oluşmasına yol açmıştır. Böylelikle ticaretle biriken sermaye belli kentlerde birikerek, yerel yapıları yurttaşlık yapısı ile dışarıda bırakmışlardır. Kent yurttaşlığının ulus yurttaşlığına dönüşebilmesi için öncelikle ulusal pazarların oluşması gerekmiştir.

Kapitalizmin egemen bir sistem olmaya başladığı on dokuzuncu yüzyıl boyunca liman kentlerine sıkışıp kalmış olan pazarın sınırları demir yolu ağları ile karasal açıdan da genişlemeye başlamıştır. Karl Marx ve Friedrich Engels *Komünist Manifesto*’da bu gelişmeyi şöyle açıklamışlardır:

Bu piyasa (pazar) ticarete, denizciliğe, karayolu iletişimine muazzam bir gelişme sağlamıştır. Buna karşılık bu gelişme de, sanayinin genişlemesi üzerinde etkili olmuştur ve sanayinin, ticaretin, denizciliğin, demiryollarının genişlemesiyle orantılı olarak, aynı oranda, burjuvazi de gelişmiş, sermayesini arttırmış ve Ortaçağ’dan devraldığı tüm sınıfları geri plana itmiştir (akt. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 2004: 16).

Bu durum da daha önceden *sermayeye* veya *zora* dayalı şekilde iki ayrı formasyonda meydana gelen devlet oluşumlarını *sermaye* ve *zora* dayalı tek bir devlet oluşumuna bırakmaya başlamıştır. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere ardından ABD ile ortaya çıkan bu devlet oluşumları modern çağın ulus-devletlerinin sınırlarını da belirlemiştir. Kent bazında örgütlenen pazarın, ulaşım alanındaki gelişmelerle kentler arası bir sisteme dönüşmesi alıcı ve satıcıların nüfus ve mekân olarak yoğunlaşmasına yol açmıştır. Kapitalist yayıncılığın gelişimi ve kamusal ve özel kurumların ortaya çıkması ile ortak dil temelinde bir araya gelen bu yığınlar *şimdiki zamanda* buluşarak ortak bir kamuoyu yaratmışlardır. Özelleşmiş ekonomik faaliyet de, kamusal düzenleme ve gözetim altında genişleyen mal dolaşımı tarafından yönlendirilmiştir; bütün bunların gerçekleştiği ekonomik koşullar, girişimcinin ev ekonomisi sınırları dışına taşarak ilk kez genel çıkarın konusu haline gelmiştir (Habermas, 2003: 82). Böylelikle ekonomi kelimesi Latince kökenindeki ev ekonomisi anlamından sıyrılarak politik bir anlam kazanarak kamusal alana taşınmıştır. Ancak *şimdiki zaman* pazardaki alış veriş işleminin sonlu olmasına bağlı olarak geçici ve her an değişen bir anı işaret ettiği için,

bir araya gelen bu insanlar ortak *geçmişin* ideolojiküretimine geçerek *geleceğin* ulus-devletlerini yaratmışlardır. Mekânsal olarak sabit bir devlete tutunan ulusların içsel tutarlılığı sağlayabilmesi için içi boş bir zamana asılı kalmaları gerekmektedir. Politik iktisadın fiyat, ücret, piyasa, vb. kategorilerinin gerçekliğinden söz etmemize imkân tanıyan işte tam da bu, homojen içi boş zaman içinde deneyimlenen eşzamanlılıktır; homojen içi boş zaman, sermayenin zamanıdır (Chatterjee, 2006: 23). Artık uluslar sonsuzluk içinde kendilerine yer bularak rasyonel çağın yeni dinini bulmuşlardır. Okul ve ordu gibi ulusal kurumlar da ortak yaşamı düzenli uygulamalar etrafında örgütleyerek tutarlı bir ulusal değerler sistemi yaymışlardır; silah altına alınanların eğitimi ve yurtseverliğin yayılması ile ilgilenen öğretmenlerin yardımıyla ulusal cemaat duygusu körüklenmiştir (Schnapper, 1995: 72-73). Ulusçuluk olarak ortaya çıkan bu ideoloji, pazarın sınırları ile örtüşen siyasal varlığın yani yurttaşın da yeniden inşasını zorunlu kılmıştır.

Antik Çağ'da pazarın genişleme hızı ile kültürlerin değişim hızı arasında bir koşutluk bulunmaktadır. Kent-yurttaşlığı, yurttaşlığın *erdemle* ölçüldüğü ve belirli bir güç doğrultusunda bireylere bahşedildiği bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak modern çağda pazarın genişlemesi öylesine hızlıdır ki, toplumlar zamana uymakta zorlanmaya başlamışlardır. Kentin dışına taşarak mekân ve zaman açısından genişleyen toplumsal ağlar içinde bir araya gelen bu insanlar yeni bir yurttaşlık tanımı yapma zorunluluğu duymuşlardır. Klasik liberallerin, mülkiyet (rasyonalitenin belirlediği mülkiyet) esaslarına göre sınırlayarak temsili bir sistem içinde seçme ve seçilme rolleri üzerine tanımladıkları modern yurttaşlık kurumu yirminci yüzyılın ortasına kadar toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Halkın egemenliğinde birleşen yurttaşlar da Antik Çağ'daki benzerleri gibi bir arada toplanarak karar alamayacağı için yurttaşlık hak ve görevlerinden birkaçını bazı *seçkin* yurttaşlara havale etmişlerdir. Liberal demokrasinin icadı olan temsili sistem bireylerin, yurttaşlık erdemleriyle donanmış akıllı yurttaşlar rolünü yerine getirebilmeleri için, onlara yol gösterecek, alternatifleri sınırlayacak ve siyasi alternatifleri değerlendirmek için kullanılacak ölçütler önerecek uzman yurttaşlar meydana getirmiştir (Wallerstein, 2003(A): 106). Bunun sonucu da ister istemez yurttaşlığın modern toplumlarda iki yönlü gelişmesine yol açmıştır; kamusal alanı işgal eden *seçkin-aktif* yurttaşlar ve belirli sürelerde oy vermek için toplanarak noter mercii gibi çalışan *pasif* yurttaşlar. Böylelikle devlet aygıtını da elinde tutan bu *seçkin* yurttaşlar topluluğu, yurttaşlığın bir

erdem olmaktan çıktığı modern ulus-devletlerde *pasif* yurttaşları bir arada tutabilmek için ulus ideolojisini kullanmıştır. Yurttaşlık, rejimin başlangıçtaki soyut kuruculuğunun (authorship) bir işlevidir ve bundan dolayı bir bekçi köpeği niteliği taşır: Aktiften çok pasiftir ve fiili olandan (somut siyasal durum) çok potansiyel olanı (soyut yasal statü) ima eder (Barber, 1995: 271). Pasif yurttaşlardan oluşan toplumu, yeni ekonomik ve sosyal yapıların içinde bir araya getirmek için de devlet kitle iletişim araçları yoluyla ve resmi söylemlerle kültürü de bir sanayi haline getirmiştir. Yirminci yüzyılın başından itibaren de akılcılık ile tek geçer yol olarak ortaya çıkan ulus-devletler modern çağın pazar sistemini oluşturmuşlardır.

Pazar sınırları çerçevesinde oluşan ulus-devletlerin dünya pazarı adına girdikleri rekabet yirminci yüzyılda büyük bunalımları da beraberinde getirmiştir. Yirminci yüzyıl ilk bakışta sınıfsal çatışmalar, ideolojik bölünmeler, dünya savaşları gibi kitlesel ve yoğun mücadelelerin yaşandığı yorucu ve yıkıcı bir çağ olarak düşünülebilir. Ulus-devletlerin bu yüzyılda kapitalist sanayileşmenin baskısı ile girdiği bu kanlı rekabetin sorumluluğu çoğunlukla ulus kimliği ve onun ideolojisi ulusçuluk (milliyetçilik) üzerine yıkılmıştır. Devlet içinde birleştirici olması amaçlanan yurttaşlık devlet içi düzensizliği azaltmasına rağmen ulusal çatışmaları öne çıkarmıştır (Wallerstein, 2003(A): 124). Ulusal birimler, küresel bir dünya ekonomisi yapısından yola çıkarak, orada belli bir dönemde oynadıkları role göre, merkezden başlayarak oluşmuştur; daha doğrusu, merkezin çevre üzerindeki hâkimiyetinin rakip araçları olarak birbirlerine karşı meydana gelmişlerdir (Balibar, 2000: 113). Aslında pazar/piyasa ekonomisi yalnızca piyasalar tarafından kontrol edilen, düzenlenen ve yönlendirilen bir ekonomik sistemdir; malların üretimi ve dağıtımının düzeni, bu kendi kurallarına göre işleyen kurumsal kalıba bırakılmıştır (Polanyi, 2010: 114). Ancak Sanayi Devrimi ile yıldızı parlayan ulus-devlet biçimlerinin müdahaleleri, kapitalist ekonomik örgütlenmenin *kâr* hırsı ile şekillendirdiği pazarı/piyasayı belirli sınırlar çerçevesinde tutmayı başarmıştır. Ulusal sınırlar içine hapsolan pazar da kendi kurallarından ziyade her egemen devletin ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmıştır ve bu durum da dünya pazarını bir hâkimiyet alanına çevirerek ulus-devletler arasında hegemonya savaşına yol açmıştır. Bu politikalar giderek artan bir şekilde, dünya kapitalist rekabetini işletmeler arası ilişkiler diyarından devletler arası ilişkiler diyarına aktarmıştır; sonuç olarak savaş ve ulusal/emperyal otarşi ön plana çıkmıştır (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 2004: 21).

Yirminci yüzyılın ilk yarısından sonra, ABD gibi, dünya ölçeğinde serbest pazarın bayraktarlığını yapan ülkeler, uzun dönemler boyunca, ciddi bir ithalat yasakları ve yüksek gümrük tarifeleri siyaseti uygulamıştır ve hâlâ sık sık uygulamaktadırlar (Gallino, 2007: 11). Temelde dünya pazarının Almanya ve ABD arasında paylaşımı şeklinde gelişen bu rekabet ortamı hem ulusçuluk ideolojisini kamçulamış hem de uluslararası işbölümüne yol açarak dünya ülkelerinin ekonomik örgütlenmede özel ve belirli alanlara yerleşmesini sağlamıştır. Yirminci yüzyıl boyunca da genişleyen bu dünya pazarı ulus-devletlerin elinde tuttuğu meta zincirleri aracılığıyla oluşturulmuştur. Meta zincirlerinin uzunluğu, dünya ekonomisindeki işbölümünün sınırlarını belirlemiştir; bu zincirlerin ne kadar uzun oldukları ise çeşitli etkenlere bağlıdır: Zincire dâhil edilmesi gereken hammadde türüne, nakliyat ve iletişim teknolojisinin durumuna ve belki de en önemlisi, kapitalist dünya ekonomisi içindeki egemen güçlerin yeni bölgeleri kendi şebekeleri içine katabilecek siyasi güce ne ölçüde sahip olduklarına göre değişim göstermektedir (Wallerstein, 2003(A): 70). Aynı zamanda ulusçuluk ideolojisi, uluslararası işbölümüne yol açarak dünya toplumları arasında da sınıfsal bir farklılık oluşturmak için kapitalist sistem tarafından kültürel bir hegemonya ile dayatılmıştır; Batı toplumu ulusları gelişmiş ve medeni iken diğer toplumlar gelişmekte, az gelişmiş veya haydut uluslar şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmayla *dünya ekonomisi* kuramcılarının biri olan Wallerstein'in ortaya koyduğu merkez-çevre diyalektiği sonucu ırkçılığa dayanan aksenal bir işbölümü ortaya çıkmaktadır. Irk ve dolayısıyla ırkçılık aksenal iş bölümüyle ilişkili olan coğrafi yoğunlaşmaların dışavurumu, itici gücü ve sonucudur (Wallerstein, 2000: 102). Bu nedenle de yurttaşlık küresel açıdan bakıldığında, zengin devletleri yoksul göçmenlerden koruyan güçlü bir toplumsal kapanma aracı olarak ortaya çıkmaktadır (Brubaker, 2009: 18).

Kapitalizm ve modern yurttaş ilişkisinin temelinde de sanayi devrimleri yatmaktadır. İngiltere'de başlayan endüstriyel üretim yöntemi, ABD'de Henry Ford'un binek otomobillerde seri üretime geçmesiyle kitlesel bir hüviyet kazanmıştır. Seri üretim metotları, Henry Ford tarafından motorlu araç üreten fabrikasında başlatılmış, hareketli montaj hattı, özel makineler, geniş iş gücüne ödenen yüksek ücretler ve düşük maliyetli üretim gibi metotlar bununla birleştirilmiştir (Bocock, 2005: 29). Fordizmin körüklediği bu kitlesel üretim ulus-devletler içindeki bireyleri iki yönlü etkilemiştir. Bireyler Fordist üretim sürecinin gerçekleştiği mekânları doldurarak çalışan bir sınıf haline geldikleri gibi ortaya çıkan kitlesel ürünü talep eden kitlesel tüketiciler haline de

gelmişlerdir. Bir sınıf bilinci kazanarak güçlenen bu yığınlar kitlesel üreticiler olarak, siyasal ve sosyal yurttaşlık talepleriyle kapitalist sistemle uzlaşma adına refah devletlerinin oluşmasını sağlamışlardır. İşçi sınıfının alım gücünün sosyal-refah devletiyle artmasıyla büyük bir orta sınıf oluşmuştur ve sosyal yardımlarla da yoksulluk *yoksunluk* olmaktan çıkmıştır. 1970’li yıllardan sonraki enformasyon devrimi ile ortaya çıkan Yeni Sağ’ın, refah devletini eleştirmesinin altında da bu orta sınıf yatmaktadır. Refah devletinin yoksullar arasında edilginliği özendirdiği, bir bağımlılık kültürü yarattığı, yurttaşları bürokratik vesayet altındaki edilgin bağımlılara dönüştürdüğü söylenmiştir (Kymlicka, 2006: 426).

Sınıf bilinci ile bireyleri bir araya getiren kitlesel üretim, ulus-devlet sınırları içindeki bu bireylere yurttaşlık duygusunu aşlamıştır. Fordist ve merkezi üretimin bir uzantısı olan kitlesel tüketim de insanları belirli kalıplar içinde sınıflandırmaya yardım etmiştir. Ancak Fordist üretimin ve merkezi olarak yapılanmış fabrikalardaki kitlesel üretime bağlı olan kitlesel tüketim modern çağda kimliklerin inşasında çeşitliliğe yol açacak bir etkinliğe kavuşamamıştır. Örneğin, J. Allen’in belirttiği gibi başlangıçta, Ford otomobillerinin alıcılarına pek fazla renk seçeneği sunduğu bile olmamıştır; tüketicilerin siyah, siyah veya siyahı seçmeleri gerekmiştir (Bocock, 2005: 30). Böylelikle kitlesel tüketim, merkezi üretimin şekillendirdiği bir yurttaş modeline dönüşmüştür. Modern yurttaşlığın inşası, egemen kapitalist ekonomik örgütlenmenin toplumsal ayağı olan sivil toplumun yanı sıra devlet aygıtının ayağı olan politik toplum tarafından da gerçekleştirilmiştir. Modern yurttaşlığın, antik örneklerinden farklı olarak sürekli bir faaliyet ve işleyiş alanı olmaması nedeniyle de modern devletler bireyin yurttaş olduğunu durmadan hatırlatmak için didinip durmuştur. Okul ve ordu gibi bürokratik yapılar ve ulusal marşlar, resmi törenler ve benzeri kolektif hissiyatlarla bir araya gelen yurttaşlar kültürel bir hegemonyanın saldırısı altında kalmışlardır.

Modern sanayi toplumunun hem devlet aygıtı tarafından hem de egemen sınıf olan kapitalist ekonomik örgütlenme (sivil toplum) tarafından hegemonya altına alınması Gramsci tarafından oldukça ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Gramsci’nin geliştirdiği esas kavram olan bu hegemonya kavramı –yani bir toplumsal yapı içindeki *askeri değil*, ama entelektüel, ahlaki ve politik liderlik- Batı kapitalizminde, 1950 sonrasında 1990’lara kadar olan dönemde yaşanan toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik değişim ve gelişimlerin anlaşılması açısından hâlâ geçerlidir (Bocock, 2005:

17). Özellikle kapitalist devletin klasik Marksizm'deki gibi 'basitçe burjuvazinin baskı ve şiddete dayalı yönetim aygıtı' olarak ele alınıp tanımlanmasının eksik olduğu; devletin tekelinde bulunan fiziki güç/zor kullanma olanağı dışında bir de çoğunluğun rızasını sağlamaya yardımcı olan eğitim, basın, din, hukuk, kültür vb. ideolojik üstyapı kurumlarınca desteklenen bir ikinci yönünün bulunduğu, dolayısıyla da kapitalizmin kendini yeniden üretmek için kültürel ve ideolojik boyuta daha çok ağırlık verdiği düşüncesi de bu yeni tezlerin geliştirilmesinde etkili olmuştur (Parlak, 2005: 35). Yirminci yüzyıl boyunca egemen olan endüstriyel/Fordist üretim tarzı da ulus-devletlerin bu sürecin merkezinde olmasını sağlamıştır. Şiddet kullanma tekelini elinde tutan devletler, sopasını aba altından gösterirken ordu ve okul gibi resmi kurumların yanı sıra medya ve şirketler gibi özel kurumlarla kültürel açıdan ulus ideolojisini yaratmışlardır. Sanayileşmenin kültürel alana sıçrayarak tek tip yurttaş üretim modelini dayatması da bu şekilde Fordist bir yurttaş anlayışı ortaya çıkarmıştır. Modernitenin başlangıcını takiben, insanlar kitle toplumu doğacak şekilde bir genel paydaya göre tesviye edilmiştir; tam kurumlaşmış rollere uyum, bireyin entegrasyonunun ölçüsüdür (Murphy, 2000: 29). Gellner'e göre sanayileşmiş ülkelerin ekonomileri kültür homojenleşmesi, kitlesel okuryazarlık ve oldukça yekpare bir eğitim sistemine dayanmıştır; endüstriyalizmin zorunlulukları böylece tüm nüfus içinde ortak düşünce ve inanç biçimlerinin yayılmasını talep etmiştir (Giddens, 2005: 281). Yirminci yüzyıl boyunca pazarın ulus-devletler bazında örgütlenerek bu sınırları aşamaması tekil bir yurttaş kimliğinin yeniden ve yeniden üretilmesini sağlamıştır. Ancak tek tip ve eşit statüdeki yurttaşın okul sıralarında ve ordu kışlalarında devlet gözetiminde üretilmesi, kapitalist ekonomik sistemde var olan özel alan ve kamusal alan eşitsizliğini örtmekte başarılı olamamıştır.

Özel alanda meydana gelen eşitsizlik iktidar, üretim ve tüketim dinamikleri arasındaki ilişkilerle ortaya çıkmaktadır. Üretim, insanoğlunun madde (doğa) üzerindeki, onu kendine mâl etme, haiz olduğu yarar için bir ürüne dönüştürme, onun bir kısmını tüketme (eşitsizce), toplumsal olarak belirlenmiş çeşitli hedefler, amaçlar doğrultusunda yatırım için artı değer biriktirme eğilimidir (Castells, 2005: 17). Kapitalizmde artığa el koymanın piyasada/sivil toplumda 'ekonomik' mekanizmalarla gerçekleşmesi ve devletin bu ilişkilerin yeniden üretiminde dolaylı bir rol alması, tarihte ilk kez toplumsal egemenlik ilişkilerinden ayrı bir siyasal alanın oluşumuna yol açmıştır (Ataay, 2008: 17). *Büyük Dönüşüm* adlı eserinde 'ekonomik toplumun politik devletten

ayrı olarak ortaya çıktığını' savunan Karl Polanyi (2010: 173-186) aynı zamanda ekonomik toplumun insan yasası olmayan yasalarca yönetildiğini söylemektedir. Bu iki karşıt hareket Polanyi'ye göre toplumsal gelişim modelinde çift yönlü bir hareket oluşturmuştur. Devrim Duumludağ *Küreselleşmeyi 'Büyük Dönüşüm' Üzerinden Okumak* adlı makalesinde bu çift yönlü hareketi şöyle açıklamaktadır:

Birincisi ekonomik liberalizm ilkesi yani kendi kurallarına göre işleyen bir piyasanın kurulması (Laizses faire ve serbest dış ticaret araçları). İkincisi de sosyal koruma ilkesi: insan ve doğanın aynı zamanda da üretim düzeninin korunmasını amaçlıyor, piyasanın yıkıcı etkilerinden doğrudan doğruya zarar gören çeşitli grupların (özellikle çalışan sınıflar) desteğinden yararlanıyor ve yöntem olarak koruyucu yasama, kısıtlayıcı cemiyetler ve diğer müdahale araçlarını kullanıyor (Duumludağ, 2004: 130).

Kuralsız piyasa/pazar karşısında bireylerin, çalışan sınıfların, kadınların ve çocukların sosyal açıdan korunmalarını sağlayan aygıt da herkesin aynı statüde bulunduğu yurttaşlar cemaatini kapsayan refah devleti olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist ekonomik sistemi toplumsal yaşamla bütünleştirmeye çalışan Liberallerle, ekonomik eşitsizliğin bir doğa kanunu olmadığını öne süren yığınların ortak noktada buldukları yerdir refah devleti. Yurttaşlığın tarihsel gelişimini inceleyen T. H. Marshall refah devletini yurttaşlığın üçüncü ve son halkası olduğunu söyleyerek kapitalist sistemle yurttaşlar arasında uzlaşmanın sağlandığını öne sürmüştür. Ancak 1970'li yıllardan sonra kapitalizmin küreselleşerek boyut değiştirmesi Marshall'ın yurttaşlık tipolojisini derinden sarsmıştır. Kapitalizmin küreselleşmesi ile ulus-devlet ve kapitalizm arasındaki bağımlılık ilişkilerinde yaşanan değişim ulus kimliğinin de sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Artık devletler kapitalist örgütlenmenin zayıf halkası olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. Ulus-devletlerin küresel ekonominin ördüğü ağlara takılarak önce ekonomik ardından da politik açıdan egemenliklerini kaybetmelerinin sonucunda, bu devletlerin egemenliğine haklar ve sorumluluklar çerçevesinde tabi olan yurttaşların da kendilerini sorgulamaya başlamasına neden olmuştur. Küresel ekonominin başındaki kurumlarının aldığı ve ulus-devletlere dolaylı ve/veya doğrudan dayattığı ekonomi politikaları ile yurttaşların uzun yıllar verdikleri mücadeleler doğrultusunda kazandıkları sosyal haklar ellerinden alınmıştır. Marshall'ın İngiltere örneğindeki yurttaşlığın gelişimi üzerinden oldukça etkili bir biçimde ortaya koyduğu bu tarihsel kategorilendirmede, enformasyon çağı sonucu kapitalist pazarın/piyasanın *küreselleşerek* tüm dünyaya egemen olmasıyla geriye doğru bir hareket söz konusu olmaya başlamıştır. Yurttaşlığın son halkası olan ve ulusal düzeyde

elde edilen sosyal veya ekonomik haklar, küresel kapitalist ideoloji olan Yeni Sağ politikaları ile küresel düzeyde tüm dünya ülkeleri için belirli bir standarda çekilmektedir. Enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin eşliğinde ekonominin küreselleşmesiyle pazar/piyasa tarafından belirlenen ekonomik ve politik egemenliğin odağından bir kayma meydana gelmiştir; Westphalia Antlaşması'ndan beri egemenliğin tek adresi olarak gösterilen ulus-devletler yerini yeni küresel güçlere yani pazar/piyasa ideolojisine bırakmaya başlamıştır. Bu kayma piyasanın artık, bağımsız bir ekonomik mekân olarak bir ulus-devletle çevrelenmiş (ya da onun içine 'oturtulmuş') biçimde görülmediğini ve dünya ekonomisinin de artık, ayrı ulusal ekonomik mekânları bağlayan bir devletlerarası ekonomi olarak algılanmadığını ima etmektedir (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 2004: 15).

Modern çağın hegemonya aracı olan ulus-devletin küresel sermaye tarafından gücünün zayıflatılmasıyla pazar/piyasa ekonomisi, dünya genelinde hegemonyasını ilan etmiştir. Bu durum, Gramsci ve Althusser'de hegemonya aracı olarak önemli bir yeri olan politik toplumun/devlet kurumunun zayıflayarak yerini tamamen pazar/piyasa tarafından işgal edilen sivil topluma bırakmasına yol açmıştır⁵⁰. Pazar/piyasa ile belirlenen devletin iktidarının hegemonya aracı da *gözetim* aracılığıyla tatbik edilmiştir. Giddens da *Ulus Devlet ve Şiddet* adlı kitabında, T. H. Marshall'ın yurttaşlığın tarihsel gelişiminde ortaya koyduğu medeni, politik ve sosyal (ekonomik) yurttaşlık kategorilerini eleştirerek, bu yurttaşlık kategorilerinin alt sınıfların üst sınıfların *gözetiminde* tutulmasının bir yolu olduğunu öne sürmüştür;

Yurttaşlık haklarının üç kategorisini yurttaşlığın genel gelişim aşamaları olarak görmektense bunları gözetimin hem üst grupların gücü için gerekli hem de kontrol diyalektiğinin işlemesi için bir eksen olduğu yerde her biri ayrı bir gözetim türüne bağlı üç çekişme ya da çatışma alanı olarak yorumlamak daha makûldür. Medeni haklar devletin polislik faaliyetleriyle uğraşan gözetim biçimleriyle kendine has bir şekilde bağlantılıdır. Politik haklar, devletin idari gücünün tepkisel izlemesi şeklinde bir gözetimken, ekonomik haklar da üretim yönetimi şeklinde bir gözetimdir (Giddens, 2005: 270).

Castells'in de (2005: 18) öne sürdüğü gibi -her ne kadar Foucault, kurumlarda, örgütlerde vücut bulan, işyerlerinden hastanelere dek toplumun geneline yayılan, özneleri resmi görevliler ile gayri resmi saldırganlıklardan örülü sıkı bir çerçevenin içine hapseden iktidarın mikrofiziğinden bahsetse de- iktidarın temelinde devlet ile

⁵⁰Gramsci'deki 'politik toplumun' Althusser'deki 'devletin baskı aygıtlarına'; yine Gramsci'deki 'sivil toplumun' da Althusser'deki 'devletin ideolojik aygıtlarına' karşılık geldiği söylenebilir (Parlak, 2005: 56).

onun kurumsallaşmış şiddet tekeli vardır. Devlet bu tekeli genellikle fiziki olarak değil ideolojik/psikolojik açıdan uygulamıştır. Devletin kendine tabi olan yığınlarla girdiği bu *şiddet* içerikli ilişki yurttaşlık kurumu ile geçerlilik kazanmıştır. Modern yurttaşlık kurumunun temelinde de kapitalist ekonomik örgütlenmenin harcı bulunmaktadır. İnsanların eşitliği ve özgürlüğü ilkelerini bayraklaştırarak eski rejimlerin katı hiyerarşik yapılarını deviren kapitalizm ve modernlik, meta düzeninin egemen olması için gerekli bireyci liberalizmi toplumsal tahayyüle egemen kılmıştır (İnsel, 2004: 40). Bireyci liberalizmin ilk aşaması olarak ortaya çıkan medeni yurttaşlık feodal egemenlerden kurtulan köylülerin kapitalist iktidara tabi olmasının ilk yolu olarak ortaya çıkmıştır. Ardından Fordist/endüstriyel üretim bandının bir araya getirdiği insanlar üretimden gelen güçleri doğrultusunda yurttaşlık taleplerini siyasal ve sosyal halkalara genişletmişlerdir. Kautsky'nin (1990: 109) ve Althusser'in (2008: 38) de ileri sürdüğü gibi demokratik bir devlette proletaryanın güç kazandığı her zaman, yönetici sınıflar zor kullanarak, yükselen sınıfın demokrasiden yararlanmasını boşa çıkarmaya çalışmıştır. Bunu da Giddens'in öne sürdüğü gibi toplumun, yurttaşlar cemaatini oluşturan ulus-ideolojisi altında bir araya getirilerek, yurttaşların idari anlamda gözetimi yoluyla sağlamıştır. Ancak modern çağda ulusal düzeyde yurttaş odağında gerçekleşen gözetim, kapitalizmin küreselleşerek pazarı/piyasayı devlet üstü bir konuma getirmesiyle gözetimin boyutu dünya ölçeğine genişlemiş ve odağındaki yurttaş da ulusal görünümünden sıyrılmıştır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretim ve iletişim teknolojilerinde görülen değişimler dünya uluslarını ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan durmadan yakınlaştırmaya başlamıştır. Ancak bu yakınlaşma, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri egemen olan Keynesgil iktisat kuramıyla etkinliği artan devletlerin kontrolünde gelişen ve işleyen bir kapitalist sistemin sınırlılığı içinde kalmıştır. Bu süreçte, yurttaşların ve liberallerin refah devleti anlayışında uzlaşarak oluşturdukları ulusal pazarların dünya ölçeğinde karşılıklı rekabetinin söz konusu olduğu bir kapitalist örgütlenme modeli geçerli olmuştur. 60'lı yıllar boyunca da dünyanın yakınlaşmasıyla ortaya çıkan küresel kamuoyu, ABD ve SSCB arasındaki ideoloji savaşının Vietnam ve Doğu Avrupa ülkeleri gibi bölgelerde sıcak çatışmaya dönüşmesiyle güçlü bir toplumsal muhalefete dönüşmüştür. ABD ve Avrupa'da 68 hareketi olarak ortaya çıkan bu özgürlük yanlısı toplumsal muhalefet enternasyonal kimliği ile sermaye kesimini oldukça derinden sarsmayı başarmıştır. 1970'li yıllardan itibaren de sermayenin üzerindeki toplumsal

baskıların artması sonucu ortaya çıkan ekonomik kriz, refah devleti anlayışının sorgulanması için oldukça önemli bir fırsat olmuştur. En güçlü siması Hayek olan bu liberal-muhafazakâr karşı devrimin özünde de kapitalist sermaye birikiminin toplumsal ve siyasal denetlemelerden daha fazla, hatta neredeyse bütünüyle sıyrılarak, dünyanın her köşesini ve her türlü mal ve hizmeti kapsamaması, bunları kendi dinamiğine tabi kılması yatmaktadır (İnsel, 2004: 156). Kapitalizmin ortaya çıktığı on beşinci yüzyıldan beri durmadan genişleyen pazar/piyasa da, teknoloji ve bilimde görülen devasa gelişmelerle, mekân ve zaman denklemini tersyüz ederek uluslar biçiminde örgütlenen toplumların ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerinin yeniden yazılması için baskı yapmaya başlamıştır. Dünya ölçeğinde örgütlenen toplumsal muhalefetin oluşturduğu 68 hareketi de, neo-liberal politikalar eşliğinde bir araya gelen sermaye güçleri karşısında daha fazla dayanamayarak hızla çözülmüş yirminci yüzyılın sonuna doğru da unutulmaya yüz tutmuştur. ABD'nin başını çektiği sermaye güçlerinin örgütlülüğünün – IMF, Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla- toplumsal muhalefetin oluşturduğu örgütlülüğe egemen olmasının nedenlerinden biri de modern dünyayı yakınlaştıran teknolojik ve bilimsel gelişmelerin kapitalist sistemin sponsorluğunda/güdümünde gerçekleşmiş olmasıdır. Modern bilim, kapitalizmin evladıdır ve ona bağımlı olmuştur; bilimciler toplumsal onay ve destek görmüşlerdir çünkü gerçek dünyada somut ilerlemeler –üretkenliği artıracak ve zamanla mekânın dayattığı sınırlamaları azaltıp herkes için daha büyük bir rahatlık yaratacak harika makinalar- yaratma imkânı sunmuşlardır (Wallerstein, 2003(A): 156). Bilgi tekeli elinde tutan iktidar da modern çağda her zaman bir adım önde olmuştur.

Soğuk Savaş dönemi boyunca görülen askeri harcamaların etkisiyle bilimsel gelişmeler çoğunlukla ABD ölçeğinde yaşanmıştır. Dijital çağın temelini atan internet teknolojisi ABD ordusu tarafından desteklenen bir askeri proje sonucu insanoğlunun hizmetine sunulmuştur. Aynı şekilde bugün cebimize sığacak kadar küçülen –ilk versiyonu koca bir odayı kaplamaktaydı- bilgisayarların da ABD ordusu tarafından kullanılmasının ardından ABD şirketleri –Kaliforniya'daki Silikon Vadisi'ne yayılmış- tarafından dünya pazarı için bir meta haline getirilmesi ABD'yi enformasyon çağının lideri konumuna getirmiştir⁵¹. Bilgisayar ve internetin askeri kullanımdan çıkarak bugün dünyanın en ücra köşesine kadar herkesin evine ve cebine girmesiyle tüm ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerde de oldukça köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Daha

⁵¹Ayrıntılar için bkz. Raşit Kaya, *İktidar Yumağı*.

önceden ulusal sınırlar içinde belirlenen pazar/piyasa ilişkileri, teknolojinin verdiği imkânlar sayesinde mekân ve zaman ve dolayısıyla ulusal sınır tanımadan gerçekleşebilmektedir. Bütün bunlar, üretimin küresel düzeyde, çoğu zaman kendi mekânı olmayan dev şirketler tarafından örgütlenmesine, yani bir yerde üretilmiş ara malların veya nihai mal parçalarının başka bir yerdeki üretimde kullanılmak üzere dünyanın bir ucundan taşınıp durmasına imkân vermiştir (Buğra, 2003: 16). Endüstriyel ekonomiden enformasyon ekonomisine geçişin ilk coğrafi sonucu üretimin çarpıcı bir şekilde merkezleşmesidir; enformasyon ekonomisine geçişle birlikte, üretim bandının yerini üretimin örgütsel modeli olarak ağ almış, her bir üretim mekânında ve üretim mekânları arasında ortak faaliyet ve iletişim biçimlerini dönüştürmüştür (Hardt ve Negri, 2002: 306-307). Tüm toplumsal ilişkilerin modern çağın kuralları dışına taşarak küresel ölçekte yeniden yazılmaya başlamasıyla dünya, Castells'in öne sürdüğü *enformasyon teknolojisi paradigmasına* geçiş yapmıştır:

Yeni paradigmanın ilk özelliği hammaddesinin enformasyon olmasıdır. Bu teknolojiler enformasyonu temel alan, hareket kaynağı enformasyon olan teknolojilerdir; daha önceki teknolojik devrimlerde olduğu gibi yalnızca enformasyonun teknolojiyi temel alması değildir. İkinci özellikse, *yeni teknolojilerin etkilerinin yayılımıyla* ilgilidir. Bireysel ve kolektif varoluşumuzun bütün süreçleri doğrudan yeni teknolojik araçlarla şekillendirilir. Üçüncü özellik, bu yeni enformasyon teknolojilerini kullanan bir sistemin ya da ilişkiler kümesinin *ağ kurma mantığıyla* ilgilidir. Dördüncü özelliği de, esnekliği temel almasıdır; parçaların yeniden düzenlenmesi süreçleri geri çevrilebilir kılmakla kalmaz, aynı zamanda örgütlenmelerin, kurumların değiştirilmesini, hatta kökten değiştirilmesini de sağlar (Castells, 2008: 89-90).

Bu paradigma değişikliği de modern çağ algısında kırılmalara yol açarak küreselleşme konsepti çerçevesinde şekillenen postmodern çağın başlangıcını oluşturmaktadır. Basit olarak küreselleşme, bir yandan içinde malların ve hizmetlerin, aynı zamanda teknoloji, sermaye ve insanların dolaştığı gerçek bir dünya ekonomik ortamının yerleştirilmesini içerir; öte yandan, bütün etkinliklerini dünya çapında bir perspektif içinde bütünleştirdikleri için 'küresel' diye adlandırılan girişim etkinliği üstüne kuruludur (Tanilli, 2002: 643). Daha çok dünya çapında ekonomik bir entegrasyonu işaret eden bu ifade küreselleşme efsununu açıklamakta yeterli değildir. Enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle ortaya çıkan küreselleşmenin en can alıcı noktaları Castells'in öne sürdüğü gibi bilgiyi meta haline getirmesi, bu bilginin dolaysız bir şekilde yayılabilmesi ve bilginin yayılarak meydana getirdiği sistemin esnek bir ağ yapısı oluşturmasında yatmaktadır. *Piyasa ilişkilerinin emek ve topraktan bilgi ve yaratıcılığa geçişinin* (Buğra, 2003: 14) dönüm noktası da meta haline gelen bilginin

mülkiyet haklarının, 1984 yılında dünya ticaretinin kurallarının yeniden yazılmaya başladığı Uruguay süreci sonunda kabul edilmesidir. Uruguay sürecinin 1994'te sonlanmasıyla artık bilgi, küresel sermaye güçlerinin mülkiyeti/tekeli altına girmiştir – tarımdaki gen sanayii, sağlık sektöründeki ilaç tekeli ve teknoloji transferindeki kısıtlamalar gibi-. Hatırlanacağı gibi burjuva devrimlerinin feodal egemenler karşısındaki başarısı, bu egemenlerin hâkimiyeti altında olan toprağa ve özellikle emeğe bir serbestlik ve özgürlük kazandırmaları olmuştur. Toprak ve emeği metalaştırarak kendi iktidarlarına tabi kılan burjuvalar böylelikle de modern kapitalizmi inşa etmişlerdir. Ancak toprak ve emeğin pazar boyutlarının sınırlılığı modern kapitalistleri ulus sınırları içine hapsedmiştir. Yirminci yüzyılın sonuna kadar ulus-devlet iktidarı ile bir uzlaşma içinde olan sermaye güçleri 1970'li yıllarda yaşanan enformasyon çağı ile amansız bir güce kavuşmuşlardır. İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerle metalaşan bilginin ulus-devlet tekelinden kurtulması yeni iktidar ağlarının –on sekizinci yüzyıldakine benzer bir şekilde- kurulması ihtiyacını doğurmuştur. İnsan ilişkilerinin tümüyle piyasa mekanizmalarınca belirlenmesi ise toplumsal yapının toprağa bağımlı bir nitelik taşımaktan kurtularak ticari ilişkilerinin ve sermaye hareketliliğinin yaygınlaşmasını ifade etmektedir (Köker, 1984:162). Sermayenin temsilcileri burjuvaların, on sekizinci yüzyıl sonundan itibaren toprak ve emek özgürlüğü talebiyle mutlakiyetçi devletler yerine tercih ettikleri ulus-devletler yirmi birinci yüzyıldan itibaren gözden düşmeye başlamıştır.

Esnek bir şekilde örgütlenen ağ toplumu, köhne bürokratik labirentlerden oluşan geçmişin merkezi ulus-devletlerinin aksine merkezsizdir ve dolayısıyla görünmez bir iktidar tarafından yönetilmektedir. İktidarın *görülme* *eliyle* tüm toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi iktidara sorgulanamaz bir kutsallık atfederek modern toplumun dini olan ulus ideolojisini yerle bir ederek postmodern bir din yaratmaktadır: *Ekonomi dini*. 1980'lerden itibaren de ABD başkanı Reagan ve İngiltere başbakanı Thatcher'in neo-liberal ekonomi öğretileri tarafından tüm dünyaya dayatılan bu din, günümüze kadar neredeyse tüm ulus-devletler tarafından *resmi din* olarak kabul edilmiştir. Yeni din yeni müritlerini doğurur; yurttaşlar cemaatinin oluşturduğu ulus-devletin ekonomik ve dolayısıyla siyasi egemenliğinin küresel sermaye güçlerine geçmesiyle yurttaşlık kurumunda da bir odak kayması oluşarak yurttaşlık kimliklere bölünmeye başlamıştır. Bu postmodern durum, ulusal pazarın oluşumuna bağlı olarak ekonomik faaliyetlerin ulus-devlet etrafında merkezileştirilmesi, sınırlandırılması ve düzenlenmesi

çerçevesinde ortaya çıkan kitlesel üretimden (Fordist), esnek üretim ve esnek istihdam koşullarında âdemi merkezileşen üretimin, -başta emeğin ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere kaymasıyla- mekânsal olarak ulusal devletin sınırlılıklarından kurtulan ve tüm dünyaya yayılan örgütsüz kapitalizme (post-Fordist) geçişi olarak oluşmuştur (Göktürk, 2006: 82). Post-endüstriyel toplum olarak da nitelenen bu dönemde üretim ve istihdam ilişkilerinde görülen bu esneklik, refah devletinin ulus cemaati altında birleşen yurttaşların sosyal ve siyasi haklarını olumsuz şekilde etkilemeye ve buna bağlı olarak modern yurttaşlık kurumunun sorgulanmaya başlamasına yol açmıştır.

Post-Fordist veya post-endüstriyel üretim yöntemi, sermaye güçlerine dünyanın herhangi bir köşesindeki neo-liberal ekonomik kuralları içselleştirmiş bir ülkeye hızlı ve ucuz bir şekilde ulaşarak, tüketim talebine bağlı olarak bölgesel ve düşük miktarlarda üretim yapabilme imkânı sunmaktadır. Kapitalizmin tek hedefi vardır o da kar elde etme üzerinedir. Üretim maliyetlerini düşürdükleri ölçüde karını arttıran kapitalistlerin modern çağdaki en büyük sorunları da yurttaşlar cemaati şeklinde örgütlenen emek piyasası olmuştur. Ancak modern çağdaki teknolojik paradigma çerçevesinde kitlesel ve merkezi üretim mantığı ile karını arttırmaya çalışan sermaye güçleri postmodern çağda kazandıkları hareket kabiliyetleri sayesinde ulusal sınırları rahatlıkla aşmaya başlamış ve ulus bazında örgütlenen emek piyasasını zayıflatmayı başarmışlardır. Üretim ilişkilerini düzenleyen önlemlerin kaldırılması yönünde atılan adımlar, özelleştirme, anti enflasyonist politikalar bağlamında bütçe denkliliğine verilen önem ve buna bağlı olarak sosyal harcamaların kısılması, on dokuzuncu yüzyılın büyük 'gerçeğine', 'çalışmayan, yani piyasada belirlenen fiyattan emeğini satmayan, aç kalır' fikrine doğru atılmış adımlar olarak görülebilir (Buğra, 2003: 15). Bu tarz neo-liberal ekonomi araçlarıyla ulusal para politikalarını egemen siyasi gücün elinden alarak hiçbir engelle karşılaşmadan hareket kabiliyeti kazanan sermaye, işgücü piyasalarını ve gümrük tarifelerini de uluslararası anlaşmalarla standartlaştırarak dünyayı küresel bir pazar haline getirmeyi başarmıştır. Üretimin ve istihdamın esnekleşmesi, modern çağın fabrikalarda örgütlenmiş olan emek piyasasının parçalanmasına yol açmıştır. Bu süreçte önemli bir rol oynayan çokuluslu şirketlerin istihdam politikası giderek nitelikli ve yüksek ücretli bir çekirdek işgücü yanında, iş güvenliği olmayan, rutin işler yapan, düşük ücretli ve yarı zamanlı veya geçici işçi konumundaki bir kitlenin varlığına dayanmaya başlamıştır (Şenses, 2006: 165). Modern çağ boyunca bütünleştirici yurttaş kimliği etrafında sermaye karşısında bir güç olarak mücadele etmeyi başaran ulus

cemaati, küreselleşen sermaye karşısında zayıflayarak farklı kimliklere ve cemaatlere bölünmek zorunda kalmıştır. Yerelleşme olarak ortaya çıkan bu süreç küreselleşme ile diyalektik bir ilişki içinde yaşanmaktadır. Küresel sermaye hareketlerinin merkezi ulus-devlet iktidarlarını zayıflatmasıyla, uzun süre marjinal/sessiz kalmış ulusal azınlık ve/veya etnik yapılarda bir hareketlenme yaşanmaya başlamıştır. Aslında, egemen devletlerin çoğunun son iki yüzyıldaki ilkelerinden biri, bu devletleri *ethnos*'tan değil *demos*'tan, yani 'yurttaşlar'dan oluşturdukları ve dolayısıyla kültürel olmaktan çok hukuki bir karaktere sahip bir kategoriye temsil ettikleridir (Wallerstein, 2003 (A): 120). Ancak küreselleşme, Fransız Devrimi'yle inşa edilen soyut *halkın* yerine somut *etnikliklere* kucak açmıştır. Diğer taraftan da yerelleşme, küreselleşme ile ortaya çıkan kültür emperyalizmine karşı yerel geleneklerin kurtarılması ya da savunulması, yani pazarın dünyasallaştıran yayılmasına karşıt olarak, aynı zamanda hem toplumsal, hem kültürel, hem de siyasal olabilen bir harekete gönderme yapar; iki bin yılının ilk yıllarına damgasını vuran birçok köktendincilik, bölgesel ulusalcılık ve etnik çatışmanın kumaşı da bu iplikle dokunmuştur (Gallino, 2007: 23).

Ulus-devletin, küreselleşme karşıtı bir güdüyle yerelleşmesi dünya genelindeki devletler arasında Huntington'un (2002) *medeniyetler çatışması* adını verdiği bir kutuplaşmaya yol açmaktadır. Daha çok ABD merkezli bir küreselleşmeye karşıt olarak gelişen bu hareketler daha çok kökten dinci hareketlerle beslenmektedir. Ancak Castells'in de öne sürdüğü gibi küreselleşme, ABD orijinli gözükse bile yalnızca ABD güdümlü işleyen bir mekanizma olmaktan çoktan çıkmıştır:

Öyle ki, üretim ağlarının küresel, finans piyasalarının karşılıklı bağımlılık içinde olduğu bir çağda, 'Amerikan' ekonomisi kavramı da yanıltıcıdır. Amerikalı çokuluslu şirketler, küresel üretim ve yönetim ağları çerçevesinde örgütlenmişlerdir; Amerika'da ekonomik etkinliğin ve istihdamın önemli bir bölümü yabancı şirketlerin yatırımlarına, yabancı şirketlerle yapılan ticarete bağlıdır. Amerika'da ekonomik etkinliğin ve istihdamın önemli bir bölümü yabancı şirketlerin yatırımlarına, yabancı şirketlerle yapılan ticarete bağlıdır. Amerika'da bilim ve teknoloji büyük ölçüde yabancı yeteneklere dayalıdır: Amerikan üniversitelerinde bilim ve mühendislik alanlarında doktora eğitimi görenlerin yüzde 50'sini yabancı öğrenciler oluşturmaktadır; bu öğrencilerin çoğu da çalışmak için ABD'de kalır (Castells, 2008: 437).

Bu açıdan da, küreselleşme denilen olgunun niteliğini görmek için, ticaret hacmi veya doğrudan sermaye yatırımlarıyla ilgili rakamlardan çok, uluslararası üretimin ve dış ticaretin ne kadarının ulus-ötesi şirketler tarafından gerçekleştirildiğine bakmak daha anlamlı olmaktadır; 1990'ların sonunda dünya üretiminin üçte biri, dünya ticaretinin de

üçte ikisi bu şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir (Buğra, 2003: 16). ABD'nin küreselleşmenin bayraktarlığını yaptığını söylemek yanıltıcı olmaz fakat artık tek başına değildir ve bu süreci de tek başına kontrol edememektedir. ABD aslında küreselleşmenin *reklam yüzüdür*, enformasyon çağında yükselişe geçen simgelerin ve sembollerin üreticisi olarak kapitalist örgütlenmenin olmazsa olmazı olan *tüketim çılgınlığını* kamçulamaktadır ABD. Modern çağdaki kitlesel üretim odaklı kapitalizmin yerine postmodern çağda envai çeşit parçadan oluşan kitlesel tüketim odaklı bir kapitalizm süreci yaşanmaktadır. Modern çağın ulus düzeyindeki kamuoyu, kapitalist yayıncılığın gelişerek günlük siyasi gazetelerin yığınları ortak bir his içinde birleştirmesiyle oluşmuştur. Ancak postmodern çağın kamuoyu ise televizyonda, internette, billboardlarda simgeler ve sembollerle iliklerimize kadar işleyerek bilinçaltımıza yerleşmektedir; kim olursak olalım ortak bir kimlikte buluşmaktayız: Tüketim toplumu.

Ulusal düzeydeki yurttaşlık bütün diğer çatışmaları –sınıf çatışmalarını; ırk, etnik köken, cinsiyet, din, dil açısından ya da ‘ulus/toplum’ dışındaki başka herhangi bir toplumsal ölçütle tanımlanan gruplar ya da tabakalar arasındaki çatışmaları- silmiştir ya da en azından bulanıklaştırmıştır (Wallerstein, 2003 (A): 123). İnsanlar arasındaki sembolik iletişim, insanlarla doğa arasındaki üretim (tamamlayıcısı olan tüketimle birlikte) deneyim ve iktidar temelinde ilişki, tarih boyunca belli bölgelerde kristalleşir ve böylece kültürleri ve kolektif kimlikleri oluşturur (Castells, 2005: 18). Ulus kimliğinden arınarak kimliklere bölünmüş postmodern yurttaşlık ise üst kimlik olarak tüketim kimliğini kullanmaktadır. Kimlik duygusunun oluşumu, belirli giyim eşyaları ve ayakkabılar gibi tüketim mallarının kullanımı, belirli müzik gruplarının, şarkıcıların veya futbol takımlarının taraftarlığını da içerecek bir süreç olarak algılanabilir (Bocock, 2005: 36). Baudrillard'ın söylediği gibi toplumsal ilişkilerde kabul edilip onaylanma insanlık tarihinin hiçbir döneminde küreselleşme sürecinde olduğu kadar tüketim dolayısıyla kurulan görüntüye ve imaja endekslenmemiştir (Öztimur, 2004: 62). Küresel pazar/piyasada müşteri kimliği ile öne çıkan bireyler tükettikleri ölçüde ve nitelikte gruplandırılmaktadır. Bu gruplandırmalar da tüketim maddelerinin çeşitliliğine ve hatta sonsuzluğuna rağmen genellikle türdeş bir tüketici kimliğini ortaya çıkarmaktadır. George Ritzer *Toplumun McDonalddlaştırılması* adlı kitabında, fast-food ürünlerin baskın bir tüketici kültürü oluşturduğunu ortaya koymuştur. Ritzer'e göre türdeş ürünler, McDonalddlaştırılmış bir dünyaya egemendir:

Fast-food restoranındaki iş rutinleri büyük oranda standartlaştırılmıştır. İşçilerin müşterilere söylediği sözler bile rutinleştirilmiştir. İşçiler türdeştir ve fast-food restoranının talepleriyle müşteriler de türdeşleştirilmiştir. Fast-food restoranlarındaki işçilerin yerine rahatlıkla yenileri alınabilir. Son olarak McDonaldlaştırmayla tüketilen ürün ve tüketilme biçimi de türdeşleştirilmiştir (Ritzer, 1998: 221).

Reklam şirketlerinin hedef kitlesini belirlerken kullandığı toplumsal gruplar da dünya geneline yayılarak ortak bir sınıflandırma haline gelmiştir. Bu sınıflandırmanın yapılabilmesi için de insanlar hakkındaki tüketim alışkanlıkları, gelir düzeyi ve statü grubu gibi etnik ve dini kimliklerin bilgisi ön plana çıkmaktadır. Şirketlerin, her türden örgütlenmenin bireyler hakkında bilgi toplaması ve bu bilgiler için bir pazar yaratması küresel çağda asıl sorun olarak karşımıza çıkmaktadır; (Castells, 2008: 433). Devletin gözetiminden pazarın gözetimine geçiş mahremiyet alanı olan özel alanın da parçalanmasına yol açmaktadır. Bu alan kitle iletişim araçlarının tüketim kültürüne dayalı kamusalılığı üzerinden çekirdek ailenin iç dünyasına sızan toplumsal güçlerin akınlarını başlattığı gediğe dönüşmektedir; özel olmaktan çıkartılan mahremiyet alanı alenileştirilerek içi boşaltılmaktadır (Habermas, 2003: 283). Ulus-devlet egemenliğinin küresel sermaye karşısında zayıflaması sonucu kamusal alanda güç kaybeden yurttaşlar için tek hareket alanı olarak da bu içi boşaltılan özel alan kalmıştır. Tüm kimliklerin en ince ayrıntısına kadar insanların gözüne sokulması siyasetin/politikanın tek dili haline gelmiştir.

Postmodern çağda pazarın gözetiminde mahremiyeti iğfal edilen kamusal yurttaşın yerine çokkültürlü/çokkimlikli ancak politik gücü budanmış yurttaş gelmiştir. Yurttaş ve ulus-devlette görülen bu değişimler toplumsal hegemonyanın inşasında da değişimlere yol açmıştır. Modern çağda devlet aygıtına ait olan meşru güç kullanma yetkisinin, uluslararası anlaşmalarla sınırlandırılarak genellikle paralı askerlerin oluşturduğu çokuluslu kuvvetlere geçmesi hegemonya inşasında devlet ve yurttaş arasındaki bağı da zayıflatmaktadır. Antik Çağ yurttaşlığından beri yurttaşlık ve asker olma durumu arasında yakın bir ilişki bulunmuştur. Örneğin askerlik görevi için genellikle uygun görülmeyen kadınlar yakın zamana kadar tam anlamıyla yurttaş olarak kabul edilmemişlerdir. Modern devletin ortaya çıkışı da, Charles Tilly'nin *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* adlı kitabında ayrıntılı bir şekilde verdiği gibi, vergi toplama gücünü elinde tutan devlet iktidarının vergi topladığı halk yığınlarının dolaylı onayı ile savaşma becerisi gösterebilmesiyle yakından ilintilidir. Ancak savaş yalnızca top, tüfek ve barut giderleri için vergi toplamakla gerçekleşmemektedir aynı zamanda

savaş için kan da gereklidir. Modern çağ devletleri de Antik Çağ benzerleri gibi kendisi için kanını canını verecek yığınlarla karşılıklı bir çıkar ilişkisine girmiştir; belirli haklar çerçevesinde tanımlanan yurttaş ve bu yurttaşın yükümlü/sorumlu olduğu devlet. Yani ulusal ordularla yapılan savaşlar bütün yıkıcı etkilerine rağmen, aynı zamanda baştan öngörülmeleyen bir sonuç yaratarak, siyasi elitleri geniş halk kitlelerini siyasete katma yönünde ikna etmiş ve böylece demokratik hakları genişletici bir etki yaratmıştır (Balta, 2004: 12). 60'lı yıllardaki ABD ile Vietnam arasındaki savaş bu yurttaş-devlet ilişkisini iki farklı şekilde göstermektedir. İlk boyutu, bu savaşa kadar yurttaşlık talepleri duymazlıktan gelinen Siyahların savaşa katılmalarıyla doğru orantılı olarak yurttaşlık haklarının tanınmasıdır. İkincisi de daha önceden yurttaşlık haklarını elde etmiş olan ABD halkının savaşmayı reddetmesi olmuştur. Bunun üzerine başta ABD olmak üzere birçok Batı ülkesi, küresel sermayenin dünya genelinde egemen olması doğrultusunda doğrudan savaşmak yerine bölgesel savaşlarda kendine bağlı ulus-devletleri kullanma seçeneğini geliştirmişlerdir. Emperyal merkez ile müşteri devletler arasındaki süreçlerin paralelliğinin en iyi örneklerinden birisi de Ortadoğu'nun baskıcı ve yolsuzluk rejimleridir (Balta, 2004: 15). Küresel sermayenin güdümünde hareket ettiği ölçüde Batı değerlerine uygun olmayan uygulamaların ses çıkartılmadığı bu ülkeler yıllarca merkez ülkelere hizmet etmiştir. Ancak ulusal orduların emperyal bir gücün paralı ordusu gibi hizmet görmeye başlamasıyla ve ulus sınırları içindeki yurttaşların bile askerlik hizmetini profesyonel bir şekilde icra etmeye başlaması devlet-vatan-yurttaş ilişkisini zedelemeye başlamıştır. İmparatorluk çağını andıran bir şekilde uluslar egemen küresel sermayenin kolluk kuvvetine dönüşerek ulus içindeki yurttaşlar da bu ordulardaki paralı askerleri oluşturmaya başlamıştır. Bu paralı askerlerin yakın geçmişteki Irak ve Afganistan savaşlarındaki medya ve internet aracılığıyla tüm dünyaya yayılan insanlık dışı vukuatları yeni savaş düzeninin sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Buradan hareketle, kötü silahlarla –ki Machiavelli'ye göre paralı asker kötü silahtır- kötü yasalar yapılacağı sonucuna varılabilir; başka bir deyişle, askeriyenin yozlaşması tüm siyasal düzenin yozlaşmasını işaret etmektedir (Hardt ve Negri, 2004: 68).

Yirmi birinci yüzyılda ulus-devlet hegemonyasından ve bu hegemonyayı yeniden ve yeniden üreten ulus ideolojisinden kurtularak sesini iyice yükselten ulusal azınlıklar ve etno-kültürel yapılar, kimlik siyasetini bayraklaştırarak ulus-devletlerin karşısına geçmeye başlamışlardır. Ancak bu çağda egemen olan gücün, bu kimlik

siyasetinin hedefindeki ulus-devletler değil küresel sermaye güçleri olduğu için bu toplumsal hareketlerin ve muhalefetin genellikle sistem karşıtı hareketler olduğu söylenemez. Günümüzde karşımıza çıkan sistem karşıtı hareketler genellikle sorumlusu olarak küresel kapitalizm görülen yoksulluk, çevre kirliliği, ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığı gibi konular üzerine gerçekleşmektedir. Enformasyon çağına verdiği iletişim imkânından yararlanan bu gruplar meydanlarda hızlı bir şekilde toplanarak küresel güçlere karşı eylemler düzenlemektedir. Ancak bu eylemler, kurumsal bir yapıya dayanmadığı için geçici olmaktadır aynı zamanda bu eylemcilerin küresel kapitalizmin üretim örgütlenmesinin dışındaki işsizlerden ve öğrencilerden oluşması sistemin işleyişi bakımından herhangi bir tehdit de oluşturmamaktadır. Aynı zamanda bu eylemler, kapitalizm merkezli ve esnek bir ağ örgütlenmesi halinde örgütlendiği için neyi nasıl muhatap alacakları konusunda sorunlar yaşamaktadır. Sistem karşıtı hareketlerin odak noktasının üretimden ziyade tüketime çevrilmesi gerekmektedir. Sistemin tıkanacağı tek nokta yığınların tüketim taleplerini kontrol etmesiyle mümkün olabilir ancak günümüzdeki kültürel hegemonya aracı buna izin vermeyecek denli kuvvetli bir şekilde işlemektedir.

Hatırlanacağı gibi Marshall'ın modern yurttaşlık tipolojisi medeni, siyasal ve sosyal olmak üzere üç boyutlu bir görünüm içerisinde gelişmiştir. Medeni yurttaşlık boyutu daha çok, kapitalist ekonomik örgütlenmenin ihtiyacı olan insan kaynağının yetiştirilmesi ve işe koşulması adına burjuva sınıfı tarafından feodal egemenlere dayatılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak siyasal haklar ve sosyal haklar, yurttaşların modern ulus-devlet içinde asli unsur olmalarıyla artan güçleri doğrultusunda elde ettikleri kazanımlarla oluşmuştur. Çağdaş toplumlarda yurttaşlığın imkânları, alt tabakadan grupların devlete karşı daha etkili taleplerde bulunabildiği savaş zamanı koşullarından kaynaklanan sorunlar dolayısıyla artmıştır ve artmaktadır (Turner, 2008: 114). Rekabete dayalı ulus-devletler çağında ulusal orduların neferi olarak mücadele eden modern yurttaşın bu zaferi İ. Ö. 5. yüzyıldaki *thetes*'lerin zaferiyle benzerlik göstermektedir. Askeri işlevlerinin yanı sıra yurttaşların örgütlü kapitalizmin üretim alanlarındaki birlikteliği, hem kendilerine hem de tabi oldukları ulus-devlete oldukça önemli güçler kazandırmıştır. Yurttaşlar askeri ve ekonomik güçleri doğrultusundaki birlikteliklerinden doğan politik güçlerini de sosyal haklarının gelişmesi için kullanarak, modern yurttaşlığın üçüncü boyutunu oluşturmuşlardır. Ancak günümüzde kapitalizmin örgütsüz bir sistem halini alarak küreselleşmesiyle, hem ulus-devletler hem de devasa

fabrikalar gücünü ve işlevini kaybetmeye başlamıştır. Ulusal orduların da profesyonelleşmeye başlamasıyla yurttaşlar kapitalizm karşısında ellerindeki kozları bir bir yitirmektedir. Yurttaşın politik gücü tamamen kendi işlevi ile yakından ilintilidir. Kapitalizmin küreselleşmesiyle ulus-devlet içindeki etkinlikleri azalan yurttaşlar da 80'lerden itibaren Yeni Sağ'ın saldırılarına maruz kalarak sosyal haklarını yitirmeye başlamışlardır. Yeni Sağ ideolojisine göre, refah devleti insanların kendi ayakları üstünde durmasını engellediği için, sosyal güvenlik ağında kesintiler yapılmalı ve geriye kalan refah yardımları da belirli yükümlülüklerle bağlanmalıdır; yurttaşların kendilerine bakabilmeleri gerektiği fikrini pekiştirmeye yönelik, refah sisteminden faydalananların bunun karşılığında çalışmalarını gerektiren çalışma refahı (workfare) anlayışının temeli de burda yatmaktadır (Kymlicka ve Norman, 2008: 190). Turner'ın C. Offe'den aktardığı gibi refah devletinin çöküşü örgütlü işçi sınıfının ve sınıf temelli toplulukların gerilemesiyle ilişkilendirilebilir (Turner, 2008: 114). Günümüzde yurttaşlar üretim ve askeri işlevleri sayesinde kazandıkları politik güçlerini yitirdikçe kolektif kimliklere sığınarak yeni bir güç oluşturmaya çalışmaktadırlar. Fakat bu gücün temeli kimliklere dayandığı için yurttaşların talepleri de tamamen kimlik politikasıyla sınırlı kalmaktadır.

Sistem karşıtı hareketlerin yanı sıra sistemle barışık olan diğer toplumsal hareketler de ulusal ve etno-kültürel azınlık talepleri olarak ortaya çıkmaktadır. Genellikle ABD, Kanada ve Yeni Zelanda gibi çokkültürlü ve çok etnikli ülkelerde gelişen çokkültürcülük politikaları küresel sermaye ile uyumlu bir şekilde ilerlemiştir. Modern çağda en hızlı ve en önce sanayileşen ve dolayısıyla zenginleşen bu ülkeler göçmen nüfus için bir çekim merkezi olmuştur. Proleterleşmenin ve devrimin iki büyük modeli vardır; fabrika sistemine 'yerleşik', köylüden dönüşme Avrupa işçisiyle, 'göçmen' Amerika işçisi (Baker, 1998: 43). Ülkelerine gelen göçmen nüfusu egemen toplumsal yapı ile entegre etmek için de bu ülkeler iki farklı yol izlemiştir. ABD merkezli olan telafi edici programlar, kurumsal olarak dışarda bırakılan bireylere geçici sistematik yardımlar yaparak onları üst toplumun yaşayış biçimine entegre etmeye çalışmıştır. Ancak bu sistem baştan marjinal grupları değiştirmeye zorlayarak üstü örtük bir asimilasyon çabası olması nedeniyle gönüllü bir süreç olarak işlememiştir. Bu sistemin aksine, özellikle Kanada, göçmenleri ve diğer azınlıkları büyük topluma değişerek entegre olması gereken bireyler olarak değil grup hakları/kolektif haklar temelinde eşit gruplar olarak görmüştür. Telafi edici eylem meşruiyetini, bütün yurttaşların kusursuz eşitliği şeklindeki liberal anlayıştan alırken, grup eşitliği kavramı

meşruiyetini, ulusların kendi kaderini tayin hakkı şeklindeki liberal anlayıştan almaktadır (Wallerstein, 2003 (A): 130).

Ulus-devletlerin küresel kapitalizm sonucu egemenlik krizine girmesiyle kendi kaderini tayin hakkı çokkültürcülük politikalarıyla ulus düzeyine inmiştir. Modern çağda göçmen hareketliliği ile oluşan çokkültürlü devletler bir arada yaşamının yollarını kendi ulus olma süreçlerinden yaşayarak öğrenmişlerdir. Ancak günümüzde sermayenin göçmenleşmesiyle ABD ve Kanada gibi ülkelerde geçerli olan toplumsal yapının benzeri sermayenin hareketliliği çerçevesinde çevre ülkelerde kurulmaya çalışılmaktadır. Devlet gücünü yitiren uluslar da küresel güçler karşısında kendilerini güvende hissetmek için kimlikler çerçevesinde bir araya gelerek yeni cemaatler/alt uluslar yaratmaktadır. Küreselleşmenin karşısında yerelleşme olarak da ortaya çıkan bu hareketler düalist bir kimliğe sahiptir. Muhafazakâr milliyetçilikle ve kökten dinci hareketlerle beslenen küreselleşme karşıtı yerelleşme ve liberal çokkültürcülük politikalarıyla beslenen küreselleşme destekli yerelleşme şeklinde iki yönlü bir süreç yaşanmaktadır. Küresel dinamikler bireyleri/kollektiviteleri aynı zamanda ‘moral olarak da kendilerini içlerinde ‘güvenle’ tarif ettikleri aidiyetlerden etmiştir; dolayısıyla modern öncesinin hâkim aidiyet biçimlerinin yeniden canlanması, dünyanın pek çok yerinde radikal dini hareketlerin ortaya çıkıp güçlenmesi, etnikliğin milliyetçiliğin, cemaatçiliklerin uyanışı küresel dinamiklerle ilgilidir (Kural, 1998: 202). Bütünleştirici ulus kimliğinin hükmünün azalmasıyla bireyler daha somut kolektif kimlikler eşliğinde yeni cemaatlerin şemsiyesi altına girmeye başlamıştır. Küreselleşme karşıtı hareket daha çok tarihin sonu iddialarıyla liberalizmin zaferinin ilan edilmesiyle ortaya çıkan küresel kültür emperyalizmine karşı gelişmektedir. Tarihin sonu iddiası ise, dünyanın geri kalan kısımlarının insanlığın ulaştığı bütün olumlu şeyleri temsil eden Batı gibi olmak yolunda, kaçınılmaz olarak evrileceği/evrilmesi gerektiği biçimindeki bir iddiadır (Kural, 1998: 195). Daha çok Batılı özellikler atfedilen bu hegemonik global kültür karşısında yerel/otantik olanın korunup kollanması gerekliliği düşüncesi, çoğunlukla statik ve özselci bir kültür kavrayışına dayandırılmıştır (Günel, 1998: 109).

Küresel kapitalizmin dayattığı ve onayladığı yerelleşme, dünyayı böylelikle bir *otantikbutiğe* çevirmektedir. Otantik olana duyulan merak küresel kapitalizmin, seri üretimin birörnek mamullerinin yanına aslında yine seri üretimin Afrika maskları, Hint elbiseleri, yerli takıları eklemesine neden olmuştur; ‘yerel’ olanın pazarlanması ‘yerel’

kimlik talepleriyle at başı gitmiştir (Günel, 1998: 109). Küresel güçlerin kontrolündeki yerelin dünyanın banliyölerinde hapsedilerek sergilenmesinin bir yoludur bu. Aslında yerlilik/yerellik iddiası ‘kültürel’ bir iddiadır ve bu nedenle, yerlilik bütünüyle kültüre dayalı bir literatüre (ya da söz dağarcığına) sahiptir (Çiğdem, 1998: 85). Kültürel yönden oluşan yerlilik aslında bireyin kendini aşmasını sağlayan bir tinsellik de sağlamaktadır. Ama çoğu kollektivite tasavvurunun gönüllülük esasına değil zorunluluk esasına dayanan birliktelik modellerine- ‘aile’ modellerine- dayanması tinselliği sakatlayan, (ideal evrenselliğe doğru) genişletmek yerine daraltan, dışlayıcı ve baskıcı hale getiren unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Birkan, 1998: 39). Hem küresel güçler tarafından hem de yerel güçler tarafından dayatılan yerelleşme aslında kimliği ve kültürü değişmez ve statik bir durum haline getirmektedir. Jean-François Bayart’ın *Kimlik Yanılsaması* adlı kitabında *kültürelcilik* olarak açıkladığı bu durum günümüzde yaşanan birçok çatışmanın da fitilini ateşlemektedir. Bayart’a göre kültürelcilik üç yöntem yanlışı içermektedir:

Kültürün zaman içinde değişmeyen bir temsiller bütünü olduğuna inanır; bu bütününün kendi üstüne kapalı olduğunu düşünür; bu bütünün belli bir siyasal yönelimi belirlediğini varsayar (Bayart, 1999: 67).

İnsanın ‘*Ben Kimim*’ sorusuna verdiği yanıt aslında ötekini işaret ettiği için her zaman bir çarpan etkisi yaratarak kimlikleri çoğullaştırmaktadır. İnsan doğduğu, büyüdüğü ve yaşadığı çevre tarafından birçok kimlik tarafından inşa edilmektedir. Bu nedenle Stuart Hall’ın kurguladığı gibi, bir kimlik olma (being) haline, dolayısıyla tamamlanmışlık, bitmişlik haline işaret eden ‘ben kimim’ sorusu yerine bir oluş (becoming), yani sürekli yer değiştirme ve yeniden-yerleşme hali olan ‘ben neredeyim’ sorusu daha anlamlı olmaktadır (Kural, 1998: 203). İki yüzyıllık ulus yurttaşlığının yaşadığı bu krize karşı insanoğlu yeni bir siyasal/politik yurttaşlık inşa etmelidir. Ancak bu küresel sermaye güçlerinin dayattığı şekilde sırf kimliklere indirgenmiş bir siyaset değil yaşamın her anını sorgulayan ve değiştiren katılımcı ve çoğul bir yurttaşlık olmalıdır.

SONUÇ

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde çözüm yolunu bulduğunu söylediği toplumsal yaşamdaki ana sorunu şu şekilde açıklamıştır: ‘Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun’ (Rousseau, 1974: 25). Rousseau ortaya koyduğu bu sorunun çözümünün de *toplumsal sözleşme* altında yattığını öne sürmüştür. İnsanların bir araya gelerek ortak güç oluşturmasına ve bu gücün tek bir iktidara değil insanların meydana getirdiği halka ait olmasına dayanan Rousseau’nun toplumsal sözleşmeye dayalı bu çözüm modeli, modern ulus devletin de temelini atmıştır. Özel istemlerin eşitsizliğe yol açtığı doğal yaşam biçiminden genel istemlerin oluşturduğu toplumsal yaşam biçimine geçişin yolu da insanların eşit statüye sahip yurttaşlara dönüşmesinden geçmektedir. ‘‘Özgün bir biçimde insan olmaya da, ancak yurttaş olduktan sonra başlarız’’ (akt. Touraine, 1995: 35) diyen Rousseau insanların bir araya gelerek kurdukları politik toplumu özel alandaki toplumdaki üstün tutmaktadır. Özel alan bir kargaşa ve düzensizliğe işaret ederken politik (siyasal) alan adalet ve eşitliğin toprağıdır.

İnsanoğlu tarih boyunca, Rousseau’nun temelini attığı modern ulus-devletin yanı sıra adalet ve eşitlik hayali uğruna birçok politik toplum inşa etmiştir. Bir savaş toplumu olması nedeniyle ölümle burun buruna yaşayan Spartalılar’ın, ölüme eşit mesafede olmaları gerçekliğinden yola çıkarak ortaya koydukları eşit yurttaşlık ideali, politik toplumun ilk örneklerinden biridir. Spartalıların aksine yüzünü ufka çeviren Atinalılar denizin önlerine sunduğu imkânlarla zenginleşerek birbirine denk ailelerden oluşan bir aristokrasi sınıfı oluşturmuştur. Aristokratların kendi aralarındaki çekişmeler nedeniyle ortaya çıkan *statis* (toplumsal ve politik çekişmeler) toplumun alt kesimlerine politik bir güç sunmuştur: maddi ve fiziksel güçle doğru orantılı olarak kademelendirilen

yurttaşlık. *İnsan politik hayvandır* derken Aristoteles yurttaşın, sıradan insandan üstün olduğunu vurgulamaktadır aslında. *Erdem* binlerce yıl boyunca yurttaşa has bir olgu olarak gelişmiştir ve yurttaş hakları ve sorumlulukları her zaman bir mücadele alanı olarak görülürken, insan hakları olgusu 1789 yılına kadar mevzu bahis bile edilmemiştir. Köleler, kadınlar, siyahlar vb. kimlikler *yurttaşlıktan nasibini* almayan insan türleri olarak yıllarca varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum da yurttaşlığın güçle olan ilişkisini göstermektedir; yurttaşlık, belirli bir gücü olan (fiziki, maddi) bireylerin politik alana etkisi oranında ortaya çıkmaktadır. Yurttaşlık genellikle asker olmakla da ilintilidir; ölmek ve öldürmek arasında gidip gelen erkeksi bir yönü vardır. Denk güçlerin uzlaşması temelinde inşa edilen Atina'daki politik toplum, meclis ve mahkeme benzeri yapılar ve bu yapılara aktif katılım (seçme/seçilme) süreçleri ile yurttaşlığın kurumsallaşmasında çok önemli adımlar atmıştır.

Roma İmparatorluğu ise yurttaşlığı bir üst kimlik haline getirerek birbirinden farklı toplumları ve kültürleri bir araya getirmiş ve bu toplumlardaki bireyleri -yerel hükümdarları etkisiz hale getirerek- hukuksal açıdan kendine tabi kılmıştır. Yurttaşlık, Atina ve Sparta'da homojen (kültürel kimlik açısından) bir toplumun içinde gelişirken, Roma İmparatorluğu'nda kimlikler üstü bir görünüm kazanarak birçok kültürü tek bir iktidar etrafında birleştirmiştir. Atina ve Sparta'da yurttaşlık kimliği, daha çok dışlayıcılık (*exclusion*) üzerinden kurulurken Roma'da dâhil etme (*inclusion*) anlayışı ile genişleyici bir görünüm kazanmıştır. Ancak dışlayıcılık özelliği daha belirgin olan Atina ve Sparta'da aktif yurttaşların politik alana katılımı ön plandayken, genişleme üzerine kurulu olan Roma'da yurttaşlık daha çok medeni ve hukuksal bir statü olarak pasif bir şekilde ortaya çıkmıştır. İktidara yakınlığı oranında aktifleşen yurttaşlık, iktidardan uzaklaştıkça pasifleşmektedir. Daha açık ifadeyle, yurttaşın aktif olarak politik topluma katılması yurttaşa sahiçilik katarken, politik toplumdan uzaklaşması da yurttaşı bir imge haline getirmektedir. Aktif yönden ne kadar zayıf olsa da bir Roma yurttaşı olmak çağının en önemli statülerinden biri olarak kendini göstermiştir. Her yolun Roma'ya çıktığı bu dönemde bir pasaport işlevi gören *Roma yurttaşlığı* kimlikler üstü gücü sayesinde bireyleri yerel iktidarlar nezdinde dokunulmaz hale getirmiştir. Henüz cemaatlerin hayal edilmediği bu süreçte kimlikler insanların doğup büyüdüğü kent adıyla tanımlanırken Romalı olmak, sanki bu dünyadan olmamak gibi bir kutsallık-evrensellik- anlamı içermektedir. Roma yurttaşlığı, günümüz küresel dünyadaki çifte yurttaşlık/melez yurttaşlık gibi kavramlarla da yakından örtüşmektedir. Roma'da da

insanlar hem yaşadıkları kentin yurttaşı olabilirken hem de Roma'nın yurttaşı olma hakkından dilediğince yararlanmışlardır. Günümüz postmodern yurttaşlık anlayışında da hareket kabiliyeti artan insanların –göçmenler, iyi bir gelire sahip olan üst sınıf gibi- yaşadıkları yurttaşlık deneyimi Roma İmparatorluğu'ndaki anlayışla çakışmaktadır. Ancak sonsuza kadar devam edecekmiş gibi görünen Roma uygarlığı, yurttaşlık kurumundan haberi olmayan barbar kavimler tarafından istila edilmeye başlayınca tüm evrensellik iddiasını içinde doğup büyüyen Hıristiyanlık dinine devretmiştir. Kuzeyden gelen akınlara bağlı olarak bin bir emekle ördüğü yolları, ticari ağları ve ortaya koyduğu kültürel birikimi yerle bir olan Roma İmparatorluğu'nun *dünya-ekonomisi* başına yıkılmıştır. İktidar ve güvenle doğrudan ilişkili olan ticaretin bu kargaşa ortamında zayıflayan etkisiyle ve bunun yanı sıra kara ölüm Vebanın kentler arasında kol gezmeye başlamasıyla, insanlar *fief* adını verdikleri köşelere sığınmışlardır. Roma'nın devasa ordularına biat ederek Roma yurttaşı olan insanlar artık üç beş şövalyenin kılıcı karşısında diz dökmek zorunda kalmıştır. Ölümün nerden geleceğini bilmeden korku içinde yaşayan bu yığınlar dünya derdinden bıktıkları için de ruhlarını Tanrıya teslim etmişlerdir. *Toprak, kılıç ve dinin* gölgesi altında yurttaşlık idealini ve erdemini yitiren ortaçağ insanı Mesih'ini beklemeye başlamıştır: Tüccar.

Uzun yıllar yabancı ve tehlikeli olarak hor görülen, kısa bir süre zarfı dışında köyde ya da kasabada ikamet etmesi bile yasak olan tüccarlar sabırla ve inatla dünya-ekonomisini yeniden örmüşlerdir. Deniz ulaşımının hızlı ve ucuz olması nedeniyle sahil kentlerinde başlayan ekonomik büyüme, coğrafi keşifler ve bilimsel ilerlemeler eşliğinde kıtalar arası bir görünüm kazanmıştır. Cenova, Amsterdam ve Venedik gibi kentlerde başlayan pazar/piyasa bütünleşmesi bu kentlerde bir süre Antik Çağ benzeri bir devlet oluşumunun yaşanmasına neden olmuştur. Bu devlet iktidarı da yeri geldiğinde ticaret yapacak, yeri geldiğinde de ticari çıkarları uğruna silaha sarılacak bir kaynak ihtiyacı ile yüzlerce yıldır unutulmuş olan yurttaş-bireyi tarih sahnesine yeniden taşımıştır. Ancak bu yurttaşın inşasında Antik Yunan'daki kentler gibi iktidar merkezli bir yayılım söz konusudur. Bu süreçte gücün kaynağı ticaret ve ticaretin beslediği yerel üretim (loncalar) olduğu için yurttaşlar genellikle bu kesimlerle sınırlı bir şekilde oluşturulmuştur. Bu dönemde tüccarlar yalnızca kendi keselerini doldurmakla kalmamış, kendi güvenliklerini sağlayan iktidarlara da beslemeye başlamışlardır. Dünya geneline yayılan ticaretin çeşitlendirdiği meta/mal pazarı bilimsel gelişmelerle ortaya çıkan Sanayi Devrimi'nde bir patlama yaşamıştır. Zenginleşen kentler yalnızca

hükümdarların ilgisini çekmemiş, köyünde kasabasında çift sabanıyla karnını doyurmaya çalışan yığınları da harekete geçirmiştir. Köyler boşalırken kentler şişmiş; artan zenginlik de nüfus patlamalarına yol açmıştır. İnsanların belirli merkezlerde yoğunlaşması ve iktidarın da artan nüfus ve maddi zenginlikle merkezileşmesi ortaçağın mahalli idarelerinin yerine mutlakiyetçi devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu dönem feodal kesimlerin aksine diğer tüm kesimlerin gücüne güç kattığı bir süreç olarak yaşanmıştır; burjuvalar ticaretle ve krallar vergilerle zenginleşirken, kentleri dolduran yığınlar da emekleri doğrultusunda güçlenmişlerdir. Başını Fransa ve İngiltere'nin çektiği Avrupa'nın bu genç devletleri hem birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri hem de kendi içlerindeki iktidar savaşları ile uzun yıllar mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle kardeş kavgalarına neden olan mezhep savaşları hükümdarlar ve Kilise arasındaki bir güç savaşının sonucunda ortaya çıkmıştır. Merkezi İtalya'da olan Kilise iktidarı, yeni yeni serpilmeye başlayan kent devletlerine ve mutlakiyetçi devletlere, kutsal metinlerin dili aracılığıyla hâkim olmaya çalışmıştır. Ancak Luther'in, İncil'i Almancaya çevirmesiyle Kilisenin hegemonik dili çözülerek yerini halk dillerine -ulusal dile- bırakmak zorunda kalmıştır. Halk dillerinin kutsal dil üzerindeki hâkimiyeti sonrasında ortaya çıkan mezhepsel uzlaşmalar mutlakiyetçi devletlerdeki halkları kaynaştırmaya ve bir potada eritmeye başlamıştır. Birbirlerine karşı savaşlar nedeniyle hem askeri hem bürokratik bir güç oluşturmak zorunda olan bu devletlerdeki halklar, zafer ve mağlubiyet duygularının ortak bir bilinç yarattığı savaşlar boyunca birbirleri ile kan kardeşi olmuşlardır. Ulusal devletlerin ilk örnekleri bu şekilde Batı Avrupa'nın genç devletlerinde atılmıştır.

Bu devletlerde, ticari burjuvazinin başını çektiği merkantilist sınıflar tarafından örgütlenmeye başlayan kapitalizm içten içe tüm ülkelerde egemen bir sistem olarak yayılmaya başlamıştır. Merkantilist sınıflar ile mutlakiyetçi kralın ortaklığında gelişimini sürdüren kapitalist sistem askeri ve ticari yönden oldukça saldırgan bir tutum izlemiştir. Aynı zamanda ekonomik milliyetçiliği bayraklaştıran bu devletler egemen ulus-devletlerin ilk temelini de atmışlardır. Kapitalist pazarın/piyasanın sınırlılığının (savaş ve sömürü haricindeki) bu devletler içinde kalmasıyla aralarında dur durak bilmeyen sürtüşmeleri bir düzene sokmak için Westphalia Antlaşması'nı imzalayarak karşılıklı egemenliklerini tanımışlardır. Ancak bu antlaşma Avrupa ile sınırlı olduğu için Avrupa dışında kalan her yer, Batı normlarına yükseltilecek ve entegre edilecek bakir pazarlar olarak görülmüştür ve Avrupa devletleri kendi aralarındaki sürtüşmeleri

bu topraklara kaydirmışlardır. Bu dönemde ortaya çıkan kapitalist sınıf burjuvalar, artan ekonomik güçleriyle orantılı olarak iktidardaki paylarını da arttırarak hükümdarların egemenliklerini sınırlandırmaya başlamıştır. Özellikle İngiltere'deki toprak reformu ardından büyük bir başarı ile burjuva sınıfına dönüşen aristokrat sınıfı yüzlerce yıllık bir deneyime sahip olan parlamento sistemini modernleştirerek merkezden çevreye doğru yaymaya başlamıştır. Kralın gücünü, parlamentoda kendilerini görünür kılarak kısıtlayan aristokratlar Lordlar kamarasını işgal ederken, zamanla kraldan aldıkları iktidarı avam kamarasını dolduran halkla paylaşma yoluna gitmişlerdir. Bu süreç İngiltere'de yavaş bir şekilde yirminci yüzyılın başına kadar sürerek sonunda geniş halk kitlelerine kadar yayılmıştır. Ancak İngiltere örneğinin tersine beceriksiz olan ve burjuva haline gelemeyen Fransız aristokrasisinin güçsüzlüğü, *üçüncü zümrenin* başıboş kalmasına yol açmıştır. Toplumun tüm köhne yapılarını ve *asalakların* başta olduğu hiyerarşiyi, gerçekleştirdikleri Devrim ile tersyüz eden Fransız halkı *Ancien Regime* yerine gelecek olan modern çağın temellerini atmışlardır. Kapitalist gelişmenin bir araya getirdiği yığınlar burjuvaların önderliğinde yeni bir dünyanın kapılarını aralamıştır: Modern ulus-devlet. Westphalia Antlaşması ile devleti temsil eden hükümdarın cisminde tanımlanan egemenlik, Fransız Devrimi'yle halkın üstüne giydirilmiştir. Burjuvalar ve halkın İngiltere ve Fransa örneğindeki birliktelikleri sonucu ortaya çıkan uzlaşma yurttaş fikrini, bu ulus-devletlerde yeniden akla getirmiştir. Burjuva sınıfı, parlamento ve meclislerde hem kendilerini hem de kralı birer yurttaş haline getirerek kralın iktidarına ortak olmaya çalışmışlardır. Artık iktidarın yolu yurttaş olarak kabul edilen herkese/kamuya açık hale gelmiştir. Bunun sonucunda da halkı oluşturan yığınlar da kapitalist sisteme entegre olup iktidarda pay sahibi olabilmek için yurttaşlık statüsünü elde etmeye çalışmışlardır. Artık ne burjuvalar ne de halk, pazar/piyasa ilişkileri çerçevesinde örgütlenen kapitalist ekonomik sistemde aracı bir iktidar istememektedirler. Kapitalist sınıfı temsil eden burjuvalar ve emekçi kesimi temsil eden yurttaşlar da modern çağda kozlarını devletin temsil edildiği kamusal/politik alanda paylaşmışlardır. Ancak İngiltere'deki yurttaş, iktidarın merkezden kurgulanması nedeniyle pasif bir şekilde kendini gösterirken, Fransa'da ise tabandan gelen bir hareket sonucu aktif bir görünüm kazanmıştır.

Modern dünya, ulusların altın çağını yaşadığı bir dünya olarak ortaya çıkmıştır. *Halkların egemenliği ve kendi kaderini tayin etme* ilkeleri, bir arada yaşamının formülü olarak ulus birlikteliğini ön plana çıkararak dünyanın egemen toplumsal ideolojisi

haline gelmiştir. Hatta yirminci yüzyılın sonunda, ideoloji imparatorluklarından biri olan SSCB'nin yıkılışı da uluslaşma modelini hızlandırarak tüm Doğu Avrupa'da ve Orta Asya'da onlarca ulus-devletin uluslar-arası arenaya çıkmasını sağlamıştır. Kapitalizmin sosyalizm karşısındaki bu zaferi Batı devlet formu olan kapitalist ulus-devleti popüler bir yaşam ve varoluş fikri haline getirmiştir. Ancak yirminci yüzyılın sonundan itibaren kapitalist ekonomik örgütlenmenin, ideolojik açıdan kazandığı güç ve teknolojiye paralel olarak yaşadığı hızlı değişim modern ulus-devlet yapısında oldukça derin ve yıkıcı etkilerde bulunmaya başlamıştır. İnsanların bir arada yaşamlarının modern versiyonu olan ulus fikrinin dayandığı temel argümanların küreselleşen kapitalizm tarafından bir yerinden oynatılmasıyla modern bireylerin kafalarında birçok soru işareti oluşmuştur. Bireylerin siyasi ve hukuki bir sözleşme çerçevesinde soyut bir konsensüs oluşturarak yurttaş haline geldikleri ulus-devletlerde yaşanan zemin kayması da aynı zamanda modern yurttaş fikrinin sorgulanmasına yol açmıştır.

T.H. Marshall'ın ortaya koyduğu gibi kapitalist gelişmeye paralel olarak bir evrim süreci yaşayan modern yurttaşlık medeni, siyasi ve sosyal (ekonomik) yurttaşlık eksenlerinin ulus çatısı altında bir araya gelmesinden oluşmuştur. Medeni yurttaşlık kapitalist burjuva sınıfının, hem feodal çağdaki toplumsal statü farklılıklarına karşı ortaya koydukları bir tepki sonucu, hem de köle/serf emeğinin bu egemen feodallerin hegemonyasından kurtularak kapitalizmin yaşam alanı olan serbest piyasaya aktarılması ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. Kişi haklarının genişletilmesi doğrultusundaki en belirleyici itkilere bir diğeri de, on dokuzuncu yüzyılın askeri gerçeklerinin 'ülkelerine büyük bir sadakatle bağlı yurttaşlar'a ihtiyaç duymasından hareketle oluşmuş itkidir (Bowles ve Gintis, 1996: 80). Siyasi yurttaşlık ve sosyal yurttaşlık da sanayileşen kapitalizmin fabrikalara tıktığı yığınların hakları uğruna mücadele vermeleriyle oluşmuştur. Çalışanların cinsiyet, mezhep ve etnik ayrıma bakılmaksızın oluşturduğu emekçi sınıf, genel oy hakkı talebiyle yurttaşlığın siyasi eksenini (boyutunu), yirminci yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik ve sosyal hakların genişletilmesi talebiyle de yurttaşlığın sosyal (ekonomik) boyutunu gerçekleştirmişlerdir. Ancak emekçi sınıfın sendikal hareketlerle kapitalist sınıf karşısında elde ettiği bu kazanımlar ulus-devlet sınırları içinde kalmıştır. Çünkü bu yüzyılda, hem Marksistlerin dünyanın bütün işçilerinin birleşmesi hayalinin gerçekleşmemesi, hem de kapitalist sınıfların kendi aralarındaki rekabetten dolayı bir bütün oluşturamamaları, ulus-devletleri mutlak iktidar haline

getirmiştir. Böylelikle egemen iktidarın dışı karşı bir bütün oluşturmak için ulus fikrine sarılmasının yanında egemen iktidar karşısındaki çalışan sınıflar da bir birlik oluşturmak için bu ulus fikrine inanmışlardır. Böylelikle yirminci yüzyılın modern devletleri *ulus* fikri etrafında birleşen yurttaşların *homojen* bir biçim arz etmesiyle ortaya çıkmışlardır. Ancak 1970'li yıllardan itibaren küreselleşen (örgütlenen) kapitalizmin emekçi sınıfı karşısındaki egemenliğinin artmaya başlamasıyla modern çağın güç dengeleri yerinden oynamıştır. Artık uluslararası bir kimlik kazanan egemen güçlerin ulus fikrine ihtiyacı kalmadığı gibi, çalışan sınıfların yurttaş olarak oluşturdukları ulusun da bir hükmü kalmamıştır. Modern yurttaşlığın tarihsel olarak ulaştığı üç aşamalı/eksenli boyut bu nedenle birbirinden ayrılarak anlamını yitirmeye başlamıştır. Özellikle yığınların kazanımıyla elde edilen sosyal (ekonomik) yurttaşlığın neo-liberal politikalarla yerle bir edilmesi siyasi yurttaşlığın boyutunda eksen kaymalarına yol açmıştır.

Üç boyutlu yurttaşlık olarak da adlandırılabilir olan modern yurttaşlığın küresel kapitalizm karşısında eksen kayması yaşadığı iddialarının yanı sıra başının Stuart Hall (1998), Will Kymlicka (1998) ve Roland Robertson (1999) gibi sosyal ve siyaset bilimcilerinin çektiği, kültürü küreselleşmenin odağına yerleştiren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar küreselleşerek postmodern bir dönüşüm yaşayan yurttaşlığın dördüncü bir boyutunun olduğu/olması gerektiği iddialarıyla çokkültürlü/çokkimlikli yurttaşlık kuramının tartışılmaya açılmasına neden olmuşlardır. Hall da, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik* adlı makalesinde İngiliz kültürünün on dokuzuncu yüzyıl boyunca nasıl etnik üstü bir kimlik oluşturduğu üzerinde durmaktadır:

Bu tür bir ulusal kültürün, bir tarihsel dünya kimliği peşinde koşmasının ve elde etmesinin biçimlendirici koşulları nelerdir diye sorarsanız; bu, bir ulusun dünyanın önde gelen ticari gücü konumunda olmasıyla, hayli uluslararası ve endüstrileşen bir dünya ekonomisinin liderliği konumuyla, bu toplumun ve onun merkezlerinin uzunca bir süredir bir küresel yükümlülükler ağının merkezine yerleşmiş olduğu gerçeğiyle ilintilidir (Hall, 1998: 40).

İngilizler daha çok *–insanların yaşam biçimi olarak–* kültürün *doğal mahremiyetiyle*, toplumsal ilişkilerle ve yapılarla ilgilenmiştir (Robertson, 1999: 72). İngiliz emperyalizminin yükselişe geçtiği on dokuzuncu yüzyıl boyunca egemen olan İngiliz kültür hegemonyası öteki kavramı üzerinden kendisini tanımlamıştır. Kültür daima güçlülerin silahı olmuştur (Wallerstein, 1998: 131). Güçlüler, zayıflardan

ayrışmak için kültürü/kimliği kullanmak zorundadır. Ancak günümüzdeki küresel hegemonya ABD merkezli kurulmakta olduğu için Amerikan kültürü merkez ve belirleyici bir konumdadır.

Çokkültürlü yurttaşlık talepleri ilk olarak, dünyanın her köşesinden gelen göçmenlerin bir arada yaşamasını sağlayan ABD ve Kanada gibi çokuluslu ve çoketnikli ülkelerde geçerlilik kazanmıştır. ABD ve Kanada aslında bu özelliklerinden dolayı dünya, ekonomik ve sosyal açıdan küreselleşmeden önce küreselleşme mefhumunu kendi sınırları içinde tatbik etmişlerdir. Amerikan kültür anlayışı, biricik kültürel kalıpların ağırlıkla özgül toplumsal ortamlarda ve koşullarda bireyler tarafından üretildiği görüşünü savunan *fydacı* bir yaklaşıma sahiptir; daha da ileri gidilerek, tıpkı Amerikan ulusu anlayışı gibi kültürün de büyük ölçüde 'edinildiği' ileri sürülebilir (Robertson, 1999: 72). Bu nedenle selefi İngiliz kültürü kimliğinden daha farklı bir şekilde hegemonya kurmaya başlayan ABD, dünya ülkeleriyle *ekonomi kültürü* üzerinden etkileşime geçmektedir. ABD simge ve sembol sınırlılıkları içindeki kültürlere serbest pazar/piyasa mantığı ile kucak açarken üst kimlik olarak insanlara, gruplara ve uluslara ekonomi kültürünü dayamaktadır. Kendine has bir uluslaşma modeline sahip olan ABD kapitalist küreselleşmenin başını çekerek küresel toplumun (gesellschaft) kültürünü oluşturmaktadır. ABD askeri ve ekonomik gücüyle, teknolojidaki önderliğiyle, Dünya Bankası'ndan Dünya Ticaret Örgütü'ne, IMF'den OECD'ye uluslararası kurumlardaki etkenliğiyle küresel boyutta etki yaratabilen bir dünya gücü olarak kendini kabul ettirmiştir (Kazgan, 2005: 5).

ABD'nin ekonomi kültürü, izlediklerimiz kadar gözden kaçırdığımız 25. kareye kadar içimize işleyen bir tüketim arzusu eşliğinde dünyaya hücum etmektedir. Bu süreçte ulus-devletlerin zayıflaması da ulusal kimlik tarafından korunan kimlikleri bu saldırının altında yapayalnız bırakmıştır. Küreselleşmeyle birlikte ulus-devletler çağı geriledikçe, ulusal kimliğin saldırgan ırkçılık tarafından yönlendirilen çok savunmacı ve çok tehlikeli bir biçime dönüldüğü görülmektedir (Hall, 1998: 47). Robertson da küreselleşmenin yerellikleri birbiriyle irtibatlandırarak, yerelliklerin icadına ve tasarlanmasına yol açtığını, böylelikle yerellikleri temsil ettiği söylenen milliyetçi, etnik, dinsel hareketlerin küresel olarak yaratıldığını ve küresel bir söylemi olduğunu iddia etmektedir; başka bir ifadeyle, yerellikleri küreselin mikro tezahürleri saymaktadır (Kural, 1998: 197).

Küreselleşme sürecinde kültür, Kymlicka, Taylor ve Walzer gibi Kanada ve ABD orijinli liberal siyaset teorisyenlerine göre ise bir özgürlük alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Kymlicka da kendinin, liberalizmin ilk teorisyenleri gibi ‘özgürleşme davasının temelinde bir ulusal grubun özerkliği’ olduğu fikrini savunduğunu dile getirmektedir (Kymlicka, 1998: 129). Bireyin özgürlüğü üzerine inşa edilen Liberal teorinin, ulusal grup adlandırmasıyla etnik ve yerel grupların özgürlüğünü savunmaya başlaması, tüm toplumlardaki kimliklerde bir canlanma yaşanmasına yol açmıştır. Modern çağın bütünleştirici ulus kimliğinin üstlerini örtmesiyle uzun yıllar marjinal kalarak kıyıda köşede saklanmak zorunda kalan etno-kültürel kimlikler, postmodern çağda iktidarda meydana gelen eksen kayması nedeniyle daha rahat bir hareket alanı bulmuşlardır. Toplumların arasındaki engellerin kalkması gibi genel bir harekete (evrenselleşme, küreselleşme) dinsel, ulusal veya etnik olabilen özgül kimliklerin keskinleşmesi eşlik etmektedir (Bayart, 1999: 10). On yedinci yüzyılın sonundan itibaren pazarın/piyasanın merkezi bir güç üzerinden kurulması gerekliliği kapitalistlerle devlet iktidarını bir araya getirmiştir. Ardından, hâkim bir etno-kültürel yapı içerisinde bütünleşen yığınlardan oluşan halkın iktidara geçmesi sonucu kapitalistler ve halk arasındaki uzlaşma ile modern çağın ulus-devleti yaratılmıştır. Uluslar çağının bir rekabet süreci olması sonucunda da, kapitalist sınıflar için sahip oldukları yurttaş yığınları çok kıymetli olmuştur. Benzer şekilde yurttaşlar için de ulus-devlet içinde var olmak ayrıcalıklı bir konum olarak kendini göstermiştir. Devletler ‘ulusların zenginliği’ için kendi aralarında bir rekabete girdikleri için ve yurttaşların imtiyazları devletlerin başarılarına bağlıymış gibi görüldüğü için, yurttaşlık olağandışı bir imtiyaz gibi görülmüştür (Wallerstein, 2003 (A): 123).

Ancak küresel kapitalizmin, korumacı bir anlayışa sahip olan merkezi devlet yapısını zayıflatması sonucu, yurttaşların imtiyazlarını bir bir kaybetmeye başlaması ulus gömleğinin paçavraya dönmesine neden olmuştur. Ulus-devlet içinde bir araya gelen yurttaşlar ekonomi-politik güçleri sayesinde kendi yaşam standartlarını kendileri belirleyebilirken küresel sermaye karşısında savunmasız kalmışlardır. Benzer şekilde kapitalist küreselleşmenin mikro düzeylerde üretim ve tüketim ağı kurabilmesi, ulus-devlet sınırlılıklarında kurgulanan pazarın atomlara ayrılmasına yol açarak yerelleşmeyi desteklemesiyle ilişkilidir. Böylelikle hem küreselleşmeye koşut bir şekilde -serbest pazarla uyumlu- hem de küreselleşmeye karşıt bir şekilde –milliyetçilik, kökten dincilik vb. muhafazakâr ideolojiler güdümünde- kimlikler dünya pazarına çıkmıştır. Bunun

sonucunda da ulusal düzeyde görülen siyaset, kimlikler üzerinden belirlenmeye başlamışlardır. Ulusal sınırlar içinde, geçmişteki tarihsel koşullarda bir ulus olma şansını ya da başarısını gösteremeyen alt kimlikler –ulusal ve/veya etnik azınlık-, meşru kimliğin onlarca yıldır sahip olduğu *tanınma* haklarının aynısını talep etmeye başlamıştır. Ulus-devlet arenasında görülen bu siyasi çekişmeler de politik yaşama yeni bir paradigma kazandırmıştır: Çokkültürlü yurttaşlık. Çokkültürlü yurttaşlık, farklı etno-kültürel kimliklere sahip grupların ulus-devlet içinde bir arada yaşayabilmelerinin kurumsal yollarını arayarak postmodern çağa bir yanıt verme çabası içine girmiştir.

Kısacası küreselleşme ile at başı giden yerelleşme süreci kimlik siyasetinin postmodern çağda egemen olmasını sağlamaktadır. Postmodernistler, insanların bir hukuk kanunları takımından çok komşularıyla yaşamak zorunda olduklarını ileri sürmektedirler ve yasalar sistematik biçimde mahalli kontrolden kurtarılırken, bütün yurttaşların işlerini aynı akıl ve mantık ilkelerine göre yürütecekleri varsayımında bulunurlar; toplum, postmodernistlere göre bu nedenle, düzenin kuralları ve uygulama politikaları konusunda aynı şekilde enforme edilen bireylerden ibaret bir ‘evrensel izleyici’ haline gelir (Murphy, 2000: 126). Bu eleştiriden hareketle yola çıkan postmodern yurttaşlık anlayışı egemen ABD ekonomi kültürü ile uyumlu olduğu sürece kendi çöplüğünde ötebilme özgürlüğü istemektedir. Bu durumda kitle iktidar ilişkileri doğrultusunda en önemli egemenlik araçlarından biri olan *gözetim* olgusunun iktidar tarafından taşeronlaştırılmasına yol açmaktadır.

Foucault’ın öne sürdüğü iktidarın mikro düzeye indirgenmesi de grupların ve kimliklerin oto kontrollerini kendilerinin yapmasıyla mümkün olmaktadır. İktidarını mikro ağlarla kuran kapitalist küreselleşme bir *ağ toplumu* şeklinde aslında birbiriyle bağlantılıdır ancak bu bağ bir kördüğüm şeklinde birbirine karışmış durumdadır. Postmodern dünyada, tek bir doğru ve tek bir gerçek olmadığı iddiasıyla yerle bir edilen akıl, yerini deliliğe bırakmaktadır. Günümüz küresel dünyasına egemen olan deliliğin örnekleri dünyanın her yerinde kendini göstermektedir. Kapitalist sistem için demokrasi olmazsa olmaz değildir ve bu sistem yirminci yüzyıl boyunca her tür yönetim biçimiyle farklı şekillerde tezahür ederek uyumlu bir şekilde var olabilmıştır; Faşist Almanya ve İtalya’da, diktatörlük rejimlerinin hâkim olduğu Latin Amerika’da ve Ortadoğu’nun petrol zengini hanedanlıklarında. Ancak ABD güdümlü piyasa ekonomisinin 70’li yıllarda güçlenmeye başlayıp 1989 yılında da dünyanın tek geçerli ekonomik sistemi

haline gelmesiyle Batı tarzı kapitalist demokrasi üçüncü dünya ülkelerine dayatılmaya başlamıştır. Ancak Yeni Sağ (neo-liberal ekonomi politikaları) ideolojisi ile pazarlanan *Batı* demokrasisi, yeniden yapılanma modelleri ile çalışma koşulları ve hakları kötüleşen ve giderek yoksullaşan yurttaşların gözünü boyamaktan ileri gidememiştir. Aynı zamanda ABD ve Avrupa'nın önde gelen demokratik ülkeleri Afrika'daki kabile savaşlarını görmezden gelmiş ve Ortadoğu'daki muhafazakâr hanedanlıklar ve askeri diktatörlüklerle işbirliği yapmışlardır. Gelişmiş Batı ülkeleri için asıl olan insanların değil pazarın özgürlüğüdür.

Bu süreçler de genellikle, Dünya Bankası ve OECD gibi ulus üstü kuruluşların, âdem-i merkeziyetçilik ya da halka daha yakın olma adına yerel yönetimlerin güçlenmesini destekleyen uygulamalara ön ayak olmalarıyla geçerlilik sağlanmaktadır(Ercan, 2006: 26). 1970'li yıllardan önce ithal ikameci bir ekonomi-politikası benimseyen AGÜ ya da GOÜ liberal kapitalist sistemin pazar anlayışını kısıtlamıştır. Bu nedenle 70'li yıllardan itibaren IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla AGÜ ve GOÜ'lerin serbest piyasaya kazandırılmaları için ulus-devletin ekonomi-politik gücü zayıflatılmaya çalışılmıştır. Dünya Bankası, 1970'li yılların sonlarından itibaren, sonradan 'Washington İttifakı' olarak da adlandırılan ve neoliberal ekonomi politikaları ağırlıklı bir gündem çerçevesinde giderek IMF ile birlikte hareket etmeye başlamıştır (Şenses, 2006: 39). 'Yoksulluğun küreselleşmesi' olarak da ifade edilebilecek liberalleşme politikaları Avrupa ülkelerinde 'sosyal birlikteliği' tehdit eden boyutlara ulaşırken, Avrupa'da toplam yoksul sayısı da 1980 yılında 30 milyon, 1987 yılında 44 milyon, 1990 yılında 52 milyona çıkarak düzenli bir artış göstermektedir (Göktürk, 2006: 147). 2000'li yılların başından itibaren de yaklaşık iki yılda bir yaşanan küresel ekonomik krizler bu yoksul sayısını tüm dünya genelinde arttırmaktadır. Yoksulluk artarken zenginlik de dünyanın küçük bir kısmı için artmaktadır. Küresel sermaye sınıfının zenginliği ise uluslararası kurumlar olan IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla süreklilik sağlamaktadır. Bu kurumlar, merkez ülkelere borç almak zorunda kalan çevre ülkelere dayattıkları yapısal ekonomik reformlarla borçlarından ziyade bu borçların faizini ödemesini garanti altına almakla yetinerek merkez/çevre diyalektiğini sıradanlaştırmaktadırlar. Dünyadaki yoksul insan sayısının belli başlı

bütün ölçütlere göre artış eğiliminde olduğu ve önlem alınmadığı takdirde daha da artacağı konusunda görüş birliği bulunmaktadır⁵² (Şenses, 2006: 20).

Yoksulluk ve eşitsizlik, tarih boyunca toplumlar, medeniyetler ve kutsal dinler tarafından hep büyük bir ilgi görmesine karşın günümüze değin çözüm bulabilmiş değildir. Ancak on yedinci yüzyıldan beri toplumun gelişen serpilen burjuva kesiminin başlattığı devrimler, eşitsizlik sorununu çözmeye girişimi açısından önemlidir. Unutulmamalıdır ki burjuva devrimleri genellikle küçük bir azınlık dışında herkesi siyasal haklardan mahrum bırakmıştır (Ataay, 2008: 17) On dokuzuncu yüzyıl boyunca da burjuva sınıfının katkılarıyla hızla sanayileşen ülkeler köylerinden kaçan ve kentlere doluşan toplumsal yığınları medeni yurttaşlık vaadiyle fabrikalara sokmuştur. Ancak bu süreçteki hızlı sanayileşme sonucu yoksulluğun kitlesel bir hastalığa dönüşmesiyle Polanyi'nin (2010) ortaya koyduğu gibi kapitalizme karşı sosyal koruma talepleri ortaya atılmaya başlamıştır. Tarihsel olarak, sosyal politikanın kapitalizmle eşzamanlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Buğra, 2008: 1). Yirminci yüzyılın ortalarına doğru da sosyal politikaların uzun uğraşlar sonunda siyasi haklarını elde eden yurttaşlar tarafından oluşturulmasıyla yurttaşlık modern toplumlarda önemli bir imtiyaz olarak kendini göstermiştir. Ancak yirminci yüzyılın sonundan itibaren kapitalist küreselleşme ile üretim ve istihdam süreçlerinde görülen değişim, sermaye güçlerinin servetini arttırırken çalışanları yoksulluk sınırına tekrar getirmeye başlamıştır. Fordist üretim mantığını terk ederek mikro düzeylerde örgütlenmeye başlayan kapitalist sistem için artık yurttaş yalnızca bir üretim girdisi (meta) haline gelmiştir ve sermaye de en ucuz ve en esnek istihdamın olduğu yere hızla göçebilmektedir. Modern çağdaki göçün tersine dönüşü olarak da düşünülebilecek bu olgu gelişmiş ülkelerdeki çalışan kesimi de dolaylı yoldan yoksullaştırmaktadır. Küreselleşme, ilerlemiş ülkelerde halen var olan, düşük nitelikli ama göreceli olarak yüksek ücret alan işçi katmanlarını, gelişmekte olan ülkelerdeki hem düşük nitelikli hem de düşük ücretli geniş işçi katmanlarıyla rekabete sokmuştur (Gallino, 2007: 63). Artık yurttaşlık bir imtiyaz değil bir külfet haline dönüşmeye başlamıştır. Merkez ülkelerdeki çalışanlar da düşük ücretlere ve esnekleşen çalışma koşullarına biat etmek zorunda kalmaktadır. Aslında bu durum dünyanın toptan göçmenleşmesinden başka bir şey değildir. Düşük ücretli ve düzensiz istihdamın

⁵²Dünya Bankası yoksul sayısının 1990 yılında, 1980 yılına kıyasla 200 milyon artarak bir milyara, 2000 yılında da bu artış eğilimini sürdürerek 1.2 milyara ulaştığını ve dünya nüfusunun beşte birini oluşturan yoksulların yarısına yakın bir kısmının (%43.5) Güney Asya'da, %24.3'ünün Güney Sahra'da, %23.2'sinin Doğu Asya ve Pasifik, %6.5'inin ise Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde yaşadığı tahmin edilmektedir (Şenses, 2006: 21).

yoksulluktan çıkmak için yeterli olmadığı, tam tersine özellikle AGÜ’de önemli bir yoksulluk nedeni olduğu söylenebilir (Şenses, 2006: 169). Zaten refah devleti krizinin özü aslında eşitlik/tam istihdam bağlantısında bulunmaktadır. (Esping-Andersen, 2006(B):56).

Artık dünya (Amerikan) toplumu yurttaşlar ve uluslar olarak değil kimlikler ve sosyal katmanlar şeklinde oluşmaktadır. Örneğin, Avrupa toplumlarında, tam zamanlı ve süresi belirsiz bir sözleşmeyle işe alınan işçilerle *geçiciya* da *esnek* gibi çeşitli adlarla anılan işçiler, yani yarı zamanlı alınan işçiler ve memurlar, süresi belli sözleşmelerle çalışan teknisyenler, geçici hizmet sağlayan şirket çalışanları, danışmanlar gibi aralıklı olarak yararlanan ve işten çıkarılan çalışanlar ve yöneticiler arasındaki eşitsizlik yenidir (Gallino, 2007: 56). Bu eşitsizlik her gün işsiz kalma gerçeğiyle yaşayan toplumun büyük bir kesimi için bir risk alanı oluştururken toplumun az sayıdaki yöneticileri ve enformasyon ve bilgi teknolojilerinde çalışan kalifiye ve eğitilmiş elemanları için sınırsız bir pazar yaratmaktadır. Yapısal uyum programları uygulayan ülkelerde istihdamın kayıt dışına (kaçak-işçi) kaymasına ve yer yer yüksek ücretlere rastlansa da, işgücü piyasasıyla zayıf bağları olan ve çoğu kez ücretli tatil, sağlık ve işsizlik sigortası ve emeklilik gibi sosyal haklardan mahrum olan bir çalışanlar grubunun oluşmasına yol açmıştır (Şenses, 2006: 195). Bir güven ve sadakat ilişkisi olan yurttaşlığın küresel kapitalizmin kurallarıyla içeriğinin boşaltılması nedeniyle *risk toplumu*⁵³ içinde yaşayan bireyler kendi kimliklerine tutunmaya çalışmaktadırlar.

Kapitalist küreselleşme, tek bir boyutta ele alınamayacak kadar çok yönlü ve çok süreçli bir olgudur. Aslında küreselleşmenin bu şekilde girift hale gelmesinin nedeni de insanların ve toplumların dünyanın hızına yetişememesinden kaynaklanmaktadır. Sanayi çağından önce insanlar ve toplumlar gelişen dünyanın hızına ayak uydurmakta bugünkü kadar zorlanmamıştır. Günümüz küresel dünyası aslında tam anlamıyla bir Mahşer yeridir; tüm insanlığın geçmişten geleceğe, bir kültürden diğer kültüre bir anda aynı yerde ve zamanda çakışmasının bir alt örneği olarak değerlendirilebilir küreselleşme. Bu nedenle küreselleşmenin hem getirdiği yenilikler hem de sorunlar saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Ancak Göktürk küreselleşmeyle birlikte çıkan belli başlı gelişmeleri ve sorunları şu şekilde sıralamıştır:

⁵³Ayrıntılar için bkz. U. Beck (1992) *Risk Toplumu-Başka Bir Modernliğe Doğru*.

İnternet devrimiyle bağlantılı olarak küresel iletişimin altyapısının değişmesi; günümüzün çok katmanlı ve çok boyutlu siyaseti ve bunun içerisinde ulusal devletlerin bünyesinde ortaya çıkan dinamik kentlerin, ulusaltı bölgesel siyaset ile ulusüstü bölgesel ve küresel birlikler ve kurumlar arasındaki konumu; demokratik değerlerin Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dünyada yaygınlaşması ve buna gösterilen tepkiler;11 Eylül sonrasında güvenliğin uluslararasılaşması ve kitlesel imha silahlarının yaygınlaşmasına koşut olarak devletlerin güvenlik politikalarında bütünleşme eğiliminin artması; artan göç; yeni bir biçimde küresel sivil toplumun ortaya çıkması ve küresel kamuoyunun belirgin hale gelmesi (Göktürk, 2006: 157).

Küreselleşme ile ulus-devlet çatısı altındaki politik yaşam iki yönlü bir gelişme göstermiştir; yerelleşme ve küreselleşme şeklinde. İnsanlar yerel ve küresel sorunlarını ve taleplerini ise sivil toplum kurumları (STK) ile çözmeye çalışmaktadır. Kimlikler etrafında bir araya gelen gruplar, kolektif haklar talebiyle şimdiye değin toplumun dışına atılarak/marjinalleştirilerek maruz kaldıkları eşitsizlikleri giderme uğraşı içindedirler. Kadınlar, siyahlar, etnik ve dini cemaatler, eşcinseller gibi gruplar STK aracılığıyla politik alana hem ulusal düzeyde hem de küresel düzeyde müdahale etmektedirler. Ancak taleplerinin özgüllüğü kendi aralarında egemen iktidara karşı bir güç oluşturmalarına engel olarak birliktelikler, yaz yağmurundan sonra çıkan gökkuşağı misali hem köksüz hem de geçici olmaktadır. Dolayısıyla küresel/ulusal sivil toplum yaklaşımında küresel/ulusal yurttaşın karar alma süreçlerine katılımı, akreditasyona tabi tutulmuş STK'lar aracılığıyla ve liberalizmin sınırları içinde tanımlanmaktadır (Göktürk, 2006: 161). Dinsel veya etnik bir derneğe katılmak, toplumun merkezine katılmayı öğrenmekten ziyade uzaklaşma meselesi olabilir; ebeveynlerin, rahiplerin veya sendika üyelerinin, gruplarının iç yaşamını, yurttaşlığı azami ölçüde teşvik edecek şekilde düzenlemesini beklemek bu grupların öncelikle ne için var olduğunu göz ardı etmek demektir (Kymlicka ve Norman, 2008: 201). Aynı zamanda insanlık tarihi boyunca süren eşitsizliğin ana nedeni ortadan kaldırılıncaya kadar ezilenlerin cinsiyetinin, renginin ya da mezhebinin bir önemi yoktur; çünkü bir grup ezilmekten kurtulursa muhakkak yerine başka kurbanlar bulunacaktır.

Tarih boyunca bir dermanı bulunmayan eşitsizlik küresel dünyada yeni bir görünüm kazanmıştır. Tarihin sonu iddiasıyla kitlelere pazarlanan kapitalist küreselleşme hem toplumlar arasındaki maddi uçurumu hem de toplumlar içinde bulunan katmanlar arasındaki maddi uçurumu arttırmaktadır. Bu nedenle küresel güçlere karşı oluşan tepkiler hem ulus-üstü hem ulus-altı bölgeselcilikleri kuvvetlendirmektedir: Japonya ve Amerikadan gelen ekonomik tehditlere karşı kurulan Avrupa Birliği, iç pazarın ötesinde bir isteği temsil etmektedir ve çoğul Avrupalara

sahip olarak yönetimsel, hukuksal, siyasi ve kültürel bir formasyon oluşturma sürecidir (Kömeçoğlu, 2001: 21). Ancak hem ulus altı hem de ulus üstü bölgeselcilikler de dünyayı her gün devam eden bir rekabetin içine sokmaktadır: Savaş. Modern dünya genellikle yoğun ve kitlesel olarak savaşarak sorunlarına bir çözüm yolu bulmaya çalışırken, postmodern dünya ise savaşı gündelik hale getirerek sıradanlaştırmıştır. Küresel kapitalizm için savaş da bir pazardır. 1998’de BM’in Barış Operasyonları beş iken (bunların dördü devletlerarası savaş), bu sayı önce 21’e kadar artarken, 2005’te 18 olarak gerçekleşmiş ve bu operasyonlarda görevli asker sayısı 9.000’den 69.000’e yükselmiştir (Göktürk, 2006: 171). Ayrıca kökten dinci ve ayrılıkçı hareketlerle beslenen terörün de bir sanayiye dönüşmesiyle insanlar her an ve her yerde savaşı yaşamaktadırlar. Ulus-devletlerin postmodern savaş karşısında yetersiz kalması da orduların profesyonelleşerek bölgesel birliklerin bir parçası haline gelmesine neden olmuştur. Küresel Kapitalist İmparatorluk’ta kendi meşruiyetini, Hardt ve Negri’nin *Çokluk* adlı kitaplarında belirttikleri gibi postmodern savaş anlayışı ile inşa etmektedir. Postmodern savaş, iktisatçıların postfordist üretim dediği olgunun birçok özelliğine sahiptir: Hareketlilik ve esnekliği temel almaktadır; istihbarat, enformasyon ve maddi olmayan emeği içermektedir; silahlanmayı dış uzayın sınırlarına, yeryüzünün her köşesine ve okyanusların derinliklerine kadar götürerek iktidarı daha da yaygınlaştırmaktadır (Hardt ve Negri, 2004: 59).

Postmodern çağın yurttaşı, nereden geldiği bile belli olmayan ama her an ve her yerde iliklerine kadar hissettiği iktidarın saldırısı altında günden güne kimliklere hapsolmaktadır. Bunun başlıca nedeni de, Turner’ın J. M. Barbalet’tan aktardığı gibi her yurttaşlık kuramının aynı zamanda bir devlet kuramı üretmek zorunda olmasıdır (Turner, 2008: 112). Modern ulus-devletin, küresel kapitalist sistem karşısında bir dönüşüm yaşamak zorunda kalarak siyasi, ekonomik ve askeri işlevinin zayıflaması yurttaşlık kuramını da doğrudan etkilemektedir. Daha önceden yurttaşları bir araya getiren ulus kimliğinin ve örgütlü kapitalizm sayesinde oluşan sınıf kimliğinin parçalanmasıyla, postmodern çağın yurttaşı kökenlerine sığınarak birbirinden ayrılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Acar, Gökmen Tarık. (2008). *İktisadı Değiştirmek-Neoklasik İktisada Eleştirel Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları.
- Ackyord, Peter. (2005). *Ancient Rome- Voyages Through Time*, Dorling Kindersley Limited.
- Adda, Jacques. (2005). *Ekonominin Küreselleşmesi*, çev. Sevgi İnceci, İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. (2006). *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali-Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün. (2009). *Kral Devletten Ulus Devlete*, İmge Kitabevi.
- Akalın, Ayşegül. (2003).Troas Synikisis'i, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 33 Cilt: 21 s.1-16.
- Althusser, Louis. (2008). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümerkin, İthaki Yayınları.
- Anderson, Benedict. (1995). *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları.
- Appiah, K. Anthony. (1996). *Kimlik, Sahicilik, Hayatta Kalma- Çokkültürlü Toplumlar ve Toplumsal Yenidenüretim*, çev. Nazlı Ökten, haz.Amy Gutmann, *Çokkültürcülük*, Yapı Kredi Yayınları-Cogito.
- Aristoteles. (2005). *Atinalıların Devleti*, çev. Furkan Akderin, Alfa Yayınları.
- Arnhart, Larry. (2004). *Platon'dan Rawls'a kadar Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları.
- Arrighi, Giovanni. (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl – Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, İmge kitabevi.
- Arrighi, Giovanni - Hopkins, Terence K. ve Wallerstein, Immanuel. (2004). *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. C. Kanat, B. Somay ve S. Sökmen, Metis Yayınları.
- Ataay, Faruk. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi- 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri*, De Ki Basım Yayım.
- Austin, M. M. (2006). *Society and Economy*, ed. D. M. Lewis, Joan Boardman, Simon Hornblower and M. Ostwald, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume VI-The Fourth Century B.C.*, Cambridge University Press, s.527-564.
- Baker, Ulus. (1998). Yerlilik: Bir Aşındırma Denemesi, *Birikim Dergisi*, Temmuz-Ağustos s. 41-46.

- Balı, Ali Şafak. (2001). *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet*, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Balibar, Etienne. (1998). *İnsan Hakları ve Yurttaş Hakları Eşitlik ve Özgürlüğün Modern Diyalektiği*, haz. T. Ilgaz, *Dersimiz: Yurttaşlık*, Kesit Yayıncılık, s.81-108.
- Balibar, Etienne. (2000). *Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji*, çev. Nazlı Ökten, haz. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *İrk, Ulus, Sınıf-Belirsiz Kimlikler*, Metis yayınları, s. 109- 133.
- Balta, Evren. (2004). Bildiğimiz Anlamda Devletin Sonu mu? İmparatorluk ve Özel Ordular, *Birikim Dergisi*, Şubat,s. 11-19.
- Barber, Benjamin R. (1995). *Güçlü Demokrasi-Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, çev. Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları.
- Barrington Moore, Jr. (2003). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi.
- Bataille, Georges. (2010). *Lanetli Pay*, çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi.
- Bauman, Zygmunt. (2006). *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı.
- Bayart, Jean-François. (1999). *Kimlik Yanılsaması*, çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları.
- Benhabib, Seyla. (2006). *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, çev. Berna Akkıyal, İletişim Yayınları.
- Beiner, Ronald. (2003). *Liberalism, Nationalism, Citizenship*, UBC Press.
- Berktaş, Fatmagül. (2010). *Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji*, der. H. Birsen Öz, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.47-114.
- Berman, Marshall. (2009). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker, İletişim.
- Birkan, Tuncay. (1998). Sol-Evin Reddi, *Birikim Dergisi*, Temmuz-Ağustos, s. 32-40.
- Bloch, Marc. (2007). *Feodal Toplum*, çev. Melek Fırat, Kırmızı Yayınları.
- Bobbio, Norberto ve Texier, Jacques. (1982). *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. Arda İpek ve Kenan Somer, Savaş Yayınları.
- Bocock, Robert. (2005). *Tüketim*, çev. İrem Kutluk, Dost Yayınevi.
- Boratav, Korkut. (2000). *Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?*, der. E. Ahmet Tonak, *Küreselleşme-emperyalizm, Yerelcilik İşçi Sınıfı*, İmge Kitabevi, s. 15-26.

- Boatwright, Mary T. - Gargola, Daniel ve Talbert, Richard J. A. (2004). *Romans: From Village to Empire*, Oxford University Press.
- Bowles, Samuel ve Gintis, Herbert. (1996). *Demokrasi ve Kapitalizm-Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları.
- Bradley, Pamela. (2007). *Ancient Rome Using Evidence*, Cambridge University Press.
- Braudel, Fernand. (2004). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV. ve XVIII. Yüzyıllar- Dünyanın Zamanı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları.
- Braudel, Fernand. (2004A). *Maddi Uygarlık-Mübadele Oyunları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi.
- Braudel, Fernand. (2004B). *Maddi Uygarlık-Dünyanın Zamanı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi.
- Brzezinski, Zbigniew. (2005). *Tercih*, çev. Cem Küçük, İnkılap Kitabevi.
- Brubaker, Rogers. (2009). *Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve ulus Ruhu*, çev. Vahide Pekel, Dost Kitabevi Yayınları.
- Buğra, Ayşe. (2003). Piyasa Ekonomisi Macerası: Dün ve Bugün, *Birikim Dergisi*, Haziran-Temmuz, s. 10-20.
- Castells, Manuel. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt:1 Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, Manuel. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt:2 Kimliğin Gücü*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Caymaz, Birol. (2008). *Türkiye'de Vatandaşlık-Resmi İdeolojileri ve Yansımaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chatterjee, Partha. (2006). *Mağdurların Siyaseti*, çev. Veysel Fırat Bozçalı, İletişim.
- Childe, Gordon. (2006). *Tarihte Neler Oldu?*, çev. Alaeddin Şenel-Mete Tunçay, Kırmızı Yayınları.
- Clark, S.(1995). *State and Status: The Rise of the State and Aristocratic Power in Western Europe*, McGill-Queen's University Press.
- Cornell, T. J. (2006). *The Conquest of Italy*, ed. F. W. Walbank, A.E. Astin, M.V. Frederiksen and R. M. Ogilvie, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume VII Part 2-The Rise of Rome to 220 B.C*, Cambridge University Press, s. 351-420.
- Çeğin, Güney. (2010). Michael Mann'ın İktidar Teorisinin Gözünden Türk Devletine Bakmak, *Toplum Bilim Dergisi*, Sayı: 119, s. 211-213.

- Çeliktürk, Tanzer. (2011). *1989'dan 2009 Yılına, Kürt Sorunu'na İlişkin Kamuoyuna Sunulan Raporların ve Açılımların Çokkültürlülük Literatürü Kapsamında Değerlendirilmesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Çiğdem, Ahmet. (1998). Yerlilik Üzerine Tezler, *Birikim Dergisi*, Temmuz-Ağustos, s. 84-87.
- Dagger, Richard. (1997). *Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism*, Oxford University Press.
- Davies, Norman. (2006). *Avrupa Tarihi*, çev. Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu ve Suat Kaya, İmge Kitabevi.
- De Wenden, Catherine Wihtol. (1998). *Ulus ve Yurttaşlık: Hem Rakip Hem de Ortak*, çev. Siren İdemen, haz. Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Metis Yayınları s. 39-48.
- Demircioğlu, Halil. (1987). *Roma Tarihi I. Cilt Cumhuriyet*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Dewey, John. (1962). *Özgürlük ve Kültür*, çev. Vedat Günyol, Çan Yayınları.
- Diakonoff, İgor Mihailoviç. (2004). *Tarihin Yörüngeleri*, çev. Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dillion, Matthew and Garland, Lynda. (2007). *Ancient Rome-From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar*, Routledge.
- Dinçkol, Bihterin. (2004). Çoğunluk Tiranisine Karşı Bir Çözüm Yolu: Tocqueville'in Siyasal Kuramı, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, Nisan, Yıl:3 Sayı:5, s. 149-163.
- Dobson, Andrew P. (2003). *Citizenship and the Environment*, Oxford University Press.
- Doehring, Karl. (2002). *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*, çev. Ahmet Mumcu, İnkilap Kitabevi.
- Drulovic, Milojko. (1976). *Özyönetim*, çev. Tahsin Yaşamak, Bilgi Basımevi.
- Drummond, A. (2006A). *Rome in the Fifth Century I: The Social and economic framework*, ed. F. W. Walbank, A.E. Astin, M.V. Frederiksen and R. M. Ogilvie, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume VII Part 2-The Rise of Rome to 220 B.C.*, Cambridge University Press, s. 113-172.

- Drummond, A. (2006B). *Rome in the Fifth Century II: The CitizenCommunity*, ed. F. W. Walbank, A.E. Astin, M.V. Frederiksen and R. M. Ogilvie, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume VII Part 2-The Rise of Rome to 220 B.C*, Cambridge University Press, s. 172-243.
- Dumludağ, Devrim. (2004). Küreselleşmeyi ‘Büyük Dönüşüm’ Üzerinden Okumak, *T.C. Marmara Üniversitesi I.I.B.F Dergisi*, Cilt XIX, sayı 1, s. 121–136.
- Elias, Norbert. (2005). *Uygarlık Süreci Cilt 1*, çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları.
- Elias, Norbert. (2007). *Uygarlık Süreci Cilt 2*, çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları.
- Ercan, Fuat. (2006). *Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler: Homojenleşme ve Farklılaşma/Güç ve Eşitsizlik İlişkileri Üzerine*, haz. Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R.Yılmaz, Ümit Akçay, Tolga Tören, *Yapıcılar Türkü Söylüyor II-Kapitalizm Küreselleşme Azgelişmişlik*, Dipnot Yayınları, s. 19-84.
- Erim, Neşe ve Yasa, Bengü Doğanün. (2010). “Wealth of Nations”ı Türkçe’den Okumak, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (19) /1 s.19-38.
- Esping-Andersen, Gösta.(2006A). *Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri*, çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban, der. Ayşe Buğra-Çağlar Keyder, *Sosyal Politika Yazıları*, İletişim Yayınları, s.33-54.
- Esping-Andersen, Gösta. (2006B). *Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri*, çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban, der Ayşe Buğra-Çağlar Keyder, *Sosyal Politika Yazıları*, İletişim Yayınları, sy.55-100.
- Farenga, Vincent. (2002). *Citizen and Self in the Greek City State: Individuals Performing Justice and the Law*, Cambridge University Press.
- Ferguson, William Scott. (2001). *Greek Imperialism*, Batoche Books.
- Feyzioğlu, Metin. (1995). Anglo Sakson ve Anglo Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 44, sayı 1-4, s. 665–688.

- Fox, E. W. (1971). *History of Geographic Perspective: The Other France*, Norton Press.
- Freeman, Charles. (2005). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi.
- Friedman, Lawrence. (2002). *Yatay Toplum*, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Furtun, Ayşe. (2005). *Thomas Hobbes ve Doğa Kanunları*, Asil Yayın Dağıtım.
- Fülberth, George. (2010). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. Sadık Usta, Yordam Kitap.
- Gallino, Luciano. (2007). *Küreselleşme ve Eşitsizlik*, çev. Durdu Kundakçı, Dost Kitabevi Yayınları.
- Gardner, Jane F. (1993). *Being a Roman Citizen*, Routledge.
- Gasset, Jose y, Ortega. (2003). *Kitlelerin Ayaklanması*, çev. Koray Kardeşahin, Babil Yayınları.
- Gellner, Ernset. (2006). *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan, Hil Yayın.
- Giddens, Anthony. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları.
- Giddens, Anthony. (2001). *Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları.
- Giddens, Anthony. (2005). *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, Devin Kitabevi.
- Goody, Jack. (2008). *Kapitalizm ve Modernlik – Büyük Tartışma*, çev. İhsan Durdu, Küre Yayınları.
- Göktürk, Eren Deniz (Tol). (2006). *Dünden Yarına Yurttaşlık 21. Yüzyılda Yurttaşlık, Ulusal Devlet ve Küreselleşme*, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.

- Göz, A.C. ve Topateş, H. (2009). Temsili Demokrasinin Başat Öğelerinden Parlamentonun İngiltere'de Yasama Yetkisini Elde Etme Süreci (1200-1700), *Uluslararası Davraz Kongresi*, 24-27 Eylül, Isparta, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi14.pdf>
- Gray, John. (2003). *Liberalizmin İki Yüzü*, çev. Koray Değirmenci, Dost Kitabevi.
- Guiomar, Jean-Yves. (1998). *Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı*, çev. Siren İdemen, haz Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Metis Yayınları s. 144-147.
- Gutman, Amy. (1996). *Giriş*, çev. Özcan Kabakçioğlu, haz. Amy Gutman, *Çokkültürcülük*, Yapı Kredi Yayınları-Cogito, s. 23-41.
- Gülalp, Haldun. (2007). *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması*, Metis Yayınları.
- Günel, Asena. (1998). 'Otantik' Olanı Aramak, *Birikim*, Temmuz-Ağustos, s. 109-113.
- Habermas, Jürgen. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti*, çev. Medini Beyaztaş, Bakış Yayınları.
- Habermas, Jürgen. (2003). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sançar, İletişim Yayınları.
- Habermas, Jürgen. (2005). *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*, çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları Yayınları-1600 Cogito-44.
- Hall, Stuart. (1998). *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, der. Anthony D. King, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Halsall, Guy. (2009). *The Barbarian Invasions*, ed. Paul Fouracre, The New Cambridge Medieval History I, Cambridge University Press.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1970). *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2002). *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2004). *Çokluk*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları.

- Harvey, David. (2003). *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları.
- Heater, Derek. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. M.Delikara Üst, İmge Kitabevi.
- Hegel, G. W. F. (2006). *Tarih Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi.
- Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi.
- Hesk, Jon. (2000). *Deception and Democracy in Classical Athens*, Cambridge University Press.
- Hobbes, Thomas. (2007). *Leviathan*, çev. Semih Lim. YKY.
- Hobsbawm, Eric. (2005). *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları.
- Houtart, François. (2001). Direnişlerin Küreselleşmesi ve Neo-Liberalizme Karşı Mücadeleler, çev. Ömer Laçiner, *Birikim Dergisi*, Ağustos Sayı: 148, s.60-63.
- Huberman, Leo. (1976). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, Bilim Yayınları.
- Huberman, Leo. (2005). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları,
- Huntington, Samuel P. (2002). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan, Cem soydemir ve Yusuf Eradam, Okuyan Us Yayın.
- Isin, Engin F. and Turner, Bryan S. (2002). *Citizenship studies: An introduction*, ed. Engin F. Isin and Bryan S.Turner, *Handbook of Citizenship Studies*, London, s. 1-10.
- İnalçık, Halil. (2001). Kültür Etkileşimi, Küreselleşme, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı:16 2001/3 s.89-127.
- İnan, Süleyman. (2005). 19 Mayıs Gününün Bayramlaşması, *Bilgi ve Bellek Dergisi*, Sayı:3 Kış, s. 45-66.
- İnsel, Ahmet. (1998). Yerlilik: Bir Zırh, *Birikim Dergisi*, Temmuz-Ağustos, s. 88.

- İnsel, Ahmet.(2001). Küreselleşme ve Emperyal Güç, *Birikim Dergisi*, Ağustos Sayı: 148, s.29-32.
- İnsel, Ahmet. (2004). *Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili*, Birikim Yayınları, 2004.
- İplikçioğlu, Bülent. (1997). *Eski Batı Tarihi I Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Judt, Tony ve Lacorne, Denis. (2004). *Language, Nation, and State: Identity Politics in a Multilingual Age*, Palgrave Macmillan.
- Kadioğlu, Ayşe. (2008A). *Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları*, haz. Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis, s.21-30.
- Kadioğlu, Ayşe. (2008B). *Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması*, haz. Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis, s.31-54.
- Kadioğlu, Ayşe. (2008C). *Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi*, haz. Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis, s.168-184.
- Kadioğlu, Ayşe. (2008D). *Giriş*, haz. Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis, s.13-19.
- Kamm, Antony. (1995). *Romans: An Introduction*, Routledge.
- Kautsky, Karl. (1990). *Seçilmiş Politik Yazılar*, çev. Celal A. Kanat, der. Hatrick Goode, Kavram Yayınları.
- Kaya, Ayhan ve Turhanlı, Turgut. (2005). *Giriş - Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık*, haz. Ayhan Kaya ve Turgut Turhanlı, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Tesev Yayınları, s. 15-34.
- Kaya, Ayhan. (2005). *Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Bir Arada Yaşamının Siyaseti*, haz. Ayhan Kaya ve Turgut Turhanlı, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Tesev Yayınları, s. 35-57.

- Kaya, Ayhan. (2006). *Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük*, T. H. Marshall, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 95-136.
- Kazgan, Gülten. (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Büyüme*, Altın Kitaplar.
- Kazgan, Gülten. (2005). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, Recep. (1996). Olgü ve Değer Problemi, *AÜ İlähiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, sayı:XXXV, s.355-402.
- Kızılcelik, Sezgin. (2003). *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Anı Yayıncılık.
- Kızılcelik, Sezgin. (2006). *Sosyoloji Tarihi 1-İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri*, Anı Yayıncılık.
- Kocabaş, Süleyman. (2006). *T.C. Devleti Tarihi 2 –Atatürk ve İnkılaplar Dönemi 1923-1938*, Vatan Yayınları.
- Kocabaş, Süleyman. (2007). *T.C. Devleti Tarihi 3 –Partileşme Süreci, Ekinomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar, Atatürk'ün Ölümü 1923-1938*, Vatan Yayınları.
- Köker, Levent. (1984). Serbest Piyasa ve Demokrasi, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 24, s. 155-170.
- Köker, Levent. (1998). *İki farklı Siyaset/ Bilgi Teorisi- Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, Vadi Yayınları.
- Köker, Levent. (2008). *Reform ya da 'Doğru Din'e Uygun Devlet*, haz.Mehmet A. Ağaoğulları ve Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, İmge Kitabevi.
- Kömeçoğlu, Uğur. (2001). Küreselleşme, Modernleşme ve Modernlik, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı:16 /3 s.9-25.
- Kural, Sevda Alankuş. (1998). Glaballeşme/Yerelleşme ve Yerel Medyanın İmkânları, *Birikim Dergisi*, Temmuz-Ağustos, s. 195-209.

- Kurtcepe, İsrail ve Beden, Aydın. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Alp Yayınevi.
- Kurulic, Joseph. (1998). *Kendi Kaderini Tayin Etmenin Çelişkileri*, çev. Siren İdemen, haz. Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Metis Yayınları s. 69-71.
- Kymlicka, Will. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık-Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları.
- Kymlicka, Will. (2006). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kymlicka, Will ve Norman, Wayne. (2008). *Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*, çev. Can Cemgil, haz. Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara*, Metis Yayınları, s. 185-217.
- Leca, Jean. (1998). *Bireycilik ve Yurttaşlık*, haz. T.İlgaz, *Dersimiz: Yurttaşlık*, Kesit Yayıncılık, s. 13-80.
- Lee, Stephen J. (2004A). *Avrupa Tarihinden Kesitler*, çev. Ertürk Demirel, Dost Kitabevi Yayınları.
- Lee, Stephen J. (2004B). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi Yayınları.
- Lenin, V. I. (2001). *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm*, çev. Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın.
- Liberati, Anna Maria ve Bourbon, Fabio. (2005). *Rome Splendours of an Ancient Civilization*, Thames & Hudson Ltd.
- Locke, John. (1995). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, çev. Melih Yürüşen, Liberte Yayınları.
- Locke, John. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme-Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, Babil Yayıncılık, çev. Fahri Bakırcı.
- Loo, Hans van der ve Reijen, Willem van. (2006). *Modernleşmenin Paradoksları*, İnsan Yayınları.

- Machiavelli, Nicolo. (2004). *Prens*, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Marienstras, Elise. (1998). *Amerikan Ulusunun Kuruluşu*, çev. Siren İdemen, haz. Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Metis Yayınları, s. 138-140.
- Marshall, T. H. (2006). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Martin, Thomas R. (2000). *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*, Yale University Press.
- Marx, Karl. (1976). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları.
- McNeill, William H. (2005). *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi.
- Mill, John Stuart. (1963). *Hürriyet*, çev. Osman Dostel, Milli Eğitim Basımevi.
- Momigliano, A. (2006). *The Origins of Rome*, ed. F. W. Walbank, A.E. Astin, M.V. Frederiksen and R. M. Ogilvie, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume VII Part 2-The Rise of Rome to 220 B.C*, Cambridge University Press, s.52-113.
- Moore, Barrington Jr. (2003). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri-Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi.
- Murphy, John W. (2000). *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma.
- Okur, Mehmet Akif. (2008). *Millet-İmparatorluklar Çağının Eşiğinde: Genişleyen Dünyada Küresel Kapitalizmin Yeni Mimarisine Doğru*, der. Murat Saraçlı, *Küreselleşmeden Postküreselleşmeye-Değişim Sürecindeki Dünya düzeni ve Türkiye*, Lotus Yayınevi, s.11-68.
- Ozankaya, Özer. (1975). *Toplum Bilimine Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 379.

- Öztimur, Neşe. (2004). Küreselleşme Sürecinde kapitalizmin Stratejik Faillleri: Kadınlar, *Birikim Dergisi*, Şubat 2004, s. 59-66.
- Paine, Mike. (2002). *Ancient Greece*, Pocket Essentials.
- Palmer, Bryan D. (2006). Historical Materialism and the Writing of Canadian History: A Dialectical View, *Journal of the Canadian Historical Association / Revue de la Société historique du Canada*, vol. 17, n. 2, s. 33-60.
<http://id.erudit.org/iderudit/016589ar>
- Paoli, Ugo Enrico. (1999). *Rome - Its People, Life and Customs*, Short Run Press Ltd.
- Parlak, İsmet. (2005). *Kemalist İdeolojide Eğitim-Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, Turhan Kitabevi.
- Parlak, İsmet ve Kaftan, Erdem. (2010). Osmanlı'nın Tebaasından Cumhuriyet'in Yurttaşına Giden Yol, *Doğu Batı Dergisi, Osmanlılar IV*, Sayı: 54, s. 139-170.
- Peach, Terry. (2009). *Interpreting Ricardo*, Cambridge University Press.
- Phillips, Anne. (1995). *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, Metis Yayınları.
- Pierson, Christopher. (2000). *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları.
- Pogge, Thomas W. (2006). *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, çev. Güneş Kömürcüler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, Karl. (2010). *Büyük Dönüşüm-Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları.
- Popper, Karl. (2008). *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 2-Hegel, Marx ve Sonrası, Liberte*.
- Raaflaub, Kurt A. - Ober, Josiah and Wallace, Robert. (2007). *Origins of Democracy in Ancient Greece*, University of California Press.
- Rawls, John. (2007). *Siyasal Liberalizm*, çev. Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Rawls, John. (2008). *Lectures on the History of Political Philosophy*, edited by Samuel Freeman, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Renan, B. Ernest. (2009). *Millet Nedir?*, çev. K. Koçdemir, Türkiye Günlüğü, Sayı 99.
- Rhodes, P. J. (2006A). *The Athenian Revolution*, ed. D. M. Lewis, Joan Boardman, J. K. Davies and M. Ostwald, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume V-The Fifth Century B.C*, Cambridge University Press, s. 62-96.
- Rhodes, P. J. (2006B). *The Polis and Alternatives*, ed. D. M. Lewis, Joan Boardman, Simon Hornblower and M. Ostwald, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume VI-The Fourth Century B.C.*, Cambridge University Press, s.565-592.
- Rhodes, P.J. (2009). *History of the Classical Greek World, 478-323 BC*, (2nd Edition), Wiley-Blackwell.
- Rich, John and Shipley, Graham. (1993). *War and Society in the Roman World*, Routledge.
- Ritzer, George. (1998). *Toplumun McDonaldlaştırılması – Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları.
- Robertson, Roland. (1999). *Küreselleşme-Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Rockefeller, Steven C. (1996). *Yorum*, çev. İlknur Özdemir, haz. Amy Gutman, *Çokkültürcülük*, Yapı Kredi Yayınları-Cogito, s. 95-105.
- Rousseau, Jean-Jacques. (1974). *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Adam Yayınevi.
- Rousseau, Jean-Jacques. (1995). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları.
- Rousseau, Jean-Jacques. (2005). *Ekonomi Politik*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi.
- Rousseau, Jean-Jacques. (2007). *Toplum Sözleşmesi*, çev. Alpagut Erenuluğ, Öteki Yayınevi.

- Santamaria, Yves. (1998). *Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi*, çev. Siren İdemen, haz. Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Metis Yayınları, s. 20-30.
- Sarıbay, Ali Yaşar. (1996). *Siyasal Sosyoloji*, Uludağ Üniversitesi.
- Sarıbay, Ali Yaşar. (2004). *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, Everest Yayınları.
- Saybaşıllı, Kemali. (1999). *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Doruk Kitabevi.
- Schnapper, Dominique. (1995). *Yurttaşlar Cemaati-Modern Ulus Fikrine Dair*, çev. Özlem Okur, Kesit Yayıncılık.
- Schnapper, Dominique. (1998). *Yurttaşlar Cemaati*, haz. T.İlgaz, *Dersimiz: Yurttaşlık*, Kesit Yayıncılık s. 145-156.
- Schulze, Hagen. (2005). *Avrupa'da Ulus Devlet*, çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları.
- Sison, Alejo Jose' G. (2011), Aristotelian Citizenship and Corporate Citizenship: Who is a Citizen of the Corporate Polis?, *Journal of Business Ethics* s.3-9.
- Smith, Adam, (1981). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations Volume 1*, Liberty Classics.
- Smith, Adam. (1981). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* <http://ebooks.adelaide.edu.au/s/smith/adam/s64w/>
- Smith, Jeremy Eisenstadt, S. N. (2006). *Europe and the Americas: State Formation, Capitalism and Civilizations in Atlantic Modernity*, Brill Academic Publishers.
- Smith, Preserved. (2001). *Rönesans ve Reform Çağı- Bir Sosyal Arkaplan Çalışması*, çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Somel, Cem. (2001). Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı:16 /3 s.141-150.

- Starr, C. G. (2006). *Economic and Social conditions in the Greek World*, ed. Joan Boardman and N. L. G. Hammond, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume III Part 3*, Cambridge University Press, 417-463
- Sunar, İlkey. (1999). *Düşün ve Toplum*, Doruk Yayınları.
- Şaylan, Gencay. (2008). *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*, İmge Kitabevi.
- Şenkal, Abdülkadir. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, Alfa Yayınları.
- Şenses, Fikret. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim Yayınları.
- Tanilli, Server. (1991). *Uygarlık Tarihi*, Say Yayınları.
- Tanilli, Server. (2001A). *Yüzyılların Gerçeği Cilt: III 16. Ve 17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya*, Adam Yayınları.
- Tanilli, Server. (2001B). *Yüzyılların Gerçeği Cilt: IV 18. Yüzyıl: Aydınlanma ve Devrim*, Adam Yayınları.
- Tanilli, Server. (2002). *Yüzyılların Gerçeği Cilt: VI 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Arayışında*, Adam Yayınları.
- Tanilli, Server. (2003). *Yüzyılların Gerçeği Cilt: II Ortaçağ: Feodal Dünya*, Adam Yayınları.
- Taylor, Charles. (1996). *Tanınma Politikası*, çev. Yurdanur Salman, haz. Amy Gutman, *Çokkültürcülük*, Yapı Kredi Yayınları-Cogito, s. 42-84.
- Teichova, Alice and Matis, Herbert. (2003). *Nation, State, and the Economy in History*, Cambridge University Press.
- Thomas, Aquinum'lu. (2006). *Prenslik Yönetimi Üstüne'den Seçme Parçalar*, çev. ve der. Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-Eski ve Orta Çağlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s 423-462.
- Tilly, Charles. (2005). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, çev. Özden Arıkan, Literatür Yayıncılık.

- Tilly, Charles. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu İmge Kitabevi.
- Tok, Nafiz. (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, Ayrıntı Yayınları.
- Topateş, Hakan ve Kalfa, Aslıcan. (2009). Yeni Çalışma İlişkileri Bağlamında Örgütsel Yurttaşlık ve Duygusal Emek, *I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, <http://www.sosyalhaklar.net/2009/bildiri/topates.pdf>
- Torelli, M. (2006). *Archaic Rome between Latium and Etruria*, ed. F. W. Walbank, A.E. Astin, M.V. Frederiksen and R. M. Ogilvie, *The Cambridge Ancient History Second Edition Volume VII Part 2-The Rise of Rome to 220 B.C*, Cambridge University Press.s. 30-52
- Touraine, Alain. (1995). *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine, Alain. (1997). *Demokrasi Nedir?*, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları.
- Tunçay, Mete. (2005). *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar-Yeni Çağ*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçay, Mete. (2006). *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar-Eski ve Ortaçağlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turner, Bryan. (1997). *Eşitlik*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi.
- Turner, Bryan S. (2008). *Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları*, haz. Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis, s.107-139.
- Türkbağ, Ahmet Ulvi. (2001). Pasta Tarifleri Üzerine Bir İnceleme: Küreselleşme ve Adalet, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı:16 /3 s.227- 236.
- Üstel, Füsun. (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitabevi.
- Vergin, Nur. (2007). *Siyasetin Sosyolojisi –Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, Bağlam Yayıncılık.

- Wallerstein, Immanuel. (1998). *Ulusal ve Evrensel: Dünya kültürü Diye Bir şey Olabilir mi?*, çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, der. Anthony D. King, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Bilim ve Sanat Yayınları, s. 121-137.
- Wallerstein, Immanuel. (2000). *Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik*, çev. Nazlı Ökten, haz. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *Irk, Ulus, Sınıf Belirsiz Kimlikler*, Metis yayınları s. 91-108.
- Wallerstein, Immanuel. (2003A). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, çev. Tuncay Birkan, Metis.
- Wallerstein, Immanuel (2003B). *Liberalizmden Sonra*, , çev.Erol Öz, Metis.
- Wallerstein, Immanuel. (2009). *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, Metis.
- Walzer, Michael. (1996). *Yorum*, çev. Cem Akaş, haz. Amy Gutman, *Çokkültürcülük, Yapı Kredi Yayınları-Cogito*, s. 106-112.
- Weber, Max. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, Adres Yayınları.
- Weber, Max. (2009). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Kitabevi Yayınları.
- Williams, Raymond. (2006). *Anahtar Sözcükler- Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, çev. Savaş Kılıç, İletişim Yayınları.
- Wolf, Susan. (1996). *Yorum*, çev. Rita Urgan, haz. Amy Gutman, *Çokkültürcülük, Yapı Kredi Yayınları-Cogito*, s. 85-94.
- Yalınpala, Jale. (2002). *Küreselleşmenin Emek piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri*, der. Alkan Soyak, *Küreselleşme-İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*, Om Yayınevi, s.261- 304.
- Yürüşen, Melih. (1996). *Liberal Bir Değer Olarak Ahlakı ve Siyasi Hoşgörü*, YKY.
- Zmora, Hillay. (2000). *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300-1800*, Routledge.

ÖZGEÇMİŞ**A-) KİŞİSEL BİLGİLER:**

- A1. ADI** : ERDEM
- A2.SOYADI** : KAFTAN
- A3.ADRE** : DENİZLİ
- A4.D.TAR. & D.YERİ** : 18/02/1979
- A5.MEDENİ HALİ** : EVLİ
- A6.MESLEĞİ** : MEB-İNGİLİZCE ÖĞRETMENİ
- A7.ASKERLİK** : 2002 DE TAMAMLANDI
- A8.YABANCI DİL** : İNGİLİZCE- çok iyi-

B-) AKADEMİK KARIYER:

- B1.LİSANS EĞİTİMİ:** 1996-2001 İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü
- B2.Y.LİSANS EĞİTİMİ:** 2009-...Pamukkale Üniversitesi Sos.B. Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimleri Bölümü (Halen Devam Ediyor)